

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MİLLİ MÜCADELE'DE ÇERKES ETHEM

Yüksek Lisans Tezi

MERT KALKAN

İzmir-2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

MİLLİ MÜCADELE'DE ÇERKES ETHEM

Yüksek Lisans Tezi

MERT KALKAN

Tez Danışmanı
PROF. DR. FEVZİ ÇAKMAK

İzmir-2023

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Milli Mücadele’de Çerkes Ethem” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/.../2023

Mert KALKAN

ÖZET

9 Eylül 1922 günü zaferle sonuçlanan Türk Kurtuluş Savaşı ya da diğer adıyla Milli Mücadele, Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 günü başlayan liderliğiyle, büyük bunalımlar ve mücadeleler içinde gerçekleşmiştir. Bu mücadelelerin en zorlu safhalarından birisi de 1919-1920 yıllarındaki iç isyanlar dönemidir. Bu isyanların önemli bir kısmını Çerkes Ethem'in kuvvetleri olan Kuva-yı Seyyare bastırmış, Ethem'in bu gezici kuvvetleri, bastırdığı her isyanın ardından hem maddi açıdan güçlenmiş hem de kamuoyunda büyük bir itibar kazanmıştır. Ethem ve kardeşlerinin Yeşil Ordu Cemiyeti'yle kurduğu ilişkilerin yanı sıra, kamuoyunda güçlenen imajı ve edindiği büyük kuvvet, onu siyasi açıdan da önemli bir konuma taşımıştır. Nihayetinde giderek kuvvetlenen ve kendisini TBMM'den daha büyük görmeye başlayan Ethem, düzenli orduyla düşmanın def edilemeyeceği savını ileri sürmüş, Batı Cephesi Komutanlığının emirlerini dinlememiş ve sürekli fikir ayrılığına düştüğü Ankara'yla bir güç yarışı içine girerek isyan etmiştir. İsyanı bastırılan Ethem, kendisine çıkış yolu bulamayıp Yunan işgal sahasına geçmiştir. Böylece Çerkes Ethem'in Milli Mücadele'deki aktif rolü sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Çerkes Ethem, Kuva-yı Seyyare, Yeşil Ordu, TBMM, Düzenli Ordu, Batı Cephesi.

ABSTRACT

The Turkish War of Independence or the National Struggle which resulted in victory on September 9, 1922, with the leadership of Mustafa Kemal Atatürk starting on May 19, 1919, took place in great depression and struggles. One of the toughest phases of these struggles is the period of internal revolts in the years 1919-1920. A significant part of these rebelles was suppressed by the Kuva-yı Seyyare, the forces of Ethem the Circassian, the mobile forces of Ethem, both financially strengthened and gained a great reputation in public after each rebellion. In addition to his relations with the Green Army Association, Ethem and his brothers, as well as the public empowered image and the great force gained, have moved it to a significant political position. In the end, Ethem who gradually strengthened and began to see himself stronger than the The Grand National Assembly of Turkey, Ethem, argued that the enemy can not be overcome with the regular army, he has not listened to the orders of the Western Front and he has rebelled by involving in tug of war on power with Ankara that he constantly disagrees. Ethem, who was suppressed in rebellion, did not find a way out and passed to the Greek occupation site. Thus, Circassian Ethem's active role in the War of Independence ended.

Keywords: Ethem the Circassian, Kuva-yı Seyyare, Green Army, The Grand National Assembly of Turkey, Regular Army, Western Front.

MİLLİ MÜCADELE'DE ÇERKES ETHEM

İÇİNDEKİLER

Yemin Metni	I
Özet.....	II
Abstract.....	III
İçindekiler	IV
Önsöz... ..	VII
Kısaltmalar.....	VIII
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇERKES ETHEM'İN MİLLİ MÜCADELE'YE KATILIŞI	6
1.1. Mütarekeden Ulusal Direnişe Genel Vaziyet	6
1.2. Çerkes Ethem Kimdir?	14
1.2.1. Mütareke Döneminde Çerkes Ethem	18
1.2.2. Çerkes Ethem'in Kuva-yı Milliye'ye Katılışı	20
1.2.3. Çerkes Ethem'in Batı Cephesi'ndeki Hakimiyetini Pekiştirmesi	24
1.3. Reşit ve Tevfik Beyler	32
1.4. Kuva-yı Seyyare İçindeki Kuvvetler	35

İKİNCİ BÖLÜM

2. İÇ İSYANLARIN BASTIRILMASINDA ÇERKES ETHEM	40
2.1. Birinci Ahmet Anzavur İsyanı.	40
2.2. Biga Ayaklanması ve İkinci Ahmet Anzavur İsyanı.....	44
2.3. Düzce, Bolu ve Adapazarı İsyanları	58
2.4. Yozgat İsyanı	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÜZENLİ ORDU'NUN KURULUŞU VE ÇERKES ETHEM	78
3.1. Düzenli Ordunun Kuruluş Hazırlıkları	78
3.1.1. Demirci Muharebesi	79
3.1.2. Gediz Taarruzu	89
3.2. Düzenli Ordu'nun Kuruluşu	96

3.3. Çerkes Ethem'in Düzenli Ordu ile İlişkileri.....	101
3.3.1. Yeşil Ordu Nedir?	112
3.3.2. Yeşil Ordu Cemiyeti ve Çerkes Ethem – Bolşevizm İlişkisi.....	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇERKES ETHEM'İN İSYANI VE KUVA-YI SEYYARE'NİN SONU...	139
4.1. Çerkes Ethem ve TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkilerin Gerginleşmesi	139
4.2. Anlaşmazlıkların Genel Hatları.....	146
4.3. Çerkes Ethem'e Karşı Alınan Önlemler ve Bilecik Görüşmesi Sonrası Yaşananlar	160
4.4. Çerkes Ethem'in İsyanı ve Genel Durum	183
4.4.1. Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare'ye Karşı Yapılan Harekat.....	194
4.4.2. Çerkes Ethem'in Yunanlılara Sığınması	209
SONUÇ.....	218
KAYNAKÇA	223
EKLER.....	231

ÖNSÖZ

Milli Mücadele’de Batı Cephesi hakkında çalışma yapmak fikri, bu alanın hem askeri tarihle bağı, hem Kuva-yı Milliye süreci başta olmak üzere pek çok tartışmalı ve çetrefilli bir süreci içermesi, hem de arşiv kaynaklarından etkin faydalanmayı gerektirmesi gibi pek çok zorluğu içerisinde barındıran bir fikirdi. Yüksek Lisans eğitimime başladığım dönemde çok daha genç olduğumu ve çalışma alanı noktasında duygu ve heyecanımı da işin içine kattığımı söylemek durumundayım. Tartışmalı bir konu olma özelliğini hemen her devirde korumuş olan Çerkes Ethem meselesi üzerine çalışmak istediğimi söylediğimde, hocalarım tarafından konunun derinliği ve çeşitli zorlukları hakkında nazikçe uyarıldığımı çok iyi hatırlıyorum.

Çalışmanın doğal zorlukları arasında aynı konunun daha önce yüksek lisans konusu olarak çalışılması geliyordu. Tezleri incelediğimde ilk ikisinde hiç birincil kaynak kullanılmadığını fark ettim. Yapılan üçüncü tezde ise pek çok birincil kaynağın kullanıldığını, bununla birlikte ATASE Arşivi’ne ait bir belge olmadığını gördüm. Bu bağlamda benim çalışmam bu eksikliği de giderebilirdi. Buradan hareketle tezimi şekillendirmem gerekiyordu. Ancak çeşitli kişisel parametreler, askerlik, evlilik gibi olaylar sürecin uzamasını beraberinde getirdi. Bununla birlikte ATASE Arşivi’nden istediğim belgelerin de yalnızca bir kısmına erişebildim. Eriştiğim belgelerin dosya çözünürlüklerinin de düşük olması, Eski Türkçe okumalarını bir kat daha zorlaştırdı diyebilirim.

2012 yılında başlayan söz konusu çalışma ancak 2023 yılı dahilinde tamamlanabildi. Bu süre zarfında Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare ile ilgili 2013 ve 2019 tarihlerinde iki yüksek lisans tezi daha yapılmıştı. 2013 tarihli tezi incelediğimde, Ethem’in mücadeleye katılmasındaki etken faktörler, Rahmi Bey’in oğlunun neden kaçırıldığı meselesi, Ethem’in Salihli ve Alaşehir cephelerine nasıl egemen olduğu, Yozgat İsyanı’ndan sonra edindiği şöhretin boyutları, Ali Fuat Paşa’nın Gediz Taarruzu sonrası görevden alınmasının konunun taraflarınca değerlendirilmesi, Yeşil Ordu meselesi ve bu teşkilatla Ethem’in bağı gibi pek çok konunun derinlemesine tartışılması gerektiğine kani oldum. Çalışmamın ana hatlarını, tarihsel gerçeklerin ortaya konmasında hayati önem taşıyan bu tür meselelerin tartışılması üzerinde konumlandırmaya çalıştım. Bu perspektiften baktığımızda çalışmanın temel hedefi, Çerkes Ethem ve birliğinin Milli Mücadele sürecinde yaşadıklarının, belgelere dayalı olarak her türlü bağlamıyla açıklanmaya çalışılması olmuştur.

Çalışma süresince maddi ve manevi desteklerini üzerimden eksik etmeyen, her koşul ve şartta hep yanımda olan ağabeyim, annem ve babama, tez yazımı sürecinde değerli vaktini cömertçe benim için harcamaktan geri durmayan, her soruma tüm tevazusu ve tecrübesiyle yanıt arayan, tezin şekillenmesinde büyük katkısı ve çabası olan danışman hocam Prof. Dr. Fevzi Çakmak'a, birlikte nice arşivin yollarını aşındırdığımız çalışma arkadaşım, meslektaşım ve dostum Sercan İhsan Ürkmez'e, sürekli istişare içinde olduğum meslektaşlarım ve arkadaşlarım İlknur Sarı, Gurbet Gökgez ve Ahmet Yılmaz'a, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde görev yapan tüm hocalarıma, sorduğum soruları asla yanıtı bırakmayan ve Çerkes Ethem üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan birinin mimarı olan Prof. Dr. Şaduman Halıcı'ya, ATASE Arşivi'ndeki çalışmalarım sırasında misafirperverliği ve yol göstericiliği ile beni ağırlama nezaketinde bulunmuş dönemin ATASE Arşiv Başkanı Dr. Bülent Durgun'a ve son olarak tezin bir an önce başarıyla tamamlanabilmesi adına hep destekçim olmuş kıymetli eşim Gülünay Ergut Kalkan'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bu tez çalışması, Batı Trakya'dan Ege'ye uzanan bir muhaceretin, İzmir'de gözlerini açmış ilk ışığına, rahmetli annem Aysel Kalkan'a adanmıştır.

Mert KALKAN

İzmir, 2023.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez.
ATASE	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BN.	: Belge Numarası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BT	: Belge Tarihi
C.	: Cilt
ÇED	: Çerkez Ethem Dosyası
Fh.	: Fihrist
GCNK	: İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu
GN.	: Gömlek Numarası
Haz.	: Hazırlayan
HR. İM.	: Hariciye – İstanbul Murahhaslığı
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
KN.	: Kutu Numarası
KS.	: Kısım
No	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM.GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM.ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİH.BC	: Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi
TİH.BİY	: Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha st Kademelerdeki Komutanların Biyografileri
TİH.İHA	: Türk İstiklal Harbi İstiklal Harbinde Ayaklanmalar
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Milli Mücadele'nin önemli bir bölümünü oluşturan Kuva-yı Milliye dönemi, aynı süre zarfında çıkan kimi isyan ve bu isyanların bastırılmasında görev alan Kuva-yı Milliye birliklerinin yanı sıra, bizatihi isyan eden Kuva-yı Milliye birliklerinin varlığı sebebiyle de ilgi çekici olmuştur. “Milli Güçler” anlamına gelen, çoğunlukla düzensiz ve farklı gruplardan oluşan bu milis kuvvetlerinin Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Özellikle mücadelenin başlangıç aşamasında ve Batı Cephesi'nde Yunan işgaline karşı düzenli bir ordu kurulmamış durumdayken, işgalin yavaşlatılması, teşkilatlanma için gerekli olan zamanın kazanılması, bu bölgedeki Kuva-yı Milliye birlikleri sayesinde gerçekleşmiştir.

Bu birlikler, düşmanla savaşmak kadar Milli Mücadele boyunca gerçekleşmiş olan iç isyanlarda da görev almış ve özellikle 1920 yılında TBMM yönetimini zor durumda bırakan pek çok isyan bu birlikler sayesinde bastırılabilmiştir. Düzensiz milis birliklerini oluşturan unsurların doğası gereği, kimi zaman bu birliklerden bazıları asayişsizliklere de sebep olmuş, kimi zaman bu asayişsizlikler itaatsizliğe kadar varmış, kimi zaman da Kuva-yı Seyyare örneğinde olduğu gibi isyan durumuna gelebilmiştir.

Kuva-yı Seyyare, Çerkes Ethem'in başında olduğu, ağabeyleri Reşit ve Tevfik Beylerle birlikte yönettiği bir Kuva-yı Milliye birliğidir. Adına “Gezici Güçler” denmesi, pek çok isyanın bastırılması için kullanıldığından, gerekli görülen cephede hizmet görmesinden kaynaklıdır. Ethem'in başında olduğu küçük bir birlikken, kısa sürede büyüyerek mevcudu ve maddi kaynaklarını artırmış, her isyan bastırma harekâtından güçlenerek çıkmıştır. Kuva-yı Seyyare, cezalandırma yöntemleri, başına buyruk hareketleri, halktan zorla para toplamak gibi kimi uygulamalar¹ ve nihayet emir tanımamazlığa giden hareket tarzı neticesinde TBMM Hükümeti ve Batı Cephesi Komutanlığı ile karşı karşıya gelmiştir. Bu durum kısa sürede bir isyana ve Kuva-yı

¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Cilt, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 233.

Seyyare'nin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, Çerkes Ethem'in Yunan işgal sahasına geçmesine giden sürece yol açmıştır. Böylece Batı Cephesi'nin yeniden düzenlenerek düzenli ordunun kuruluş aşamasındaki en büyük sorun da ortadan kalkmıştır.

Çerçevesini çizmeye çalıştığımız döneme ait, günümüze dek yapılmış pek çok akademik çalışma bulunmakla birlikte, söz konusu süreç popüler yazında da kendisine geniş bir yer bulmayı başarmıştır. Konuyu popüler ya da akademik anlamda tartışmayı güçleştiren etmenlere baktığımızda öncelikle meselenin politik yönünün ön plana çıktığı söylenebilir. Zira Milli Mücadele'nin başında düşman ordusuna ve iç isyanları çıkartanlara karşı kritik hizmetlerde bulunmuş bir Kuva-yı Milliye önderinin, TBMM'ye başkaldırıp, başında olduğu birlik dağıtıldıktan sonra Yunanlılara sığınması, tek başına yeterli bir tezat oluşturmaktadır. Konunun ilgi çekiciliği bir yana, Çerkes Ethem üzerindeki çoğu çalışmanın politik, ideolojik ve etnik hassasiyetlerin gölgesinde kaleme alındığı, aynı hassasiyetler sebebiyle çokça eleştiriye maruz kaldığı, Ethem'in bir hain mi yoksa kahraman mı olduğu yönündeki kimi tartışmalara sıkıştığı da gözlemlenmektedir. Ethem'in isyanı öncesinde de mecliste politik ayrışmalar ve kamplaşmalar yaşandığı düşünüldüğünde, Kuva-yı Seyyare ve Ethem Bey meselesi, o günlerde dahi farklı bakış açılarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu açıdan bugünün eserleri bir tarafa, o günleri yaşayanların kaleme aldıkları hatıralarda da bu farklı bakış açılarının ve karşıtlıkların izleri görülmektedir. Bu bakış açılarının beslediği tartışmalara baktığımızda, Ethem'in düzenli orduya karşı olan yaklaşımı, Yunanlılara sığınmasının sebepleri, Atatürk'le girdiği siyasi mücadele, Ethem'in olası ittihatçılığı ya da Yeşil Ordu'ya katılımı ve yayınladığı gazete sebebiyle olası sosyalistliği gibi konular ön plana çıkmaktadır. Bu konular günümüzde de çeşitli boyutlarıyla tartışılmaya devam etmektedir.

Zeki Sarıhan'ın, Cemal Şener'in, Cemal Kutay'ın, Nurer Uğurlu'nun, Emrah Cilasun'un ve daha birçok araştırmacının doğrudan değindiği Çerkes Ethem konusunda, son yıllarda yapılmış en kapsamlı iki çalışmanın Ahmet Efe'nin "*Çerkez Ethem*"i ve Şaduman Halıcı'nın "*Ethem*" adlı eserleri olduğunu söyleyebiliriz. Efe ve Halıcı, ortaya koydukları birçok belgeyle, Ethem'in Milli Mücadele öncesi, sırası ve sonrasındaki faaliyetlerine ışık tutmuşlardır.

Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare, bu çalışmadan önce yapılan yüksek lisans tezlerinin de konusunu oluşturmuştur. Bunlardan "*Çerkez Ethem*" başlığını taşıyan ilki, Kenan Turan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir. Bu tezde özellikle döneme tanıklık eden önemli isimlerin anılarından ve araştırma eserlerden çokça

faydalandığı görülmektedir. Turan, eserinde meseleyi sonuç kısmında açıklarken “Artık dizginleri eline almaya çalışan Ankara Hükümeti’yle, derebeyi gibi hareket eden milis komutanının çatışması kaçınılmazdır.”² ifadesini kullanmaktadır. Ethem’i hain olarak nitelerken de bu duruma itaatsizliklerin ve başına buyruk davranışların yetmeyeceğini, ancak Yunanlılarla işbirliğinin neticesinde bu ifadenin kullanılmasının söz konusu olduğunu belirtmektedir.³

Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare ana temalı yapılmış olan ikinci tez ise, Bülent Özbey tarafından hazırlanan, “Kurtuluş Savaşı ve Çerkez Ethem Olayı” başlıklı çalışmadır. Çalışmada pek çok araştırma eser ve anının yanı sıra kimi makaleler ve bazı ansiklopediler de kullanılmıştır. Özbey çalışmasında Ethem’in isyanı ile ilgili olarak kesin bir hüküm vermekten ziyade yaşananları, dönemi farklı açılardan değerlendiren kişilerin yorumlarına dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Özbey’e göre Ethem TBMM ordularıyla fiili bir çatışmaya girmemiş, ancak sonuç itibarıyla TBMM’ye başkaldırdığı için o dönemin koşulları gereği vatan haini olarak nitelendirilmiştir ve bu da doğal görülmelidir.⁴ Özbey aynı zamanda Ethem’in yaptıklarını bütün olarak değerlendirmek ve Kurtuluş Savaşı’na olan katkılarını göz önünde tutmak gerektiğini de eklemiştir.⁵

Konuyla ilgili olarak Zübeyir Uzun tarafından “*Milli Mücadele’de Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare’nin Faaliyetleri*” adlı üçüncü bir Yüksek Lisans Tezi yapılmıştır. Bu çalışma bugüne dek söz konusu ettiğimiz süreçle ilgili yapılan en kapsamlı tez çalışmalarından birisi olarak göze çarpmaktadır. Uzun, ilk bölümde Kuva-yı Seyyare’nin yapısı ve karakterini incelemiş, ikinci bölümde Kuva-yı Seyyare’nin bastırdığı isyanları, üçüncü bölümde Yeşil Ordu ve Ethem ilişkisini, dördüncü bölümde Kuva-yı Seyyare’nin Batı Cephesi’ndeki faaliyetleri ve TBMM’yle yaşadığı kimi sorunları, beşinci bölümde ise Kuva-yı Seyyare’nin tasfiye sürecini ele almıştır. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ile Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerindeki belgelerden yararlanan Uzun, daha önceki iki tezin aksine bu alanda yapılmış çalışmalarda ilk kez doğrudan arşiv belgesi kullanmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* ve *İzmir’e Doğru* gazeteleri, *Harp Tarihi Vesikaları*

² Kenan Turan, “Çerkes Ethem”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1995, s.148.

³ Turan, *a.g.t.*, s.s.148-150.

⁴ Bülent Özbey, “Kurtuluş Savaşı ve Çerkez Ethem Olayı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 1998, s.171.

⁵ *A.g.t.*, aynı yer.

Dergisi ve *TBMM Zabıt Cerideleri* ile *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'ndan da faydalanmış, geniş bir araştırma eser ve makale yayını da tarayarak kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur. Uzun, çalışmasının sonuç kısmında Ethem'in Milli Mücadele'deki hizmetlerine değinmekle birlikte, ne olursa olsun Türk bağımsızlığına karşı savaşmakta olan Yunanlılarla yapılan anlaşmanın, kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır.⁶

Ethem hakkındaki son yüksek lisans tez çalışması ise, Cengiz Toptaş tarafından 2013 senesinde yapılan “*Kuva-yı Seyyare*” başlıklı tezdır. Tezin sonuç bölümü, Ethem'in sahneye çıkışından, Kuva-yı Seyyare'nin tasfiyesine dek olan bölümü özetler mahiyette yazılmış görünmektedir. Yazar, 2008 yılında Uzun'un yaptığı tezde kullandığı kaynaklara ek olarak, pek çok gazeteden ve TBMM Arşivi'ndeki belgelerden ve ek olarak *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*'nin 127. Sayısında yayınladığı kimi belgelerden faydalanmıştır.⁷

Bu zamana dek yapılan çalışmalardan sonra Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare üzerine bir tez çalışması yapmanın, yeterince zorluğu bünyesinde barındırdığı ifade edilmelidir. Bizim çalışmamız da Ethem'in Milli Mücadele dönemindeki rolüne ve Kuva-yı Seyyare'nin faaliyetlerine ilişkin bir değerlendirme olarak planlanmıştır. Bu bağlamda konuya bütüncül bir gözle bakabilmek adına Ethem'in Milli Mücadele öncesindeki hayatı ve Mütareke Dönemi'ndeki faaliyetlerinin yanı sıra, isyanı sırasında kurduğu kimi ilişkilere de değinilmiştir.

Dört bölümde planlanan tezin ilk bölümünde Mondros Mütarekesi'nden Batı Cephesi'ndeki Kuva-yı Milliye hareketinin oluşumuna dek ülkenin genel durumuna ilişkin bir çerçeve çizilmiş, daha sonra Ethem'in Milli Mücadele öncesi yaşam öyküsü, Mütareke dönemindeki faaliyetleri, Milli Mücadele'ye katılımı tartışılmış, ağabeyleri ve komutanı olduğu Kuva-yı Seyyare'nin bazı müfrezeleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci Bölüm'de Kuva-yı Seyyare'nin İç İsyanları bastırmadaki rolüne değinilmiştir. Üçüncü Bölüm'de ise, iç isyanların bastırılmasından Batı Cephesi'nde düzenli ordunun kurulmasına dek gelen gelişmelere yer verilmiş, Kuva-yı Seyyare'nin Yunanlılarla yaptığı Demirci ve Gediz Muharebeleri aktararak, düzenli ordunun

⁶ Zübeyir Uzun, “Milli Mücadele’de Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare’nin Faaliyetleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2008, s.199.

⁷ Cengiz Toptaş, “Kuva-yı Seyyare”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Bilecik, 2013, s.105.

kuruluşu tartışmalarından söz edilmiştir. Bu tartışmalar bağlamında Ethem'in düzenli orduya bakışı ve Yeşil Ordu Cemiyeti ile kurduğu ilişkiler birlikte değerlendirilmiştir. Dördüncü Bölüm'de Çerkes Ethem ve TBMM arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ve yaşanan anlaşmazlıkların boyutları aktarılmış, Kuva-yı Seyyare'nin işleyiş tarzı başta olmak üzere birliği isyana sevk eden neden ve koşullar ortaya konmuş, Kuva-yı Seyyare üzerine yapılan hareket ve Çerkes Ethem'in Yunanlılara sığınması meselesi tartışılmıştır.

Çalışmamızı oluştururken araştırma eserler, dönemi yaşayan asker, devlet adamı ve diğer önemli kişilerin anıları, çeşitli akademik dergilerde yayınlanan makaleler, tezler, arşiv belgeleri ve dönemin gazetelerine yansıyan haberlerden yararlanılmıştır. İstanbul basınında Milli Mücadele'ye destek veren ve karşıt olan gazetelerin meselelere yaklaşımları da, 1920 yılı boyunca satırlarına yansıyan haber metinleri üzerinden incelenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin (BOA) yanı sıra, Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi'ne (ATASE) başvurularak, buradan edinilen belgelerden de faydalanılmış, bu konuda oluşturulan literatüre birincil askeri kaynaklarla katkıda bulunulmak istenmiştir. Böylece bu belgeler kullanılarak yayınlanan ve literatürde önemli bir yere sahip olan kimi çalışmalardaki alıntılarla, belgenin orijinal halinin karşılaştırılması söz konusu olmuş, ortaya çıkan kimi farklılıkların değerlendirilmesi imkanı doğmuştur.

1. BÖLÜM

ÇERKES ETHEM'İN MİLLİ MÜCADELE'YE KATILIŞI

1.1. Mütarekeden Ulusal Direniş Genel Vaziyet

30 Ekim 1918 günü İtilaf devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında savaşı sonlandırılması adına imzalanan Mondros Mütarekesi, Milli Mücadele'ye sebep olacak önemli gelişmelerin bailangıcıdır. Öyle ki, bu mütareke anlaşmasıyla esasen “mütareke” kelimesindeki karşılıklı anlamın vurgulanmadığı, Osmanlı'nın tam manasıyla teslim olduğu görülmektedir. 25 maddelik bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti, elindeki tüm stratejik ve lojistik imkanları galip devletlerin hizmetine veriyor, her türlü askeri unsuru asgari seviyeye indiriliyor, teçhizatından arındırılıyor veya terhis ediliyordu. Boğazlar, limanlar, demiryolları, tünel ve geçitler, haberleşme ve ulaşım olanaklarının tamamını kontrolü altına alan İtilaf devletleri, aynı zamanda güvenliklerini tehlike altında gördükleri yerleri de işgal etme hakkını elde ediyorlardı.

Şüphesiz ki bu teslimiyet ilanı, Anadolu halkının tamamında bir kabulleniş ve huşu ile karşılık görmemiştir. Başlayan işgallerle birlikte bu durum bir tepkiye, tepkiler de giderek direniş hareketlerine dönüşmeye başlamıştır. Ancak söylenmesi gereken ilk şey, Milli Mücadele'nin filizlerinin oluşmaya başladığı bu Mütareke sonrası dönemde, Osmanlı topraklarında kalan 12 Milyon kadar insanın¹ ahvalinin ne durumda olduğudur. 1919 yılında Anadolu halkının 9.291.346'sı Müslüman, 1.014.612'si Rum, 542.572'si Ermeni, 93.364'ü Musevi, yabancı ve muhtelif unsurlardan oluşuyordu.² 1912 yılından beri aralıksız süren savaşlar, salgın hastalıklar, açlık ve iâşe krizleri gibi sorunlar yüzünden Anadolu insanı ciddi kayıplar vermişti. Bu kayıpların önemli bir bölümü cephelerde savaşan erkek nüfustu. Dahası, kayıpların büyük çoğunluğu muharebe yüzünden değil, hastalık kaynaklı olarak gelişmişti. Hastane kayıtlarına göre, 1914-18 yılları arasında 62.240 kişi muharebede, 19.841 kişi aldıkları yaralardan, 330.796 kişi ise hastalıklar yüzünden hayatını

¹ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 4.Baskı, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s.60.

² **A.g.e.**, Aynı yer.

kaybetmişti.³ Bu verilere bakacak olursak, Anadolu insanının ne denli sağlık şartları altında yaşadığına ilişkin fikir edinmemiz kolaylaşacaktır. Halk, bitmek bilmeyen savaşlardan bıkmış, mali yükümlülükler altında ezilmiş, bitmeyen hastalık ve kıtlıklar sebebiyle üretkenliğini kaybetmiş demek yanlış olmayacaktır.

Siyasi ve askeri açıdan bakıldığında ise Ekim 1918 sonrası Anadolu tam bir kargaşa görüntüsü çizmektedir. Özellikle ordunun terhis edilmesi ve işgallerin başlamasıyla birlikte ciddi bir otorite boşluğu oluşmuştur. Bu boşluk, asker kaçakları, efe ve zeybekler, soyguncular, yerel güçler gibi çeteler tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Bu kaos ortamında bu türden çıkar odaklarının yanı sıra, halk ve halkın içinden çıkan aktivistler de öncelikle kendi bulundukları bölgeyi korumaya çalışmış ve yerel odaklı hareketlere girişmişlerdi. Bu da Anadolu'nun politik açıdan çok başlı bir görüntü çizmesine neden olmuştur. Bu çok başlılık Milli Mücadele dönemindeki en büyük sorunlardan bir tanesi olacak ve kendisini muhtelif yerlerde çıkan iç isyanlar şeklinde gösterecektir. Anadolu'nun tek bir bütün halinde birleştirilerek Büyük Taarruza hazırlanıldığı bir dönemde bile, TBMM, İstanbul Hükümeti, Yunan İşgal Komutanlığı ve İtilaf Devletleri gibi en az dört farklı güç odağının Anadolu'daki düzen üzerinde söz sahibi olduğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk de 1919 yılındaki genel vaziyeti *Nutuk*'un giriş cümlelerinde şöyle açıklamaktadır:

*“1919 yılı Mayısının 19uncu günü Samsun’a çıktım. Umumi durum ve manzara: Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu grup Dünya Savaşı’nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalamış. Büyük Harb’in uzun yılları boyunca, millet yorgun ve fakir bir halde. Milleti ve memleketi Dünya Savaşı’na sokanlar, kendi hayatları endişesine düşerek memleketten kaçmışlar. Saltanat ve Hilafet makamında bulunan Vahdettin, soysuzlaşmış, şahsını ve yalnız tahtını emniyete alabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa’nın başkanlığındaki hükûmet aciz, haysiyetsiz, korkak, yalnız Padişah’ın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecek herhangi bir duruma razı. Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...”*⁴

İşgaller serisinin ilki ve kuşkusuz en önemlilerinden birisi, mütarekenin imzasının hemen ardından 13 Kasım 1918’de İstanbul’un fiili olarak işgal edilmesidir. Aynı gün Boğazların işgaline ilişkin bir protokol de imzalanmıştır.⁵ Bu işgal kuşkusuz

³ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918**, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s.139.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Haz.: Birol Emil-Melin Haser-Mehmet Ali Aydın, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s.3.

⁵ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.4.

Türk toplumunda ciddi manevi yaralar açmış ve işgallere karşı doğacak ilk tepkilerin yeşermesine neden olmuştur. 6 ay kadar sonra 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlayacak olan süreç, bu tepkilerin geldiği doruk noktalarındandır. Neticede tepkiler örgütlenmeye, örgütlülük de silahlı direnişe dönüşecek, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak gibi cemiyetlerin yanı sıra, silahlı direnişin vücut bulduğu Kuva-yı Milliyeler kurulacaktır.

“Milli güçler” manasındaki Kuva-yı Milliye'nin esasen iki anlamı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, tüm bir Milli Mücadele'yi ve onu yürüten en üst rütbeye sahip kişiden, en alt kademedeki ere kadar bütün unsurlarını nitelemek için kullanılmaktadır. İkinci ve bizim vurgulamak istediğimiz daha özel anlamıyla ise halkın işgale karşı oluşturduğu milis güçlerini ifade eder. Bu da Milli Mücadele'nin çekirdeğini oluşturan ilk askeri teşkilatlanmalardandır. O dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski üyeleri tarafından kurulan Karakol Cemiyeti gibi yeraltı faaliyeti yürüten ve İstanbul ve Anadolu arasındaki haberleşmeyi, lojistik desteği sağlayan gizli örgütlenmeler bulunuyordu.⁶ Ancak bunun aksine Kuva-yı Milliye ya da “Milliciler” kavramı ilk zamanlar, planlı ve programlı olarak kurulmuş bir yapılanmayı ifade etmiyordu. Bunlar işgallere karşı halkın gösterdiği doğal savunma refleksi olarak ortaya çıkmış hareketlerdi. Daha sonra bölgede faaliyet gösteren subaylar, aydınlar, eşraf ve devlet adamları sayesinde örgütlü hale getirilmişlerdir. Örneğin 19 Aralık 1918 yılında Hatay Dörtyol'da, Fransızların ilerleyişine yönelik olarak Karaköse köylüleri tarafından yapılan baskında 15 Fransız askeri öldürülmüş ve bu güçler püskürtülmüştü.⁷ Bu hareket de pekâlâ bir “Kuva-yı Milliye” hareketiydi. Buradan hareketle, Ege Bölgesi'nde savaşılan çeteler, zeybek grupları, Antep'te, Maraş'ta, Urfa'da savaşılan aşiretler, Karadeniz'de Pontus Rum çetelerine karşı mücadele veren gruplar genel itibarıyla “Kuva-yı Milliye” adı altında değerlendirilebilirler.

Kuva-yı Milliye, kavram olarak Milli Mücadele öncesine tarihlenebilir. 93 Harbi, 1897 Türk-Yunan Savaşı ve Balkan Savaşları zamanında Osmanlı Ordusu ile birlikte savaşılan gönüllüler için de bu tabir kullanılmıştır.⁸ Şerafettin Turan da bu

⁶ Necdet Ekinci, “Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu'daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.4, S.14, s.169.

⁷ Selek, **a.g.e.**, s.41; Zeki Sarıhan, **Çerkez Ethem'in İhaneti**, 2.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.29.

⁸ Cemile Yağmur, “Arşiv Belgeleri Işığında Kuva-yı Milliye”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Kayseri, 2018, s.66.

tabirin ilk defa Balkan Savaşları'nda kullanıldığını söylemiştir.⁹ Ancak biz burada Milli Mücadele'de kullanıldığı şekliyle Kuva-yı Milliye'yi ele almaktayız. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam adlı eserinde, Kuva-yı Milliye'yi iki şekilde ele almak gerektiğini söylemektedir. Birinci yön, nihayetinde TBMM Hükümeti'ne evrilecek olan teşkilat düşüncesi iken, ikincisi ise halkın kendini savunma refleksi olarak ortaya koyduğu çabadır. Aydemir'e göre bu çaba 1919-20 yılları arasında çeşitli bölgesel direnişler şeklinde sürmüş ve zaman zaman kahramanlık öyküleri barındırmış, bir kısmı da Demirci Mehmet Efe ve Çerkes Ethem örneğinde olduğu gibi bozulma göstermiş ve kendi kendini bitirmiştir.¹⁰

Aydemir burada iki yönden bahsederek konuyu detaylandırmakta ve bizim anlatımımıza esas aldığımız “ikinci yönü” kendiliğinden gelişen bir halk hareketi olarak zikretmektedir. Zeki Sarıhan, “Milli” sözünün o zamanlarda hükümetle ilişkisi bulunmayan, halkın kendiliğinden hareketi, Kuva-yı Milliye'yi ise o harekete ait silahlı güçler olarak tanımlamıştır.¹¹ Sabahattin Selek'e göre de Milli Mücadele'ye bir şekilde iştirak eden herkese o dönemler “Millici” ya da “Kuva-yı Milliye” deniyordu.¹² Zira Milli Mücadele başladığında Batı Cephesi'nde idare edilen düzenli bir ordu teşkilatı bulunmamaktaydı. Dolayısıyla düşmana karşı verilen mücadele, en azından düzenli ordunun kuruluşuna kadar Kuva-yı Milliye'nin oluşturduğu direniş üzerine inşa edilecekti.

Peki Kuva-yı Milliye hangi unsurlardan oluşuyordu? Şevket Süreyya Aydemir'in “ikinci yön” dediği, Sarıhan'ın “hükümetle ilişki bulunmayan” olarak tanımladığı bu unsurların muhteleviyatı nasıldı? Bu sorunun yanıtını birkaç kategorik başlık altında toplamak mümkündür. Birinci olarak tamamen düşmana karşı koymak, düşmanı yurdundan atmak, canını ve malını korumak gibi milli ya da kişisel savunma refleksiyle davranmış kimselerin silaha sarılması ve gönüllü bir kuvvet oluşturması durumudur. Bu kişiler çoğunlukla köylerden çıkan delikanlılar, kasaba eşrafından milli hislerle hareket eden bazı kimseler, düşmana verecek bir şeyi olmayan ve maddi durumu kötü olan insanlardan oluşmaktadır. İkinci olarak henüz 19.yy'da bilhassa Ege Bölgesi'nde ortaya çıkan zeybek hareketleri gösterilebilir. Sanayileşme ve Osmanlı pazarına sirayet eden emperyalizmle birlikte, bu bölgedeki toprakların endüstriyel

⁹ Turan, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, s. 144.

¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.143.

¹¹ Sarıhan, **a.g.e.**, s.29.

¹² Selek, **a.g.e.**, s.114.

olarak kullanılmaya başlamasına paralel olarak, büyük toprak sahiplerinin çiftçiler ve köylü üzerinde büyük baskılar oluşturmaları ve devlet görevlilerinin de fakir köylüyü gözetmemesi gibi özetleyebileceğimiz bir sürecin sonunda zeybek hareketleri doruğa ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin hem mücadele ettiği hem de yeri geldiğinde kullanmak istediği zeybekler, daha önce 93 Harbi sırasında da cephelerde savaşılmaya gönderilmiştir. II. Abdülhamid'in kendileriyle bizzat Davutpaşa ve Maslak karargâhlarında yaptığı ve “neden eşkıyalık yaptıklarına dair” olan mülakatlarda zeybekler yanıt olarak kendilerine eşrafın, ayanın ve devlet görevlilerinin yaptıkları zulmü, adaletsizlikleri ve soygunları dile getirmişlerdir.¹³ Milli Mücadele döneminde de Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Gökçen Efe, Usturumcalı Halil Efe, Poslu Mestan Efe gibi pek çok zeybek Kuva-yı Milliye saflarında düşmana karşı savaşmış, bir kısmı bu uğurda hayatlarını kaybederken, bir kısmı da savaştan sonra bir köşeye çekilerek hayatlarına devam etmişlerdir. Üçüncü olaraksa asker kaçakları zikredilmelidir. Özellikle Mondros Mütarekesi'nden sonra pek çok asker kaçağı söz konusu olmuş, oluşan otorite boşluğundan kaynaklı olarak bu kaçakların pek çoğu dağlara çekilmiş ve eşkıyalık-çetecilik faaliyetleri içerisinde olmuştur. Dördüncü olarak adi suçlular, kendileri hakkında verilmiş cezalardan ya da kan davasından kaçanlar, macera peşinde olanlar, belalı bir takım katil ve soyguncular sayılabilirler. Bu kimseler de gerek bölgede teşkilatçılık faaliyetinde bulunan Milli Mücadele'nin subay ya da idari amir kadrosundan kimselerce, gerekse başka Kuva-yı Milliye gruplarının nüfuzlu önderlerince mücadeleye ikna edilmiştir. Pek çoğu bu şekilde geçmişte yapmış oldukları suçlardan aklanmak ve kurtuluştan sonra kendilerine yeni bir hayat kurmak gibi gayelerle bu yola girmişlerdir.

Görüldüğü üzere Kuva-yı Milliye denilen yapı, homojen bir yapı değildir. Pek çok farklı unsurun belli başlı menfaatler doğrultusunda ve asgari olarak milli bir gaye etrafında bir araya gelebildiği, ancak siyaseten bir yöntemleri olmayan, yalnızca düşmana karşı savaşmakla iştigal eden ve genel itibarıyla merkezden gelen emirleri ifa etmekle yetinen gruplar bu yapının temel direğini oluşturmaktadır. Bu kuvvetlerin maddi açıdan beslenmesi de genel itibarıyla milli güçlerin bulunduğu mıntikalardaki köy ve kasabalarda yaşayan halkın sağladığı iase ile mümkün olmuştur. Bu meseleye 4. Bölüm'de Kuva-yı Seyyare'nin gelir kaynakları anlatılırken ayrıntılı olarak değinilecektir.

¹³ Sabri Yetkin, **Ege'de Eşkıyalar**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.s.64-65.

Kuva-yı Milliye denen çete da ya milis kuvvetlerinin içeriğine değindikten sonra, İzmir'in işgali üzerine Ege Bölgesi'nde Kuva-yı Milliye'nin nasıl kurulduğuna ilişkin değerlendirmede bulunmak gerektir. Bu noktada karşımıza öncelikle şu iki isim çıkmaktadır: Albay Bekir Sami (Günsav) ve Albay Köprülülü Kâzım (Özalp). Bu iki Türk albayı, İzmir'in işgalinin ardından birlikte hareket etmiş ve Ege Bölgesi'nde direnişi örgütlemeye girişmişlerdir. Esasen emirlerinde büyük kuvvetler yoktur, ancak dolaştıkları tüm mıntikalarda mevcut birlikleri örgütlemiş, ilgili emirleri vermişlerdir.¹⁴ Bu faaliyet, bir cephe kurulması için çok önemli olan düzeni sağlama işinin başarılması açısından hayatidir. Zira işgal henüz başlamıştır ve eldeki birliklerin bir araya getirilmesi, işgale karşı tertip alması ve dağınık güçlerin toparlanması için zaman gereklidir. 21 Mayıs 1919'da Bandırma'ya gelen ve bir gün sonra burada İzmir'den kaçmış olan Albay Kazım Bey'le buluşan Bekir Sami¹⁵, duruma ilişkin verdiği bilgilerin bir bölümünde şöyle demektedir:

“Bandırma'ya geldiğim zaman kasabada tek mil Rum evlerini Yunan bayraklarıyla donatılmış gördüm. Şehir ahalisinin önemli bir kısmını teşkil eden Rumlar ve Ermeniler, Marmara'dan gelecek olan Yunan kuvvetlerini beklemekte idiler. Vapurda gelirken davavekili Ödemişli İncoğlu Hamit Şevket'le görüştim. Bu zat, İstanbul'da göz doktoru Esat Paşa'nın başkanlığı altında teşkil edilmiş olan Milli Ahrar Partisi'nin hazırladığı nüfus istatistiklerini dağıtmaya gidiyormuş. Ödemişli olduğundan orada, işgal aleyhinde mukavemet hazırlamak için de çalışmasını konuştuk... Geceyi hemşerilerimden Çerkes Hasan Bey¹⁶'in evinde geçirdim. Çerkes Reşit Bey'i de çağırdım. O da Bandırma ve Manyas mıntıkasında toplayabileceği kadar Çerkes atlılarını, kardeşi Ethem Bey'in kumandası altında arkamdan Manisa'ya göndereceğini vadetti.”¹⁷

Albay Kazım (Özalp) Bey de aynı sürecin devamını şöyle özetlemiştir:

“Bu esnada Bekir Sami Bey İstanbul'dan Bandırma'ya geldi. Rauf Bey de bazı arkadaşlarıyla İstanbul'dan Bandırma'ya gelerek Akhisar'a geçmişti. Bekir Sami Bey'e İzmir'den çıkarak dağılan subay ve askerleri bir yerde toplayarak intizama sokmak ve cereyan edecek hadiselerle göre tedbir almak vazifesi verilmişti. Kendisi evvela Akhisar'a ve oradan Manisa'ya gidecekti. Ben de teşkil edilecek milli kuvvetlerin kumandasını üzerime almak için, Bekir Sami Bey'le beraber gitmeye karar verdim. Bekir Sami Bey'in yaveri Mülazım Selahattin Efendi, kardeşim Fethi, Vasıf Bey, onun kardeşi Esat Bey (sonradan milletvekili olan Esat Çınar), İncoğlu Hamit Şevket Bey, Mülazım Necati Efendi ve daha yedi sekiz İzmirli şahısla beraber Bandırma'dan hareket ettik.

¹⁴ Selek, a.g.e., s.239.

¹⁵ A.g.e., s.s.238-239.

¹⁶ Çerkes Hasan Bey, Bekir Sami Günsav'ın köylüsü ve okul arkadaşıdır. Yunanlılar Bandırma'ya asker çıkardıklarında, Hasan Bey'in direnişe olan desteği ve Bekir Sami Bey'le bilinen yakınlığı sebebiyle Yunanlılar tarafından idam edilmiş ve evi yakılmıştır. Bu konuda bkz: Teoman Ergül, **Merkezi Otoriteden Bağımsız Sivil Temelli Halk Hareketi Örneği Olarak Kurtuluş Savaşı'nda Manisa**, 2.Baskı, Kebikeç Yayınları-Sanat Kitabevi, Ankara, 2007.

¹⁷ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s.s.17-18.

Akhisar'da bir otele yerleştik. Kaza kaymakamının ve halkın ileri gelenlerinin iştirakiyle bir toplantı yapıldı. Tehlikeye karşı alınacak tedbirleri görüştük."¹⁸

Bekir Sami (Günsav) Bey, 1879'da Bandırma'nın Haydar Köyü'nde doğmuş, Ubih Çerkeslerinden Zaraho ailesine mensup olup, Yusuf İzzet Paşa'nın 10. Kafkas Kolordu'sunda tümen komutanlığı yapmış, savaşçılığıyla ünlenmiş bir subaydır.¹⁹ Dolayısıyla Kuzeybatı Anadolu Çerkesleri nezdinde sözü dinlenen, nüfuzlu bir şahsiyettir. Rauf Bey'le beraber Çerkes Ethem'in Milli Mücadele'ye kazandırılmasında önemli rol oynamıştır. Albay Kazım (Özalp) Bey ise eski bir Teşkilat-ı Mahsusacı'dır ve Rumeli'de komitacılık-çetecilik faaliyetlerinin uzun yıllar içerisinde olmuştur.²⁰ Tüm bu özellikler bu iki subayın teşkilatçılığının başarıya ulaşmasındaki önemli etkenlere işaret eder görünmektedir.

Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesinin doğuşundaki bir başka önemli isim de, Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurucularından İbrahim (Tahtakılıç) Bey'dir. İbrahim Bey, Uşak müftülüğü ve Kütahya mebusluğu yapmış İttihatçı bir kişiliktir.²¹ Aynı zamanda Alaşehir Kongresi'nin de başkan vekilliğini yapmıştır.²² Onun ve Hacim Muhiddin Bey'in Alaşehir'de yaptıkları kongre ile, buradaki Kuva-yı Milliye unsurlarının teşkilatlanması hızlanmıştır.

Ege'deki Kuva-yı Milliye hareketinin doğuşu genel itibariyle 15 Mayıs 1919'daki Yunan İşgali ve takip eden dönemde meydana gelen olaylar sonucu gelişmiştir. Rahmi Apak da 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ve bunu müteakip yerli Rumların işgalcilerden güç alarak Türklerin mal ve canlarına yönelik gösterdikleri menfi davranışları direnişin başlamasına neden olan olaylar olarak gösterir.²³ Zeki Sarıhan da, İzmir'in İşgali üzerine Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığını, İzmir telgrafçılarının herkesi "vatan ordusuna" katılmaya davet ettiğini ve Türkiye halkının o gün ayaklanmış olduğunu söyleyerek, bu olayın önemini vurgular.²⁴ Mustafa Kemal de 1920'de Ankara'daki bir konuşmasında bu olaya değinmiş ve milletin İzmir'in işgali olayından sonra kendine gelerek derin bir uçuruma sürüklendiğini fark ettiğini, böylece kendi hukukunu bizzat kendisinin muhafaza etmeye karar verdiğini

¹⁸ Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, C.1, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.13.

¹⁹ Muhittin Ünal, **Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s.s.32-33.

²⁰ Selek, **a.g.e.**, s.240.

²¹ Ahmet Efe, **Çerkez Ethem**, 3. Baskı, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009, s.51.

²² **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Yayınları, Ankara, 1967, s.38.

²³ Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara, 1957, s.190; Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923**, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.269.

²⁴ Sarıhan, **a.g.e.**, s.s.29-30.

söylemiştir.²⁵ İşte bu çerçevede Yunan işgaline karşı ilk toplu direnişin, Ayvalık'ta 172. Alay Komutanı olan Ali (Çetinkaya) Bey'in kuvvetleriyle olduğu söylenmelidir. Ali Bey 28 Mayıs 1919'da Akhisar'daki 17. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği telgrafta olaya ilişkin bilgi vermektedir: *“Dün Yunan hükümetinin iki torpidosunu ve iki nakliye gemisinin hamil olduğu kuvvei askeriyesiyle Ayvalık limanı haricine geldi. Ve demir attı... Bu sefer ihraç ve işgal hareketinin kat'i olduğunu anladım... Müdafaa ve mukabele etmek üzere tertibat aldım... Sabah oldu, şafakla beraber şehirde müteşekkil Salibiahmer efrat ve zabitanla şehre çıkarılmış olan Yunan askeri ile takviye edilmiş kuvvetle müsademe başladı.”*²⁶ Ali Bey devamla, çatışmadan sonra kuvvetleriyle tepelere çekildiğini, milli kuvvetlerin takviye edilmeye başlandığını ve Ayvalık'ı o andan itibaren baskı altında tutacaklarını söylemiştir.²⁷

Kuva-yı Milliye'nin bir başka teşekkülü, Ödemiş'te gerçekleşmiştir. İşgalin ardından dağılan 56. Tümen'in subaylarından 27 kişi ile 68 er dağınık olarak 16 Mayıs akşamı Tire'ye gelmiş, buradaki genel durumun bir teşkilatlanmaya uygun olmaması sebebiyle ancak Ödemiş'te bir teşkilat yapılabilmektedir.²⁸ Daha sonra Kaza Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi, Şube Reisi Ali Rıza, Kaymakam Bekir Sami Bey²⁹, Bekir Sami Bey'in emir subayı Yüzbaşı Rasim ve Hamit Şevket (İnce)'nin çabalarıyla halka dağıtılan silahlarla birlikte 120 kişilik bir kuvvet oluşturulmuş, kumandanlığına Tahir Fethi'nin getirildiği bu milis kuvvetine “Kuva-yı Milliye” denmiştir.³⁰

Böylece Kuva-yı Milliye, Batı Cephesi'ni oluşturan yegâne savunma gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuzeyde Balıkesir-Ayvalık hattından, güneyde Aydın-Denizli hattına kadar uzanan bu cephede I. İnönü Savaşı'na kadar Kuva-yı Milliye'nin aktif olarak bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu hatlara baktığımızda Denizli ve Aydın'da Demirci Mehmet Efe, Aydın'ın güneyinde Yörük Ali Efe, Söke-Kuşadası-Tire-Ödemiş civarında Gökçen Efe, Danişmentli İsmail Efe, Postlu Mestan Efe, Mahmut Esat Bey, Salihli-Alaşehir-Uşak cihetinde Çerkes Ethem, Akhisar'da Binbaşı Hüsnü, Ayvalık'ta Ali (Çetinkaya), Soma'da Albay Akif kuvvetleri bulunmaktadır.³¹ Görüldüğü gibi işgale karşı halk kendi savunma reflekslerini oluşturmuş, bu refleksler

²⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (Toplayan: Nimet Arsan), C.2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981, s.11; M. Turan, **a.g.e.**, s. 269.

²⁶ Apak, **GCNK**, s.s.65-66.

²⁷ **A.g.e.**, s.66.

²⁸ Selek, **a.g.e.**, s.240-241.

²⁹ Bu kişi de, Zaraho Bekir Sami ve Bekir Sami Kunduh'la beraber Milli Mücadele'de rol almış bir başka şahıstır.

³⁰ Selek, **a.g.e.**, s.243.

³¹ Apak, **GCNK**, s.s.102-116.

teşkilatçı bazı nüfuzlu kimseler, mücadeleye inanmış idareciler ve subaylar tarafından örgütlü hale getirilmeye çalışılmıştır.

1.2. Çerkes Ethem Kimdir?

Çerkes Ethem³², 1864 Çerkes Sürgünü'yle Osmanlı topraklarına gelen Çerkes bir ailenin beş erkek çocuğunun en küçüğüdür. 1886'da doğan³³ ve Şapsığ Çerkeslerinin Pşevu boyundan olan Ethem³⁴, Bandırma Emreköy'de yaşayan Ali Bey'in ve Fatma Hanım'ın oğludur.³⁵ Babası Ali Bey, bu küçük oğlunu "Çakır" diye çağırmaktadır.³⁶ Ethem'in oldukça uzun bir boyu vardır ve bu içinde olduğu fotoğraflardan da görülmektedir. Ergun Hiçyılmaz'a göre boyu 1.96'dır.³⁷ En büyük ağabeyi İlyas ve üçüncü büyük ağabeyi Nuri, Cilasun'a göre 1900'lü yılların hemen başında Rumlarla girilen çete savaşlarında ölmüşlerdir.³⁸ Ancak bununla birlikte Güney Marmara'daki Rum çetelerinden mi yoksa Balkanlardaki çetelerden mi bahsettiğine dair bir bilgi vermemiştir. Ahmet Efe, Cilasun'un verdiği bilgiyi de belirtmekle birlikte, İlyas'ın 1897'deki Türk-Yunan savaşında, Nuri'nin ise Yemen'de şehit düştüğünü söyler.³⁹ Ethem'in diğer ağabeyleri Reşit ve Tevfik Bey'ler Harp Okulu mezunlardır. Babası Ali Bey'in de II. Meşrutiyet öncesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdiği, Dr. Nazım'ın "Yakup Ağa" adıyla kurduğu gizli bir teşkilatta da görev yaptığı söylenmiştir.⁴⁰ Ethem ise anılarında babasının bu iddia edilen yönüyle ilgili olarak herhangi bir bilgi vermemiştir. Ethem, 19 yaşında İstanbul'a kaçarak askere yazılmış ve Başçavuş olarak çıktığı okuldan sonra Balkan savaşlarında Bulgar

³² Ethem Bey'i tanımlamak için bu zamana kadar yapılan çalışmalarda ve kamuoyunda genel olarak "Çerkez Ethem" şeklinde kullanılan ifade, çalışmamızda "Çerkes Ethem" olarak yazılmıştır. "Çerkez" ifadesi uzun süreden beri kullanılagelen bir yanlışlık olmakla birlikte TDK'da da bu şekilde geçmektedir. Ancak kelimenin doğrusu "Çerkes"tir. Osmanlıca metinlerde bu ifade "Çerkes" şeklinde geçmekle beraber, Çerkesler de kendilerine "Çerkes" demeyi tercih etmektedirler. Ethem Bey'in etnik kökeni ile birlikte isimlendirilmesi hadisesine benzer pek çok örnek, Osmanlı'nın ilk dönemlerinden beri zaman zaman görülen bir durum olup, çalışmamızda da kullanılmıştır. Bunun sebebi Ethem'in literatürde bu şekilde tanımlanmasıdır.

³³ Zeki Sarıhan, **A.g.e.**, s.13; Emrah Cilasun, "**Baki İlk Selam**" **Yabancı Arşiv Belgelerinden ve Kendi Kaleminden Çerkes Ethem**, 2. Baskı, Versus Yayınları, İstanbul, 2006, s.21; Cemal Şener, **Çerkes Ethem Olayı**, 4. Baskı, Ant Yayınları, İstanbul, 1986, s. 29; Ünal, **a.g.e.**, s. 169.

³⁴ Cilasun, **a.g.e.**, s.21.

³⁵ Sarıhan, **a.g.e.**, s.13.

³⁶ Ünal, **a.g.e.**, s.169.

³⁷ Ergun Hiçyılmaz, **Gizli Belgelerle Çerkes Ethem**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1993, s.21.

³⁸ Cilasun, **a.g.e.**, s.21.

³⁹ Efe, **a.g.e.**, s.1.

⁴⁰ Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, 1.Cilt, 2.Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1977, s.13'den aktaran; Efe, **a.g.e.**, s.8. İttihat ve Terakki içerisindeki bu söz konusu gizli yapılanmanın Teşkilat-ı Mahsusa olabileceği şüphesi oluşmakla birlikte, TM'nin ancak 1911'den itibaren izi sürülebildiğinden herhangi bir kati kaniya varmak mümkün görünmemektedir.

cephesinde savaşmış, Teşkilat-ı Mahsusa'ya girmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Rauf Bey'in emrinde İran - Afgan Seferi'ne katılmış, daha sonra da 1918 yılında Irak Seferi'ne katılmıştır.⁴¹ Ethem'in Afgan Seferi'ne katılımı, Nisan 1915'te Ahıskalı Cihangiroğlu İbrahim Bey ve 30 kadar adamlarıyla Rauf Bey'in birliğine dahil olmalarıyla gerçekleşmiştir.⁴² Rauf Bey bu noktada şunları söylemektedir: “*Ethem Beye gelince, ben bu zatı şahsen tanıyordum. Harbin ilk yılında Irak'ta, İran hududunda vazife ile bulunduğum sırada bu zat da, yanındaki sekiz on arkadaşı ile gelip, gönüllü olarak kuvvetlerime katılmış, ben de kendisini yerlilerden jandarma teşkili ile ulaştırma hatlarının te'minine memur etmiştim. Bu sırada İran'ın Kürt aşiretleriyle olan çarpışmalarda hizmeti ve yararlılığı görülmüştü.*”⁴³

Hasan İzzettin Dinamo da Ethem'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki rolüyle ilgili ilginç bilgiler verir. Ona göre Savaşın hemen başında, Teşkilat-ı Mahsusada görev yapan İttihatçı silahşor Yakup Cemil, 2000 kadar bir milis kuvvetiyle Kafkasya'da, Ermenistan ve Gürcistan'da Rus ordusunun geri hatlarına saldırılar düzenlemektedir ve Dinamo'ya göre Ethem de bu milis örgütlenmesindeki müfreze komutanlarından bir tanesidir.⁴⁴

Ethem'in 1. Dünya Savaşı sürerken ilginç bir olaya karıştığına dair bazı anlatılar vardır. Doğan Avcıoğlu'nun, Hasan Tahsin'den naklen yazdıklarına göre Çerkes Ethem, Nisan 1916'da Kut'ül Ammare'de esir edilen İngiliz Generali Townshend'i esir tutulduğu Büyükada'dan kaçırma girişiminde bulunmuş, ancak General bu teklifi reddetmiştir.⁴⁵ Aynı olaydan Cemal Şener de söz etmektedir. Yine Hasan Tahsin'in referans verildiği bu iddiayı dile getiren Şener, Ethem'in hem Yunanlılara karşı olup hem de İngilizler lehine davranmasından kaynaklı olarak bu durumun tutarsız olduğunu belirterek, yine de Ethem'in daha sonra da sık sık benzer tutarsızlıklara imza atacağını söylemektedir.⁴⁶ Hasan Tahsin'in konuyla ilgili olarak yazdığı yazının ilgili bölümünü ise bize Nurdoğan Taçalan şöyle aktarmaktadır:

“Müşavat arkadaşımızın Salihli'den muhabir-i mahsusundan aldığı bir telgrafta –ki bir sureti de nezdimizde mevcuttur- Çerkes ümerasından [ileri gelenlerinden] harb-i ahirde vatanına pek çok hidematı sebkemiş [hizmetleri görülmüş] General Townshend cenaplarının Büyükada'dan firarlarını bizzat deruhte ettikleri [üstlendikleri] ve General cenaplarına mesele arz olunduğu

⁴¹ Sarıhan, **a.g.e.**, aynı yer.

⁴² Efe, **a.g.e.**, s.s.14-15.

⁴³ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C.1, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s.78.

⁴⁴ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi**, C.1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000, s.s.533-534.

⁴⁵ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C.2, 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984, s.578.

⁴⁶ Şener, **a.g.e.**, s. 34.

halde, esbab-ı siyasiyeden [siyasi nedenlerden] meseleyi nazikane reddettiklerinden İngiltere devlet-i fehimesine Çerkeslerin medit [uzun/eski] zamanlardan beri istiklal ve hayatı için matbuatında mühim bir cereyan-ı mahsus olan[özel bir yer olan], ta Sultan Mecit devrinde 93 Seferinde her fırsatta kahraman dağlılara ibraz-ı teveccüh eden [ilgi gösteren] büyük millete bu suretle bir hizmet-i müfthirede bulunmayı ve Çerkeslerin, Müslümanların en samimi hamisi Büyük Britanya'ya merbutiyet-i maneviye [manevi bağlılık] ve hürmet hislerini ibraz etmeye muvaffak olmayan Ethem Bey'in bugün elimize geçen vesikasının bence bir kıymet-i tarihiyesi [tarihi önemi] olacaktır..."⁴⁷

Yukarıda naklettiğimiz ve Hasan Tahsin'i merkez alan kaynaklar dışında, olaya ilişkin doğrudan malumat veren başka bir eserle karşılaşmadığımız gibi, Ethem'in de kendi anılarında olaydan herhangi bir şekilde söz etmediğini de eklemekte fayda vardır.

Ethem kendisini ve Birinci Dünya Savaşı öncesi kısa tarihini tanımlarken; mülk ve toprak sahibi ancak buna mukabil cömert bir ailenin evladı olduğunu, babası Ali Bey'in Bursa'da şeref ve onuruyla tanındığını, kendisinin subay veya kurmay olmadığını, 19 yaşında süvariliğe girip, başçavuş olarak terhis tezkeresi aldığını, sonra da Balkan Savaşları sırasında İstanbul Bakırköy'deki süvari subay okulundan ayrılarak, subay vekili olarak Çürüksulu Mahmut Paşa kolordusunun, muhafız bölümünde bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁸ Bununla birlikte Ethem, "*Ben, babamın çok sevdiği en küçük oğlu, ağabeyimin de evlatlarına tercih ettiği bir kardeşiydim.*"⁴⁹ ifadesini de kullanmakta ve kendini aile içinde özel bir yere koymaktadır.

Kılıç Ali hatıralarında, Ethem'i ilk olarak İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu dağa kaldıran, ağabeyleri Tevfik ve Reşit'le beraber "astıkları astık, kestikleri kestik" meşhur bir eşkiya olarak tanımlar.⁵⁰ Fahrettin Altay, 1920 Temmuz ayında o zamanın 23. Tümen Kumandanı olan Albay Aşir'le olan görüşmesinden naklen, Ethem'in "*Genç, cesur, gaddar ve fakat oldukça muteber bir Çerkez ailesine mensup*" olduğunu söyler.⁵¹ Çerkes Ethem, Selek'e göre sert mizaçlı, insanlara saygılı, dik duruşlu, fiziksel olarak bakıldığında da uzun boylu ve heybetli bir simadır. Aynı zamanda bu gururunu gizleyen mütevazı bir görüntüsü vardır ve pek çok insanı etkisi altına alabilmektedir.⁵² Halide Edip Adıvar ise, Ethem'le tanışma hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

⁴⁷ **Hukuk-u Beşer**, 8 Mart 1919, "Her Şeyden İbret Alalım" 'dan aktaran; Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Hür Yayınları, İstanbul, 1981, s.s.133-134.

⁴⁸ Çerkes Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul, 1994, s.7.

⁴⁹ **A.g.e.**, Aynı yer.

⁵⁰ Ali Kılıç, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.s.42-43.

⁵¹ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.s.251-252.

⁵² Selek, **a.g.e.**, s.368.

“Ben onu ilk defa karargâhta gördüm. Bir gün, büyük odaya girerken bir sürü silahlı adamın arasında kendimi buldum. Tabii, bunlar Ethem'in adamlarıydı. Mustafa Kemal Paşa'ya, bazı raporlar götürüyordum. Ethem'i Paşa'nın karşısında bir sandalyede buldum. Ayağa kalktı, elimi öptü. Normalden güçlü, uzun boyu vardı. Hiç eti olmayan kudretli vücudu canlı bir iskelete benziyordu. Tam Çerkez yapısıydı. Geniş omuzlar, ince bel, uzun bacak ve kollar, kocaman sarışın bir kafa, kısa bir burun ve gayet solgun gözler. Teni hiç bir hava etkisiyle değişmemişti. Kısa burnu Anglikan bir mizah anlatıyordu. O odada bu kocaman Çerkez herkesi gölgede bırakıyordu.”⁵³

Rahmi Apak ise Ethem'i şu sözlerle tarif etmiştir: *“...Kendinden büyük kardeşi Tevfik, yüzbaşılıktan emekli ve kötü bir adamdır. En büyükleri Reşit ise daha habistir. Etem, kardeşlerine nispetle daha sakın ve daha makul ve cesur bir adamdır.”⁵⁴* Sabahattin Selek, kendisinin sahip olduğu akciğer rahatsızlığının psikolojisine olumsuz bir etki ettiği, bu sebeple merhametsiz ve gaddar olduğu, böylece emri altındaki insanlar üzerinde tam bir otorite kurabildiğini söyler.⁵⁵ Selek'in bahsettiği akciğer rahatsızlığından söz etmemekle birlikte, Kutay da bilhassa mide rahatsızlığının ve Ethem'e dayandırdığına göre “kemik veremi” rahatsızlığının, Ethem'i epey yıprattığını söylemektedir.⁵⁶ Ethem, bazı araştırmacıların tespitlerine göre çift kişilikli ya da çoğu zaman kendi içinde çelişkiler yaşayan bir karakter imajı vermektedir.⁵⁷

Bunların yanı sıra Ethem'in verdiği, Bakırköy Süvari Küçük Zabıt Mektebi'ni bitirip süvari subay vekili bir teğmen olduğu bilgisi, onun dışındaki pek çok kaynaktan da onaylanmaktadır.⁵⁸ Ancak bazı kaynaklar onun yalnızca başçavuş olarak kaldığından bahsetmektedir.⁵⁹ Genelkurmay Başkanlığı da 2005 yılında kendisine iletilen bir resmi talep neticesinde Bakırköy'de öyle bir mektebin kayıtlarına rastlanmadığını, Küçük Zabıt mekteplerinin ordunun astsubay ihtiyacını karşıladığını

⁵³ Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı Kurtuluş Savaşı Anıları**, 11.Baskı, Atlas Yayınları, İstanbul, 1994, s.63.

⁵⁴ Apak, **a.g.e.**, s.113.

⁵⁵ **A.g.e.**, aynı yer.

⁵⁶ **Çerkez Ethem'in Hatıraları**, Dünya Yayınları, İstanbul 1962, s.11-12'den aktaran; Sina Akşin, “Ethem Nasıl Hain Olabildi?”, **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, 1. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara, 2010, s.s.26-27.

⁵⁷ Ethem'in çift kişilikli karakter özellikleri gösterdiği savında olan araştırmalar için bkz: Efe, **a.g.e.**, s.620; Akşin, **a.g.m.**, s.s.26-35. Cemal Şener de Ethem'in değişik dönemlerde birbiriyle çelişen tutarsız işler yaptığından bahsetmiştir. Bkz: Şener, **a.g.e.**, s. 34.

⁵⁸ Bu konudan bahseden kaynaklar için bkz: Sarıhan, **a.g.e.**, s.13; **Türk İstiklal Harbi VI.Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.212; Cilasun, **a.g.e.**, s.25; Şener, **a.g.e.**, s.31 (Şener, Ethem'in başçavuş olarak mezun olduğunu, sonradan teğmenliğe yükseldiğini söyler.)

⁵⁹ Söz konusu kaynaklar için bkz: Ünal, **a.g.e.**, s. 169; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, 3. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2011, s. 315; Efe, **a.g.e.**, s.1.

ve 1912’de İstanbul’da kurulan bu mektepten mezun olanların onbaşı rütbesi aldığını bildirmiştir.⁶⁰

1.2.1. Mütareke Döneminde Çerkes Ethem

Ethem 1918’deki Irak Seferi’nin ardından doğduğu yere, yani Bandırma’ya dönmüştür. Mondros Mütarekesi imzalandığı günden sonra da burada bulunmaya başlamıştır. Esasında Mütareke sonrası Ethem’in faaliyetlerine ilişkin bilgiler sınırlı olmakla birlikte yine çeşitli kişilerin anılarından ve başka monografilerden bu döneme ait malumat edinebiliyoruz.

Mütareke dönemi, pek çok açıdan bir kaosun hüküm sürdüğü, otorite boşluğundan kaynaklı olarak bölgesel güç odaklarının oluştuğu ve suç oranının da arttığı bir dönemdir. Ethem de Mütareke döneminde bu güç odaklarından bir tanesini oluşturmaya çalışmış ve Bandırma çevresinde eşkıyalık yapmaya başlamıştır.⁶¹ Doğan Avcıoğlu da meseleyi; “*Dünya Savaşı’nın son sıralarında savaş meydanlarında değil, Bandırma bölgesinde zorbalık ve eşkıyalıkla uğraşmaktadır*”⁶² şeklinde açıklar. 26 Ekim 1918’de Balıkesir mutasarrıflığına atanan Hacim Muhittin Çarıklı sayesinde 422 eşkıya ve asker kaçağı silah bırakmıştır ve bunların arasında Çerkes Ethem de vardır.⁶³ Çarıklı da anılarında, Karesi mutasarrıflığına atandığının duyulması üzerine pek çok eşkıya ve asker kaçağının gelip hükümete teslim olduğunu söylemektedir.⁶⁴ Hasan İzzettin Dinamo da, Ethem’in bölgedeki etkinliğini, “*valileri kovup yenilerini atayacak düzeydeydi*” şeklinde açıklamaktadır.⁶⁵ Ancak Ethem daha sonra yeniden silaha sarılacaktır. İçişleri Bakanı Fethi Bey de bu işi kuvvet göndererek çözmek isteyince, daha önceki Irak-Afgan Seferi’nden tanışmışlıkları bulunan ve kendisi de bir Çerkes olan Rauf Bey araya girmiş ve Ethem’le konuşarak kendisini ikna etme yoluna gitmiştir. Kasım 1918’de Çerkes Ethem, Arnavut Ali ve Çerkes Musa gibi çetelerin sayısının 150’yi geçtiği ve Balıkesir-Bandırma cihetindeki en kalabalık çetelerden oldukları vaki olup, padişahın affına uğradıkları bilinmektedir.⁶⁶ Hatta Reşit Bey’e bir telgraf da yollayan Rauf Bey, Reşit Bey’den “Ethem’in şakilik

⁶⁰ Efe, **a.g.e.**, s.s.3-4.

⁶¹ Sarihan, **a.g.e.**, s.s.13-15.

⁶² Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.576.

⁶³ Zekeriya Özdemir, **Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleri**, s.62’den aktaran; Efe, **a.g.e.**, s.21.

⁶⁴ Turgut Çarıklı, **Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuva-yı Milliye’nin Yaşam Öyküsü**, 1. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2005, s.47.

⁶⁵ Dinamo, **a.g.e.**, C.2, s.80.

⁶⁶ Apak, **GCNK**, s.112.

yapmadığı ve yapmayacağı” sözünü almıştır. Ancak buna rağmen Ethem, 12 Şubat 1919 günü o sırada Bekirağa Hapishanesi’nde tutuklu olan İzmir eski valisi Rahmi Bey’in, oğlu Alparslan’ı Bornova’da kaçırarak, 53.000 liralık kurtarmalık almıştır.⁶⁷ Hatta bu olay basında da yer almış, İstanbul gazetelerinden İkdâm’daki başyazıda, hükümetin en önemli görevinin şakiliği önlemek olduğu yazılmıştır.⁶⁸ Olaydan iki gün sonra, 14 Şubat 1919 tarihli Ahenk gazetesinde olayla ilgili birinci sayfada, “Erkekliğimizden Utandık!” başlığıyla Mehmet Şevki imzalı bir başyazı yazılmıştır. Yazıda şu ifadeler geçmektedir:

*“Biz bu vakayı, her Türk’ün kalbini, ruhunu, fikrini bir ye’s-i iğbirar [gücenme ve ümitsizlik] ve teessürle [üzüntüyle] zehirleyen bu hadiseyi Türklüğümüz namına pek büyük bir ehemmiyetle nazar-ı dikkate almak mecburiyetindeyiz. Çünkü bu hadise Rahmi Bey’den ziyade Türklüğün, erkekliğin, yiğitliğin, namusuyla masumiyetin, kadınlığın kutsiyetiyle alakadardır. Bu taarruz Rahmi Bey’e değil... Türklüğün, yiğitliğin namusuna, masumiyetin, kadınlığın kutsiyetinedir. Er olan adam kadınların gözyaşlarını, yürek çarpıntılarını, iniltilerini, feryatlarını vasıta-yı intikam kaydetmekten hicap eder.”*⁶⁹

Ethem, Vali Rahmi’nin oğlunu, alacağı fidye ile Yunanlılara karşı bir direniş örgütlemek için kaçırdığını söyleyecektir.⁷⁰ Toptaş da tezinde Ethem’in bunu söylediğini belirtmiş⁷¹, ancak meselenin gerçekten de böyle olup olmadığını tartışmamıştır. Uzun ise Ethem’le aynı kanaatte gibidir. Tezinde “Özellikle Bandırma bölgesinde topladığı paralar ve İzmir Valisi Rahmi Bey’in oğlunu kaçırarak kurtarmalık alması en çok eleştirilen noktalardandı. Çerkez Ethem’e göre kuracağı birlik için para lazımdı. Çerkez Ethem’in bu noktada haksız olduğunu söylemek zordur. Çünkü mücadele etmek için asker, askerin elde tutulması için de para gerekliydi.”⁷² demektedir. Ancak Vali Rahmi Bey’in oğlu Alparslan’ın daha sonradan söylediğine göre, bu olayda babası ile Çerkes Ethem arasında henüz 1. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan bazı olaylara dayalı husumetin etkisi vardır. Alparslan’ın anlattığına göre 1. Dünya Savaşı sırasında Ethem Cumaovası ve Ayrancılar arasında bulunan bir Hollandalı yerleşimciye ait çiftliği basmıştır. Daha sonra Rahmi Bey’in buraya jandarma göndermesi üzerine Ethem ve adamları yakalanamamış, kaçmayı başarmışlardır. Bunun üzerine Ethem de Rahmi Bey’e düşman olmuştur.⁷³ Olaya

⁶⁷ Dinamo, a.g.e., C.2, aynı yer.

⁶⁸ İkdâm, 21 Şubat 1919’dan aktaran; Sarıhan, a.g.e., s.14.

⁶⁹ Ahenk, 14 Şubat 1919, “Erkekliğimizden Utandık!”, Mehmet Şevki.

⁷⁰ Çerkes Ethem, a.g.e., s.8.

⁷¹ Toptaş, a.g.t., s.35.

⁷² Uzun, a.g.t., s.196.

⁷³ Taçalan, a.g.e., s.130.

ilişkin bir başka anlatı ise bu kaçırma olayının perde arkasını biraz daha açıklar niteliktedir. Çerkes Ethem'in adamlarının Cumaovası'ndaki Hollandalı Von Heemstra'ya ait çiftliği basmak istemesi üzerine Vali Rahmi Bey bu kişileri tutuklatmıştır. Bu kimseler çeşitli işkenceler görmüş ve Çerkes Ethem'in arkadaşlarından Hasan Bey'in tırnakları sökülümüştür.⁷⁴ 8 Mart 1335 tarihli Hukuk-u Beşer gazetesindeki “*Her Şeyden İbret Alalım*” başlıklı ve Hasan Tahsin'e ait olduğu düşünülen yazı da bu olaya vurgu yaparak; “*Tırnakları sökülen Çerkes Hasan Bey'in ahl, Ethem ve arkadaşlarını müteessir ve müteellim eden bir vakadır.*” Demiştir.⁷⁵ Aynı yazı içerisinde Çerkes Ethem'in mektubu da paylaşılmıştır. Ethem bu mektubunda özetle; Bornova hadisesinden⁷⁶ amacın fidye-i necat almak değil, binlerce yetim ve şehidin haklarından oluşan ve gayrı meşru yollarla toplandığını iddia ettiği Rahmi Bey'e ait milyonların azaltılması ve bu vesileyle iade-i şeref ve haysiyeti temin etmek olduğunu söylemiştir.⁷⁷ Bu konuda Doğan Avcıoğlu ise Hasan Tahsin'den alıntı yaparak, Ethem'in aslında İngilizlerin Çerkeslere olan iyiliklerine bir karşılık vermek istediğini söylemekte ve kendisi de bu fikre katılmaktadır.⁷⁸

Yine Rahmi Bey'in oğlu Alparslan'ın anlattığına göre Ethem ve adamları Rahmi Bey'in içinde olduğu treni Bandırma – Afyon hattında bir yerde beklerken bombalamak istemiş, fakat trende hatırı sayılır Çerkes eşrafından olan Sapançalı Baki Bey'in bulunması üzerine bu eylemlerinden vazgeçmişlerdir.⁷⁹ Ethem ise daha sonra kendisine atfedilmiş olan hatıralarında, milli cepheyi oluşturmak için gereken parayı toplamak için bu işi yaptığını söylemektedir.⁸⁰

1.2.2. Çerkes Ethem'in Kuva-yı Milliye'ye Katılışı

Ethem'in Milli Mücadele'ye katılımı ve Kuva-yı Milliye içerisinde örgütlenmesi sürecine baktığımızda, bunda kilit rol oynamış iki kişi karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Çerkes asıllı devlet adamı olan Rauf Bey'dir. Hamidiye Gemisi'yle Balkan Savaşlarında adını duyurmuş, Bahriye Nazırlığı yapmış

⁷⁴ Tletseruk Nahit Serbes, “Baron'un Çiftliği”, http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/yorum/tns/009_baron.htm, (Erişim: 15.01.2014)

⁷⁵ Taçalan, **a.g.e.**, s.131.

⁷⁶ Alparslan Bornova'daki okulundan çıkarken kaçırılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Mehmetefendioğlu, “Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması”, **Tarih ve Toplum**, C. 15, S. 98 (Nisan 1991).

⁷⁷ Taçalan, **a.g.e.**, s.131.

⁷⁸ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.s.577-578.

⁷⁹ Taçalan, **a.g.e.**, s.131.

⁸⁰ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.8.

ve bu sıfatla Mondros Mütarekesi'ne Osmanlı İmparatorluğu namına imza koymuş olan Rauf Bey, Ethem'in Bandırma'daki muzır faaliyetlerini engellemek ve onu yola getirmek amacıyla evvela ağabeyi Reşit Bey'le, daha sonra da kendisiyle görüşmüştür. Esasında Rauf Bey'in yalnızca Ethem'i değil, başka Çerkes ileri gelenlerini de Milli Mücadele'ye kazandırdığı ve Kuva-yı Milliye'nin en önde gelenlerinden birisi olduğu söylenmelidir.⁸¹

Rauf Bey'in Bandırma'ya Mayıs 1919'da gittiği anlaşıyor.⁸² Ancak burada Cemal Şener'in iddia ettiği gibi⁸³ ilk olarak Ethem'le değil, ağabeyleriyle görüştüğünü anlıyoruz. Kazım Çavdar, Ethem ve Rauf Bey'in Salihli'de yeniden bir araya gelişlerine ilişkin olayı, Rauf Bey'den şu şekilde nakletmektedir:

“Ethem, Bandırma'ya indiğimde sizin eve de uğradım, Reşit ve Tevfik Bey'lerle uzun boylu konuştuk. Bütün bu bölgede düşmana karşı durabilecek kuvveti sen yaratabilirsin. Erdek'i haraca kesen siyasi ve kalabalık Rum çetesini kolayca temizlediğini işittim. Yunanlılar gördüğün gibi yalnız İzmir'le ya da girmekte oldukları yeni şehir ve kasabalara kanaat edeceğe benzemiyor. Arkalarında Lloyd Georg'un ve Venizelos'un iştahası var. Bütün Türkiye'yi işgal etmek istedikleri anlaşıyor. Biz, İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir Paşa ile vatan kurtuluncaya değin her türlü yabancı ve yerli düşmanla vuruşmaya karar verdik. Mustafa Kemal ordu müfettişliğini alarak Samsun'a çıktı. Ben de ondan tam bir hafta sonra bu tarafa geldim. Hemşehriler arasında büyük direnme grupları kurulabilir ümidindeyim. Fakat her şeyden ve herkesten önce sana ve ağabeylerine güveniyorum. Bütün bu bölgeyi sizler koruyabilecek kudreti kazanabilirsiniz. Elimizde düzgün kuvvetler kalmadığından gerilla savaşları vererek yıldırım hızıyla ilerleyen düşmanın bu hızını kırmaya çalışmalıyız. Sen çete savaşlarında bulundun, bu mücadele tarzını iyi bilirsin. Ahmet'in müfrezesini burada kolaylıkla kuvvetlendirebilirsiniz. Ben, Albay Bekir Sami Bey'le ilişki kurmak üzere ayrılacağım. Merkezini Eşref Bey'in çiftliğinde kurarsınız. Burada silah, cephane, yiyecek, para, at, her şey var. Bütün bunları istediğiniz gibi kullanabilirsiniz.”⁸⁴

Bu metni incelerken öncelikle dikkat edilmesi gereken nokta, Rauf Bey'in Ethem'in Erdek'teki Rum çetesini temizlemesine ilişkin söylediği sözlerdir. Bu da Ethem'in Balıkesir ve Bandırma çevresinde Mütareke döneminde silahlı faaliyetlerde bulunduğunu destekler niteliktedir. İkinci olarak, daha sonra Mustafa Kemal'in de anlatacağı üzere Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'nın belirli bir plan ve program dahilinde hareket ettikleri ve bu planın da “vatanın kurtulması” olduğu anlaşılmaktadır. Rauf Bey'in hemşeriler arasında direnme kuvvetleri kurulabileceği ve bu hususta özellikle Ethem ve ağabeylerine güvendiğini söylemesi ise, büyük olasılıkla Batı Anadolu'daki Çerkes gruplarına yapılan bir

⁸¹ Selek, **a.g.e.**, s.144.

⁸² Şener, **a.g.e.**, s.35.

⁸³ Selek, **a.g.e.**, aynı yer.

⁸⁴ Kazım Çavdar, **Rauf Orbay**, İzmir, 1974. s.s.99-101.

göndermedir ve Rauf bey, Ethem ve ağabeylerinin buradaki Çerkeslerin Milli Mücadele'ye katılmaları konusunda yardımları olacağını düşünmüş olmalıdır. Metinde kastedilen Albay Bekir Sami Bey ise, “Zaraho” Bekir Sami olarak da bilinen İstanbul doğumlu ve Ubıh Çerkeslerinden bir Osmanlı subayıdır. Kendisi Ethem'in Milli Mücadele'ye katılması hususunda kilit rol oynayan ikinci kişidir. Aynı zamanda Batı Cephesi'ndeki Kuva-yı Milliye teşkilatlanmasının da mimarlarından. Daha sonra “Günsav” soyadını alacaktır. Bir başka Kafkasya kökenli devlet adamı ve TBMM'nin Hariciye vekilliğini yapmış olan Oset asıllı Bekir Sami Kunduh'la karıştırılmamalıdır. Eşref Bey olarak işaret edilen kişi ise, bir başka Ubıh Çerkesi olan Kuşçubaşı Eşref'tir. Kuşçubaşı Eşref'e göre, kendisi teşkilatın kurucularındandır ve ilk başkanıdır. Ancak buna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Polat Safi de *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi* adlı eserde bu konuda bir kanıt bulunmadığı gibi, aksine Süleyman Askeri Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk lideri olduğuna dair birincil kaynakların mutabık olduğunu yazmıştır.⁸⁵

Rauf Bey'in sözünü ettiği çiftlik, 1. Dünya Savaşı sonunda Teşkilat-ı Mahsusa tarafından bir silah deposu olarak kullanılmak istenmiştir.⁸⁶ Kutay'ın naklettiğine göre Çerkes Ethem, bu çiftlikle ilgili şunları söylemektedir:

“Eşref Bey'in çiftliği adeta silah deposu idi. Zahire ambarları olarak bilinen geniş hangarların altı makineli tüfeklere kadar çeşitli malzeme ile doluydu. Ben daha bir sene evvel Teşkilat-ı Mahsusa'nın muhtelif yerlerde silah ve malzeme depo ettiğini, harp mağlubiyetle neticelenirse memleket içinde müdafaa hatları kurmanın tasarlandığını duymuştum. Bu arada Kastamonu, Torosların başlıca geçitleri, Kayseri, Erzurum ve diğer mahallerde münasip mihraklarda harp malzemesi yerleştirildiğini dinlemiştim. Teşkilat-ı Mahsusa'nın reisi olan Eşref Bey'in, eğer bir mağlubiyet olursa, en tehlikeli mıntukanın İzmir-Manisa-Aydın ve havalisi olacağını bilmesi çok tabii idi. Emin yerler aranırken de kendi geniş çiftliğini vatan müdafaası için merkez addetmiş olması da isabeti anlaşılan tedbirdi.”⁸⁷

Bekir Sami Bey, 22 Mayıs 1919'daki anılarında, konuyla ilgili yaşananları şöyle nakletmektedir:

“Geceleyin kaldığım eve Reşit Bey'i beklerken eniştesi Hafız Hüseyin Bey geldi.⁸⁸ (Reşit Bey aranmakta olduğundan gelemedi. Yetkili olarak beni gönderdi.) cevabını verip saygılarını sundu. Ben de şunları söyledim.
-Reşit Bey, Bandırma ve Manyas havalisinden toplayabildiği kadar Çerkes atlısını toplayıp, kardeşi Ethem Bey'in kumandasında arkamdan süratle Manisa'ya göndersin.

⁸⁵ Polat Safi, *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, 1. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2020, s.132.

⁸⁶ Ergül, **a.g.e.**, s.99.

⁸⁷ Kutay, **ÇED**, s.s.84-85.

⁸⁸ Bekir Sami Bey'in anılarında ve başka kaynaklarda Hafız Hüseyin Bey olarak geçen bu kişi Hasan İzzettin Dinamo'da “Hafız Hakkı” olarak yazılmış olmakla birlikte, doğrusu Hafız Hüseyin Bey'dir.

*Ayağa kalkan Hafız Hüseyin, talimatı anladığını ve gereğinin yapılacağını taahhüt etti.*⁸⁹

Selahattin Tansel de Bekir Sami Bey'in 22 Mayıs'ta Bandırma'ya geldiğini ve Ethem komutasındaki bir birliği görevlendirdiğini söylemekle birlikte, Bekir Sami Bey'in naklettiği gibi Manisa'ya değil, Ayvalık'a gönderdiğini belirtir.⁹⁰ Bu ikilemi çözebilecek değerlendirmeyi ise İlhan Tekeli ve Selim İlkin yapmışlardır. Yazarlara göre Çerkes Ethem, Bekir Sami Bey'in emrinden sonra önce Ayvalık'a gelmiş, ancak orada bulunan 172. Piyade Alayı komutanı Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey'in yanında kendisine yer bulamayarak Haziran başında Manisa'ya geçmiştir.⁹¹ Ethem'in Ayvalık'ta uzun süre kalmamasının nedenini ise Parti Pehlivan Ağa'nın torunu olan Nedim Çakmak, Yarbay Ali Çetinkaya'nın Ethem'e eskiden kalma nedenlerden dolayı güvenmemesi olarak açıklamış ancak bu nedenler konusunda bilgi vermemiştir.⁹² Bekir Sami Bey'in anlattıklarındaysa dikkat çeken ilginç bir husus da Reşit Bey'in arandığını gerekçe göstererek yerine bir başkasını göndermesidir. Reşit Bey'in neden arandığına ilişkin, Bekir Sami Bey'in anlattıkları arasında Muhittin Ünal'ın bize naklettiği kadarıyla herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ahmet Efe de bu konuyla ilgili olarak hadisenin, Ethem'in Mütareke boyunca yaptığı eşkıyalık faaliyetleriyle⁹³ ya da mütarekeden üç ay önceki bir darbe girişimi iddiasıyla ilgili olabileceğini söyler.⁹⁴

Çerkes ileri gelenlerinin teşviklerinin yanı sıra, Ethem'in Milli Mücadeleye katılmasındaki motivasyonun yalnızca vatanperverlik olduğunu iddia etmek yetersiz olacaktır. Ethem ve kardeşleri, yukarıda da söylendiği üzere hâlihazırda hükümetçe aranmaktadır. Bunun sebebi Ethem'in mütareke döneminde yaptığı kimi faaliyetler olabileceği gibi, Vali Rahmi Bey'in oğlu Alparslan'ın kaçırılması olayının bunlar arasında bilhassa dikkat çektiği söylenmelidir. Dolayısıyla Ethem'in diğer pek çok çete reisi gibi Kuva-yı Milliye saflarına katılarak geçmişini temize çekmek arayışında olduğu söylenebilir. Şaduman Halıcı da konuyla ilgili olarak Ethem'in Alparslan'ı kaçırmayı, Bandırma'da halktan zorla para alması gibi hadiseleri sebebiyle hukuki

⁸⁹ Bekir Sami Günsav, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, (Yay. Haz. Muhittin Ünal), 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994, s.30.

⁹⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 6/1, Ankara, 1973, s.281.

⁹¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.203'ten aktaran; Efe, **A.g.e.**, s.63.

⁹² **A.g.e.**, aynı yer.

⁹³ **A.g.e.**, s.22

⁹⁴ **A.g.e.**, s.22-23.

olarak pek çok suçu haiz olduğundan, bu durumun onun için büyük bir fırsat olduğunu dile getirmektedir.⁹⁵

1.2.3. Çerkes Ethem'in Batı Cephesi'ndeki Hakimiyetini Pekiştirmesi

Çerkes Ethem Rauf Bey'le yaptığı görüşmenin ardından Kuşçubaşı Eşref'in Salihli'deki çiftliğini bir karargâh olarak kullanacak ve Kuva-yı Milliye'ye katılacaktır. Bu hususta ilk iş olarak sekiz atıyla beraber Alaşehir'e gelmiştir.⁹⁶ İttihatçı olduğu iddiasıyla İstanbul hükümetince aranan ve Akhisar yöresinde faaliyet gösteren Serezli Parti Pehlivan'ın da arkadaşlarıyla birlikte Ethem'in kuvvetlerine katıldığı tarihler bu döneme rastlamaktadır.⁹⁷ Albay Kazım ve Bekir Sami Beylerin Manisa taraflarında olduğu sıralarda, Parti Pehlivan da Manisa Cezaevi gardiyanlığı yapmaktadır ve 25 Mayıs 1919 günü beraberindeki birkaç mahkûmdan oluşan müfrezesiyle Akhisar'a gelmiştir.⁹⁸ Parti Pehlivan takip eden zaman içerisinde kuvvetlerini artıracak, Redd-i İlhak kurulunda üyelik yapacak ve cephe hattındaki Gölarmara-Bintepeler bölgesinin korumasını üzerine alacaktır.⁹⁹ Ethem cepheye geldiğinde hâlihazırda bir örgütlenme söz konusudur. Akhisar'daki Redd-i İlhak Cemiyeti 14 Haziran 1919 tarihinde kurulmuştur.¹⁰⁰ Ethem'in gelişiyile birlikte buradaki örgütlenme yeni bir ivme kazanmıştır denilebilir. Zira Ethem 20 Haziran'da Soma'da bulunan Albay Kazım Bey'i ziyaret ederek, ondan Akşehir'de bir silahlı kuvvet kurmak üzere yetki almıştır.¹⁰¹ Aradaki 6 günlük bu fark, Akhisar'daki Redd-i İlhak yapılanmasının Ethem henüz buraya gelmeden önce teşekkül ettiğini gösterir niteliktedir. Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret, Ethem'i Alaşehir'in henüz kurulan Kuva-yı Milliyesinin genç kumandanı Mustafa Bey'le tanıştırmıştır. Ethem aynı gün Salihli'ye giderek burada Dramalılardan bir kısım kuvvetle birleşmiş, Gönen, Balıkesir, Kirmasti, Bandırma ve Bursa'da tanıdığı Çerkeslere haber yollamış, buradan topladığı adamlarla gücünü arttırmış ve Kuva-yı Milliye aleyhinde davranan Salihli kaymakamı Hasan Fikret'i yakalayarak Alaşehir'e yollamıştır.¹⁰² Daha sonra

⁹⁵ Şaduman Halıcı, **Ethem**, E Yayınları, İstanbul, 2016, s.s.62-63.

⁹⁶ Sarıhan, **a.g.e.**, s.14.

⁹⁷ Avcioğlu, **a.g.e.**, C.1, s.576; Şener, **a.g.e.**, s.37.

⁹⁸ Ergül, **a.g.e.**, s.47.

⁹⁹ **A.g.e.**, s.48.

¹⁰⁰ **A.g.e.**, s.113.

¹⁰¹ Ergül, **a.g.e.**, s.112.

¹⁰² Sarıhan, **a.g.e.**, s.s.14-15.

Alaşehir Kuva-yı Milliyesini de baskı altına almış ve nihayet Mustafa Bey'in kuvvetleriyle birlikte buradan çekilmesine sebep olmuştur.

Alaşehir kaymakamı Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey, Çerkes Ethem'le ilk karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır:

“26 Haziran 335 [1919]'te Belediye dairesine gitmiştim. Kıyafetlerinden Çerkez oldukları anlaşılan 8 kişi kapının önünde görüldü. Başlarına Çerkez başlığı dolanmış, bellerine de gümüş kamalar asılmıştı. Bunlardan birisi filintasını arkadaşlarına bırakarak yanıma girdi. Sarı benizli ve yüksekçe boylu, 28-30 yaşlarında bir adamdı. Elimi sıktı. 'Bizi Bursa'dan Bekir Sami Bey gönderdi' dedi. Ve ismini verdi; bilmem ne Beyzade Ethem. O vakte kadar bu ismi ve bu adamı işitmiş değildim. Bir müddet sonra Gümülcine Geçici Hükümet Reisliği'nde bulunmuş ve İzmir Valisi Rahmi Bey'in çocuğunu dağa kaldırıp fidye karşılığında bıraktığını taraflarından [kendisinden] duydum. Kendisini saygıyla ağırladım. [Alaşehir'in genç Kuvayı Milliye Komutanı] Mustafa Bey ile de görüştüm. O gün Salihli'ye gitti.”¹⁰³

Bu metinde göze çarpan en ilginç bilgi Ethem'in kendisini tanıtırken bir zamanlar Batı Trakya Muvakkat Hükümeti'nde başkanlık yapmış olduğunu söylemesi olmalıdır. Esasında II. Balkan Savaşı'ndan sonra Süleyman Askeri Bey, Kuşçubaşı Eşref ve Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'in inisiyatifleri ile küçük bir kuvvet sayesinde hakimiyet kurdukları Gümülcine'de geçici bir hükümet oluşturulmuş ve bir yıla yakın bir süre bağımsız olarak bu hükümet işlemiştir. Ancak bu toprakların geçici olarak elde edilmesinde ya da daha sonra burada idari anlamda Ethem'in bir rolü olduğuna yönelik bir bilgiye henüz rastlanmamış değildir.

Çerkes Ethem, Milli Mücadele'deki ilk faaliyetlerini Birgi'deki bir muharebe üzerinden anlatmaktadır. Ethem'in anlattığına göre Demirci ve Mestan Efeler ile ortak hareket edilerek, daha sonradan aralarının açılacağı Alaşehirli Mustafa Bey'in de desteğiyle Birgi üzerine bir baskın yapılarak Yunanlılar kovulmuş, ancak destek kuvveti getiren Yunanlılara daha fazla dayanılamayarak kuvvetler çekilmiştir.¹⁰⁴ Kuşçubaşı Eşref ise bu olayı, kendi teşkil ettiği ve başına Ethem'i getirdiği bir kuvvetin eseri olduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁵

O sıralarda Ege Bölgesi'nde teşkilat yapan yurtseverlerden birisi olan Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey de Çerkes Ethem'in ve cephenin durumunu 13 Ağustos 1919 itibarıyla şöyle değerlendirmektedir:

“Bu sabah Salihli'den Bekir Bey'le görüştim. Çerkez Reşid Bey'le Poyraz arasındaki meseleyi tetkik ettim. Uzun uzadıya mübahasede bulunduk, dert aynı. Salihli cephesinin diğer cephelerden daha çok bozuk olduğunu ve Reşid Bey'le biraderi Edhem'in para meselesinden dolayı Bandırma'da muvaffak

¹⁰³ Efe, **a.g.e.**, s.64.

¹⁰⁴ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.9.

¹⁰⁵ Safi, **a.g.e.**, s.191.

olamadıkları rolü, burada da tekrar teşebbüste bulunduklarını anladım. Edhem'in yanında kırk elli kişi varmış, bunların bir kısmı geride ve köylerde tahsilat bahanesiyle dolaşıyorlarmış ve Bandırma'ya birçok koyun gönderiyorlarmış. Cephede sabit bir kuvvet yok. Alaşehirli Mustafa Bey'in beraberinde iki yüz kişi varmış. Silah ve cephaneye, sonra muktedir ve tecrübedide bir cephe kumandanına ihtiyacı kati varmış. Salihli'de Hareket-i Milliye heyeti yok, muntazaman çalışılmıyormuş. Kongreye teklif: 16) Cephe gerisinde kaza ve livalar rüesasının vilayete karşı vaziyetinin tespiti. Burada da Hüsnü ve Edhem Beylerle İsmail Efendi arasında müthiş ihtilaf var. Hem de büyük ve müşkülhal. Bunların hepsini Balıkesir'de yapmasını düşündüğümüz umumi talimatın izharı için Fırka kumandanına yazmak lazım.”¹⁰⁶

Çarıklı'nın verdiği bu bilgilerden edindiğimiz ilk izlenim Salihli cephesinde intizam açısından bir zafiyet olduğu noktasındadır. Ayrıca Ethem'in de içinde olduğu bir takım güç çatışmalarının izleri de bu satırlardan takip edilmektedir. Çarıklı'nın naklettikleri, Batı Anadolu'daki direniş hareketlerinin ve Kuva-yı Milliye'nin örgütlenme aşamasında nasıl bir durum arz ettiğini göstermesi açısından da önemli verilerdir. Nurettin Gülmez de konuyla ilgili olan araştırmasında, Ethem'in Mustafa Bey'in ön plana çıkarak burada teşkilatlanmasını ve duruma hakim olmasını kışkırttığını, kendisine olmayacak suçlamalar yönelterek Mustafa Bey'in muhalifleriyle işbirliği yaptığını söylemektedir.¹⁰⁷

Ethem'in yukarıda naklettiği Birgi muharebelerinden sonra Mustafa Bey, Ethem'in tavrını kendisi için iyi görmeyerek bir miktar kuvvetle Postlu Mestan Efe'nin bulunduğu Bozdağ cihetine geçmiş ve cephenin sol yanını almıştır.¹⁰⁸ Böylece Ethem sağ kanatta tek başına hakim durumuna geçmiştir. Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey bu konuya ilişkin şu yorumları yapmaktadır:

“Ethem çok zeki bir adamdı. Her hareketinde bir şeytanlık saklı idi. Kimseye sezdirmeksizin, fikrine ve emellerine uygun taraftarlarının çoğalmasına çalışıyor, etrafı yokluyordu. Nerede ve kimlerden yardım görebileceğini çok çabuk anladı. Alaşehir Düyunu Umumiye Müdürü Rıza Bey Çerkez'di, Mütevellizade Tevfik Bey ile iyi görüşürdü. Onun yönlendirmesiyle Tevfik Bey'i elde etti. Alaşehir'e her gelişinde ilk önce Tevfik Bey'i ziyaret eder, sonra hükümete uğradı. Benimle beraber belediye bahçesinde nargile içmeye gider, yolda mutlaka bir adım arkadan gelirdi. Hükümete bağlı ve itaatkâr olduğunu, o suretle halkı inandırmaya çalışırdı. Mustafa Bey'in Kuvayı Milliye Komutanı olmasını bir türlü çekemiyordu. Her şeye hakim olmak sevdasında idi.”¹⁰⁹

¹⁰⁶ Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), s.s.34-35.

¹⁰⁷ Nurettin Gülmez, “Alaşehir Ve Salihli Cephesinde Önemli Bir İsim: Mustafa Şahyar”, **Yüzüncü Yılında Milli Mücadele Döneminde Manisa (Ahmetli-Akhisar-Alaşehir-Demirci)**, (Editör: Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi) C.2, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s.s.223-224.

¹⁰⁸ Efe, **a.g.e.**, s.64.

¹⁰⁹ **A.g.e.**, Aynı yer.

Çerkes Ethem'in karakterine ve eylem tarzına dair ipuçlarını pek çok anlatı ve anekdotta olduğu gibi burada da edinmemiz mümkün görünmektedir. Ethem ise söz konusu meseleyi şöyle anlatmıştır:

“Tam bu sırada Salihli merkez cephesi yakınlarında ve gerilerinde bir uygunsuzluk baş gösterdi. Silahlı olarak muhalefete geçen ‘Poyraz’ ve ‘Alaşehir’ çeteleri beyliği sorunu çıkı. Bunlar milli cephemize hizmet edeceklerini söyleyerek teşekkül etmişler ve birkaç defa da bizimle savaşılar katılır gibi görünmüşlerdir. Birkaç gün devam eden hastalığımdan yararlanarak vaziyet aldılar. Mevcutları beşer yüz kişiden bin silahlı, kısmen Alaşehir eşrafından Mütevellizade Mustafa Bey’le, Poyraz eşrafından Hacı Ali Bey namıandaki iki fesatçının idaresindeydiler. Aralarına bazı kimlikleri meçhul subaylar da katılmıştı. Hatta Poyraz asilerinin komutanı Ahmet Bey isminde bir binbaşı ben hasta iken, Salihli’ye girerek karargah kurmuş, bazı eşrafı kandırılmış, gizli toplantılar tertiplemişti. Alaşehirli Mustafa Bey ise, aynı zamanda kandırarak kendi tarafına çektiği bir kuvvetle Alaşehir’e çekilerek orasını merkez tayin etmiş, kuvvetini arttırmaya çalışıyordu.”¹¹⁰

Burada anlatılanlara göre mesele tipik bir nüfuz mücadelesini andırmaktadır. Ancak Ethem aşağıda nakledeceğimiz üzere bu mücadelede haklı olduğunu göstermek adına Alaşehirli Mustafa Bey’in esasen Milli Mücadele karşıtı odaklarla bağlantılı olduğunu iddia edecektir. İkinci bir husus Ethem’in “hastalığından” söz etmesidir. Bu atıf, Ethem’in tüm anıları boyunca ve Ethem hakkında yazan araştırmacılarca sürekli olarak vurgulanmış, Ethem’in Milli Mücadele hayatı boyunca karşımıza çıkmıştır. Daha önce de bilgisini verdiğimiz gibi özellikle mide rahatsızlıkları Ethem’i sık sık zor durumda bırakmıştır. Sina Akşin de konuyla ilgili olarak “*Ethem’in yakasını bırakmayan bir mide hastalığı vardı.*” demektedir.¹¹¹

Çarıklı da Poyrazlılar ve Alaşehir meseleleri hakkında malumat verir. Hayatı boyunca hep uzlaştırma yanlısı olmaya gayret eden ve itidali elden bırakmayarak pek çok müşkül meselenin Milli Mücadele lehine çözümüne katkıda bulunmuş olan Hacim Muhittin Çarıklı¹¹², bu meselede de tarafların arasını bulmaya çalışmıştır. Çarıklı’nın ilgili olarak not ettiği bir bölüm şöyledir:

“Salihli’de Rıza, Necmi, Hasan Refik, Mehmed Emin, Çerkes Reşid beylerle görüştim ve bizim taraftaki teşkilât hakkında hayli izahat verdim ve cephe ile geri vezâifinin tamamen ayrıldığını ilave ettim. Bunlar bizim gibi değil, muhteliten (karmakarışık) çalışıyorlar. Öğle yemeğini Reşid beyin köşkünde yedik. Biraderi Edhem beyle de görüştük. Köşkün etrafı gayet ferah-fezâ. Sonra

¹¹⁰ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.10-11.

¹¹¹ Akşin, **a.g.m.**, s.26.

¹¹² Hacim Muhittin Çarıklı’nın bu husustaki tavır ve icraatlarıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi almak için Bkz: Tuncay Ercan Sepetçioğlu, “Milli Mücadele Döneminde Hacim Muhiddin (Çarıklı) Bey’in Batı Anadolu’daki Faaliyetleri”, **Studies of the Ottoman Domain Dergisi**, C.5, S.8 (Şubat 2015).

gerek Reşid bey ve gerekse Poyrazlı Hacı Mehmed ve Çerkes İdris efendilerle onların meselesini bir dereceye kadar hallettik.”¹¹³

Salihli’de yaşanan bu hadisede Çarıklı ayrıca Reşit Bey’e ait bir köşkten söz etmektedir. Ancak bildiğimiz kadarıyla Reşit Bey’in Salihli’de bir köşkü bulunmamaktadır. Çarıklı’nın kastettiği yerin, Kuşçubaşı Eşref’in Salihli’deki çiftliğine ait olma ihtimali yüksek görünmektedir. Ethem’in burada olduğu süre boyunca Kuşçubaşı Eşref Bey’in çiftliğini bir karargâh olarak kullandığını yukarıda da zikretmiştik.

Ethem ve Mustafa Bey arasındaki ilk sıcak çatışma, Mustafa Bey ve Ethem kuvvetleri arasında Salihli’de 27 Ağustos günü 8-10 saat süren bir müsademe halinde meydana gelmiş, daha sonra Ethem buraya da hakim olarak otoritesini göstermek adına 3 hükümlüyü çarşıda astırmıştır.¹¹⁴ 26 Eylül günü Bozdağ’daki Postlu Mestan Efe kuvvetleriyle de çatışmaya giren Ethem, bu çatışmadan da galip ayrılmış ve Sarı Efe Edip’in de yardımıyla hem Salihli hem de Bozdağ bölgelerinde hakimiyeti eline almıştır.¹¹⁵ Mustafa Bey’in Damat Ferit Hükümeti ve İngiliz Muhipleri ile ilişkili olduğu iddiasıyla Alaşehir Heyet-i Merkeziyesine yazılı olarak başvuran Ethem, kendisine bu konuda herhangi bir delil bulunmadığı yönünde yanıt gelince, Mustafa Bey’e kesin darbeyi indirmek için Alaşehir’e bir baskın gerçekleştirmiştir.¹¹⁶ Böylece Ekim 1919’a gelindiğinde Çerkes Ethem’in Salihli ve Bozdağ’ın ardından Alaşehir’e de kesin olarak hakim olduğu görülmektedir. Bu sırada Galip Hoca takma adıyla Ege’de bilhassa zeybekler arasında direniş hareketleri örgütlemeye çalışan Celal (Bayar) Bey de, Hacim Muhittin Bey ve Balıkesir Kongresi’nin isteğiyle 10 Eylül 1919 günü Akhisar’a gelerek, Akhisar Cephesi Milli Kumandanı namıyla görev yapmaya başlamıştır. Teoman Ergül, Celal Bey’in bölgeye çağırılmasında Ethem’e karşı bir denge unsuru olarak görülmüş olabileceğine de değinmektedir.¹¹⁷

Alaşehir eşrafından olan Mustafa Bey ise, aynı Ethem gibi o sırada 17. Kolordu Komutan vekili olan Albay Bekir Sami’yle müştereken çalışan genç bir teşkilatçıdır. 30 Mayıs 1919’da kurulan Alaşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin ardından burada oluşturulan milli kuvvetlerin başına getirilmiştir.¹¹⁸ Hatta Rahmi Apak, *İstiklal*

¹¹³ **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, s.36.

¹¹⁴ Sarıhan, **a.g.e.**, s.15.

¹¹⁵ Vehbi Günay, “Alaşehir Yöresinde İşgal Günlerinin Hüzünlü Bir Türküsüne Dair Bazı Bilgiler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.28 (2013), s.137.

¹¹⁶ Günay, **a.g.m.**, s.137.

¹¹⁷ Ergül, **a.g.e.**, s.s.120-121.

¹¹⁸ Günay, **a.g.m.**, s.135.

Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu adlı eserinde, kendisinin Balıkesir ve Salihli cephesinin kurulmasında rol oynayan vatanperverlerden olduğunu söyleyerek, kendisiyle ilgili bazı belgeler nakletmiştir.¹¹⁹ Bunlardan bir tanesi, Mustafa Bey'in Albay Bekir Sami Bey'e yazdığı 18 Haziran 1919 tarihli, "72 kişilik bir kuvvetin yedek subaylar kumandasında Ahmetli'ye gönderildiği" ne ilişkin telgrafıdır.¹²⁰ Bir diğeri ise, Albay Bekir Sami Bey'in 20 Haziran'da cevaben yazdığı teşekkür ve kuvvetlerin acil sevkine ilişkin telgraftır.¹²¹ Çerkes Ethem ise hatıralarında, Alaşehirli Mustafa Bey ve Poyraz kuvvetlerinden Hacı Ali Bey'in esasında Kuva-yı Milliyece olmadıklarını, fesat çıkarmak niyetinde olduklarını, içlerine soktuğu adamları sayesinde bunların Damat Ferit Hükümeti ve İngiliz Muhipler Cemiyeti ile ilişkili olduklarını öğrendiğini iddia etmiş¹²² ve şu ifadeleri kullanmıştır; *"Ve hemen hepsi de İttihat ve İtilaf zihniyetinin esiriydiler. Bu muzır teşkilatçıların cephemizi içten dağıtmaya uğraştıkları anlaşılıyordu. Son plan ve tertibatlarından biri de beni öldürmek suretiyle maskeyi atmaktı."*¹²³ Ağabeyi Reşit Bey'i kendilerinin vatanperver olduğu konusunda kandırdıklarını söyleyen Ethem, Mustafa Bey ve çetesinin kendilerine karşı bir suikast hazırlığında olduğunu, çatışmanın ise bunu engellemek için gizlice konuşlandığı adamları Halil Efe ve Ali Çavuş'un, suikastçıları yok etmesiyle başladığını, daha sonra Alaşehir ve Salihli cihetlerinde Mustafa Bey'in kuvvetlerinin yenildiğini söylemiştir.¹²⁴ Hacim Muhittin Bey ise olayı anılarında şöyle anlatmaktadır:

*"Akif Beyle görüştüm. Bana Salihli'de Edhem beyle Poyrazlılar arasındaki vakanın sebebi zuhurunu anlattı. Poyrazlılar sureti katiyede Edhem beyle uyuşmak için 15-20 atlı Salihli'ye gelip Kemerli hanına inmişler ve orda yemek yemişler. Bunlardan Kebeşoğlu Osman ile Uzun Abdullah'ın oğlu Çerkez Mustafa ellerini yıkarken karşıdaki dükkanda bekleyen Edhem beyin Çerkezleri ateş edip bu iki kişiyi şehit etmişler, bunun üzerine Poyrazlılar da bilmukabele iki Çerkez katletmişler ve ateş sabaha kadar devam etmiş. Ertesi gün Edhem bey, dört mitralyözle bütün şehre ateş etmiş."*¹²⁵

Bu arada Alaşehir'de yaşananlar İstanbul'un da dikkatini çekmiş, 12. Kolordu Komutanlığına Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevad Paşa tarafından 30 Ekim 1919 tarihli bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta Çerkes Reşit ve Ethem Beylerin

¹¹⁹ Apak, GCNK, s.49.

¹²⁰ A.g.e., aynı yer.

¹²¹ A.g.e., s.51.

¹²² Çerkes Ethem, a.g.e., s.10-11.

¹²³ A.g.e., s.11.

¹²⁴ A.g.e., s.s.12-14.

¹²⁵ Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), s.56.

Alaşehir ve civarında yağmacılık hareketlerine devam ettiklerine, bunların son buldurulması gerektiğine dair ricada bulunulmuştur.¹²⁶

Çerkes Ethem'in daha sonra popülaritesini artırması ve Anzavur isyanını bastırmak üzere görevlendirilmesi neticesinde, Poyrazlılar meselesi basında yeniden gündeme gelmiş ve özellikle Milli Mücadele karşıtı basın tarafından, Ethem'i karalamak amacıyla kullanılmıştır. 20 Mart 1920 tarihinde, İstanbul'da çıkan *Alemdar* gazetesinin Ethem'in öldürüldüğüyle alakalı olarak yaptığı ve bu açıdan gerçeği yansıtmayan bir haberde ilgili olarak şunlar yazılmıştır:

“Balıkesir muhabirimizden: Ethem Bey ve maiyetini teşkil eden İzmir ve Manisa hapishaneleri firarilerinden katil, şaki birçok kimselerin Salihli Cephesi Harekatı-ı Milliyesi namı altında şimdiye kadar irtikap eylemedikleri fezahat kalmamıştır. Üç dört ayı mukaddem alenen Alaşehir'i basarak, eşraftan Mütevellizade Mustafa, Akif, Adil beylerin konaklarını, çiftliklerini yağma etmiş, eşya ve haliyat ve hayvanat ve zahir namına hiçbir şey bırakmayarak... toplamış götürmüştü! Merhumun gerek ondan evvel ve gerekse Alaşehir kıtaatından sonra şimdiye kadar o civar ahalisini haraca bağladığı, kasıp kavurduğu, bilhassa Salihli'ye civar Poyraz namında büyük bir karyeyi ateşe tutarak birçok canlar yaktığı, birçok haneler söndürdüğü, birçok zavallıyı kurşuna dizdirdiği de müstebit ve muhakkaktır.”¹²⁷

Alaşehir olayında yaşananları, düşmana karşı direniş hareketi meydana getiren kuvvetlerin, aynı zamanda kendi bölgelerinde hakimiyet kurma üzerine bir sürtüşmeye giriştiği, bunun da neticede bir sıcak çatışmaya dönüştüğü şeklinde değerlendirmek mümkün görünmektedir. Ancak bu tahlil bir yana, Çerkes Ethem'in cephedeki tavrının ve mücadele anlayışının içeriğine dair önemli ipuçları verecek bazı olaylardan da söz etmek gereklidir. Ethem 16 Ağustos 1919 tarihinde Hacim Muhittin Çarıklı'ya, Alaşehirli Mustafa Bey'in kendi aleyhine faaliyetlerde bulunduğunu anlatan bir not iletmış ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.¹²⁸ Alaşehir Kongresi arifesinde olan bu olay Çarıklı'yı oldukça endişelendirecektir. Bu endişelerin haksız olmadığı ise bu olaydan 10 gün sonra 26 Ağustos günü ortaya çıkacaktır. Bundan sonrasını Hacim Muhittin Çarıklı'dan nakletmek gerekir: *“Bu akşam Çerkes Edhem beyden bizim Edhem beye gelen bir telefonda, Poyrazlıların pek kıymetli iki arkadaşını şehit ettiklerinden ve müsademe devam eylediğinden bahisle 100 kişi ile hemen yetişmesini ve aksi takdirde cepheyi Yunanlılara açacağını söylüyor. Papaza kızıp da perhiz*

¹²⁶ **Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, İSH-4, Sır.10931, KN.197, GN.112, BT: 30 Ekim 1919.

¹²⁷ **Alemdar**, 20 Mart 1920, “Bir Şaki Daha Çerkes Edhem Bey İstisal Edildi”.

¹²⁸ **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, s.37.

yemek!”¹²⁹ Çarıklı’nın naklettikleri, Çerkes Ethem’in Milli Mücadele’nin çeşitli safhalarında göstermiş olduğu eylem tarzı açısından da önemlidir ve Ethem’in daha sonra da rastlayacağımız fevri ve sorumsuz olarak tabir edilebilecek kimi davranışlarına örnek olacak niteliktedir.

Ethem’in bundan sonra ta ki Anzavur Olayı meydana gelene dek yaptığı faaliyetler Salihli’deki cepheyi düzenlemek ve Salihli merkezli bir cepheyle Yunan ilerleyişini durdurmak yönündedir. Bölgede Sarı Efe Edip, Parti Pehlivan gibi kişilerle kuvvetlerini büyüten Ethem’in, henüz Ağustos 1919 sonunda 2.000’i atlı olmak üzere 2.600 kişilik, dört makineli tüfeği olan bir güce sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰ Apak, Ethem’in 1919 yazının son aylarından itibaren cephedeki durumunu şöyle özetlemiştir: “...Böylece Etem sağ cenahı Akhisar’daki Binbirtepeler ve sol cenahı da Sart harabeleri olmak üzere Salihli, Alaşehir, Uşak mıntıkasına hâkim olmuştur. Etem, cephede muharebe icra ettiği müddetçe daima Türkleri ileri hatta sürer. Çerkesler ise geride at oynatırlardı. 23üncü tümenin büyük kısmı bu esnada Afyonkarahisar’da bulunmakta olup, bir alayını milli kuvvetlere destek olmak üzere Alaşehir’de bulunduruyordu.”¹³¹

Bu arada Ethem’in bölgede kurduğu hakimiyetten ve icraatlarından rahatsızlık duyan bir güç odağının da İstanbul olduğunu söylemek lazım gelir. Bu rahatsızlığın sebeplerinden birisi olarak; Çerkes Ethem’in askeri hayatı boyunca sürekli bir sorun olarak var olacak olan acımasızlığı ve adamlarının yaptığı yağma ve cinayet gibi hukuksuzluklara ses çıkarmama tutumu gösterilebilir. Zira kendi keyfiyetine göre kaymakam gibi önemli mevkilerdeki kişileri tutuklaması, hükümlülerden istediğini meydanlarda astırabilmesi, bizzat kendisinin de ifade ettiği gibi suçlu olduğunu düşündüğü insanların “evlerini yaktırması”¹³² daha büyük otoriteler için ciddi birer sorundur. İkinci rahatsızlık ise Ethem’in Yunan ordularına karşı savaşıyor olmasıydı ki, Mütareke şartları çerçevesinde böylesine hassas bir dönemde, İtilaf kuvvetleri ve Batı kamuoyuyla arasını iyi tutmaya çalışan İstanbul Hükümeti’nin işgale karşı her türlü direniş hareketine karşı bir tutum içinde olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Velhasıl 26 Ekim 1919’da, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nin Harbiye Nezareti

¹²⁹ A.g.e., s.48.

¹³⁰ Günay, a.g.m., s.137.

¹³¹ Apak, GCNK, s.49.

¹³² Çerkes Ethem, a.g.e., s.13.

adına 14. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği bir yazıda, “*Ethem ve biraderi Reşit'in yörede düzensizliğe sebep oldukları ve oradan uzaklaştırılmaları*” istenmektedir.¹³³

9 Eylül 1919'da Temsil Heyeti'nin, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı “Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı” sıfatıyla Batı cephesinde görevlendirdiğini, Ali Fuat Paşa'nın da Yarbey Ömer Lütfü Bey'i, Alaşehir civarını da kapsayacak şekilde “Afyonkarahisar Milli Mıntıkası Kumandanlığına” atadığını belirtmek gerekmektedir.¹³⁴ Bu da artık bölgedeki Kuva-yı Milliye hareketlerinin daha merkezi bir elden yönetilmek istenmesinin ilk işaretlerinden ve düzenli orduya gidecek olan sürecin habercisi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Ömer Lütfü Bey'in Alaşehir'i de içine alacak bir sorumluluğu haiz göreve gelmesi, bölgede hakimiyet kurmuş olan Çerkes Ethem'e karşı da bir denge unsuru olarak da yorumlanabilir. Bu konuda da Bezmi Nusret Bey'den şunları okumak faydalı olacaktır: “*Asker toplamak için bütün polis ve jandarmayı seferber yaptım. Az zaman içinde askeri kuvvet çoğalmaya yüz tuttu. Ömer Lütfü Bey aslen Çerkez olsa gerektir. Belki de buraya tayininde Ethem ile mevcut münasebetin bozulmaması ciheti nazarı itibara alınmıştır. Lakin Ethem'e hiç benzemezdi. Cidden kibar, hamiyetli, vatanperver bir kumandandı. Bu havalide ilk askeri teşkilâtı (kurmağı) güzel surette başardı.*”¹³⁵

1.3. Reşit ve Tevfik Beyler

Ethem, Ali Bey'in beş oğlunun en küçüğüdür. Diğer iki ağabeyi daha önceden ölmüşler, Reşit ve Tevfik Beyler ise, kaderlerini Ethem'le birleştirmişlerdir.¹³⁶ Büyük ağabeyi Reşit, ortanca olanı ise Tevfik Bey'dir. Her ikisi de Harp Okulu mezunudurlar, Tevfik Bey Yüzbaşı Tevfik olarak da bilinir ve Reşit Bey'in de yüzbaşılıktan istifa ettiği bilinmektedir.¹³⁷ Reşit Harp Okulu'nu 1901'de, Tevfik ise 1902'de bitirmiştir. Her iki kardeş de İttihat ve Terakki'ye, Reşit Bey ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa'ya da girmiştir.¹³⁸ Bu iki kardeşin İttihat ve Terakki'ye katılmasının, Resneli Niyazi Bey'in tavsiyesiyle gerçekleştiği de bir başka iddiadır.¹³⁹ Ayrıca 1908'den önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki ilk hücrelerini kuranlar arasında Kuşçubaşı Eşref ve

¹³³ Hasan Türker, “İzmir'in İşgali ve Salihli Cephesi'nin Kurulması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3 (1993), s.197.

¹³⁴ Ergül, **a.g.e.**, s.228.

¹³⁵ **A.g.e.**, s.s.228-229.

¹³⁶ Sarıhan, **a.g.e.**, s.13.

¹³⁷ Kılıç, **a.g.e.**, s.42.

¹³⁸ Sarıhan, **a.g.e.**, Aynı yer.

¹³⁹ Şener, **a.g.e.**, s.30.

kardeşi Hacı Sami ile birlikte Reşit Bey ve 12 arkadaşının da bulunduğu iddia edilmiştir.¹⁴⁰

Reşit Bey, 1869 doğumlu olup Kuleli İdadisi ve Harbiye'yi bitirmiş, öğrenciliği sırasında 1897 Türk-Yunan savaşına katılmış, daha sonra yüzbaşılıktan ayrılarak çiftçilikle uğraşmıştır.¹⁴¹ İtalyanların Trablusgarp'ı işgali sonrası yeniden göreve çağrılmış, Trablusgarp ve Balkan savaşlarında görev yapmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Saruhan vekili olarak yer almıştır. TBMM'nin kurulmasıyla birlikte Ankara'ya gelerek vekilliğine devam etmiştir.

Reşit Bey'in Balkan Savaşları sırasında Teşkilat-ı Mahsusa'nın başında olduğu bir harekâtla Dedeağaç ve Gümülcine'yi ele geçiren birlik içerisinde de görev yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁴² Aynı tarihlerdeki bir başka ilginç hadise de, Reşit Bey'e ilişkin önemli bir anekdot olarak karşımıza çıkmaktadır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Batı Trakya'daki hareketi devam ederken Reşit Bey'in Süleyman Askeri Bey, Kuşçubaşı Eşref Bey ve onun kardeşi Hacı Sami beylere hitaben yazdığı 23 Eylül 1913 tarihli yazıda şu ifadelerle rastlanmaktadır: *"...Ey vatandaşlar: Geçen hafta zarfında Edirne'den (800) silahsız muallim [eğitimi] asker geldi. Bunları silahsız koyuverenlere lânet olsun. Be cenabet zabitler, avanak eşek Türkler. Böyle beyinsiz milleti Bulgar tepelemez de ne yapar... Bâki silâhla olur salâh kardaşlar."*¹⁴³ Bu sözlerin yakışsızlığını beraber görev yaptığı Süleyman Askeri Bey ve Kuşçubaşı Eşref dahi dile getirmişler, Kuşçubaşı, Süleyman Askeri'ye yazdığı ve Reşit'in uyarılmasını istediği notta şöyle demiştir: *"...Reşid kaçırıldı galiba; zaten çatladı! Ne eşekçe, duygusuzca bir yazıdır bu. Resmi yazışmalarda laubalilikle yapılmış bu cüretinin kendisine ağıra mal olacağını bir son olarak ihtar buyurunuz."*¹⁴⁴ Daha sonra Reşit'i bizzat uyarmak istemiş ve Reşit'e şunları yazmıştır:

"Nedir bu laubalilik? Hatta resmi yazışmalarda da mı havailik. Biz Hükümeti Osmaniyemize dış görünüşte muhalif görünüyor ve siyasi vaziyetimiz gereği hudutlarımızı çiziyor isek, sen o milleti kendimize hakiki bir hasım olarak mı görmekte ve onun aleyhine en pis bir kaleminle yürümektesin. Nedir o senin 23 Eylül 329 (9 Ekim 1913) tarihli yazın? 'Avanak, eşek Türkler' gibi cümleler kullanışın? Derne'de yaptığın falsoların, Tobruk'ta ateşle Şeyh Sünûsi'den sana lââyık görüldüğü muameleyi ve âlemi İslam'a karşı aleyhindeki beyannamelerle 'el-hâin Reşid el-Çerkes' diye teşhir olunduğunu ve hacil kılındığını [rezil edildiğini] unuttun mu? Biz Türklerden, sen ve Aziz el-Mısri'den gayri böyle bir hitaba ve muameleye kim uğramıştır? Haddinizi biliniz! Sonra ne yaşça ne de

¹⁴⁰ Philip H. Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Arma Yayınları, s.137'den aktaran; Efe, **a.g.e.**, s.8.

¹⁴¹ Halıcı, **a.g.e.**, s.s.3-4.

¹⁴² Cemal Paşa, **Hatıralar**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977'den aktaran; Cilasun, **a.g.e.**, s.25-26.

¹⁴³ Tevfik Bıyıklioğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, TTK Yay., C.2, s.30'dan aktaran; Efe, **a.g.e.**, s.10.

¹⁴⁴ Bıyıklioğlu, **a.g.e.**, s.31'den aktaran; Halıcı, **a.g.e.**, s.10.

başça saygı ve iltifat göremezsiniz. İnşallah bu son ricam ve sizi ikazımdır gafil arkadaş.”¹⁴⁵

Anlaşılabileceği üzere kendisi de bir Çerkes olan Kuşçubaşı Eşref, Reşit’in bu sözlerine çok sinirlenmiş ve Trablusgarp Savaşı’nda yarattığı kimi sorunları da hatırlatmak gereği duymuştur. Eşref’in kullandığı ifadeler Reşit’in söz konusu davranışlarının ilk olmadığını düşündürmekle beraber, “son ricam” lafına istinaden Reşit’in daha önce de Eşref tarafından uyarıldığına işaret etmektedir. Tüm bunlar ilerleyen safhalarda Reşit Bey’in Kuva-yı Seyyare’nin hareket tarzı ve Ethem olayının büyümesinde oynayacağı rolleri açıklamaya yardımcı olmaktadır, denilebilir.

Sabahattin Selek, Kuva-yı Seyyare’nin başarılarının ardından bu üç kardeşin böbürlenip isyankâr bir tavır sergilemeye başladığı kanısına bütünüyle katılmayıp, bu zaafın Reşit Bey’in karakterinden kaynaklandığını söyler ve şu ifadeleri kullanır: *“Tabiatı itibariyle idaresi güç, idraki ve terbiyesi kıt, mağrur ve şımarık bir kimse idi. Bu sebeple, yalnız Milli Mücadele’de değil, daha önceki savaşlarda da tatsız olaylar yaratmış ve beraber bulunduğu kimseleri üzmüştür. Balkan Harbi sıralarında subay aleyhtarı kesilmiştir. 1913’de yazdığı resmi bir yazıda “Cenabet zabıtlar” diye subayları tahkir etmekten çekinmemiştir. Milli Mücadele’de nizami orduyu istemeyişi ve subay düşmanlığı işte bu kadar geriye dayanmaktadır.”*¹⁴⁶ Reşit Bey’in karakterine ilişkin ipuçları veren bu olayları anlamlı kılan ilginç bir bilgiyi de bizzat kendisi vermektedir. Şaduman Halıcı’nın naklettiğine göre Reşit Bey, babası Ali Bey’in kendisi için şöyle söylediğini ifade etmiştir: *“Oğlum, yandığım bir şey varsa senin adam olduğunu ben değil, sen de senin adam olduğunu göremeyeceksin.”*¹⁴⁷

Tevfik Bey’in ise bilinen belirgin bir özelliği yok gibi görünmektedir. Yüzbaşı rütbesinde Gönen Askerlik Şubesi Başkanı iken kardeşleri ile beraber Rauf Bey’in yönlendirmesiyle Milli Mücadele’ye katılmıştır. Selek de Tevfik’in daima Kuva-yı Seyyare ile birlikte kaldığını ve Ethem’in yokluğunda bu birliğin komutan vekilliğini yaptığını söylemiştir.¹⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir ise, Reşit ve Tevfik Beyler için *“Ethem’in uğursuz müşavirleri”* tanımını kullanmıştır.¹⁴⁹ Aydemir’e göre *“Basit, görgüsüz ve kültürsüz bir insan olan Ethem’in pek çabuk ayak sürçmesine”*¹⁵⁰ yol açanlar da bu iki kardeşlerdir. Sehven olduğunu tahmin ettiğimiz bir hatayla bu iki büyük

¹⁴⁵ A.g.e., Aynı yer.

¹⁴⁶ Selek, a.g.e., s.s.366-367.

¹⁴⁷ Halıcı, a.g.e., s.4.

¹⁴⁸ Selek, a.g.e., s.366.

¹⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, 2. Cilt, Remzi Kitabevi, 17. Baskı, İstanbul, 1999, s.292.

¹⁵⁰ A.g.e., s.291.

kardeşi binbaşı olarak tanımlayan Aydemir, aynı zamanda Reşit ve Tevfik'in, Çerkes geleneklerinden gelen patriarkal bir tutumla küçük kardeşleri üzerinde geleneksel bir hakimiyetleri olduğunu da söylemiştir.¹⁵¹ Ethem ise yurtdışına çıktıktan sonra, Kahire'de çıkan bir gazetede ağabeyi için şu ifadeleri kullanmıştır: “*Ağabeyim Tevfik Bey Türk ordusuna mensup bir zabıt olup İstanbul harbiye mektebinden çıkmıştır. Tevfik Bey umumi harbin hitamına kadar 10 sene orduda hizmet görmüş ve ifa ettiği hizmetlere mükafaten kendisine iki takdirname verilmiştir.*”¹⁵²

1.4. Kuva-yı Seyyare İçindeki Kuvvetler

“Kuva-yı Seyyare”, gezici kuvvetler anlamına gelen bir tabirdir ve özelde Ethem'in başında olduğu güçleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ethem'in Mütarekeden sonra Bandırma çevresinde çetecilik yaptığını söylemiştik. Elbette çekirdek kuvvetlerini Bandırma, Manyas, Balıkesir, Adapazarı gibi yerlerde önemli bir nüfus oluşturan Çerkeslerden oluşturmuştur. Ancak Kuva-yı Seyyare'nin kuvvetleri bununla sınırlı değildir. 1918 Kasım ayından 1921 Ocak ayına kadar Ethem'in etrafında bulunan kuvvetler büyümüştür. Bu kuvvetlerin çoğunluğunu başta Kuva-yı Milliye'nin kuruluşunda bahsettiğimiz gibi çeşitli milli çeteler, ikna edilmiş ya da zapt altına alınmış eşkıyalar, asker kaçakları, gönüllüler ve elbette Batı Anadolu Çerkeslerinden oluşan atlı birlikler oluşturmuyordu.

Ethem'in kendisi, henüz Anzavur'un ikinci isyanını bastırdıktan sonra mevcut kuvvetlerinin 500'ü piyade, geri kalanı süvari olmak üzere 5000 kişiden fazla olduğunu anılarında kaydetmektedir.¹⁵³ Sayıları ve muhteviyatı zamanla değişmiş olan bu kuvvetlerin miktarını 1920 Aralık ayı için Sabahattin Selek 5000 civarında tahmin etmektedir.¹⁵⁴ Genelkurmay kayıtlarına göre 27 Aralık 1920'ye gelindiğinde Kuva-yı Seyyare'nin şu kuvvetlerden ibaret olduğu görülmektedir: Ordu tarafından Kuva-yı Seyyare emrine verilen 159. Piyade Alayı, Ethem ve Tevfik Bey emrinde 140 Çerkes atlısı, 261 erden oluşan Bolşevik taburu, Parti Mehmet Pehlivan Müfrezesi (500 kişi), Manyaslı Şevket Müfrezesi (120 kişi), Çorum Müfrezesi (120 kişi), Abaza Mehmet Müfrezesi (120 kişi), Arif Bey Müfrezesi (120 kişi), Doktor Fazıl Müfrezesi (120 kişi), Karakeçililer Müfrezesi (200 kişi), Hamza Kaptan Müfrezesi (50 kişi), Tahsin Bey

¹⁵¹ A.g.e., s.s.291-292.

¹⁵² Halıcı, a.g.e., s.4.

¹⁵³ Çerkes Ethem, a.g.e., s.26.

¹⁵⁴ Selek, a.g.e., s.373.

Müfrezesi (130 kişi), Eskişehir Alayı (400 kişi), Mehmet Müfrezesi (106 kişi), Kaplan Naci Müfrezesi (120 kişi) ve geri hizmetlerde kullanılan efrat 200 kişi ile toplamda tam mevcudu belli olmayan 159. Piyade Alayı hariç 2707 kişi.¹⁵⁵

Bu kuvvetler Kuva-yı Seyyare'nin lağvedilmesi sürecinde Ethem idaresinde olan kuvvetler olup, süreç içerisinde başka müfrezeler de Kuva-yı Seyyare içerisinde bulunmuştur. Serezli Parti Mehmet Pehlivan'la birlikte Usturumcalı Halil Efe de Çerkes Ethem'le birlikte isyanlara müdahale etmiş ve işgalcilere karşı savaşmıştır. Daha sonra Parti Pehlivan ve Halil Efe, Ethem'in Yunanlılarla anlaşmasını müteakip Ethem'le kalmayıp çekilmişler, Parti Pehlivan topları Ethem'e bırakmayıp orduya göndermiş ve ordu emrine girerek işgal sahasında akıncılık faaliyetleri yapmışlardır.¹⁵⁶

Parti Pehlivan Serezli'dir ve İbrahim Ethem Akıncı'nın anlattıklarına göre idaresi zordur. Daima yanında ona rehberlik edecek ve yol gösterecek birisi bulunmalıdır. Hükümetle birlikte yürümek taraftarıdır. Eşkîyalık yapmaz ve yapanlara düşmanlık eder.¹⁵⁷ Kendisinin idare edilebilmesi için “yanında olan âmirin hüsn-ü ahlâk sahibi, ciddi olması kâfîdir.”¹⁵⁸ Parti Pehlivan, Albay Kazım ve Bekir Sami Beylerin Manisa taraflarında olduğu sıralarda, Manisa Cezaevi gardiyanlığı yapmaktadır ve 25 Mayıs 1919 günü beraberindeki birkaç mahkûmdan oluşan müfrezesiyle Akhisar'a gelmiştir.¹⁵⁹ Selahattin Yurdoğlu'nun naklettiğine göre Parti Pehlivan, Akhisar'da bir miktar soygun yapmış¹⁶⁰, daha sonra da tıpkı diğer pek çok Kuva-yı Milliyeci gibi, suçlarını affettirmenin pratik bir yolu olarak direnişe katılmış görünmektedir. Daha sonra Akhisar'ın korunmasında görev almış, Redd-i İlhak kurulunda üye olmuş, Gölarmara-Bintepeler mıntıkasının savunmasını üstlenmiştir.¹⁶¹ Akhisar'da Ethem'in kuvvetlerine katıldığı zaman da bu sıralara rastlamaktadır. Ethem'le TBMM arasındaki iplerin koptuğu, Ethem'e gönderilen son heyetin Kütahya'dan dönmek üzere olduğu günlerde Parti Pehlivan, Celal Bayar'dan aman dileyerek şunları söyleyecektir: “*Reis Paşa Hazretlerine ve Meclise söyleyiniz. Bize kurşun atmasınlar. Biz memleketin namusunu müdafaa için ortalığa atıldık ve sizden yalvarırız, istirham ederiz, bu yanlış anlaşılmayı barış yoluyla hallediniz.*”¹⁶²

¹⁵⁵ TİH.İHA, s.236.

¹⁵⁶ İbrahim Ethem Akıncı, **Demirci Akıncıları**, 3.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2009, s.34.

¹⁵⁷ Akıncı, **a.g.e.**, s.55-56.

¹⁵⁸ **A.g.e.**, Aynı yer.

¹⁵⁹ Ergül, **a.g.e.**, s.47.

¹⁶⁰ Selahattin Yurdoğlu, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, (Yay.Haz. İlhan Selçuk), 2.Cilt, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1976, s.s.72-73.

¹⁶¹ Ergül, **a.g.e.**, s.48.

¹⁶² **A.g.e.**, s.49.

Parti Pehlivan, Büyük Taarruzun sonuna kadar Milli Mücadele'ye iştirak etmiş, mücadelenin son evresinde bir gözünü kaybetmiştir.¹⁶³

Usturumcalı Halil Efe ise Ethem'le birlikte Anzavur'un, Yozgat ve Bolu isyanlarının bastırılmasında bulunmuş, Gediz muharebesinde kardeşini kaybetmiş, Demirci muharebesinde savaşmış muhacir kökenli bir savaşçıdır.¹⁶⁴ Ethem'in isyanından sonra bir suikast faili olarak aranan İштиpli Eşkya Halil Efe'yle karıştırıldığı için kaçarak dağa çekilmeye karar vermiş, ancak mesele Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey ve Parti Pehlivan'ın araya girmesiyle çözülerek, Halil Efe, İbrahim Ethem Bey emrinde akıncılık faaliyetine girişmiştir.¹⁶⁵ Gördesli Makbule Hanım'la evli olan Halil Efe, İbrahim Ethem Akıncı'nın tanıklıklarına göre öfkeli bir kişiliği haizdi ve özellikle Makbule Hanım'la evlendikten sonra akıncılık faaliyetlerine daha ziyade önem vermişti.¹⁶⁶ Düşman işgali dahilindeki mücadelelerde önemli vazifeler üstlenen Halil Efe, eşi Makbule Hanım'ın düşman tarafından öldürülüşünden tam iki ay sonra 17 Mayıs 1922'de şehit edilmiştir.¹⁶⁷

Kuva-yı Seyyare içinde bulunmuş sayabileceğimiz bir başka isim Danişmentli İsmail Efe'dir. Aydın'ın Danişment köyünde 1878 yılında doğmuştur. Balkan Savaşı ve Yemen Cephesi'nde topçu olarak askerliğini yapmış, daha sonra Demirci Mehmet Efe'nin karargahına katılmıştır.¹⁶⁸ Anbarcık - Dağemiri mıntıkasında savaşmıştır.¹⁶⁹ Nisan 1920 yılında Çerkes Ethem ve Demirci Mehmet Efe'yle birlikte Anzavur İsyanının bastırılmasında bulunmuş olan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁰

Kuva-yı Seyyare içerisinde görev yapmış kuvvetlerden bir tanesi de "Kurşun İşlemez" namıyla bilinen Cevdet Bey Müfrezesidir. Bu müfreze Akhisar'ın ilk işgal girişimi sırasında kısa bir mukavemette bulunmuştur. Daha sonra Kazım Özalp tarafından Manyas Bölgesi Tedip Kuvvetleri Komutanı yapılmış, Bursa'dan çekilişte yararlılıklar göstermiş ve 350 kişilik atlı birliği ile Kuva-yı Seyyare'ye katılmıştır.¹⁷¹ Ethem'in mücadeleden kopma noktasındayken, ağabeyi olan Cerrah Emin Bey, bizzat

¹⁶³ Akıncı, **a.g.e.**, s.380.

¹⁶⁴ **A.g.e.**, s.36.

¹⁶⁵ **A.g.e.**, s.s.35-37.

¹⁶⁶ **A.g.e.**, s.56.

¹⁶⁷ **A.g.e.**, s.242.

¹⁶⁸ Şahin Efe Yılmaz, "Danişmentli İsmail Efe", <http://ankaenstitusu.com/danishmentli-ismail-efe/>, (Erişim: 12.03.2019)

¹⁶⁹ Apak, **GCNK**, s.109.

¹⁷⁰ Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.99.

¹⁷¹ Ergül, **a.g.e.**, s.s.50-51.

Mustafa Kemal’e “Kardeşim hayatı pahasına da olsa böyle bir isyan hareketine iştirak etmez” diyerek teminat vermiştir.¹⁷²

Bir başka müfreze, Sarı Efe namıyla bilinen Edip Bey’in müfrezesidir. Sarı Efe Edip, daha önce Balkanlarda Jandarma Komutanlığı yapmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde görev almış ve cemiyetin “Fedai Zabitan” adı verilen silahşor grubunda bulunmuş aktif bir isimdir.¹⁷³ Ethem gibi Çerkes kökenli olan Edip Bey, Celal Bayar’ın da yönlendirmesiyle Ödemiş ve Tire bölgelerinde Gökçen Efe ile birlikte Kuva-yı Milliye’ye katılarak Milli Mücadele sürecine dahil olmuştur. Bu katılımı 30 Temmuz 1919 yılında, Ödemiş’teki ilk Kuva-yı Milliye birliğinin başındaki komutan Tahir Fethi Bey halka şöyle ilan etmiştir: “*Muahid-i Muharrem Edip Bey(Sarı Efe) maiyeti erkânı ile bugün kafile-i milliyemize iltihak ediyorlar. Kendisi cephe vazifesine başlayacaktır.*”¹⁷⁴ Sarı Efe Edip, Salihli Cephesi’ndeki direnişe Ethem’in burada hâkim olmasıyla birlikte destek olmuş ve 1919 yazından itibaren de hem direnişe hem de iç isyanların bastırılmasına iştirak etmiştir. Düzce-Adapazarı ve Anzavur isyanları bunlardan bazılarıdır. Edip Bey’in müfrezesi, Batı Cephesi Komutanlığının düzenli kuvvetler halinde örgütlenmeye başladığı günlerde 33. Süvari Alayına dönüştürülecektir.¹⁷⁵ Ethem isyan emareleri gösterdiği dönemde Edip Bey’in müfrezesini Düzce’den kendi yanına gönderilmesini Ankara’dan talep etmiş, ancak Mustafa Kemal Paşa buna müsaade etmemiştir. Konuyla ilgili olarak Edip Bey’le de yazışıp, kendisinin yerinde kalmasının uygun olduğunu söylemesinin ardından ona bir telgraf çekmiş ve kendisine ulaşan bazı bilgilerin teyidi amacıyla yaptığı işbirliği için kendisine teşekkür etmiştir. Zira Ethem’in Güney Marmara’daki Çerkes ve Abazalar arasından kuvvet toplamaya çalıştığı gibi bazı bilgiler olduğuna dair söylentiler oluşmuş¹⁷⁶ ve Mustafa Kemal Paşa durumu kontrol etme gereği duymuştur. Mücadeleden sonra İzmir’de yaşamaya devam eden Sarı Efe Edip, İzmir Suikastı Davası’nda suikastla ilişkili olduğu gerekçesiyle yargılanarak, 14 Temmuz 1926 günü Kemeraltı İkinci Beyler Sokağı’nda idam edilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷² A.g.e., s.51.

¹⁷³ Ali Özçelik, “Bir Komiteci Portresi: Sarı Efe Edip”, **Tarih ve Günce Dergisi**, S.9 (Yaz 2021), s.189.

¹⁷⁴ Günver Güneş ve Filiz Akın Özcan, “Ali Orhan İlkurşun ve Ödemiş Kuva-yı Milliyesi”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, 1. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara, 2010, s.654.

¹⁷⁵ Tansel, a.g.e., s.182.

¹⁷⁶ Efe, a.g.e., s.168.

¹⁷⁷ Özçelik, a.g.m., s.210.

Değınmemız gereken bır başka önemli kuvvet de Manyaslı Şevket'in kuvvetlerıdır. Manyaslı Şevket adının duyulduğu ilk olaylardan bırısı, yukarıda bahsettiğimiz Eski İzmir Valısı Rahmi Bey'in oğlunun kaçırlması hadisesıdır. Alparslan'ı kaçıranlar arasında Ethem, Reşit, Manyaslı Şevket, Manyaslı Mahmut bulunmaktadır.¹⁷⁸ 13 ve 14 Şubat 1919 tarihli *Ahenk* gazeteleri arka arkaya bu olaydan söz etmiştir. 13 Şubat'taki ilk haberde ilginç bır şekilde şu bilgilere yer verilmiştir: *“Son aldığımız malumata göre şakiler Arslan Bey'i Kasaba cihetine kaçırmaya muvaffak olmuşlar imiş. Çocuğu kaldıranların Çerkes Şevket Çetesi olduğu kuvveten zannedilmektedir.”*¹⁷⁹ Daha sonraları Manyaslı Şevket'in birlik içerisindeki nüfuzunun arttığı görölmektedir. Bizzat Ethem'in kendisi Anzavur İsyanı'nın bastırılmasından sonra Şevket'e önemli görevler vermiştir. Bunu kendisi *“Manyas'ta bize teslim olanlardan kurduğum süvari müfrezesiyle toplam kuvvetim 5000 kişiyi geçiyordu. Yeni süvari müfrezesinin başına arkadaşlarımdan Şevket Bey'i komutan tayin ettim.”*¹⁸⁰ diyerek anlatmaktadır. Manyaslı Şevket ilerleyen safhalarda pek çok kez karşımıza çıkacak, en başından en sonuna kadar Ethem'in sadık bır adamı olarak Ethem'le kalacaktır. Ancak Ethem'in kendisinden aynı zamanda çekindiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Zira Ethem Kuvvetleri'nin isyan emareleri gösterdiği sıralarda Yunan tarafına sığınıp sığınmamak konusunda kendisiyle tartışma içine girdiğini görüyoruz. Manyaslı Şevket'le, Yunan'a sığınıp sığınmama hususunda yaptıkları tartışmadan sonra Ethem'in kullandığı, *“Evet, sonuç olarak Şevket Bey'in ifadesi tamamıyla anlatıyordu ki, felaketzede bu son müfreme, ısrarıma ve arzuma karşı isyankar bır tutum almıştı. Efrat üzerinde Şevket Bey'in etkisi oldukça güçlüydü. Şevket Bey cidden fedakar ve asildi. Fakat şimdi biraz değişti.”*¹⁸¹ ifadelerinden Şevket'in Kuva-yı Seyyare ve Ethem nezdindeki önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Son olarak kuvvetler içerisinde önemli bır yer işgal eden Bolşevik Taburuna da değınmek yerinde olacaktır. Ethem'e göre 700 mevcutlu ve çoğunluğunu Karakeçili aşireti üyelerinin oluşturduğu söz konusu milis birliğinin bu ismi almasının sebebi, kendisini Bolşevik ruhlu olarak tanımladığı ve savaştan bıkmış bulunan düşman askerlerini bu bağlamda itaatsizliğe teşvik ediyor oluşu ile nam salan komutanı İsmail Hakkı Bey'dir.¹⁸²

¹⁷⁸ Efe, **a.g.e.**, s.26.

¹⁷⁹ **Ahenk**, 13 Şubat 1335 (1919), “Havadis-i Vilayet”.

¹⁸⁰ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.26.

¹⁸¹ **A.g.e.**, s.136.

¹⁸² **A.g.e.**, s.122.

2. BÖLÜM

İÇ İSYANLARIN BASTIRILMASINDA ÇERKES ETHEM

2.1. Birinci Ahmet Anzavur İsyanı

Ahmet Anzavur, 1864 Çerkes Sürgünü ile Anadolu'ya göç etmiş bir ailenin çocuğudur. 6 yaşlarındayken babasıyla Biga'ya gelip Dereköy'e yerleşmişlerdir.¹ Okuma yazması olmamasına rağmen kız kardeşinin II. Abdülhamid'in sarayında bulunması sebebiyle askerlik vazifesi almış, alaylı bir subay olarak kısa sürede yükselmiş, Meşrutiyet'ten sonra binbaşı rütbesiyle Çakırcalı Mehmet Efe'nin takibine katılmıştır.² Balkan Savaşları'ndan sonra Enver Paşa'nın emekli ettiği alaylı subaylar arasında bulunan Anzavur, Birinci Dünya Savaşı'nda Biga'da kalmış, mütarekeden sonra tekrar saray tarafından askeri ve mülki görevlere getirilmiştir.

Biga ve Manyas havalisinde Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ile Kuva-yı Milliye oluşturulmaya başlanmıştır. Güney Marmara, mütarekenin imzasından itibaren bölgedeki çetelerin kaderine terk edilmiş görüldüğünden bu teşkilatlar önem arz ediyordu. 25 Ekim 1919'dan itibaren Anzavur da buna karşı bölgedeki Çerkeslerden, Pomak ve Arnavutlardan adam toplayarak bir askeri kuvvet oluşturmaya çalışmış ve "Millicilerin Çerkesleri aynı Ermeniler gibi tehcir edeceğini" söyleyerek bölgedeki Çerkesleri milli harekete karşı tutum aldırmaya çalışmıştır.³ 2 Kasım 1919'da Susıgırlık'a (Susurluk) gelen Anzavur, hükümete girerek etrafında toplanan kalabalığa, "Milli hareket için toplanan paraların hesabını görmek için Balıkesir'e gideceğini, isteyen askerlerin evlerine dönmekte, isteyenlerin kendisine katılmakta serbest olduğunu, padişahın iradesi dışında askerin silahaltına alınamayacağını" söylemiştir⁴

¹ Hüsamettin Öztürk, **Milli Mücadele'de Çanakkale**, Ankara, 2001, s.161'den aktaran; Bülent Bakar, "Anzavur'un Biga'daki Faaliyetleri", **90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler**, (Yay. Haz.: H. Aytuğ Tokur), ATAM Yay., Ankara, 2011, s.328.

² **A.g.m.**, s.s.328-329.

³ Ünal, **a.g.e.**, s.s.242-243.

⁴ **TİH.İHA.**, s. 67.

3 Kasım 1919 günü Yarbay Rahmi komutasındaki 200 kişiye yakın bir kuvvet önce Karacabey'e gelerek burada Şah İsmail ve Davut gibi, Anzavur'la birlikte hareket eden çeteleri püskürtmüş ve ertesi gece Susurluk'a hareket etmiştir.⁵ 5 Kasım'da Manyas'a gelen Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey, Anzavur'la yaptığı görüşmede, Anzavur'un aldatıldığını ve gerekirse cephede görev alabileceğini söylemesi üzerine, durumu 61. Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp)'a bildirmiştir. Anzavur, Albay Kazım'a 14 Kasım günü yazmış olduğu mektupta: *"Yunan cephesine karşı hakiki ve parasız hizmete amade bir millet ordusu vücuda getirmek azmindeyim. Bu itibarla hükümeti askeriye aleyhinde hiçbir veçhile harekette bulunmak fikrinde değilim."*⁶ demektedir. Her ne kadar Özalp anılarında Anzavur'a karşı gerekli önlemlerin her daim alındığını vurguluyor olsa da⁷ 6/7 Kasım 1919'da Köprülülü Hamdi Bey'in raporundan sonra kolorduya gönderdiği bir telgrafta meselenin çözüldüğünü ve Anzavur'un takibine gerek olmadığını söylemektedir.⁸

12 Kasım'da 300 kadar kuvvetiyle Susurluk'a gelen Anzavur, buradan ertesi günü Demirkapı'ya hareket edince, Albay Kazım ve Yarbay Rahmi Bey kuvvetleri tarafından 16 Kasım günü Demirkapı'da iki ateş arasında bırakılarak kaçmak zorunda kalmış ve 17 Kasım günü kayıplar vererek kaçmayı başarmıştır.⁹ Kazım Özalp'in muharebelerle ilgili İstanbul'daki Harbiye nezaretine verdiği harekât raporu şöyledir:

"Gayet müstaceldir [aceledir].

Karesi'den

Harbiye Nezareti Celilesine

Mevrut [gelen] şifredir.

Bir müddetten beri bu havalide bulunan Anzavur Ahmet Bey, başına topladığı iki yüz kadar eşkıya ile birlikte bundan beş gün evvel Susıgırlık'a (Susurluk) gelerek orada bulunan askeri terhis, zabitanı tahkir [aşağılama] ve toplara vaz'iyet etmiş [el koymuş] ve bunlar meyanında iki cebel obüs topunu da beraberinde alıp Demirkapı'ya gelmişti. Oradan Balıkesir'e gelmek tasavvurunda olduğu tebeyyün etmiş [açığa çıkarmış] idi. Tertip edilen bir müfrezeyi askeriye ile bizzat başında bulunduğum Cebek'te Demirkapı'ya hareket ettim. Kirmastı ve Karacabey havalisindeki diğer bir müfreze de Susıgırlık üzerinden Demirkapı'ya tahrik olunmuş [yola çıkartılmış] idi. Dün badezzeval [öğleden sonra] saat üç buçukta Demirkapı'da bunlarla temas ve müsademeye [çatışmaya] tutuşuldu. Bir saat kadar müsademededen sonra şakiler kâmilten ve münhezimen [tamamen ve bozguna uğrayarak] firar ettiler. Susıgırlık'tan aldıkları topları ve cephaneyi istirdat ettik [kurtardık]. Bugün de takiplerine devam olunacaktır. Dahiliye Nezareti'nden mutasarrıflığa vaki olan tebligatta sefki dimaye [kan dökülmesine] meydan verilmeksizin meselenin sulhen halli ve keyfiyetin bendenize de bildirilmesi emir buyurulmuş ise de askeri

⁵ A.g.e., s.67.

⁶ Özalp, a.g.e., s.66.

⁷ A.g.e., s.65.

⁸ ATASE, No.5/2548, Dlp.46, G.4, Kls.2481, Dos.84, F.1/51'den aktaran; TİH.İHA, s.s.68-69.

⁹ A.g.e., s.s.69-70.

terhis, cebren topları zapt ve Karacabey havalisinde iki neferle bir zabitimizi şehit eden ve takip ve tedibi zaruri ve tahtı vücutta bulunan [kovuşturulması ve yola getirilmesi gerekli ve zorunlu olan] eşkıya güruhuyla sulhen bir sureti tesviye [çözüm yolu] bulmak şeref ve haysiyeti hükümetle gayri kabili telif [saygınlıkla bağdaşmayacağı] olduğu ve keyfiyetin Dahiliye Nezareti Celilesine de bu suretle tebliğ buyurulması maruzdur [sunulur].

Vürudu [gelişi] 16/17 Teşrinisani [Kasım] 335. Fırka 61. K. Kazım.”¹⁰

Son gelişmeler üzerine Çerkes Ethem ve emrindeki birlikler, Salihli Cephesinden bölgeye getirilerek Anzavur’un takibi ve ortadan kaldırılmasında görevlendirilmişlerdir. Bu Çerkes Ethem’in uzun süren iç isyanlar dönemi boyunca yerine getirmiş olduğu ilk bastırma görevidir. 19 Kasım günü Balıkesir’e gelen Ethem, Tenkil Kuvvetleri Komutanı Yarbay Rahmi Bey’in yardımcısı sıfatıyla 21 Kasım 1919 günü Susurluk’a varmış, bir gün sonra ise Anzavur, kuvvetleriyle Gönen’e gelerek, Yusuf İzzet Paşa ve Çerkes Ethem’e tehdit telgrafları çekmiştir.¹¹ Ethem’in sıkı takibi neticesinde Bayramiç ve ardından Saraçlar’a çekilmek zorunda kalan Anzavur, daha sonra Karacabey’e, sonra da nihayet Söğütalanı köyüne kaçmıştır. Yarbay Rahmi ve Çerkes Ethem kuvvetleri 30 Kasım günü burada Anzavur’u sıkıştırırsa da, Anzavur hayvanlarını bırakıp yine kaçmayı başarmıştır.¹² Ancak kuvvetleri önemli ölçüde zayıflayan Anzavur, Şubat 1920’de yeniden ortaya çıkana kadar kaçtığı İstanbul’da kalmıştır.

Bu son çarpışmayla alakalı olarak Ethem, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey’e şu telgrafi çekmiştir:

“Şifreli Telgraf:

Kirmasti, 30.11.1919.

Bursa’da 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey’e,

Bayramiç çarpışmalarından sonra kaçmış olan Anzavur, 60 kadar maiyeti ile Çökülü Köyü civarında kısıtılmasına rağmen yarım bir başarı göstererek Ayas Köyü köprüsünden geçip Suludere Köyünde konakladı. Orada kalacağını önceden tespit ettiğimizden sabaha karşı köyü kuşattık. İki saat süren çarpışma sonucunda Şah İsmail ölü, Safer Bey ve bir grup askeri yaralı olarak ele geçirildi. 15 silah, cephane ve hayvanları bırakıp kaçanlar izleniyor. Çarpışma sırasında akrabam ve en yakın bir arkadaşım da vuruldu. Yaralı ve esirlere süre tanıdım. Anzavur’un kendilerini kandırdığını ve zararını da gördüklerini kabul edenleri yanıma, Kuvayı Milliye’ye alacağımı duyurdum. Buraya başkaca birlik göndermeye gerek yoktur. Gerekli tedbirlerin alınması için ilgililere talimatlarını arz ederim.

*Salihli Cephesi Kumandanı ve
Kuvayı Tedibiye Komutan Muavini
Ethem”¹³*

¹⁰ HTVD, S.72, BN.1554.

¹¹ A.g.e., s.70.

¹² A.g.e., s.71.

¹³ Türk Tarih Kurumu Bekir Sami Dosyası, C.6, s.511-512’den aktaran; Günsav, a.g.e., s.s.239-240.

Bu telgrafa cevaben Miralay Bekir Sami (Günsav)'den şu yanıt gelmiştir:

“Şifreli Telgraf:

Kirmasti vasıtasıyla, Ethem Beyefendi'ye,

En yakın akraba ve arkadaşlarını dahi feda etmek suretiyle Türk-Çerkez tarihine sürülmek istenen lekeyi silmek için göstermiş olduğunuz gayret ve başarı bizden sonra gelecek olan nesillerce saygıya yad edilecektir. Bu başarınız ve vatansever gayretleriniz Türk, Çerkez tarihinin bir şartnamesi olacaktır.

Fedakar yaralı arkadaşlarınıza Tanrı'dan şifa temenni eder, hürmetle gözlerinizden öperim. 147 sayılıdır.

56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami”¹⁴

Bu yazışmalar Anzavur'un ilk isyanının bastırılmasına ilişkin resmi bilgiler veriyor olmasının yanında, bilhassa içerik açısından da dikkate değer görünmektedir. Ethem'in, Anzavur'la olan çarpışmasına ilave bir önem atfettiğini, en yakın bir arkadaşı ve akrabasının vurulmasını vurgulamasından çıkarmak mümkündür denilebilir. Çok daha önemlisi, Günsav'ın verdiği yanıtta görünmektedir. Günsav, Türk-Çerkes tarihine sürülmek istenen bir leke olduğundan bahseder. Burada kastettiği büyük olasılıkla Anzavur'un isyanı ve Anzavur gibi pek çok Çerkes'i de yanında sürüklemesidir denilebilir. İkinci olaraksa Günsav, kamuoyunda Anzavur İsyanı ile birlikte güçlenen ve Çerkesler hakkında Milli Mücadeleye muhalif bir tutum geliştirdikleri yönündeki havanın yanlışlığını vurgulamak istemiş olabilir. Zira İngiliz istihbarat raporlarından anladığımız kadarıyla, kamuoyunda Anzavur'un, Çerkesler için özerklik sağlamaya çalıştığı konusunda İstanbul'da söylentiler dolaşmaktadır.¹⁵ Bütün bu durum belli ki kendisi de Çerkes asıllı olan Bekir Sami Bey tarafından önemsenecek kadar önemli bir hal almış görünmektedir.

Bu isyan sırasında iki Çerkes çete liderinin karşı karşıya gelmesiyle ilgili olarak Muhittin Ünal, Süvari Yüzbaşı Refik Ortaköy'ün oğlu Ferit Brav'la yapmış olduğu görüşmede, Ferit Brav'ın amcası olan Manyas belediye reisi Sait Bey'in evinde Anzavur ve Ethem'in gizlice buluştuklarını söylediğini aktarmaktadır. Ferit Brav'ın anlattıklarına göre iki Çerkes lideri barıştırılmaya çalışılmış, bölgedeki Çerkesler arasında kan dökülmemesi gerektiği üzerinde durulmuş, ancak Ethem uzlaşmaktan kaçınmıştır.¹⁶ Hatta Ferit Brav'ın iddiasına göre Anzavur Ethem'e: *“İşlerine yaradığın sürece kullanıp, zamanı geldiğinde paçavra gibi bir kenara atılırsan, hatta hain damgası bile yersen, bugün yaptığın hatayı hatırlayacaksın ama iş işten geçmiş*

¹⁴ Türk Tarih Kurumu Bekir Sami Dosyası, C.6, s.511-512'den aktaran; **A.g.e.**, aynı yer.

¹⁵ Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2013, s.58.

¹⁶ Ünal, **a.g.e.**, 175.

olacaktır.” şeklinde hitap etmiştir.¹⁷ Bu sözün gerçekten söylenip söylenmediğine dair söz konusu anlatı dışında elimizde bir veri bulunmadığının da hatırlatılmasında fayda vardır.

2.2. Biga Ayaklanması ve İkinci Ahmet Anzavur İsyanı

Her ne kadar Ethem ve Kuva-yı Seyyare’nin müdahale ederek bastırdığı ikinci isyan, Anzavur’un ikinci harekâtından ibaret olsa da, olayların başlangıcı ve bilhassa İngiltere ile olan bağlantısı açısından Biga Ayaklanması’na değinmek yararlı olacaktır. Biga’da başlayan isyan hareketinin büyüyerek Anzavur’un sonradan olaya müdahil olması ve asilerin kontrolünü ele alması ile iki hareket bir noktada birleşmiştir. Sonradan Biga hareketine destek veren yerel halk Anzavur’la arasına mesafe koyacak olsa da Anzavur Biga’daki durumdan istifade ederek güçlenmiş ve daha tehlikeli bir konuma gelmiştir, denilebilir.

Biga olaylarını hazırlayan önemli etkenlerden bir tanesi Gelibolu’daki Akbaş Cephaneliğinin basılması ve buradaki silah ve mühimmatın Köprülülü Hamdi Bey tarafından Anadolu’ya taşınması olayıdır. Köprülülü Hamdi Bey daha önce de belirtildiği gibi Anzavur’la ilk isyan girişiminde görüşmüş ve ona nasihatte bulunmuş kişidir. Günlerce süren titiz çalışma ve örgütlenmelerin ardından Köprülülü Hamdi Bey ve Dramalı Rıza Bey¹⁸, yaklaşık 130 kişilik bir amele-milis grubuyla 26 Ocak 1920 akşamı harekete geçmiş, Rıza Bey ve adamları cephaneliği basarak kısa sürede mühimmatı tekne ve mavnalara yüklemeye başarmıştır.¹⁹ Hamdi Bey de baskın için 14. Kolordu kumandanı vekili Miralay Kazım Bey tarafından emrine verilmiş olan vapurla gelenleri karşılamış ve mühimmatı Anadolu’ya geçirerek, buradaki Yörüklerin yardımıyla en nihayetinde Yenice köyüne taşımıştır.²⁰ Bu baskında ele geçirilen silah ve mühimmatın yakın zamanda İngilizler tarafından yurtdışına gönderilmek üzere olduğu ve hatta bunun için buraya bir geminin de gelmiş olduğu²¹ göz önüne

¹⁷ A.g.e., s.176.

¹⁸ Dramalı Rıza Bey, Çerkez Ethem’in müfrezesinde de bulunmuş olan bir çetecidir. Akbaş Cephaneliğinden kaçırılan silah ve mühimmatın isyancılar eline geçeceğini düşünerek imha etmiştir. Aynı zamanda Hacim Muhittin Bey tarafından Damat Ferit Paşa’ya suikastla görevlendirilmiş, ancak yakalanarak idam edilmiştir. Kendisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Turgut Çarıklı, **Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuva-yı Milliye’nin Yaşam Öyküsü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 89-96; İğdemir, a.g.e., s. 73; Özalp, a.g.e., s. 90-91, s.s.98-99.

¹⁹ Zeki Çevik, “Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Cephaneliği Baskını”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.10 (Mayıs 2006), s.15.

²⁰ A.g.m., s.s.14-15.

²¹ TİH.İHA, s.s.71-72.

alındığında, söz konusu harekâtın ne kadar kritik bir önemi haiz olduğu ve İngiliz güçlerini ne ölçüde kaygılandığı anlaşılabılır.

Biga Ayaklanması'na sebebiyet veren ve Akbaş Baskını'yla birlikte Köprülülü Hamdi Bey'i olayların kilit noktasına oturtan diğer bir olay ise Kara Hasan olayıdır.²² Biga'nın Karapınar Köyü'nden olan Kara Hasan, Birinci Dünya Savaşı sırasında askerden kaçıp kendisi gibi kaçaklardan oluşan 20-30 kişilik bir çete kurmuş ve bölgede eşkıyalık yapmıştır.²³ O sıralarda daha ziyade zenginlerden para gasp eden ve fakir halkla dayanışma içinde görünen Kara Hasan, Mütarekede Kuva-yı Milliye ile birlikte hareket etmiş, hatta Anzavur'un ilk isyanında Anzavur'a karşı da savaşmıştır.²⁴ Ancak daha sonraları köy içlerine kadar genişlettiği bekçi teşkilatı ile köylülerden devamlı para alması, köylülerin meselelerine sürekli müdahil olması sonucu ciddi bir huzursuzluğa neden olmuş ve halkın bu bölgeden uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir.²⁵

Hamdi Bey Biga'ya geldiğinde Kara Hasan çetesi yüzünden işte böyle bir asayişsizlik söz konusuydu. Hamdi Bey duruma el koyarak yaptığı bir baskınla Kara Hasan ve maiyetindeki 10'a yakın adamını ele geçirip hapsedmiştir.²⁶ Takip eden günlerde de Akbaş cephanesinden getirdiği silahlarla yeni bir milis gücü kurmak istemiştir. Topladığı 500 kadar gençle bunu bir ölçüde başarmıştır ancak bu yeni birliğin ciddi bir iase sıkıntısı bulunmaktadır. Hamdi Bey bu sıkıntıyı aşmak için Kuva-yı Milliye'nin her yerde yaptığı gibi parayı halktan karşılamaya çalışmıştır. Bu da bölgedeki halk arasında yeni bir sıkıntıya sebebiyet vermiştir. Zira bu durum daha önce Kara Hasan'ın yaptığıyla karşılaştırılmış ve Kara Hasan'ın da Pomak olması dolayısıyla bilhassa Pomaklar arasında sıkıntı yaratmıştır.²⁷ İşte bu ahval içerisinde bir kısım Pomak çete reisleri Hamdi Bey'i lağvedip bölgede hakimiyet kurmak için harekete geçerek, Akbaş cephaneliği olayını sindirememiş İngiliz kuvvetleriyle bağlantıya geçmişlerdir.²⁸ Ahmet Anzavur'un da bu sıralarda bölgedeki Çerkeslerle bağlantıya geçtiği ve Akbaş'taki silahların Kuva-yı Milliye tarafından kullanılmasına

²² Kara Hasan ismi **Türk İstiklal Harbi VI.Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)** adlı eserde "Kara Ahmet" olarak geçmektedir. Ancak bu adlandırmanın hatalı olduğunu Uluğ İğdemir **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, TTK Basımevi, 2.Baskı, Ankara, 1989 künyeli eserinde adı geçen eserin 1964 baskısına ilişkin olarak belirtmiştir. Aynı yanlışlığın 1974 tarihli baskıda da yapıldığı görülmektedir.

²³ İğdemir, **a.g.e.**, s.72.

²⁴ **A.g.e.**, aynı yer.

²⁵ **TİH.İHA**, s.72.

²⁶ **A.g.e.**, aynı yer.

²⁷ **A.g.e.**, s.s.72-73.

²⁸ **A.g.e.**, s.73.

engel olmak adına Biga'da İmam Fevzi (Gavur İmam) adında birisini de isyana teşvik ettiğini²⁹ de Kazım Özalp kaydetmektedir.

Çerkeslerden Şah İsmail ve Pomaklardan Gavur İmam önderliğindeki 200'ün üzerinde silahlı ve 1000'den fazla baltalı-bıçaklı köylü³⁰, 16 Şubat 1920 günü Biga'yı basarak bölgede hakimiyeti sağlamışlardır.³¹ Bu sırada Hamdi Bey'in arkadaşlarından Kani Bey de hapis altında tutulan Kara Hasan ve arkadaşlarını öldürmüştür.³²

18 Şubat 1920 günü de silahların bulunduğu ve Dramalı Rıza Bey'in kontrolündeki Yenice Köyü'ne doğru yola çıkan Hamdi Bey, mola verdiği bir sırada Bigalı bazı köylülerce yakalanarak Biga'ya geri götürülmüş ve öldürülmüştür. Özalp, Hamdi Bey'in cesedinin Biga'da hükümetin önünde teşhir edildiğini ve bir İngiliz subayının buraya gelerek cesedin fotoğraflarını çektiğini söylemektedir.³³ Daha sonra bu subay ve Şah İsmail, Karabiga'ya³⁴ ve bir torpidobotla oradan Çanakkale'ye geçmişler, dönüşte de Şah İsmail tam 5000 İngiliz altınını yanında getirmiştir.³⁵ Asiler tarafından Kani Bey'in, Hamdi Bey'in ve Üsteğmen Ali Rıza Bey'in bedenlerinin birlikte teşhir edildiği söylenmelidir.³⁶ Bu çerçeveden bakıldığında bu cinayetlerin, daha sonra padişah tarafından paşa yapılacak olan ve İngilizler tarafından da desteklendiği aşikar görünen Anzavur'un emelleri ile uyduğu görülmektedir.

İngilizlerin bölgedeki isyanları desteklemesi, Milli Mücadele'nin sona erdirilmesi için İstanbul hükümetine baskı yapması ve İstanbul hükümetinin de Anzavur gibi kişileri kullanarak bu yola girmesi, dışarıdan bakıldığında anlamlı bir bütün olarak algılanabilir. Ancak özellikle Marmara bölgesindeki Çerkeslerin, Arnavut ve Pomakların hem birbirleriyle çatışmaları hem de buna mukabil, İstanbul ve padişaha yakın olmaları meselesi de açıklanmalıdır. Zira Güney Marmara'daki bu etnik topluluklar, o bölgedeki en kalabalıkları Çerkesler olmak üzere genelde burada çıkan isyanlarda rol oynamış ve padişaha olan bağlılıkları üzerine hareket etmişlerdir. Ancak bilindiği üzere Milli Mücadele'nin önemli pek çok kurmayı arasında Çerkes

²⁹ Özalp, **a.g.e.**, s.98.

³⁰ **TİH.İHA**, s.73.

³¹ Kazım Özalp Biga'nın basılışını 20 Şubat 1920 olarak verir ve Anzavur'un önderliğinde olduğunu söyler. (Bkz: Özalp, **a.g.e.**, s.98.) Ancak **TİH.İHA**, s.73; İğdemir, **a.g.e.**, s.s.3-7 ve Bakar, **a.g.m.**, s.340'ta da belirtildiği üzere doğru tarih 16 Şubat'tır. Anzavur da baskına bir gün sonra 17 Şubat 1920 günü Biga'ya gelerek iştirak eder.

³² **TİH.İHA**, s.73.

³³ Özalp, **a.g.e.**, s.99.

³⁴ "Karabiga" Biga iskelesine verilen isimdir.

³⁵ **TİH.İHA**, s.74.

³⁶ Orhan Hülalü, "Anzavur İsyanı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.24, S.40 (1998), s.58.

kökenli kişiler de bulunmaktadır. Bekir Sami Günsav³⁷, Bekir Sami Kunduh, Rauf Orbay³⁸ ve Yusuf İzzet Paşa³⁹ gibileri bunlardan yalnızca bazılarıdır.

Bu noktada iki türden ayırım yapılabilir. Birincisi harp okulunda eğitim görmüş ve askerlik mesleğiyle ilgilenmiş yüksek rütbeli ve eğitilmiş Çerkeslerin genel olarak Milli Mücadele içerisinde rol aldığı ve Anadolu hareketine destek verdikleri görülmektedir. İkinci ayrımı ise Merkez – Çevre ilişkisi uyarınca ele almak mümkündür denilebilir. 1864 Sürgünü ile vatanlarını terk ederek Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerine gelen ve yerleşen Çerkeslerde, kendilerine kucak açtığı düşüncesinden ötürü Osmanlı padişahına ve halifelik makamına duygusal bir bağlılık olduğu görülmektedir. Aynısı Balkanlardaki yurtlarını savaşlar yüzünden terk etmiş olan bölgedeki Pomak, Arnavut ve diğer etnik unsurlar açısından da geçerli sayılabilir. Özellikle İstanbul’a ve dolayısıyla halifeye yakın olan Güney Marmara, Sakarya, Bolu ve İzmit gibi bölgelerde pek çok akrabası ya da tanıdığı sarayla bağlantılı olan, sarayda çalışan ya da sarayın muhafız alayında görevli olan yöre halkı, tam da bu nedenle padişah ve halifelik konusunda hassas durumdadır. Bu yüzden bu makamlar kullanılarak çıkarılan her türlü hareket ve isyana duygusal açıdan çabuk iğfal edilebildiklerinden katılmalarının daha kolay olduğu iddia edilebilir. Anzavur’un padişahıtan ferman getirdiğini söylemesi, Kuva-yı Milliye’yi İttihatçı olarak lanse edip, onların kazandıkları takdirde bölgedeki Çerkeslerin de tıpkı Ermeniler gibi sürüleceğini söylemesi⁴⁰ gibi etkenler bu durumu destekler görünen örneklerdendir. Bu kara propagandanın yanı sıra, Düzce isyanları sırasında Düzce Kaymakamı Abidin Bey’in “*Çerkes ve Abazaları yok edip köklerini kazıyacağız*” gibi ifadeler kullanması da⁴¹, söz konusu korkuların oluşmasında ve bu bölgedeki Çerkeslerin isyana teşviklerinde etkili olmuş görünmektedir.

Anzavur taraftarları Biga’da cinayetlerine devam etmişler, Jandarma Komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey ile hasta yatan üç eri ve bir başka subay Ali Rıza Bey’i şehit etmişlerdir.⁴² Yine ileri gelenlerden Besim Efendi’nin de öldürülmek istendiği, ancak bir Çerkes’in araya girerek bu cinayeti son anda önlediği Uluğ İğdemir’in anılarında anlatılmaktadır.⁴³ Bu arada Kara Hasan ve arkadaşlarının öldürülmesi, bölgedeki

³⁷ Ünal, **a.g.e.**, s.32.

³⁸ **A.g.e.**, s.27.

³⁹ **A.g.e.**, s.34.

⁴⁰ **A.g.e.**, s.s. 242-243.

⁴¹ **A.g.e.**, s. 243.

⁴² Bakar, **a.g.m.**, s.342.

⁴³ İğdemir, **a.g.e.**, s.s.12-13.

Pomaklar arasında infiale sebep olmuş ve pek çok Pomak, Kara Hasan çetesinin artıklarının Anzavur çetesiyle birleşmesi söz konusu olmuştur. 18 Şubat günü Hamdi Bey'in şehit edilmesi ve kasabada çıkan hadiselerden sonra 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın, 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e telgraf çekerek yeni tedbirler alındığı görülmektedir. Telgrafta olayların yatıştırılması için Bandırma'dan Gönen'e 80 kişilik bir kuvvetin, Balıkesir ve Balya istikametine de 300-400 milisin sevk edildiği, Gönen'de bulunan 150 kişilik milis kuvvetinin ise Pomaklara saldırımları kuşkuyla görüldüğünden, Bandırma'da Yarbey Rahmi Bey komutasında bir miktar kuvvet sevk edilmesi gerektiği yazılmıştır.⁴⁴

22 Şubat 1920 günü ise Anzavur ve adamları daha önce Hamdi Bey'in ulaşmak istediği Yenice Köyü'ne doğru yola çıkmışlar ve Akbaş'tan kaçırılan cephaneliği ele geçirmek istemişlerdir. Bu bölgede ise bilindiği üzere Dramalı Rıza Bey cephaneliği korumakla görevlidir. Anzavur'un bölgeye üstün kuvvetlerle gelmesi üzerine Dramalı Rıza Bey cephaneliği havaya uçurmuştur. Kazım Özalp bu olayı ve devamını şöyle aktarır:

“Vaziyet mühimdi. Balıkesir'den Binbaşı Muhtar Bey (sonradan emekli), Necati Bey (sonradan Maarif Vekili) bir müfreze ile Yenice kariyesine hareket ettirildiler. Vasıf Bey, İngiliz Kemal, Giresunlu Bulgurcu Mehmet Efe maiyetiyle ve Balyalı Mustafa Çavuş da ayrıca bir kuvvetle bu harekete iştirak etmişlerdi. Gönderdiğim kuvvetler kısmen Yenice kariyesine yetişmişti. Fakat sayıca fazla olan haydutların şiddetli baskını karşısında uzun müddet dayanamayacaklarını anlayan Dramalı Rıza Bey ve emrindekiler, asilerin eline geçmesine meydan bırakmamak için, silah ve cephanenin bulunduğu binaları ve camiyi havaya uçurdular. Bu, büyük bir hata oldu. Çünkü Yenice'ye takviye kuvvetleri gönderilmişti. Ben de mühim bir kuvvetle bizzat Balıkesir'den Yenice'ye hareket etmiştim. Rıza Bey biraz daha dayanabilmiş olsaydı yetişeceğimiz muhakkaktı. Dramalı Rıza Bey, bu hatasından dolayı karşıma çıkamadı. Pek fedakâr ve hamiyetli bir kimse olan ve büyük hizmetler görmüş olan Rıza Bey'in bu gafleti yapmış olması kendisini pek üzüyor ve dövünerek ağlamakta olduğunu işitiyordum. Rıza Bey'in buralarda kalamayarak Bursa'ya gittiği haberini aldım.”⁴⁵

Kazım Özalp'in bu anlattıklarının yanı sıra o sırada Biga'da öğretmenlik yapmakta olan İğdemir de cephanenin tümünden imha edilmediğine, Rıza Bey'in firar ederken 50'ye yakın mitralyöz ve 2 topun kurtarıldığına dair rivayetler olduğunu yazmıştır.⁴⁶

Olaylar basına da aksetmiş ve geniş yer bulmuştur. *İzmir'e Doğru*, *Tasvîr-i Efkâr*, *İkdâm* ve *Peyâm-ı Sabah* gazeteleri olaylarla ilgili bilhassa Jandarma

⁴⁴ Günsav, **a.g.e.**, s. 279.

⁴⁵ Özalp, **a.g.e.**, s.s.98-99.

⁴⁶ İğdemir, **a.g.e.**, s.18.

Kumandanlığı'ndan alınan bilgileri okuyucuya aktarmıştır.⁴⁷ Bu haberlerde genel olarak Anzavur'un faaliyetleri eleştirilmiş ancak meselenin ciddiyetinin yeterince kavranamamış olduğunu İğdemir şu ifadelerle belirtmiştir: *"Akşama kadar şurada burada gezdim. Posta geldi. Gazeteleri okuduk. Bura vukuatından bahsediyorlar. Fakat ne kadar acayip. Hakikatten bir zerre bile yok. Eğer gazeteler her hadiseyi böyle yazarlarsa, onlara yalan kâğıdı demekten başka bir şey söylememeli. Vukuatı hiçbirisi hakkıyla yazamamış. Gerçi Anzavur'un aleyhinde yazıyorlar ama, bu kadarı yetiştir mi?"*⁴⁸

Daha önce bu hadiselerde İngilizlerin teşviki olduğundan söz etmiştik. Şah İsmail'e verilen 5000 İngiliz altınının yanı sıra, Biga'daki Anzavur kuvvetlerine doğrudan doğruya silah yardımı yapıldığı, ayrıca Anzavur'un 29 Şubat 1920'de Dersaadet İtilaf Mümessillerinden Amerikalı Binbaşı John Jacob'la görüştüğü kolordu yazışmalarından anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bu hadiselerde ayrıca Cemiyet-i Ahmediyye adlı yapılanmanın da etkisi olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Mart'ta Sivas valisine çektiği şu telgraftan anlaşılmaktadır: *"Ahmet Anzavur ve hempalarının bu sefer de Karabiga'da zulmettikleri öğrenilmiştir. İka ettikleri sûriş ve ihtilalin dinimiz ve vatanımız aleyhinde olduğu tamamen bellidir. Anzavur'un kendi ismiyle teşkil ettiği Cemiyet-i Ahmediyye'nin maksat ve gayesi Yunan mezalimine ve fecayine karşı duran Kuvâ-yı Milliye'yi arkadan vurmaktır..."*⁵⁰ Yine bizzat Anzavur Ahmet'in, 2-3 Mart'taki Muratlar ve Karaağaç köylerindeki çarpışmalardan kaçmasından önce, *"İngilizlerin yakında uçaklarla Balıkesir ve Bandırma'yı bombalayacakları ve İngiliz filosunun kıyılara gelerek kendisine yardım edeceği"* şeklinde propaganda yaptığı görülmektedir.⁵¹ Bu ifadeler, Anzavur İsyanının İngilizlerle olan bağı ve eşgüdümünü daha net şekilde ortaya koyar gözükmektedir.

Anzavur'un isyanının bastırılması için çeşitli mıntıklardan muhtelif kuvvetler Mart ayı başı itibariyle sevk edilmeye başlamıştır. Bunlar Miralay Bekir Sami Bey emrindeki 56. Tümen'in 172. Alay'ı⁵², Yarbay Rahmi Bey komutasındaki yaklaşık

⁴⁷ Bakar, **a.g.m.**, s.343.

⁴⁸ İğdemir, **a.g.e.**, s.24.

⁴⁹ Bakar, **a.g.m.**, s.s.345-346.

⁵⁰ **A.g.m.**, s.347.

⁵¹ Efe, **a.g.e.**, s.73.

⁵² 172. Alayın Kirmasti'den bölgeye sevk sırasında Yusuf İzzet Paşa, Bekir Sami Bey'e çektiği telgrafla bu sevkîyatın güya firari ve bakayaların sevkı gibi yapılması gerektiğini, Rahmi Bey'in de teftiş münasebetiyle gitmiş gibi gösterilmesi lazım geldiğini ifade etmiştir. Yusuf İzzet Paşa bu tedbirin Harbiye Nazırlığı'nın İtilaf Devletleri mümessillerini kuşkulandırmamak için Mütareke şartlarına dikkat ederek alındığını da eklemiştir. Bkz: Günsav, **a.g.e.**, s.281.

250 kişilik 174. Alay, Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanı Hafız Hüseyin Bey ve kuvvetleri, Soma Cephesi Milli Alay Kumandanı Emin Bey ve kuvvetleri, Edremit'ten Hazım Ağa ve maiyeti, Balıkesir'deki 61. Tümen ile gönüllülerden oluşan ve Süvari Yarbayı Süleyman Sabri Bey komutasındaki 1500 kişilik atlı ve piyade takip müfrezesinden oluşuyordu.⁵³

Bu arada Anzavur olayının önemi ve ciddiyetine dair kamuoyunda daha yoğun bir farkındalık olduğu bu tarihlerden itibaren görülebilmektedir. Konuyla ilgili olarak *İzmir'e Doğru* gazetesinin yaptığı neşriyat⁵⁴ ve buna ilaveten Erzurum valisinin 2 Mart 1920 tarihli yazısı bu durumu doğrular niteliktedir. Erzurum valisinin söz konusu yazısında, Anzavur çetesinin İngiliz siyasetinin ve parasının bir ürünü olduğu, bu siyasete dinimizin alet edilmeye çalışıldığı ve yine parası İngilizlerce karşılanan Cemiyet-i Ahmediyye adlı bir fesat cemiyetinin kurulmasına teşebbüs edildiği söylenmiştir.⁵⁵ Bunların yanında Mustafa Kemal'in de Sivas Valisi Reşit Bey'e bir telgraf çekerek değerlendirmede bulunduğu görülmektedir. Telgrafında özetle Anzavur'un faaliyetlerinin din ve vatan aleyhinde olduğu, maksadının Yunan zulmüne karşı duran Kuva-yı Milliye'yi arkadan vurmaktır olduğu, bu din ve vatan düşmanlarının kendilerini bekleyen sondan kaçamayacaklarını söylediğini görmekteyiz.⁵⁶

Belki burada *İzmir'e Doğru* gazetesine ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Zira bu gazetenin basıldığı merkez, Anzavur'un hareketlerinin çok yakınındaki Balıkesir'dir ve gazetede Vasıf Çınar ve Mustafa Necati gibi önemli simalar yazı ve başyazıları kaleme alarak, Anzavur'u ve Anzavur üzerinden Damat Ferit Paşa Hükümetini sert bir dille eleştirmektedir.⁵⁷ Hatta bu gazetede yazılar yazan ve genç cumhuriyetin 1925-1929 yılları arasında Milli Eğitim Vekilliğini yapan Mustafa Necati Bey, zaman zaman Anzavur'a karşı yürütülen mücadelede müfreze komutanı olarak dahi görev yapmaktaydı.⁵⁸ Yine Anzavur tehlikesine dikkat çekmek amacıyla Süleyman Sabri Bey tarafından kaleme alınan Anzavur karşıtı 29 Şubat 1920 tarihli bir beyanname de bu gazetede yayınlanmıştır. Beyannamede Süleyman Sabri Bey, "*Vicdan ve namuslarını beş on altına satan, köylerimizi soyan, kadınlarımıza hakaret eden hanümanlarınızı söndüren bazı alçaklar ahaliyi iğfal ile cephe*

⁵³ Efe, **a.g.e.**, s.73; Özalp, **a.g.e.**, s.99.

⁵⁴ Özalp, **a.g.e.**, s.99

⁵⁵ TİTE, K333G19B19-1001'den aktaran; Bakar, **a.g.m.**, s.s.346-347.

⁵⁶ TİTE, K20G37B37001'den aktaran; **a.g.m.**, s.347.

⁵⁷ Erol Kaya, "Milli Mücadele'de İzmir'e Doğru Gazetesi", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.3, S.1 (Kış 2008), s.s.296-314.

⁵⁸ **A.g.m.**, s.307.

*döğüşen arslanlarımızı arkadan vurarak düşmana yol açmak isteyen Anzavur Ahmed'e iltihak etmişlerdir. Şimdi bu eşkıyalar istiyorlar ki meydana boş bularak ortalığı soysunlar ve melanete devam etsinler. Padişahımız ve hükümetimiz bu hainleri tedip edecek ve ahaliyi zulümden kurtaracaktır.”*⁵⁹ İfadelerini kullanmaktadır.⁶⁰

Köylerde dağıtılan bu propaganda metninde de, 1920 dönemi Milli Mücadele siyasetinin bir parçası olarak padişah/halifenin vurgulandığını ve dışlanmadığını görmekteyiz. İlginçtir ki bu propagandanın aksine bir iki ay içerisinde Damat Ferit hükümeti aracılığıyla Anzavur'a paşa rütbesi verileceği ve padişah tarafından Kuva-yı Milliye ile mücadele için görevlendirileceği anlaşılmaktadır.

Anzavur'a karşı alınan tedbirlerin ve girişilen harekâtın isyancılar arasında bir başıbozukluğa ve paniğe yol açtığı görülmüştür. Bu noktada 3 Mart 1920 tarihli notlarında İğdemir şöyle demektedir:

*“Hainleri korku istila etti. Ne yapacaklarını şaşırdılar. Hatta işi körükleyen ve ihtilali idare eden İzzet Bey alçağı, pederi çağırması: (Kazım Efendi, seni bilirim, vatanını sever ve onun uğruna çalışsın; münevver ve zekisin. Fırka kumandanı buraya gelecek Anzavur'un propagandacılarını meydana çıkarıp derdest edin diye emir göndermiş. Bu vatanperverane vazifeyi sizden bekleriz. Bu gibi kesânın vücudunu haber alırsanız bize bildirin) demiş. Görülüyor mu bak, alçaklar nasıl tebrî-i zimmet ediyorlar? İki gün evvel Ahmet Anzavur'un meddahları olan bu hainler, bugün velinimetlerinin aleyhinde enva-ı sözler söylüyorlar. Seciyesiz herifler! İki yüzlü alçaklar!”*⁶¹

Takip eden zamanda Kuva-yı Milliye'nin ve ordu birliklerinin harekâtı üzerine Anzavur ve çetesi panik emareleri göstermiştir. Ancak harekâtın geri kalanına değinmeden önce, harekât ve isyan devam ederken 16 Mart 1920 yılında İstanbul'un resmen işgal edildiğini de hatırlatmakta fayda vardır. Bu olay, tüm yurttaki bir hüznün ve öfke uyandırdığı gibi artık Ankara'da bir Millet Meclisi kurulmasının kaçınılmaz olduğunun görülmesi açısından da önemlidir.

Ordu ve Kuva-yı Milliye'nin harekete geçmesi üzerine Biga'da suların biraz durulduğu izlenimi doğmuştur. Hatta 10 Mart 1920'de Takip Müfrezeleri Komutanı Yarbay Süleyman Sabri Bey, kolorduya gönderdiği raporda, Anzavur'un kaçması ve

⁵⁹ Zekai Güner ve Orhan Kabataş, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay. Sayı 38, Ankara, 1990.

⁶⁰ Gazetede bu ve benzeri beyannamelerin çıkması, İstanbul'da çıkan Milli Mücadele aleyhtarı gazetelerde de yankı bulmuş ve *İzmir'e Doğru* gazetesinin ilgili yayınları sert bir şekilde eleştirilmiştir. 26 Mart 1920 tarihli *Alemdar* gazetesinin yaptığı “İzmir'e Doğru Gazetesi” başlıklı haber buna örnek olarak gösterilebilir. Yapılan haberde Mustafa Kemal'e görevden alınmasına rağmen hala “paşa” denmesi sert bir dille eleştirilmiş ve şöyle devam edilmiştir: “İzmir'e Doğru Gazetesi naşirleri de pekala bilirler ki hareket-ı milliyeci kisvesine bürünen İttihatçılar bugün bütün halkın nefret ve telin ile yad eyledikleri bir takım güruh-ı sefiledir.” Bkz: *Alemdar*, 26 Mart 1920, “İzmir'e Doğru Gazetesi”.

⁶¹ İğdemir, **a.g.e.**, s.29.

Biga halkının herhangi bir silahlı grubu istememeleri üzerine takip hareketından vazgeçtiğini bildirmektedir.⁶² Ancak Anzavur 12 Mart günü yeniden Biga'ya gireceğini ilan etmiştir. Sina Akşin bu konuda Anzavur'un, yakın zamanda İstanbul'a girecek olan İngilizlerden muhtemelen bir işaret aldığını söylemiştir.⁶³

Bu tarihten itibaren Mart ayı yine ordunun takip hareketi, yer yer şiddetli çatışmalarla geçmiştir. Bu arada Nisan 1920 başında, Sait Paşa başkanlığında ve Albay Mirza ile Emekli Binbaşı Hüseyin'den kurulu bir öğüt kurulu, İstanbul hükümetinin isteğiyle Biga'ya gönderilmiştir. Bu anlaşılacağı üzere yalnızca kamuoyundaki heyecanı gidermek için yapılmış göstermelik bir davranış olarak görünmektedir. Zira 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa bu heyette yer alan Mirza ve Hüseyin beylerin esasında ayaklanmanın kışkırtıcıları olduğunu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir.⁶⁴ Bu arada Yarbay Rahmi'nin müfrezesinden sürekli kaçaklar olmakta, Gönen'de asiler karşısındaki cephe giderek zayıflamaktadır. Rahmi Bey bu konuda Kolordu Komutanına durumu arz eden raporlar iletse de istekleri geri çevrilmiştir.⁶⁵ Neticede 4 Nisan 1920 günü asiler Gönen'e taarruza başlamış ve Rahmi Bey'in komutasındaki nizamiye erleri hiçbir karşılık vermeyerek dağılmışlardır. Yarbay Rahmi Bey ve bir iki subay ise saldırıya karşı koymuş ve şehit düşmüşlerdir.⁶⁶ Anzavur daha sonra Bandırma, Karacabey ve Kirmasti (Mustafakemalpaşa)'yi kısa sürede ele geçirmiş, ancak asiler yağma ve talanla vakit geçirdiğinden kuvvetlerini yeniden toplayıp yeni bir harekate girişmesi mümkün olmamıştır.

Anzavur, Mart ayı sonu ve Nisan ayı başlarında Milli Mücadele açısından ciddi bir tehdit halini almıştır. Hatta bu dönemde bilhassa İstanbul basınındaki Kuva-yı Milliye ve Mustafa Kemal hareketi muhalifi gazetelerdeki popülaritesi de artmıştır. Bu popülariteye elbette propaganda ve yalan haberler de eşlik etmektedir. Anzavur'un isyanını bastırmak için iki defa cepheden isyan mıntıkasına çağrılan Çerkes Ethem'le ilgili de aynı dönemde haberler yapıldığını görüyoruz. Bu haberlerden bir tanesi de yukarıda arz ettiğimiz propaganda ve uydurma haberlerden bir tanesidir. 20 Mart 1920 tarihli *Alemdar* gazetesinin “Bir Şaki Daha: Çerkes Edhem Bey İstisal Edildi (ortadan kaldırıldı)” başlığıyla ikinci sayfadan verdiği haberde şu ifadelere rastlanmaktadır:

⁶² TİH.İHA, s.80.

⁶³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Ankara, 1998, II, s.420'den aktaran; Bakar, *a.g.m.*, s.348.

⁶⁴ TİH.İHA, s.83.

⁶⁵ A.g.e., s.84.

⁶⁶ Bakar, *a.g.m.*, s.350.

“...Yunanlıların ileri harekâta başlaması ve Bozdağ eteklerini zapt etmesi zuhur eder. Bunun üzerine merhum Yunanlılar geliyor diye hemen Salihli kasabasını tahliye ettirir. Zavallı ahali her şeyini yüz üstü terk ile dağlara ve civar köylere kaçarlar. Şu fırsatı ganimet ad eyleyen Ethem Bey ve rüfekaş sekaveti derhal şehrin bütün hanelerini soyar, yağmaya koyulur ve maksatlarına nail olurlar. Lakin etraftan istimdad eden ahalinin feryatlarına şıtap edildiğini takarrus eder etmez bir kısım rüfekaşıyla firara koyulur. Şu kadar ki yolu Anzavur Ahmed Bey’in cevlangahına tesadüf ettiği için arkadaşlarından bazılarıyla beraber mumaleyleh tarafından bilmüsademe katledilir ve bu suretle de adalet-i ilahiye bir kere daha tecelli eder. İşte bu da kendilerine Kuva-yı Milliye namını veren sergerdelerin bir tecellisi! Ne diyelim?”⁶⁷

Durumun vahim bir tablo arz ettiği Nisan’ın ilk haftalarında, Anzavur’a karşı daha sert ve kesin önlemler alınması kararlaştırıldı. Bu sebeple 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Özalp’in çabalarıyla Aydın cephesinden bir süvari bölüğü ve 350 zeybek, 7 Nisan 1920 günü Danişmentli İsmail Efe komutasında Alaşehir’e getirildi. Bu birlik daha sonra güçlendirilerek Balıkesir’e gönderildi. Toplanan diğer kuvvetler Demirci Efe’nin Aydın cephesinden 600 atlı, Akhisar cephesinden bir milli müfreze, Ayvalık bölgesinden bir milli müfreze, Balıkesir’den Keçeci Hafız Emin Bey idaresinde bir Milli Süvari Müfrezesi, Balıkesir Merkez Komutanı Binbaşı Salim komutasında bir nizamiye kuvveti dahil, hepsi Çerkes Ethem emrinde olmak üzere süvari ve piyade olarak 2000 kişiden mürekkepti.⁶⁸

Anzavur’un Milli Mücadele açısından ne kadar kritik bir zafiyet yarattığı görülmektedir. Bu durumda Çerkes Ethem’in bölgeye çağrılarak, isyanın bastırılmasına komuta edecek şekilde kendisine görev verilmesi, Ethem’in gücünü gösterdiği kadar, popülaritesini de giderek yükseltmiştir. Ethem’in isyanın yeniden bastırılmasındaki rolüne değinmeden önce, Anzavur’un Nisan 1920 başlarındaki vaziyetini hatırlatmak yerinde olacaktır. Anzavur bu sıralarda Gönen, Karacabey, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Bandırma’ya hakimdir. Güney Marmara’daki bu hakimiyeti neticesinde, İstanbul’la doğrudan bağlantı sağlamıştır. Bizzat sadrazamla haberleşen Anzavur’a bu sıralarda “saadetlü paşa” unvanı ve miri-miranlık rütbeleri de verilmiştir.⁶⁹ Albay Kazım Özalp, Anzavur’un kuvvetlerini ve hareket planını tespit etmek için İngiliz Kemal’i Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi Mr. Düri rolüyle Bandırma’ya yollamış ve İngiliz Kemal bu yolla, Anzavur’un planlarını öğrenebilmiştir.⁷⁰

⁶⁷ Alemdar, 20 Mart 1920, “Bir Şaki Daha Çerkes Edhem Bey İstisal Edildi”.

⁶⁸ TİH.İHA, s.s.86-87.

⁶⁹ Özalp, a.g.e., s.110.

⁷⁰ A.g.e., s.s.110-111.

Mustafa Kemal Paşa da, konuyla ilgili olarak Heyet-i Temsiliye adına bir bildirme yayınlamıştır. Söz konusu bildirme, isyana karşı girişilen mücadelenin halk nezdinde de kabul görmesi açısından önemlidir. Bildirmede özet olarak, itilaf devletlerinin başa geçirdiği Ferit Paşa Hükümetini ve Anzavur'u kışkırttığı, Anzavur'un Yunan ordusuna hizmet ettiği söylenmiş, ayaklanmanın bastırılması için 61.Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) Bey'e ve 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami (Günsav) Bey'e olağanüstü yetkiler verildiği söylenmiş, hainlerin pek yakında yok edileceği dile getirilmiştir.⁷¹

İsyanı bastırma hazırlıkları sırasında yaşanan ilginç bir hadise de Yusuf İzzet Paşa'nın tutumuyla ilgilidir. İsyanın bastırılması hususunda Kazım ve Bekir Sami Beylerin aksine, Yusuf İzzet Paşa olayı ağırdan alır görünmektedir. Bununla birlikte 1920 Nisanının ilk haftası kendisinin karargahını Bandırma'dan çıkarıp Karacabey'e nakletmesi, daha sonra da Bursa'ya gitmesi, halk nezdinde olumsuz bir intiba bırakmış ve Albay Bekir Sami'ye göre bu hareket Bursa ve yöresinin moralini bozan adeta bir "kaçıştır."⁷² Bekir Sami Bey'in yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey de konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: *"Aynı akşam kolordu kumandanından bir telgraf aldık. Yusuf İzzet Paşa 5 Nisan 1920 sabahı teftiş amacıyla Bursa'ya doğru yola çıktığını bildiriyordu. Gerçekte kolordu kumandanı teftiş için gelmiyordu Bursa'ya. Bandırma'ya doğru ilerleyen Anzavur'un eline geçmemek için kaçıyordu."*⁷³ Albay Bekir Sami Bey, konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'yla yazışmış, Mustafa Kemal Paşa da Yusuf İzzet Paşa'nın derhal Ankara'ya gönderilmesini istemiştir. Hatta Bekir Sami Bey'in yaveri Yüzbaşı Selahattin'le olan telgraflaşmasında, Yusuf İzzet Paşa'nın Ankara'ya gönderilmesini, karşı koyduğu takdirde tutuklanmasını, Bekir Sami Bey'in de buna engel olması durumunda ikisinin de tutuklanıp Ankara'ya gönderilmesini dahi söylemiştir.⁷⁴ Bu emirler, vaziyetin ne kadar hassas olduğunu gözler önüne sermektedir. Nihayetinde Bekir Sami Bey'in yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey, 10 Nisan 1920 günü Yusuf İzzet Paşa'yı Ankara'ya trenle yolcu etmiştir.⁷⁵

12 Nisan 1920 günü Heyet-i Temsiliye, Anzavur'a karşı geniş çaplı yapılacak olan hareketin emrini vermiştir.⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye namına

⁷¹ TİH.İHA, s.86.

⁷² Günsav, a.g.e., s.s.339-340.

⁷³ Yurdoğlu, a.g.e., s.172.

⁷⁴ A.g.e., s.s.343-345.

⁷⁵ A.g.e., s.345.

⁷⁶ Selek, a.g.e., s.355.

Albay Bekir Sami Bey'e çektiği telgrafta buna binaen şöyle denilmektedir: *“Yapılacak harekatta 20. Kolordu Bekir Sami Bey'e, Refet Bey'e ve Kazım Bey'e azami yardımı yapacaktır. Ahmet Anzavur ve Gavur İmam gibi fesatbaşlarının yok edilmesi için İstanbul ile irtibatı kesip her şeyi yapabileceklerdir.”*⁷⁷

Harekatı bastırarak kuvvetlerin Balıkesir'de toplanmaya başlamasından önce, Ethem'i bölgeye çağıran kişinin de Albay Kazım Özalp olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin naklettiğine göre Ethem'e bir telgraf çekmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: *“Durum muhataralıdır. Bu bakımdan bizzat ve kafi bir kuvvet ve süratle Balıkesir'e hareket ediniz. Kuvvetlerin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür. Bu, süratle gelmenize yardım eder. Telgraf başında muvafakat cevabınızı bekliyorum. 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım.”*⁷⁸ Bu telgraf metnine Çerkes Ethem de hatıralarında yer vermiştir. Ancak Ethem'in naklettiği metinde bazı farklılıklar vardır. Örneğin Albay Kazım Bey kendi anılarında yer verdiği metinde Yusuf İzzet Paşa'nın çekilişinden bahsetmiş olmakla birlikte, tafsilat vermemektedir. Ethem'deki surette ise şunlar yazılıdır: *“Yusuf İzzet Paşa'nın Bursa'ya ani olarak çekilişi, tümenimizin durumunu tehlikeye düşürdüğü gibi bu, moral üzerinde de fena tesirler yaratmıştır.”*⁷⁹ Metinde ayrıca telgrafın -hatalı olarak- 10 Mart 1920 tarihli olduğu görülmektedir.

Yusuf İzzet Paşa'nın, bu sıralarda ikircikli bir tablo sergiliyor olması şüphe çekici gözükmemektedir. Yüzbaşı Selahattin, kendisinin Mart 1920'de İstanbul Hükümeti'nden yana tavır koymuş gibi görüldüğünden söz eder.⁸⁰ Hatta Anzavur'un isyanı sırasında Yusuf İzzet Paşa'nın sürekli Anzavur'un çok güçlü olduğunu söylemesi ve her yerde bunu tekrar etmesini ilginç ve şüpheli bulduğunu da ilave eder.⁸¹ Bu iddiaları destekleyebilecek bir haber de –doğrulanamamış olmakla birlikte- 3 Nisan 1920 tarihinde yayınlanmıştır. Habere göre Edirne'de bulunan Cafer Tayyar ve Yusuf İzzet Paşalar, Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekmişler ve gerektiğinde Kuva-yı Milliye'yi dağıtmaya hazır olduklarını söylemişlerdir.⁸² Böyle bir telgrafın gerçekten çekilip çekilmediğini bilmemekle birlikte, yukarıda izah etmeye çalıştığımız durum açısından böyle bir olasılığın mümkün olabileceği kanısına varılabilir. Şüphesiz

⁷⁷ TTK Bekir Sami Dosyası Cilt 13, Sayfa 1104'den aktaran; Günsav, **a.g.e.**, s.346.

⁷⁸ Özalp, **a.g.e.**, s.113.

⁷⁹ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.19-20.

⁸⁰ Yurdoğlu, **a.g.e.**, C.2, s.s.164-167.

⁸¹ **A.g.e.**, s.s.179-183.

⁸² **İleri**, 3 Nisan 1920, “Kuva-yı Milliye Aleyhine Müzaheret”.

Yusuf İzzet Paşa'nın göstermiş olduğu tutum yalnızca ona has olarak da görülmemeli, dönemin karakteristiği gereği iki otorite arasında kalmış olan ve henüz doğmakta olan Anadolu hareketinin başarıya ulaşacağına şüpheyile yaklaşan çok sayıda asker ve bürokrat tarafından da benzer tutumların sergilendiği hatırlanmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa, 15 Nisan 1920'de 15. Kolordu'ya gönderdiği şifrede, Albay Kazım'ın verdiği bilgiyi de naklederek, hareket planını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın şifresi şöyledir:

*“15nci Kolordu Kumandanlığı'na Şifre
Anzavur vaziyeti hakkında 61inci Fırka Kumandanı Kazım Bey'den
alınan 12 Nisan 336 tarihli malumat hülasası bervechiatidir.
Anzavur, Kirmastı, Bandırma, Erdek, Gönen, Biga kasabalarına
nüfuzunu sirayet ettirmiştir. Kendisine padişah tarafından paşalık rütbesi, Karesi
mutasarrıflığı ve Umum Kuvayı Takibiye Kumandanlığı verilmiştir. Anzavur,
Biga'daki kuvveti ile Balya üzerine ve Gönen ve Karacabey'deki kuvvetleriyle de
Balıkesir üzerine ilerlemek tasavvurundadır. 61inci fırka Balıkesir'de
tecemmunun ikmaline kadar Balıkesir'in 25 kilometre şimalinde şarktan garba
doğru bir setir hattı tesis etmiştir. 61inci Fırka 12 Nisan'da Balıkesir'de
tecemmunu ikmal edecek ve 13 Nisan'da ileri harekete başlayacaktır. Bursa'da
toplanan kuvvetler de 13 Nisan'da harekete başlayacaktır.
Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal.”⁸³*

Albay Kazım Bey, 14 Nisan 1920'de büyük bir kuvvetle hareket ettiğini ve bir gün sonra da (15 Nisan) Yahyaköy'de akşama dek süren büyük bir muharebe olduğunu söylemektedir.⁸⁴ Bakar da makalesinde aynı tarihi verir.⁸⁵ *İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar* adlı eserde ise 15 Nisan günü Çerkes Ethem komutasındaki kuvvetlerin harekete geçtiği, muhaberenin 16 Nisan günü Yahyaköy'de yapıldığı ve akşama dek sürdüğü yazılıdır.⁸⁶ Nihayet çarpışmanın ardından Anzavur kuvvetleri dağılmıştır. Anzavur, yaralı bir halde 19 Nisan 1920 günü önce Karabiga'ya, oradan da bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a gitmiştir.⁸⁷ 24 Nisan günü Çerkes Ethem kuvvetleri Biga'ya girerek bölgeyi yeniden kurtarmıştır. Bir süre sonra Yozgat İsyanı'nı bastırmak için bölgeden ayrılan Çerkes Ethem'in Kuva-yı Seyyaresinde müfreze komutanı olan Sarı Efe Edip, Biga'nın yeniden kurtarılmasından yaklaşık bir ay sonra Anzavur'un kalan adamlarına yönelik bir hareket düzenleyerek bunların bazılarını ortadan kaldırmıştır.⁸⁸ 24 Nisan günü Biga'nın Anzavur kuvvetlerinden kurtuluşunu Uluğ İğdemir şöyle nakletmektedir: “24 Nisan 1920'de Milli Kuvvetler Biga'yı Anzavur çetelerinden

⁸³ HTVD, S.72, BN.1557.

⁸⁴ Özalp, **a.g.e.**, s.s.114-115.

⁸⁵ Bakar, **a.g.m.**, s.s.351-352.

⁸⁶ TİH.İHA, s.87.

⁸⁷ **A.g.e.**, aynı yer.

⁸⁸ Bakar, **a.g.m.**, s.352.

kurtardılar. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığını bize, kendisine Ankara'dan gelen bir telgrafi okumak suretiyle Milli Kuvvetlerin başında bulunan Çerkes Ethem haber verdi. Gelen kuvvetler arasında Sarı Efe adıyla anılan Edip Bey'in efeleri, Akhisar'daki süvari alayından bir bölük, bir de piyade alayı vardı.”⁸⁹ Bu arada 21 Nisan'da Milli Mücadele karşıtlığıyla bilinen *Peyam-ı Sabah*'da yayınlanan bir haberde, Anzavur'un yenildiğinin kati bir yalan olduğu yazmaktadır.⁹⁰ Aynı gazete 26 Nisan'da yaptığı haberde, durumu kontrol altına alan Kuva-yı Milliye'nin -isyanla ilgili gördüğü- 36 kişiyi idam ettiğini yazmıştır.⁹¹

Çerkes Ethem de harekâta ilişkin anekdotlara kendi notlarında yer vermiştir. Ethem'in yazdıklarına göre Albay Kazım Özalp, harekatı doğrudan Ethem'in yönetmesini istemiştir. Susurluk yakınlarında Taşköprü hattında 9-10 saat süren şiddetli bir muharebeden söz eden Ethem, Anzavur'a karşı alınan zaferin, süvarilerinin “arkadan yıldırım gibi üzerlerine saldırmalarıyla” gerçekleştiğini belirtir.⁹² Takip harekatını Nisan ayı sonlarına kadar sürdüren Çerkes Ethem, aynı zamanda Anzavur'un dağılan birliklerinden bir kısmının, babasının Karacabey'e bağlı Emreköy'deki evini, bazı mal ve değirmenlerini yaktığını, çiftlikte buldukları bazı adamlarını da öldürdüklerini ekler. Bununla birlikte verdiği bir başka önemli bilgi ise Manyas'ta kendisine teslim olan kuvvetlerle beraber toplam gücünün 5000 kişiyi geçtiği, 500'ü piyade geri kalanı süvari olmak üzere mükemmel teçhizatlı bir kuvvete ulaştığıdır.⁹³

Ahmet Anzavur'un yeniden ortaya çıkacağı Mayıs ayındaki son hareketlerinden önce, Düzce'de bir başka isyan hareketi meydana gelmiştir. Bu hareketin bastırılmasında da Çerkes Ethem kuvvetlerinden faydalanılmıştır. Mayıs 1920'de bir aralık İstanbul'dayken, *Alemdar* gazetesine mülakat vermiş olan Anzavur, Kuva-yı Tedibiye'nin Kuva-yı Milliye'yi yakın zamanda tenkil edeceğini, halkın ve hatta kadınların bile hükümetten Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşmak için silah beklediğini söylemiş⁹⁴, milli kuvvetler aleyhine propaganda yapmaya devam etmiştir. Anzavur ciddi isyan hareketleri sona erdikten yaklaşık bir yıl kadar sonra, Nisan 1921'de Biga'da bir Kuva-yı Milliye müfrezesi tarafından pusuya düşürülerek

⁸⁹ İğdemir, **a.g.e.**, s.65.

⁹⁰ **Peyam-ı Sabah**, 21 Nisan 1920, “Anzavur Paşa'nın Harekatı”.

⁹¹ **Peyam-ı Sabah**, 26 Nisan 1920, “Bandırma'da İdamlar”.

⁹² Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.21.

⁹³ **A.g.e.**, s.26.

⁹⁴ **Alemdar**, 3 Mayıs 1920, “Ahmed Anzavur Paşa'nın Beyanatı”.

öldürülecektir.⁹⁵ Özellikle isyan denemeleri başarısız olduktan sonra, bilhassa Milli Mücadele yanlısı basın tarafından hakkında haberler yapılmış ve hareketleri hem eleştirilmiş, hem de alaya alınmıştır. Örneğin 29 Ekim 1920 tarihli *Dersaadet* gazetesinin, *Akşam* gazetesinden aldığı bir haberde Anzavur'dan şöyle bahsedilmiştir: “*Meşhur sefer, resmini derç ettiğimiz Ahmed Anzavur Paşanın Kuvay-i Ahmediyye harekâtıyla başlamıştır. Bu zat harp esnasında Veli Efendi yarışlarında at koşturan bir alaturka jokeydi. Ferit Paşa'nın ilk sadaretinde İzmit Mutasarrıfı oldu. Sonra dağa çıktı. Bu seferin birçok menakıbı vardır ki eğer tamamıyla toplansa maruf (Don Kişot) hikâyesine bir nazire teşkil eder. Böyle bir hikâyede Ahmed Anzavur Paşa'nın alacağı rolü zaman gösterecektir.*”⁹⁶ Yine Kasım 1920'de çıkan bir başka haberde ise, Ahmet Anzavur'un İstanbul'dan Kuva-yı İnzibatiye hareketi için almış olduğu ödenekler sorgulanmış ve “*Harbiye Nezareti Daire Müdüriyeti hesaplarının tetkiki için Muhasebat-ı Umumiye Dairesi'nden üç müfettişin*”⁹⁷ görevlendirildiği söylenmiştir.

2.3. Düzce, Bolu ve Adapazarı İsyanları

Güney Marmara bölgesinin genel yapısından ve asayişsizliğe elverişli özel durumundan yukarıda bahsetmiştik. Dolayısıyla Balıkesir, Bandırma ve Gönen'deki ayaklanmaları takiben Düzce, Bolu, Adapazarı, Gerede ve Hendek civarında yeni isyan hareketlerinin belirmesi bu anlamda incelenebilir. İngilizlerin Boğazlar ve Anadolu'daki TBMM kuvvetleri arasında bir tampon bölge yaratmak istedikleri, bu minvalde Eskişehir-İstanbul demiryolu hattını açık tutmak için Ekim 1919'dan beri bölgedeki askeri hareketliliğini artırmaya başladığını söyleyebiliriz.⁹⁸ Adapazarı-Düzce-Bolu mevkiinin isyanlara elverişli bir duruma gelmesinin bir boyutunu da Rahmi Apak şöyle açıklamaktadır:

“İzmit, Adapazarı, Hendek ve Düzce ile Ankara'ya giden mühim bir istikamet vardır. Bu istikamet, Eskişehir'den geçip Ankara'ya giden demiryolu güzergâhına muvazi gibidir. Fakat daha kısadır. Demiryolu istikametinde Ankara'nın mühim bir merkez olarak milli harekâta katılmasından sonra Yirminci Kolordu Komutanı General Ali Fuat (Cebesoy) demiryolu üzerindeki İngiliz işgal kuvvetlerini ite ite Geyve boğazının garbına, tâ İzmit'e kadar atmıştır. Bu hareketten sonra Eskişehir dahi milli harekâtın mümtaz bir merkezi olmuştur. Şöyle ki, İzmir'den nakledilen 56'ncı tümenin Bursa'da milli harekât lehinde vücuda getirdiği ilk kaleden sonra, İstanbul'dan gelecek İngiliz ve halife propagandası için Adapazarı, Hendek ve Bolu'dan başka bir sokulma istikameti

⁹⁵ Efe, a.g.e., s.83.

⁹⁶ *Dersaadet*, 29 Ekim 1920, “Mühim Bir Sima: Esbak İzmit Mutasarrıfı Kimdir?”.

⁹⁷ *İleri*, 9 Kasım 1920, “Kuva-yı İnzibatiye Teşkilatı Hesapları”.

⁹⁸ *TİH.İHA*, s.89.

kalmamıştı. Bu istikamet, bu muntıkada yaşayan halkın temayülleri bakımından da propaganda için uygun düşmekte idi.”⁹⁹

Adapazarı ve Düzce mevkiindeki ilk ciddi asayişsizlik belirtilerinin de bu döneme rastlaması da bu bilgiler ışığında değerlendirilebilir. Ekim 1919’da Manyaslı Çerkes Bekir, Çerkes Talustan Bey ve Beslan adında bir tahsildarın, etrafına adam toplayarak Adapazarı telgrafhanesini basmaları ve padişahla haberleşmek istemeleri kayda değerdir. Bu olay üzerine Kaymakam Tahir Bey güçleriyle buraya gelmiş ve asileri dağıtmıştır.¹⁰⁰ Kasım 1919’da da Düzce ceza yargıcı ve Düzce Jandarma Bölük Komutanı da haydutlarca öldürülmüştür. Bu tarihte Düzce’de 192 kadar haydut olduğu söylenmektedir.¹⁰¹ Bu asayişsizlikler Aralık 1919’da Düzce ve İzmit’te sıkıyönetim ilan edilmesinin, 1920 baharında da büyük isyanlara yol açacak olayların habercisi gibi görülebilir.

Mart 1920’de bölgedeki hareketlilik artarken, isyanın fitilini ateşleyen bir başka olay da Kuşçubaşı Eşref’in İzmir ve Bolu Kuva-yı Milliye Kumandanı sıfatı ile bölgeye gelmesidir. Kendisi gibi Çerkes kökenli olan Adapazarlı Kanbulat Sait, Eşref’i sevmemekte ve aleyhinde teşkilat yapmaktadır. Bu gerginlik daha sonra jandarmanın güç kullanmasına sebebiyet verecek bir hal almış ve bölgedeki asayişsizlik giderek yükselmiştir.¹⁰²

İstanbul’daki Damat Ferit Hükümeti tarafından Anadolu hareketine bir son vermek için Kuva-yı İnzibatiye adıyla bir Halife Ordusu da kurulmuştu. Önce Süleyman Şefik Paşa’nın önderliğinde çalışan bu kuvvet, daha sonra Anzavur’a paşa rütbesi verilmek suretiyle onun idaresine bırakılmıştı. Bununla birlikte Müşir Zeki Paşa komutasında aynı amaçla bir Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği de ihdas edilmiş¹⁰³, ancak bu da önemli bir başarı kaydedemeyerek kaldırılmıştır. Nisan 1920’de ise Halife orduları Geyve Boğazı’nı tutmuş, Düzce ve Adapazarı’ndaki asilerle ortak çalışmaktaydılar. 13 Nisan 1920’den itibaren Düzce’de 40 gün kadar mutlak bir hakimiyet sağlayan asiler Kuva-yı Milliye aleyhinde vaazlarda bulunmuş,

⁹⁹ Apak, GCNK, s.s.133-134.

¹⁰⁰ TİH.İHA, s.90.

¹⁰¹ A.g.e., aynı yer.

¹⁰² Apak, GCNK, s.135.

¹⁰³ Nurettin Gülmez, “Anadolu Islahatı Olağanüstü Genel Müfettişliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.20, S.58 (Mart 2004); Kasım 1920’de *İleri* gazetesinin müfettişliğin lağvı ile ilgili yaptığı bir haberde, “Anadolu Islahat Müfettişliğinin Lağvı hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye tarafından tanzim kılınan kararname makam-ı nezaretin nazır tasvibine iktiran ettiğinden layiha-yı mezkure beray-ı arz diin makam-ı sadarete takdim kılınmıştır. Geç vakit haber aldığımızı nazarı bu bâbda tanzim edilen kararname layihası irade-i seniyyeye iktiran etmiştir.” denmektedir. Bkz: *İleri*, 10 Kasım 1920, “Anadolu Islahat Müfettişliğinin Lağvı”.

buradaki Çerkeslerin Milli Kuvvetler tarafından tehcir edileceğini iddia etmiş, tahrik ve propaganda ile sayılarını 4000 civarına kadar çıkarmışlardır.¹⁰⁴ İsyancılar Düzce’de Berzeg Safer Bey’i kaymakamlığa, Maan Ali Bey’i Jandarma komutanlığına, Koçi Bey’i belediye başkanlığına, Abdülvahap Bey’i de iaşe ve ikmal işlerinden sorumlu yöneticiliğe tayin ederek, burada bir idare tesis etmeye çalışmışlardır.¹⁰⁵

İsyanın Bolu ve Gerede bölgelerine de yayılmaya başladığı sırada Mustafa Kemal Paşa’dan Geyve’deki 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey’e Düzce’ye giderek ayaklanmayı bastırma emri verilmiştir. Kendisi de Çerkes asıllı olan Mahmut Bey emrindeki kuvvetlerle birlikte önce Adapazarı’na, sonra Hendek’e doğru hareket etmiş, neticede 22 Nisan 1920 günü Düzce üzerine harekete geçmiştir.¹⁰⁶ Öncü taburlarının tutuştuğu muharebenin ortasında, ortaya çıkan defakto bir ateşkes durumundan yararlanmak isteyen Yarbay Mahmut Bey, kendi Çerkesliğine de güvenmek suretiyle asileri ikna etmek istemiş, ancak asilerin pususunda öldürülmüştür.¹⁰⁷ Bundan sonra Nisan sonlarında Binbaşı İbrahim (Çolak)’ın müfrezesiyle Düzce’deki asilerle karşılaştığı, 27 Nisan 1920’de asileri püskürttüğü görülmektedir.¹⁰⁸ Mayıs’ta da Çolak İbrahim Bey’in isyan mıntıkasındaki muharebeleri devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa da 24 Nisan 1920 Cumartesi günü TBMM’de yapılan bir oturumda isyana ilişkin şu bilgileri vermiştir: “*Malumu aliniz, nisanın on üçüncü günü Düzce’de bir isyan zuhur etmiştir. Orada bulunan askeri müfrezeye ve jandarmaya tecavüz edildi. Zaten az olan bu efradın silahları ellerinden alındı. Üç mitralyözümüz vardı, bir zabıt şehit edildi, birkaç kişi mecruh oldu. Bu isyanın sebeplerini aradığımız sırada, aldığımız malumata göre, bunun muharrikleri; Düzceli Safer Bey, Vehap Bey, Kamil Bey ve Rıfat Bey namındaki kimseler olduğu tahakkuk etti. Fakat bunlar da esasen İstanbul’dan sureti mahsusada, çok para ile memuren gönderilmiş olan birtakım kimselerin teşvikatıyla ortaya atılmış bulunuyorlardı.*”¹⁰⁹

Bu noktada Anzavur isyanını henüz bastırmış olan Ethem’in Salihli cephesine dönmeden, Ankara’nın isteğiyle isyan mıntıkasına gönderildiğini görmekteyiz. İsmet

¹⁰⁴ Ünal, a.g.e., s.179.

¹⁰⁵ A.g.e., aynı yer.

¹⁰⁶ TİH.İHA, s.s.93-94.

¹⁰⁷ A.g.e., s.94.

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız; İbrahim Çolak, **Milli Mücadele Esnasında Kuva-yi Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıratım**, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s.s.47-52.

¹⁰⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.1, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.s.12-13.

Bey'le 19 Nisan 1920 günü telgraf vasıtasıyla haberleşen Ethem, Düzce'deki isyanı bastırmak üzere harekete geçmiştir. Öncelikle Albay Kazım (Özalp) Bey'e telgraf çekerek, Manyas'ta Anzavur döküntülerinin yeni bir ayaklanma hazırlığında olduğu gerekçesiyle Manyas'a gelmiş, burada kendisine iltihak edenlerle kuvvetini artırmıştır. 27 Nisan 1920'de Bursa'ya geldiğinde ise Ali Fuat Paşa'dan gelen telgraf, Ethem'in acele olarak vahim bir durum alan Geyve'ye ulaşmasını istemektedir.¹¹⁰

Ayaklanmayı bastırmak için görevlendirilen birlikler şöyledir: Çerkes Ethem emrinde Kuva-yı Seyyare kuvvetleri, Albay Refet Bey kuvvetleri, Binbaşı Nazım Bey emrinde Poslu Mestan Efe, Turnacı Mehmet Efe, Dokuzun Mehmet Efe'nin 300 kadar zeybeği, 480 mevcutlu bir piyade taburu, iki dağ topu, bir makineli tüfek, 24. Tümen emrindeki kuvvetler, 11. Tümenin bazı birlikleri, Eskişehir Albayrak Müfrezesi, Konya Arnavut Müfrezesi, Değirmendere'deki Rauf Bey Doğu Milli Müfrezeleri, Yüzbaşı Mesut Bey komutasındaki kuvvetler, Bursa, Bilecik ve İznik Milli Kuvvetleri.¹¹¹

20 Mayıs 1920'de Genelkurmay Vekili İsmet Bey'den Refet Bey ve 11. Tümen Komutanı Yb. Arif Bey'e gönderilen telgrafta, düşmanın Sapanca istikametinde çekildiği, bu asi grubunun 100 kadar süvari, 200 kadar piyade, 6 makineli tüfek ve 2 cebel(dağ) topuna sahip olduğu söylenmiş, Anzavur'un ölümle tehdit ederek köylülerden adam toplamaya çalıştığı belirtilmiştir.¹¹² Geyve Boğazı'ndaki Kuva-yı İnzibatiye birliklerini Sapanca'ya doğru püskürten Ethem, ardından Düzce'ye doğru harekete geçmiştir. 23 Mayıs 1920 günü Adapazarı ve Sapanca'yı olaysız işgal eden Ethem, burada asilerden 3 subay ve 40 kadar eri esir almış, 4 top, 4 makineli tüfek ve bol miktarda cephane elde etmiştir.¹¹³ 25 Mayıs 1920'de Hendek'i, 26 Mayıs'ta ise Düzce'yi isyancıların elinden alarak hakimiyeti sağlamıştır.¹¹⁴ 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 56. Tümen kumandanı bulunan Albay Bekir Sami (Günsav) Bey'e bu neticeleri bildiren bir telgraf çekmiş ve özetle; Ethem Bey'in Düzce ve Hendek'i işgal ettiğini, bol miktarda makineli tüfeğin ele geçirildiğini, Albay Refet Bey'in Bolu'yu geri aldığını ve burada da silah ve cephanenin ele geçirildiğini,

¹¹⁰ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.27.

¹¹¹ **TİH.İHA**, s.110; Apak, **GÇNK**, s.160.

¹¹² **HTVD**, S.72, BN.1561.

¹¹³ **TİH.İHA**, s.s.109-110.

¹¹⁴ Ünal, **a.g.e.**, s.180.

harekâta katılanların kahramanlıklarının her türlü takdirin üzerinde olduğunu söylemiştir.¹¹⁵

Bu sırada meydana gelen bazı olaylar Çerkes Ethem'in başına buyruk kişiliği ve uygulamalarına ışık tutması açısından da önemlidir. Her iki Anzavur isyanını da bastırmış ve oldukça itibar kazanmış olan Ethem ve kardeşlerinin, etraflarındaki subayları küçük görmeye başlamaları gözlenmektedir. Esasen çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Ethem ve kardeşlerinin düzenli ordu ve subaylıkla ilgili yaklaşımlarına ayrıntısıyla değinileceğinden, burada yalnızca ilgili olaylar nakledilecektir. Ethem'in Geyve'ye geldiği gün, Süvari Binbaşısı Eşref'in Ethem'in ağabeyi yüzbaşı rütbesindeki Tevfik'e selam vermemesi üzerine Tevfik'in adamlarınca tartaklanarak Bursa cezaevine götürülmesi hadisesi bu olaylardan bir tanesidir. Olayın Bursa'daki subaylar üzerinde kötü etki yaptığı Ethem'in eniştesi Hafız Hüseyin'e söylendiğinde, Hafız Hüseyin; *"Bu hareketi hoş görmeyen subayları derhal idam ederiz"* demiştir.¹¹⁶ Daha sonra Yüzbaşı Selahattin Bey'in çabalarıyla kurtulan Binbaşı Eşref ise, esasen meselenin bir selam vermeme hadisesi olmadığını ve 1913 yılındaki Mahmut Şevket Paşa suikastına dayandığını anlatmıştır. Buna göre o zaman yaverliğini yaptığı paşanın vurulduğu anda yanında bulunan Eşref Bey, daha sonra suikasta karışan Yüzbaşı Kazım diye birinin asılmasına neden olmuş, Tevfik Bey'in akrabası olan bu kişinin asılmasına istinaden bir intikam almak istediğini söylemiştir.¹¹⁷

Yine muhtemelen Nisan 1920 sonunda Bursa'ya gelen Ethem'in burada Hacim Muhittin Bey'le yaşadığı ilginç bir olay da dikkate değerdir. Hacim Muhittin Bey'in, Çerkes Ethem'in birliklerinden kaçarak daha evvelden kendisine sığınmış olan Dramalı Rıza Bey'i, Damat Ferit'e suikast için göndermiş olduğunu yukarıda bir dipnotta belirtmiştik. Dramalı Rıza Bey emeline ulaşamayarak hareketinden önce yakalanmış ve idam edilmiştir. Gazetede çıkan haberlere göre, idam edilenler arasında Dramalı Rıza'nın yanı sıra Maliye Mahsusat-ı Zatiye mümeyyizlerinden Tevfik, sabık bahriye yüzbaşılardan Halil İbrahim ve Üsküdar belediye mevki memuru Mehmet Ali de bulunmaktadır.¹¹⁸ Ethem de Bursa'ya geldiğinde Muhittin Bey'e Rıza Bey'i sormuştur. Hacim Muhittin Bey bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"Bu Dramalı Rıza, hakikaten cesur ve fedakâr bir çocuktur. Ben kendisini daha eskiden tanırım. O zamanlar Çerkes Ethem'in yanında bulunuyordu. Fakat yaradılış icabı Ethem'in her arzusunu yerine getirmeyecek bir tip olduğu için

¹¹⁵ Günsav, **a.g.e.**, s.386.

¹¹⁶ **TİH.İHA**, s.107.

¹¹⁷ Yurdoğlu, **a.g.e.**, C.2, s.217-218; Efe, **a.g.e.**, s.s.88-89.

¹¹⁸ **Vakit**, 13 Haziran 1920, "Suikastçılardan Dört Kişi Dün Sabah Salben İdam Olundu".

Ethem’le araları açılmış, Ethem de Rıza’yı bertaraf etmeye karar vermiş, fakat bunu anlayan Rıza, Ethem’in yanından kaçıp birkaç arkadaşıyla şurada burada dolaşmaya başlamış, Ethem’in eline düşmemeye çalışmış.

O sırada ben de Bursa’da vali idim. Benim Bursa’da bulunduğumu işiten Rıza, kendisini Ethem’den kurtarabilecek tek kişi olarak beni gördüğü için (ki bunda haklı idi ve o sırada Ethem’e söz dinletebileceklerden birisi de Bursa valisi Hacim Muhittin idi.) bir gün Bursa’ya gelmiş, polis müdürü Nuri veya jandarma alay komutanı Remzi Beyleri bularak yanıma geldi. Ben kendisine -tabi- iyi kabul gösterdim. Ve Ethem’e kararını değiştirtmeye çalışacağımı ve bunda da muvaffak olacağımı tahmin ettiğimi söyledim. Rıza bundan çok memnun ve mütehassıs oldu. Rıza yanımdan ayrıldıktan sonra arkadaşlarla konuşarak Damat Ferit’i bertaraf etmek için Dramalı Rıza’dan istifade etmeyi düşündük. Ve bunu kendisine teklif ettik, o da memnuniyetle kabul etti. İstanbul’daki teşkilatla (daha yakından alakası olan) arkadaşlar vasıtasıyla temas ettik. Günün birinde üç kişi olarak Rıza’yı İstanbul’a gönderdik... Dramalı Rıza’yı İstanbul’a gönderdikten birkaç gün sonra idi. Çerkes Ethem kuvvetleriyle beraber Bursa’ya geldi... Ethem’in Bursa’ya gelinceye kadar Dramalı Rıza’nın bana dehaletinden ve İstanbul’a gönderildiğinden malumatı yoktu. Bursa’ya geldikten sonra öğrenmiş olacak ki, bir akşam yemeğinden sonra lafı şuradan buradan dolaştırarak Rıza’ya intikal ettirdi. Sohbet Rıza’ya intikal edince ben Ethem’e, -Ethem Bey, ben Rıza’yı mühim bir vazife ile İstanbul’a gönderdim. İnşallah muvaffak olup dönünce elinizi öpecek ve ben de o vakit sizin affınızı rica edeceğim. tarzında bir hitapta bulundum. Bunun üzerine hiddetlenen Ethem, pek de feveran halinde olmayarak -Öyle ise Rıza’nın yerine Bursa valisini idam ederiz deyince ben de gayet soğukkanlı olarak ve sükûnetle -Kolay ederiz Ethem Bey, hayırlısı olsun diye cevap verdim. Ben bu cevabı verdim ama sofradaki (zahiren Ethem’in, hakikatte benim) arkadaşlar arasında bir kıpırdama oldu. Fakat bu kıpırdama bana karşı değil, Ethem’in aleyhinde idi. Bunu sezecek kadar zeki olan Ethem işi tatlıya bağladı. Ve güya şaka yapmış gibi bir vaziyet ihdas ederek hasıl olan elektrikli havayı değiştirdi. Bu suretle de yemek sona erdi ve ertesi günü de Ethem kuvvetleri Bursa’dan ayrıldılar.”¹¹⁹

Çerkes Ethem, Düzce isyanını da yine sert bir şekilde bastırmış ve 51 kişiyi idam ettirmiştir.¹²⁰ Bu kişilerden bazılarının isimleri şöyledir: Hendek eski Belediye Reisi Mustafa Bey, Hendek Nahiye Müdürü Kamil Bey, Berzeg Safer Bey, İdare Reisi Abdülvahap Bey, Gerede Müfrezesi eski kumandanı Koçi Bey, Düzce Jandarma Kumandanının katili Rüştü Bey, Binbaşı Hayri Bey, Yüzbaşı Ali Bey, Teğmen Şerafettin Bey, Teğmen Hayrettin Bey, Makineli Tüfek Subayı Mahmut Bey, Tabur Katibi Hasan Lütfü Bey, Cerrah İbrahim Ethem Bey.¹²¹ Muhittin Ünal, pek çok Çerkes hemşerisini de çekinmeden idam eden Ethem’in bunu Kuva-yı Seyyare üzerindeki otoritesini pekiştirmek için yaptığını söyleyerek, yargılamalarında adil davranamaması ve bu sert uygulamaları yüzünden pek çok kişinin kanına girdiğini ve TBMM’yle ters düştüğünü belirtmiştir.¹²²

¹¹⁹ Çarıklı, **a.g.e.**, s.s.92-95.

¹²⁰ Ünal, **a.g.e.**, s.181.

¹²¹ TTK Bekir Sami Dosyası Cilt 15, s.1302-1303’dan aktaran; Günsav, **a.g.e.**, s.388-389; Ayrıca olay basına da yansımıştır. Bkz: **Peyam-ı Sabah**, 8 Haziran 1920, “Kuva-yı Milliye’nin Cinayetleri”.

¹²² Ünal, **a.g.e.**, s.181.

Berzeg Safer Bey’le ilgili bir anekdotu burada nakletmek lazımdır. Düzce’de isyancılar tarafından esir edilen iki milletvekili Hüsrev (Gerede) ve Osman Beyler, bölgeye gelecek olan kuvvetlerin başında Ethem yerine Refet Bey’in olmasını isteyen isyancılar ve köylülerce aracı olarak Mudurnu’ya gönderilirler. Zira Ethem kendisine karşı silah kullanan köyleri yakıyor, girdiği yerlerdeki ahaliye çok sert davranıyor, en ufak bir suçu bile idamla cezalandırıyordu.¹²³ Bu yüzden Hüsrev ve Osman Beyler ricacı olarak gönderilmişlerdi. Ancak bu vekiller Mudurnu’ya gelince geri dönmeyerek Ankara’ya şu telgrafi çekmişlerdir:

“Düzce’deki hareketin elebaşı Berzeg Safer Bey’dir; bunu kandırmak mümkündür. Sıkıyönetim dolayısıyla silah taşınması yasak olan bu bölgede Eşref (Kuşçubaşı) ve Şükrü Beylerin silahlı dolaşmaları, Düzce isyanının sebepleri başında gelir. Orman vergisinin artırılması, iane derci, aşırı İttihatçıların halk üzerindeki fena etkileri, İstanbul’da çıkarılan fetva ve halk hatiplerinin cahil halkı kandırması ve Mustafa Kemal’in ikinci padişah olmak istediğinin etrafa yayılması ve nihayet padişah iradesi olmadan askerin toplanması hususları bu ayaklanmayı doğurdu.”¹²⁴

Bu telgrafta açıklanan hususlar, isyanın sebepleri açısından oldukça önemli veriler vermekte ve bölgedeki halkın nasıl iğfal edildiğine dönük olarak tipik doneler sunmaktadır. Daha sonra Ethem’in Berzeg Safer Bey’i yargılayarak idam ettiğini söylemiştik. Bu konuyla ilgili tafsilatı Halide Edip şöyle anlatmaktadır:

“Ethem’den bir telgraf aldık. Mustafa Kemal Paşa’dan, kendisinin idama mahkûm ettiği kimselerin listesine imzasını koymasını istiyordu. Ne yazık ki listede Binbaşı Hüsrev’le Osman Beyleri kurtaran Sefer ve arkadaşlarının isimleri de vardı. Ankara onları affettiğini bildirmiş olduğu için, bizler onların öldürülmesine karşıydık. Mustafa Kemal Paşa, çevresindeki bir avuç insanın düşüncelerini sorarken, benim fikrimi de sorardı. Fakat şurasını söyleyeyim ki, ben bu tartışmalara hemen hemen hiç karışmazdım. Yalnız bu meselede düşüncemi çok açıkça söyledim ve affetmiş olduğumuz bu adamların idamının aleyhinde bulundum. Yeni kurulacak bir hükümetin sözünden dönmesini fena buluyordum. Fakat, bu meselede, Mustafa Kemal Paşa, Ethem’in isteğini yerine getirmek gerektiğini söylüyor, bizim durumumuzdaki adamların acıma göstermesinin zayıflık olacağını ileri sürüyordu. Düşman ele geçirildiği zaman, ne vaat edilmiş olursa olsun, mutlaka öldürülmeliydi. Etrafıma bakındığım zaman, Albay İsmet Beyle göz göze geldim. Bir koltukta oturuyordu. Ayağa kalktı, Mustafa Kemal Paşa’nın karşısına gelerek, yazıhanesine dayandı ve konuşmaya başladı. Bu satırları yazarken o sahnenin bütün ayrıntısını görür gibiyim. Bir tabiat kudreti gibi görünen kurşunî kalpaklı Mustafa Kemal Paşa’nın karşısında Albay İsmet konuşuyordu. Hiç bir zaman bana onun Türkçesi bu kadar sade, bu kadar akla yakın ve insanlıkla dolu gelmedi. O zaman söyledikleri için ona içimden hâlâ dua ederim. O, bir hükümetin verdiği sözde her zaman durması gerektiğini ve ancak bu sayede halkın güvenini kazanabileceğini iddia ediyordu. Fakat uzun bir tartışma oldu. Ertesi güne bırakmaya karar verdiler. Mustafa Kemal Paşa da bir kâğıda, Ethem’e hitaben Sefer’i ve arkadaşlarını affetmeyi vaat ettiğimizi, onun için onları öldürmemesini yazmıştı. İsmet Bey’in bir çocuk

¹²³ TİH.İHA, s.110.

¹²⁴ A.g.e., s.s.110-111.

gibi gözlerinin parladığını gördüm. Ertesi sabah, büromda çalışırken Hayati Bey Anadolu Ajansı için hazırlamış olduğu kâğıtları getirdi. Bolu'dan ne haber olduğunu sorduğum zaman, Mustafa Kemal Paşa'nın kâğıdı Bolu'ya varmadan önce hepsinin idam edilmiş olduğunu söyledi.”¹²⁵

Halide Edip'in kaydettiği bu anları İsmet İnönü de hatıralarında desteklemiştir. Ona göre de Ethem Bey'in Safer Bey'in hayatını bağışlayacağına dair verilen söz TBMM adına verilmiş bir sözdür ve bu sebeple yerine getirilmesi halk nezdindeki itibar açısından da önem arz etmektedir.¹²⁶

Ethem de anılarında bu olaydan şöyle bahseder:

“İdam hükmü benim yaşadığım zamanların zorunlu önlemlerindendi. Bununla beraber ben ikinci, üçüncü derecedeki suçluların idam edilmelerine asla taraftar olmazdım. Daha çok ıslah edilmeleri gereğine önem verirdim. Düzce ihtilal heyeti üyelerinden Safer Bey için bazı şefaatçiler bana gelmişlerdi. Kendilerine yanıtlarım; (Hüküm ve af keyfiyeti, vicdanından başka bir şey tanımayan divan-ı harbe aittir) olmuş ve divan-ı harbin adli olan idam hükmünü imzalamıştım. Halide Hanımefendi ile hemfikir olarak, Safer Bey'in idamı sorunu dolayısıyla beni aşırı bulanlara ve hemcins katili diyen hemşerilere, Kafkaslıların daima iftihar ettikleri Şeyh Şamil merhumun cihad-ı vataniyyesine dair hayat tarihini okumalarını tavsiye ederim. Ve sonra ben sırf fikri muhalefetinden dolayı o olağanüstü hal zamanlarında bile hiçbir vatandaşı kahren ve cebren kendi fikrime teslim olmaya çalışmış değilim. Daima vatandaşlarıma o zamanki İstanbul hükümetinin aldığı olumsuz politikaya aldanmamalarını bilvasıta veya doğrudan doğruya rica ederdim. Saiderun bazı Çerkeslerin merkez-i hilafet olmak itibarıyla, İstanbul'a yönelik eğilimlerine ve samimi bağlılıklarına Çerkes olmam nedeniyle vakıf bulunuyordum. Halbuki vatanın ve heyet-i içtimaiyenin bağımsızlığını kaybetmek üzere bulunduğu bir memlekette, tercihan yüce hilafet makamının arkasında koşmanın manası kalır mıydı? Bu garip eğilim ve anlayış o zamanlar yalnız Çerkeslerle sınırlı değil, geneldi. Ve daima padişahın etrafında toplanmayı tavsiye eden yayınların adedi pek çoktu. Ve ayrıca muhalefetin başında yer alan hükümet dahi, millet huzurunda eski bir geleneğe dayanarak meşruiyet arz ediyor, yahut da halk öyle kabul ediyordu... Asılan Safer Bey, çevresindeki kişisel nüfuzunu İstanbul Hükümetinden aldığı telkinlere kayıtsız şartsız bağlanmak suretiyle o kadar gayretkeşlik etmiştir. Ve daha da devam etmek eğilimini korumakta olduğu görülmüştü. Bilhassa bu husus affa şayan ve hoş görülemediği, bu zavallı cahil hemşeri sadece İstanbul'un olumsuz siyasetine kötü bir alet olmakla da kalmamış, Albay Mahmut Bey ve Ferzek Sait Bey ve arkadaşları gibi samimi Çerkeslik ruhıyla donanmış hemşerilerine karşı, ılımlı görünerek, onları kalleşçe öldüren bir grubun çatışmalarında birinci dereceden ilgili bulunmuştur. İşte bu affa layık olmadığını, kendisinin asla hoş görülemeyecek derecede zararlı bir insan olduğunu ortaya koymuştur. Ben ise öyle makul olmayan hoşgörülere zaten daha önceki acı tecrübeler sonucu veda etmiştim. Zira bu gibi hoşgörü sonucu iflas eden, başarılı olamayan dava arkadaşlarımdan bazı komutanların acı son ve yenilgisi gözümün önündeydi.”¹²⁷

¹²⁵ Adıvar, **a.g.e.**, s.123-124.

¹²⁶ İsmet İnönü, **İsmet İnönü Hatıralar**, (Yay. Haz.: Sabahattin Selek), 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.s.197-198.

¹²⁷ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.32-34.

Bu uzun izahatından da anlaşılacağı üzere Ethem, bu olayı bir anlamda gereklilik üzerine gerçekleştirdiğini ve bu türden cezaların o dönem şartlarının gereği olarak uygulandığını anlatmış ve idamlara meşruiyet kazandırmaya çalışmış görünmektedir.

1. Düzce isyanının da bastırılması üzerine Ethem'in popülaritesi oldukça artmıştır. Kendisine Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalardan gelen teşekkür ve kutlama telgraflarının¹²⁸ yanı sıra, milletvekillerinden de çok sayıda telgraf gelmiş ve kendisinden “Ümid-i Halas, Kahraman-ı Millet” gibi sıfatlarla bahsedilmiştir.¹²⁹ Bu durum da Çerkes Ethem'in ne denli önemli bir vazife gördüğünün ve ciddi bir itibar sahibi olduğunun delili sayılabilir.

Ethem, Düzce isyanını bastırdıktan sonra kuvvetlerini Eskişehir üzerinden yeniden Salihli Cephesi'ne göndermekte iken Yozgat'ta Mayıs ortasında çıkan ve giderek etkisi artan isyanı bastırması için kendisine Ankara'dan talimat gelmiştir. Ethem bunun üzerine Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Paşalarla bir görüşme gerçekleştirmiş ve yeniden bir başka isyanın bastırılması için Yozgat'a hareket etmiştir.

2.4. Yozgat İsyanı

15 Mayıs – 27 Ağustos 1920 arasında meydana gelmiş olan bu isyan, Milli Mücadele'nin en kritik günlerinde ortaya çıkmış ve TBMM'yi oldukça uğraştırmış bir başka iç ayaklanmadır. Bu ayaklanma da, ayrıntılarını açıklayacağımız üzere Çerkes Ethem'in başında bulunduğu Kuva-yı Seyyare birlikleriyle bastırılmıştır.

Esasen Yozgat'ta Milli Mücadeleye karşı olan tutum daha meclis açılmadan başlamıştı denilebilir. Henüz 1919 yazında Yozgat Mutasarrıfı Necip Bey, Heyet-i Temsiliyenin gönderdiği emir ve yönergelere açıkça karşı durmuş, Allah'tan, padişah'tan ve onların yasalarından başka bir şey tanımayacağını söyleyerek çevresini de bu şekildeki düşüncelerle etkilemeye çalışmıştır.¹³⁰ Bu fikirdeki hareketler, Necip Bey görevden alındıktan sonra da devam etmiştir. Yozgat'taki Hürriyet ve İtilaf Partisi temsilcisi Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal, İngilizlerin İstanbul'a padişahın onayıyla geldikleri, Yunanlıların şehirleri geçici olarak işgal edebilme yetkilerinin olduğu, Ankara'da toplanacak olan meclisin padişaha isyan anlamına geleceğini söyleyerek,

¹²⁸ Ünal, a.g.e., s.181.

¹²⁹ A.g.e., aynı yer.

¹³⁰ TİH.İHA, s.140.

şehirdeki Milli Mücadele karşıtı hareketlenmeyi artırmışlardır.¹³¹ İlk olarak Yıldızeli’nde başlayacak olan ve farklı tarihlerde, farklı yerlerde cereyan edecek olan ayaklanmanın hazırlığı, 14 Mayıs 1920’de Çapanoğlu Edip’in evinde Kuzgunlu Hacı Bekir, Zile Solucanlı köyünden Musa ve Osmaniye köyünden Meşeci İdris’in yaptığı toplantı ile başlamıştır.¹³²

Ayaklanmanın bundan sonraki seyri hızlı gelişmiştir. Farklı sebeplerle ayaklanma büyümüş ve mevcut kuvvetler müdahalede yetersiz kalmıştır. Buradaki ayaklanmaların kesin ve tek bir sebebi vardır denilemez. Ayaklananlar arasında bölgedeki Çerkes ve Türk kökenliler olduğu gibi, bu grupların farklı ve ortak isyan nedenleri bulunmaktadır. TBMM’nin padişahın emirlerine ve halifenin bizzat kendisine karşı geldiği propagandası bir yana, örneğin İstanbul’da çıkan Serbesti gazetesindeki, Biga’daki Çerkes köylerinin top ateşiyle yerle bir edilmesi gibi haberlerin de bilhassa buradaki Çerkesler üzerinde ayaklanmaya teşvik edici bir etki yarattığı söylenebilir.¹³³

Bu arada Çerkes Ethem kuvvetleri de Düzce-Bolu-Adapazarı isyanlarının ardından kuvvetleriyle birlikte Eskişehir’e gelmiştir. Ethem, Yarbay Arif Bey komutasındaki bir kısım kuvveti Düzce’de bırakmış, 2000 kişilik hücum taburu ve piyadelerden oluşan bir gücü de Salihli cephesine göndermiş bulunmaktadır.¹³⁴ Ethem’e bu sırada Ankara’dan Ali Fuat Paşa aracılığıyla bir telgraf gelmiştir. Ethem’in bizzat anlattığına göre telgrafta Yozgat ve Zile taraflarında bir isyandan bahsediliyor, Çapanoğullarının Yozgat’ı ele geçirdiğinden söz ediliyordu.¹³⁵ Bu telgrafı, Reşit Bey’in Adapazarı’na gelmesi izlemiş ve Reşit Bey de Ethem’in Yozgat’a gitmesinde ısrarcı olmuştur.¹³⁶ Bu noktada İkinci Kuva-yı Seyyare Komutanı olan İbrahim (Çolak) Bey de kendi hatıralarında, Ethem ve kardeşleriyle Mustafa Kemal’in isteği üzerine onları Yozgat’a gitmeleri konusunda ikna etmek için konuştuğunu ve bu konuda etkili olduğunu ifade etmektedir.¹³⁷ Ethem bu konuda isteksizdir ancak yine de görevi kabul eder. Ali Fuat Paşa, Ethem’in başına buyrukluğu ve siyasi olayları yeterince iyi okuyamadığını bildiği için Ethem’e Yozgat’a gitmesi için telkinde bulunur ve şöyle der: “*Ethem Bey, bu isyanı da başarıyla bastıracağından eminim.*

¹³¹ A.g.e., s.s.140-141.

¹³² A.g.e., s.141.

¹³³ Efe, a.g.e., s.90.

¹³⁴ Ünal, a.g.e., s.182.

¹³⁵ Çerkes Ethem, a.g.e., s.35.

¹³⁶ Şener, a.g.e., s.44.

¹³⁷ Çolak, a.g.e., s.66-67.

*İşini tamamladıktan sonra bir ayak önce asıl cephenize dönmenizi salık veririm. İnşallah, olaylar buna elverişli olur.”*¹³⁸ Muhittin Ünal, Ali Fuat Paşa’nın bu uyarısı için, paşanın Ethem’i tanıdığını ve iyi kullanılırsa neler yapabileceğini, başıboş bırakıldığında ise ne tür hatalar işleyebileceğini bildiğine ilişkin bir yorum getirmiştir.¹³⁹ Ancak diğer taraftan Ali Fuat Paşa bu isyanı bastırması için öncelikle İkinci Kuva-yı Seyyare Komutanı Çolak İbrahim Bey’den faydalanılmasını düşünmüş, fakat bu kuvvetlerin yeterli gelmeyeceği görüldüğünden Ethem’in görevlendirilmesi uygun bulunmuştur.¹⁴⁰

Ethem ise hatıralarında olaya ilişkin yine çarpıcı anlatılarda bulunur. Kendisi Salihli cephesine geri dönmek istemektedir. Zira fikrine göre aldığı bilgiler Yunan ordusunun bir ileri hareket hazırlığında olduğu yönündedir. Hatta Adapazarı’nda Ali Fuat Paşa ile cephenin durumu hakkında görüşürken, Batı Cephesi Genel Komutanlığının oluşturulması ve bu görevi Ali Fuat Paşa’nın alması gerektiği fikrini kendisine söylediğini, paşanın da kabul ettiğini söylemiştir.¹⁴¹ Ali Fuat Paşa ise anılarında konuyla ilgili olarak şu yorumu getirir:

*“Ethem Bey’in Ankara’dan geçerek bağımsız bir biçimde Orta Anadolu ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilmesini kesinlikle doğru bulmuyordum. Çünkü tutkulu ve yalnız çıkarlarını düşünen bazı kişilerin ayartmasıyla zaten basit düşünceli bir adam olan Ethem Bey, Ankara’ya, milli yönetimi küçümsemeye başlayacak ve bunun da bir sonucu olarak önemli dertler çıkarabilecekti. Bu konudaki düşüncelerimi çok açık olarak Genelkurmay’a sunmuş ve Ethem Bey yerine Çolak İbrahim Bey müfrezesinin, ya da benzer başka milli müfrezelerin gönderilmesi önerisinde bulunmuştum.”*¹⁴²

Hakkındaki olumsuz ya da olumlu görüşler bir yana Ethem, Yozgat İsyanı’nı bastırmak üzere Ankara’ya geldikten sonra kendisini TBMM’den daha üstün görmeye başlayacaktır. Aynı zamanda TBMM’nin herhangi büyük bir iş yapmadığını, isyan meselesini de fazlaca büyüttüklerini düşünmektedir. Bu düşüncelerini anılarında şöyle dile getirmektedir:

“Cepheye olan bu asker sevkimin genel olmadığını Ankara’ya izah etmemiştim. Bundan amacım ise, hissi mecburiyetle Ankara merkezini dua edici halinden çıkartıp bir gayretle onlara, Yozgat isyanının söndürülmesi görevini gördürmek ve Ankara’ya faaliyete alıştırmaktı. Ve bu suretle de bütün kuvvetimle cepheye dönerek olabilecek Yunan genel taarruzunu yerinde ve zamanında karşılamak istiyordum. Maalesef Ankara’ya gidip durumu, Ankara’daki

¹³⁸ Ünal, **a.g.e.**, s.182.

¹³⁹ **A.g.e.**, aynı yer.

¹⁴⁰ Osman Akandere ve Fatma Sapmaz, “Çolak İbrahim Bey ve Kuva-yı Seyyare”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.71 (2022), s.10.

¹⁴¹ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.35-36.

¹⁴² Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.408’den aktaran; Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.s.561-562.

çaresizliğe yüklenen moral bozukluğunu, Ankara'nın değil mevzi bir yöresel isyanı, hatta kuvvetlice bir eşkiya çetesini cezalandırma ve bastırmadan aciz bulunduğunu görmüş ve anlamışım."¹⁴³

Esasen Ankara'nın o dönem içinde bulunduğu askeri ve siyasi şartlar düşünüldüğünde, yeterince etkin bir askeri güce sahip olmadığı temelsiz bir yaklaşım değildir. Fakat Ethem'in daha sonra da göreceğimiz üzere bunu hem ifade ediş biçimi, hem de bundan hareketle kendisini daha güçlü ve muktedir görmeye başlaması, Milli Mücadele'nin kalan kısmında ciddi sorunlara sebep olacak temellerden birisini oluşturmaktadır.

Ethem, 1920 yılı haziran ayı başlarında Ankara'ya gelmiş, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar tarafından bizzat karşılanmıştır.¹⁴⁴ Buraya isteksiz olarak gelen Çerkes Ethem'in, burada Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'yla yaptığı görüşmelerde takındığı tavır, komutanları ve TBMM'yi suçlayıcı tarzda yaptığı konuşma, Ethem'in mevcut durumu nasıl okuduğuyla ilgili bizlere bilgi vermekle birlikte, kendisini de TBMM'ye göre daha muktedir bir konumda gördüğünü göstermektedir, denilebilir. Ethem genel itibariyle yapılan toplantıda Genelkurmay'a göre özetle şunları söylemişti: *"Siz bu kadar zamandan beri Ankara'da, devlet merkezinde bir ayaklanmayı bastıracak bir kuvvet yaratamamışsınız. Buna şaşıyorum. Biliyorsunuz, Yunanlıların yakında bir genel taarruza geçmeleri olasılığı vardır. Ben birliklerimi Eskişehir'den Salihli cephesine taşımaya bile başladım.*"¹⁴⁵

Çerkes Ethem ise konuyla ilgili olarak söz konusu toplantıda şunları söylediğini yazmaktadır:

"Hayret ediyorum ki, Sivas'ta Heyet-i Temsiliye ve Ankara'da Millet Meclisi sıfatıyla toplanma ve teşekkül olunalı bir seneyi geçtiği halde, bu süre boyunca koca Anadolu'da milli hareketimiz adına neden esaslıca bir hareket görülemedi. Ve niçin merkezinizi takviye eylemediniz? Ve sonra en mühim ve esas olan cephelere ait şimdiye kadar bir eseri himmet ve desteğinize dahi şahit olmadık, desem itiraf buyurulur, zannederim. Nihayet bizleri düşman cephesinden gerilere ayrılmaya ve sırf gerilerde size düşen görevlerle bizi işgale mecbur bıraktınız. Şimdi görüyor ve siz de itiraf buyuruyorsunuz ki, Orta Anadolu'da ve bir köşede hiçbir yabancı ve İstanbul Hükümeti ile irtibatı kalmayan Yozgat isyanını söndürmekten acizsiniz. Anladığım şudur ki, başlangıçtan beri hâlâ durumu kavrayamadınız ve yahut kişisel ve daha önemsiz şeylerle uğraşıyorsunuz. Ve belki de Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükümeti namına yaptığınız tamimlerle, tebliğlerle, konferanslarla her şey olup bitiverecek sandınız ve aldandınız. Af buyurursunuz, bu serzeniştan muradım, bu gafletler tekerrür etmesin dileğine yöneliktir. Ben bu kalan isyan meselesini de emriniz üzerine, uhdeme alıyorum. Ve sizleri bu beladan kurtaracağımı sanıyorum. Fakat ben bu görevi yerine getirip dönünceye kadar Yunan cephesinin sorumluluğunu

¹⁴³ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.37-38.

¹⁴⁴ Ünal, **a.g.e.**, s.s.182-183.

¹⁴⁵ **TİH.İHA**, s.151.

üçünüzden biriniz kabul buyurmalısınız. Şu şartla ki, nefsi Salihli'de bulunmak, cephe komutanı Ali Fuat Paşa'ya tabi olmak üzere. Zira bir önsezi, diyeceğim, şu günlerde Yunan ordusu tarafından bir taarruz hareketi baş gösterse gerektir. Ve şayan-ı hayrettir ki, şimdiye kadar bu iç sorunlarımızdan yararlanamadılar.”¹⁴⁶

Bu konuşmanın ele alınması gereken farklı yönleri vardır. Birincisi üsluptur. Ethem bu konuşmada Ankara'daki en üst düzey 3 generale karşı bizzat suçlayıcı ve eleştirel bir tavırda bulunmuştur. Bunu da karşısındaki kişilerin rütbe ve konumlarını dikkate almaz bir şekilde yapmış, ne genel adaba ne de askeri hiyerarşiye uyan bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu Ethem'in kendisini TBMM ya da merkezi otorite karşısında hangi seviyede gördüğüne ilişkin de ipuçları sunmaktadır. Esasen bu bakış açısı Ethem'in şahsında, Kuva-yı Milliye namına hareket eden pek çok çete liderinin ve dolayısıyla merkeze doğrudan karşı olmamakla birlikte, merkezin yanında konumlanan merkezkaç kuvvetlerin meselelere bakışını da göstermektedir, denilebilir. Bu durumu Emrah Cilasun tarihçi Masayuki Yamauchi'nin "konformistler ve non-konformistler" ikilemiyle açıklar. Cilasun'un da belirttiği üzere konformistler, Osmanlı İmparatorluğu'nda da önemli kademelerde görev almış, var olan toplumsal dinamikleri ve bürokratik ilişkileri devam ettirme yanlısı olan, genellikle asker ve sivil memurlardan oluşan merkezi temsil eden bir yapıdır. Non-konformistler olarak ise pek çok Kuva-yı Milliye çetesi örnek gösterilebilir. Zira non-konformist unsurların özelliği genel olarak gönüllülerden oluşan daha alt tabaka kesimleri içermesidir. Hapishanedeki suçlular, asker kaçakları, işsiz-güçsüz takımı, katil ve hırsızlar, eski hükümlüler bunlara örnek gösterilebilir. Bunlar gelirlerini pek çok kere illegal yollarla karşılayabilmektedirler. Zenginlerden alınan fidye bunun en tipik örneğidir. Batı Anadolu'daki zeybek çetelerinin sık sık zenginleri dağa kaldırıp fidye istemeleri ya da bizzat Ethem'in henüz Milli Mücadele öncesi İzmir eski valisi Rahmi Bey'in oğlu Alparslan'ı kaçırıp 55.000 Lira fidye alması buna örnek gösterilebilir. Yine Ethem'in zorla parasını aldığı Galip Paşa'nın 5000 lirayı nasıl ödemek zorunda kaldığına ilişkin olayı, bizzat Ethem'in hatıralarından öğrenmek mümkündür.¹⁴⁷ Sonuç olarak dönemin merkezi temsil eden TBMM yönetimi ile büyük oranda heterojen muhteviyatlı Kuva-yı Milliye çetelerinin siyaseten son tahlilde aynı nokta ve şartlarda buluşması çok da mümkün görünmemektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.40-41.

¹⁴⁷ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.26-27.

¹⁴⁸ Konformist-Nonkonformist tanımlamasına ilişkin ayrıntılı bilgi almak için bkz; Cilasun, **a.g.e.**, s.s.39-45.

Konuşmanın ele alınışındaki ikinci yön içeriktir. Ethem meseleyi tartışırken, hem Ankara'yı hangi seviyede gördüğünü dile getirmiş, hem de kendince yapılmayıp yapılması gerekenleri anlatmıştır. Örneğin Ethem'e göre 1 yıldan bu yana Anadolu'da milli hareket namına, gerçek bir tutum ve hareket görülememiş, Yunan işgaline karşı cepheye Ankara'dan doğru düzgün bir yardım gelmemiştir. Yine Ethem'e göre Ankara'nın doğrudan halletmesi gereken bu isyan bastırma hareketleri, cephedeki önemli işler bırakılmak suretiyle Ethem'in kuvvetlerine yaptırılmaktadır ve ona göre bu ciddi bir hatadır.

İçerik açısından dikkat edilmesi gereken bir diğer mesele de Ethem'in isyanı bastırırken cephenin sorumluluğunu orada bulunan üç komutandan birisinin almasını istemesidir. Ethem burada emir verir bir tavırla konuşmaktadır. Ayrıca cephenin sorumluluğunu üstlenmesini istediği bu üç kişiden birinin TBMM başkanı ve mücadelenin başındaki kişi olan Mustafa Kemal Paşa olması, Ethem'in şu noktada kendisini hangi siyasi ve askeri konumda gördüğü konusunda da ipuçları vermelidir. Ayrıca cephedeki olası bir başarısızlıkta, Ethem'in sorumluluğu bu üç paşadan birisine yükleyip, bu durumdan kendi adına siyasi bir çıkarım elde edip etmek istemediği de ayrıca sorgulanmalıdır. Bu çerçeveden bakıldığında, Ethem'in kendisini her açıdan güçlü gördüğü söylenebilir.

Mustafa Kemal, Ethem'in Ankara'ya gelişinde, Kuva-yı Seyyare birliklerinin TBMM önünden bir geçitle geçmesini istemiştir. “*Meclis önünde düzgün bir yürüyüş yapın, atlılar tırısla geçsinler. Piyadeler yığın düzeninde olsun*”¹⁴⁹ der. Bundan amaç şüphesiz Ankara halkının moralini yükseltmek ve mücadelenin gücünü askeri birlikler nezdinde kamuoyuna göstermek olsa gerektir. Halkın sevgi seli ve milletvekillerinin tezahüratları, Ethem'in ulaşmış olduğu itibarı da gözler önüne serer görünmektedir.¹⁵⁰ Ethem, Ankara'da olduğu süre boyunca oldukça büyük ihtimam görmüştür. Ethem bu ilgiyi hatıralarında şöyle dile getirmektedir: “*Orada başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere mazhar olduğum karşılamalar ve kaldığım birkaç gün boyunca gördüğüm iltifatlar denilebilir ki haddinden kat kat üstündü. Bu iltifat ve gösteriler bana hiçbir gurur vermiyordu. Hatta bunlardan utanıyordum bile.*”¹⁵¹

Atatürk söz konusu isyan sürecini betimlerken, “*İsyân dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve*

¹⁴⁹ Şener, **a.g.e.**, s.47.

¹⁵⁰ **A.g.e.**, aynı yer.

¹⁵¹ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.38.

telgraf hatlarını kesmeye kadar varan akûrâne kasıtlar karşısında kaldık.”¹⁵² ifadelerini kullanmaktadır. Ethem, paşaları eleştirmekte, ancak kısa sürede yapılan pek çok işin önemine değinmemektedir. Genelkurmay, Ethem’in, paşaları azarlar tarzda yaptığı konuşmasına yanıt olarak şu görüşü dile getirmiştir: “*Çerkez Ethem’in yanıldığı husus şu idi: Gerçi Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından beri iki aya yakın bir süre geçmişti. Fakat mevcut kuvvetlerle, Yunan cephesi kurulmuş, İstanbul Hükümeti’nin ve İngilizlerin yardım ve teşvikleriyle yer yer ortaya çıkan ayaklanmalarla uğraşılmış, esasen bütün olanaklardan yoksun ve çok zor koşullar altında çalışmalar yapılmıştı.*”¹⁵³

Mustafa Kemal Paşa söz konusu toplantıda, Ethem’in ve komutanların konuşmasından sonra söz alarak Ethem’i alttan alan ve doğrudan meseleyle alakalı bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal, Ethem’in cephe sorumluluğunu birisinin üzerine alması teklifini Fevzi Paşa üzerinden kabul etmiştir.¹⁵⁴ Bu olasılıktır ki, Ethem’i yatıştırmak için yapılan politik bir hamledir. Ayrıca Ethem’in kaba bir üslupla dile getirdiği eleştirilere de yine yatıştırıcı tarzda yanıtlar vermiştir.

Bu arada ilginç bir anlatıya dikkat çekmek gerekir. Muhittin Ünal’ın naklettiğine göre, Ethem’in Ankara’dan Yozgat’a yola çıkacağı gün içlerinde Reşit Bey’in de olduğu 8 milletvekili Ethem’le görüşmek üzere gelirler. Bir vekil, “*Ethem Bey namusunuz ve şerefinizle bize doğruyu söyleyin. Yunanlıların karşısında nizami birlikler mi bulunmalı, yoksa milis birlikleri mi?*”¹⁵⁵ şeklinde bir soru yöneltir. Ethem ise soruyu iddiaya göre şöyle cevaplamıştır: “*Düzgün ve nizami ordunun varlığı elbette gereklidir. Milis kuvvetler ise ayaklanmalar ve benzeri gerilla tipi eylemler için daha yararlıdır.*”¹⁵⁶ Ünal, bu konuşmada Reşit Bey’in Ethem’in vermiş olduğu cevaba hoş bakmadığını da eklemiştir.¹⁵⁷ Ethem ve mebuslar arasında gerçekten de böyle bir konuşma geçmiş midir? Bunu başka kaynaklardan doğrulayamıyoruz. Ancak şayet bu konuşma gerçekleşiyse iki önemli hususla karşı karşıyayız demektir. Birincisi düzenli ordu – milis birlikleri ikileminin mecliste açıktan açığa tartışılır olduğu, ikincisi de Çerkes Ethem’in başlarda nizami kuvvetlere bütünüyle karşı olmadığı, hatta varlığını gerekli bulduğudur. Ancak bu iddiaları temellendirecek yeterli delilimiz

¹⁵² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 2. Cilt, 9. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul, 1969, s.442.

¹⁵³ **TİH.İHA**, s.151.

¹⁵⁴ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.41-42.

¹⁵⁵ Ünal, **a.g.e.**, s.186.

¹⁵⁶ **A.g.e.**, aynı yer.

¹⁵⁷ **A.g.e.**, aynı yer.

bulunmamakta, hatta sürecin de göstereceği üzere aksini söyleyecek verilerimiz bulunmaktadır.

Ethem'in Yozgat'taki isyanı bastırmak için harekete geçtiği tarih 20 Haziran 1920'dir¹⁵⁸ ve İsmet Paşa elinden çıkan resmi görev emri de 19 Haziran tarihli. Ethem'in bu sırada isyanı bastırmak için kullandığı kuvveti 70 subay, 2100 piyade, 1300 süvari, 4 adet dağ topu, 1 adet sahra topu ve 8 adet makineli tüfekten oluşmaktadır.¹⁵⁹ Ethem'in Genelkurmay'dan aldığı resmi emir şöyledir:

*“Ankara'da Cezalandırma Kuvvetleri Genel Komutanı Ethem Bey'e
19 Haziran 1920*

1) Yozgat, Zile muntakasındaki son isyan durumu şöyledir:

A: Akdağmadeni, Yozgat, Alaca mevkileri isyancıların elindedir. Yenihan, Tokat, Mecitözü, Çorum, Sungurlu, Keskin, Mecidiye mevkileri bizim elimizdedir,

B: Fevzi Bey adında birinin komutasında bulunan asiler 14 Haziranda Sivas-Şarkışla arasındaki Kayadibi nahiyesini basmışlardır. Bu Fevzi Bey, Yenihan olayının başladığı tarihte asilerle birlikti. Sonra "Direği" nahiyesinde ve "İçi" nahiyesinde hükümet erkanını iğfal ederek, güya lehimize asayiş temini amacıyla kırk beş atlı toplamış, ondan sonra nahiye müdürünü, iki jandarmayı ve bir polisi de beraber alarak Kayadibi nahiyesini basmışlardır.

C: Yozgat'ın düşmesinden sonra asiler Mecidiye istikametine sarktılar. Mecidiye'ye bir saat mesafeye kadar yaklaştılar. Fakat Mecidiye'ye giremediler. Mecidiye halkı başta kaymakam olmak üzere asilerle direnişe hazırlanmışlardır.

D: Tokat civarında Gülbahar köyünde Tokat'a taarruz etmek üzere toplanan iki yüzü aşkın asi, Zile'den gönderilen takip müfrezemiz tarafından kuşatılarak, reisleri ele geçirildi ve askerlerden evvelce aldıkları silahlar kısmen geri alındı.

E: Çorum'un Ortaköy nahiyesinde toplanan asiler üzerine Zile'den gönderilen topçu binbaşı Mehmet Bey komutasındaki süvari müfrezesi "Çayköy" ve "İpek" köylerinde 17 Haziranda asilerle çatıştıktan sonra "Cevizlik" e çekilmeye mecbur olmuşlardır. Çorum'dan Alaca'ya bir miktar asker ve jandarma gönderilmesine teşebbüs olunmuştur.

F: Yozgat'ın asiler tarafından işgal şekli ile işgalden sonra cereyan eden hallere, tertipçi ve teşvikçiler hakkında Yozgat milletvekilleri tarafından Kayseri'den yazılan telgraf sureti ile en son alınan raporlar ekli olarak gönderilmiştir.

2) İsyân muntakasında ve doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığı'nın emrinde bulunan kuvvetler şunlardır:

A: Çankırı'da, iki yüz piyade, altı makineli tüfek, elli süvariden ibaret 59. alay komutanı Vasfi Bey'in emri altında bir müfrezemiz vardır. Albay Refet Bey, 18 Haziranda iki yüz atlı ile Çerkes'ten Çankırı istikametine hareket edeceğini bildirmiştir.

B: Zile'de 5. tümen komutanı Cemil Cahit Bey emrindeki ekip müfrezelerimiz ve birliklerimiz vardır. Bunlardan bir süvari müfrezesi Ortaköy kuzeyinde Cevizlik'tedir. Geri kalanı kısmen Zile ve kısmen Tokat civarındadır.

C: Boğazlıyan'da altmış atlıdan oluşan Kılıç Ali müfrezesi vardır. Saray ve Yenihan taraflarında da milli müfrezelerimiz bulunmaktadır.

¹⁵⁸ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.45.

¹⁵⁹ **TİH.İHA**, s.151.

3) Cezalandırma Birliklerimiz 20 Haziran 1920 sabahı Ankara'dan hareketle Yahşihan-Sekili umumi istikametinden Yozgat'a gitmeleri görevleri gereğidir.

4) Cezalandırma Birlikleri Genel Komutanlığının görevi, isyan muntakalarında toplanmış olan asi kuvvetleri dağıtıp genel asayişin temin ve iade, fesat teşkilatını esasından imha ile asilerin tahrikçiyeye teşvikçilerini cezalandırmaktır.

5) Müfrezeler için Ankara'dan verilen iki günlük erzak ve yem ihtiyat olarak beraber taşınacak, Yahşihan mevkiinde Kılıçlar ve Keskin'de müfrezelerin iaşesi için lazım olacak erzak ve hayvanlar için yem depo edilmektedir.

6) Harekat hakkında gerektikçe Genelkurmay Başkanlığı irtibatın muhafazası için, telgraf hatlarının kesik bulunduğu yerlerde en yakın telgraf merkezlerine haber gönderilmek ve telgraf merkezlerinin dışında seyyar makineden istifade olunmak lazım geldiğinin gerekli yerlere emir ve ihtarı ve her gün birer rapor verilmesi rica olunur.

Büyük Millet Meclisi Genelkurmay Başkanı İsmet¹⁶⁰

Ethem'in kuvvetleri dışında doğrudan Genelkurmay'ın emrinde olarak ayaklanmanın bastırılması ile görevlendirilmiş birlikler şöyledir: Çankırı'da Binbaşı Vasfi emrinde 300 piyade, 50 süvari, 6 makineli tüfek, Çerkeş'te Albay Refet (Bele) emrinde 250 süvari, Zile'de 5. Kafkas Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) emrinde takip müfrezesi, Boğazlıyan'da 60 atlıdan oluşan Kılıç Ali Müfrezesi, 33. Alay'ın 3. Taburu, Sivas ve Yenihan'da mili müfreze ve birlikler.¹⁶¹

Çerkes Ethem kuvvetleri 23 Haziran günü Yozgat'a varırlar ve öğlene kadar yapılan çarpışmalarda Yozgat merkezi Kuva-yı Seyyare tarafından ele geçirilir.¹⁶² Ethem ise ardından Genelkurmay Başkanlığına bir rapor gönderir. Raporda asilere karşı taarruza geçildiği, topçu ateşinin etkili olduğu, asilerin pek çoğunun Akdağmadeni yönünde kaçmaya çalıştığı söylenmiştir.¹⁶³ Ayrıca bazı Ermenilerin de asilere katılarak çarpışmalarda yer alması üzerine birkaç Ermeni evinin yakıldığı da söylenmiştir. Kuva-yı Seyyare'de 3 şehit, 9 yaralı, asilerde ise 50'den fazla yaralı, ölü ve esir olduğu, bazı asi elebaşlarının yakalandığı vurgulanmıştır.¹⁶⁴

Kuva-yı Seyyare'nin Yozgat'a girdiği günün gecesi Çerkes Ethem ve Kılıç Ali arasında sert bir telgraf konuşması geçmiştir. Ethem ve Kılıç Ali arasındaki gerginliğe ve bu konuşmaya dair Ethem'in anılarında malumat olduğu görülmektedir. Kılıç Ali de anılarında bu gerginliğe değinmiş, ancak Ethem'in anlattığı konuşma içeriğine dair herhangi bir şey söylememiştir. Kılıç Ali şöyle yazmaktadır: “Çerkez Ethem, Yozgat ayaklanması sırasında benimle de kapışmak istemişti. Olayı haber alan Mustafa

¹⁶⁰ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.45-47.

¹⁶¹ **TİH.İHA**, s.152.

¹⁶² Efe, **a.g.e.**, s.92.

¹⁶³ **TİH.İHA**, s.153.

¹⁶⁴ **A.g.e.**, aynı yer.

Kemal Paşa'nın ikimize de birer tabanca hediye ederek bizi barıştırmamasından sonra Yozgat'a gitmişti."¹⁶⁵ Kılıç Ali'nin anılarının Ethem'le ilgili olan diğer bölümlerine bakıldığında da, Ethem'e karşı ciddi bir olumsuzlama yapıldığı, Ethem'le ilgili olumsuz yorumlarda bulunulduğu söylenebilir. Ayrıca Ethem'in Atatürk'ü birkaç kez öldürtmek istediği gibi ilginç anekdotlar da anlatılmaktadır. Bunlara çalışmanın ilgili yerlerinde yer verilecektir.

Çerkes Ethem ise söz konusu olayı anılarında şöyle anlatmaktadır:

"Yozgat'a ilk girdiğimiz gece, biraz önce adı geçen Kılıç Ali Bey'in Boğazlıyan'daki hezimetini hakkında bana Kayseri'den telgrafla verdiği bilgi meselesi şöyledir. Karargâhımla gece Yozgat'a girip de hükümet konağına indiğim zaman bir telgraf memuru geldi ve (Kılıç Ali Bey sizi Kayseri'den makine başına davet ediyor) dedi. Bu haberin getirildiği sırada şehirde hâlâ yer yer çatışmalar oluyor ve silah sesleri duyuluyordu. Ben derhal telgrafhaneye gittim. Hazır bulunduğumu telgraf memuru Kayseri'ye söyledi. Kılıç Ali Bey şöyle diyordu:

Kılıç Ali Bey: Efendim, müfrezemin bilinen ihaneti sonucu Boğazlıyan'daki çatışma sırasında bozuldum. Sınırlı birkaç yardımcımın Kayseri'ye geldim. Gerek süvari müfrezem ve gerek bundan başka Boğazlıyan'da bulunan piyade taburu tamamen bozuldu. Kısmen asilere katıldı. Halen Boğazlıyan asilerin eline düşmüş bulunuyor.

Ben: Teessüf edilecek bir hezimet! Fakat ben bu gibi rezaletlerden bıktım. Elinizdeki top ve tüfeklerle sopalı asileri donatıyor, şımartıyorsunuz. Size ne gibi bir emir vereyim? Ümidim iki güne kadar bu yörede asayişin temin edileceğidir. Bu yüzden doğruca Ankara'ya git!

Sözü daha fazla uzatmayarak telgraf görüşmesini kestim."¹⁶⁶

Kılıç Ali'nin müfrezesi zayıf ve ona göre güvenilmez görünmektedir. Kılıç Ali Bey Haziran 1920 ortalarında birliğinin durumuyla ilgili olarak sonradan şunları söylemektedir: *"İki bölük ve iki yüz mevcutlu piyade taburunu oluşturanların tamamı Yozgat ve Boğazlıyanlıydı. Bu nedenle firar olayları çoğaldı ve taburun mevcudu yüz yirmiye düştü. Mevcut subay ve askerlerin de morali bozuktu. Taburu Boğazlıyan'a çektim. Buradaki bütün ihtiyatları ve subayları taburun kadrosunun tamamlanması için göreve çağırdım.*"¹⁶⁷ Ethem'in eleştirilerine sebep olan olayı ise Kılıç Ali şöyle anlatmaktadır: *"Boğazlıyan'da hiç ihtimal vermediğimiz bir baskına uğradık. Tümümüyle yok olmamız mümkündü. Bizim kılık değiştirmiş Ermeniler olduğumuza varıncaya kadar karşımızdakileri aldatmışlardı. Aralarındaki, Medine'de çavuşum olan Hidayet'ten bunları dinlediğimde dehşet içinde kaldım.*"¹⁶⁸

¹⁶⁵ Ali Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Yay. Haz. Hulusi Turgut), 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.136.

¹⁶⁶ Çerkes Ethem, *a.g.e.*, s.s.48-49.

¹⁶⁷ Kılıç, *a.g.e.*, s.119.

¹⁶⁸ *A.g.e.*, s.120.

Çerkes Ethem'in kuvvetleri 24-25 Haziran 1920 gecesi Alaca'yı kuşatmış, sabahına da Alaca'ya girmişlerdir.¹⁶⁹ Daha sonra asiler Alaca ve Yozgat arasındaki Arapseyfi Boğazı'na çekilmişlerdir. Ethem boğazın asilere sağladığı avantajı bildiğinden, öncelikle boğaza zayıf bir öncü kuvveti yollamış, asiler var güçleriyle bu kuvvete saldırmışlardır.¹⁷⁰ İsyancıların planı Ethem'i burada pusuya düşürmektir.¹⁷¹ Ancak Kuva-yı Seyyare'nin en güçlü müfrezelerinden olan Parti Pehlivan kuvvetleri, boğazı yan ve arkadan kuşatmaya alarak asileri zor durumda bırakmıştır.¹⁷² Dört saatlik bir mücadelenin ardından asiler dağılmak zorunda kalmıştır.¹⁷³ Bu çarpışmada Ethem'in anılarına göre birkaç yüz ölü ve yaralı veren asiler¹⁷⁴, Genelkurmay'a göre de 400 kadar ölü ve yaralı ile 1 top ve 4 makineli tüfeği geride bırakmak durumunda kalmışlar, ayrıca Asi liderlerinden Çapanoğlu Edip de yaralanmıştır.¹⁷⁵

Yozgat'ın asilerden alınması ve Arapseyfi Boğazı çarpışmasının Kuva-yı Seyyare tarafından kazanılması ile Yozgat isyanı büyük oranda gücünü kaybetmiştir. Bundan sonra Genelkurmay, dağılan asi kuvvetlerinin yer yer takibi ile başka müfrezeleri görevlendirmiştir. Çolak İbrahim komutasındaki II. Kuva-yı Seyyare, Sivas ve Erzurum milli müfrezeleri bunlardan bazılarıdır.¹⁷⁶ Çerkes Ethem'in Yozgat İsyanı sırasında kurdurduğu divan-ı harbinde Yozgat İsyanı ile alakadar görülen pek çok kişi idam cezasına mahkûm edilmiş ve süratle infazları gerçekleştirilmiştir. İdam edilenler arasında, Yozgat Şeriye Hakimi Vahap, Yürükzade Hüsnü, hapsedilenler arasında da Yozgat mutasarrıfı ve savcısı vardı.¹⁷⁷ Ethem söz konusu divan-ı harp için şu cümleleri sarf ediyordu: *"Kuva-yı Tedibiye Divan-ı Harbi hem geniş yetkiler taşıyor, hem de kararını uygulamaya kudretli, zamanın en mühim ve imtiyazlı bir icra kuvvetine ve vasıtasına dayanıyordu."*¹⁷⁸

Batı Cephesi'ndeki sorumluluğu, Ethem'in Yozgat'a gitmesi üzerine geçici olarak üzerine alan Fevzi Paşa, her ne kadar 29 Haziran 1920'de Ethem'e çektiği telgrafta, Yunanlıların bir taarruz olasılığının bulunmadığı ve Ethem'in Yozgat'taki tedip harekâtını gönül rahatlığıyla devam ettirebileceğini söylemekte ise de¹⁷⁹, Yunan

¹⁶⁹ Ünal, **a.g.e.**, s.186.

¹⁷⁰ **TİH.İHA**, s.154.

¹⁷¹ Ünal, **a.g.e.**, s.186.

¹⁷² **TİH.İHA**, s.154.

¹⁷³ Ünal, **a.g.e.**, s.186.

¹⁷⁴ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.50.

¹⁷⁵ **TİH.İHA**, s.154.

¹⁷⁶ **A.g.e.**, s.s.154 ve 157.

¹⁷⁷ **TİH.İHA**, s.153.

¹⁷⁸ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.57.

¹⁷⁹ **A.g.e.**, s.s.52-53.

ordusu 22 Haziran 1920'den beri taarruzda bulunuyordu. 8 Temmuz günü Bursa düşmüş¹⁸⁰ ve 10 Temmuz gününe kadar Yunan kuvvetleri Bursa'nın doğusu ile Uşak'ın batısı arasındaki hatta kadar ilerlemişlerdi.¹⁸¹ Ethem, 28 Haziran'da Mustafa Kemal'den Arapseyfi Boğazı'ndaki muharebe için tebrik telgrafı almıştır. Telgrafta şöyle denmektedir: *“28 Haziran 1920, Son Arap Seyfi Boğazı'ndaki üstün başarınızdan dolayı şahsınızı ve yiğit arkadaşlarınızı yürekten tebrik ederiz. Bozularak dağılan dağınık asilerin mintikalarında takipleri için Çorum'da Refet Bey'e, Zile'de Cemil Cahit Bey'e buradan da emir verildiği arz olunur efendim.”*¹⁸² Yozgat İsyanı'nın hemen hemen sona erdirilmesinin ardından, Ethem'e 9 Temmuz'da Batı Cephesi'ne dönüş emri verilmiştir.¹⁸³

¹⁸⁰ Jaeschke, **a.g.e.**, s.111.

¹⁸¹ **TİH.İHA**, s.s.154-155.

¹⁸² Çerkes Ethem, s.s.50-51.

¹⁸³ Efe, **a.g.e.**, s.93.

3. BÖLÜM

DÜZENLİ ORDU'NUN KURULUŞU VE ÇERKES ETHEM

3.1. Düzenli Ordunun Kuruluş Hazırlıkları

TBMM'nin düzenli bir ordu kurma çalışmaları, esasen TBMM'nin kuruluşunu takip eden günlerde başlamıştı. 9 Mayıs 1920'de meclisteki görüşmelerde Rıza Nur Bey'in okuduğu beyannamede şu satırlar açıkça yer almaktadır: “*Gerek siyaseti hariciye ve gerek vaziyeti dâhiliyemizin istilzam edeceği tedabiri askeriye bir mecraı salimde cereyan edebilmek için Kuvaıyı Milliye Teşkilâtı muntazamaya ilhak edilerek resmî bir mahiyete konmak üzere tedabiri muktaziyeye tevessül edilmiştir.*”¹ Böylece TBMM'nin ilk ve öncelikli işlerinden birisinin de Kuva-yı Milliye'yi düzenli ordu içerisine dahil ederek, ona resmi bir statü vermek olduğu görülmektedir. Bu beyanati takiben, 16 Mayıs 1920'de Kuva-yı Milliye birliklerinin Müdafaa-i Milliye Vekaletine bağlanmasına karar verilmiştir.² TBMM'de yapılan gizli celselerde konunun detaylarının milletvekillerine İsmet Bey ve Fevzi Paşa tarafından izah ettiği görülmektedir. Fevzi Paşa 29 Mayıs 1920 günü gizli oturumda, kurulacak ordu için yapılması gereken işleri sıralarken, cephane, silah ve malzeme tedariki, askerin talim ve terbiyesi, yeni subayların istihdamından söz etmektedir. Ayrıca kesin sonuç almak için “*kuva-yı muntazama*”nın önemini de vurgulamaktadır.³ Konuşmasının devamında seyyar jandarma birliklerinin kurulmasıyla işe başlanacağından da söz etmektedir. Bundan sonraki süreçte Batı Cephesi dahilinde yaşanacak kimi askeri ve siyasi gelişmeler, düzenli orduya geçiş sürecini hızlandıracaktır.

¹ TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM.ZC), Devre: 1, Cilt: 1, s.241.

² Ahmet Emin Yalman, “Milli Ordu'dan Düzenli Orduya”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.6 (1990), s.389.

³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.1, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.s.44-45.

3.1.1. Demirci Muharebesi

1919 Ekim ayında Salihli-Alaşehir hattında kesin egemenlik sağlayan Çerkes Ethem'in ve emrindeki kuvvetlerin, bu tarihten itibaren faaliyetlerine değinirken, cephede olup bitenler hakkında da özet bilgiler vermek faydalı olacaktır. Kasım ayı geldiğinde cephe genel olarak sessiz görünmekle birlikte, Anzavur hadisesinin baş göstermesi üzerine Ethem ve bağlı birliklerin isyanın bastırılması için görevlendirildiğini biliyoruz. Bunun dışında cephede "Milne Hattı" olarak bilinen yeni bir düzenlemeye girişildiği ve politik bazı adımların atıldığını görüyoruz. Ege'deki Yunan İşgali ve bu işgalin sınırlarının ne olacağı problemi, Türk direnişinin giderek kuvvetlenmesi ve İtalyanlarla Yunanlılar arasındaki anlaşmazlığa ilişkin olarak, Anadolu'da bulunan İtalyan idaresinin Yunan ordusuna karşı başlayan Türk direnişini yer yer desteklediği iddiaları, özellikle Yunanistan tarafından olaya müdahale edilmesi yönünde bir kamuoyu oluşturmuştu. Bunun üzerine müttefik kuvvetler General Milne başkanlığında bir soruşturma kurulu oluşturmuştur.⁴ Kurulun kararına göre Kuzeyde Ayvalık'tan güney istikametine doğru bir yay halinde Manisa ve Aydın'ın doğu sınırlarından geçen ve Selçuk'a kadar devam eden bir hat oluşturuldu. Kuşadası-Aydın-Ödemiş-Kasaba (Turgutlu)-Manisa-Bergama hattının batısında kalan Yunan işgal bölgesi ile Türk kuvvetleri arasında yaklaşık 15 km ile sınırlandırılan bir derinlik söz konusu hale gelmiştir.⁵

General Milne'nin adıyla anılan bu hat, esasen Yunan ordularının güvenliğini sağlamak açısından Yunanlılar için bir kazanım olarak görülebilir. Zira 24 Kasım 1919'da Yüksek Komiserliğin verdiği notaya Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından verilen cevapta, Yunanlıların işgal mıntikasını, Paris Barış Konferansı'nın işgalin İzmir mıntikasıyla sınırlı kalacağı yönündeki kararına rağmen genişlettikleri söylenmiştir. Devamla, bu esnada yerli halka zulümde bulundukları, Milli Kuvvetler (Kuva-yı Milliye) olarak ortaya çıkan güçlerin, yerli halkın hayatta kalan insanlarından oluştuğu ve canlarını ve vatanlarını korumak için buna mecbur kaldıkları belirtilerek, iki cephe arasında ihdas edilecek tarafsız bölgeye İtilaf Kuvvetleri'nin yerleştirilmesi istenmiştir.⁶ Mustafa Kemal'in ve Temsil Heyeti'nin de tavrı nettir. Mustafa Kemal, bu hatta karşı çıkmış ve buraya yerleştirilebilecek İtilaf Kuvvetleri'nin çekilme

⁴ Aybars, **a.g.e.**, s.132.

⁵ Mustafa Turan, "İstiklâl Harbi'nde 'Milne Hattı'", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.7, S.21 (Temmuz 1991).

⁶ Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler**, İstanbul, 1939, s.203'den aktaran; M. Turan, **a.g.m.**

esnasında söz konusu toprakları Yunan işgal sahasına terk edebileceklerini söyleyerek, Kuva-yı Milliye'nin bu hattı tanımadığını belirtmiştir.⁷ Daha sonra General Milne'in Cemal Paşa'ya dikte ettirmeye çalıştığı bu meseleyi *Nutuk*'ta açıklarken de, “*Harbiye nazırının aldığı emirlerin ne olduğunu istidlâl ediyoruz ve ne için yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü Kuvayi Milliye mânidir... Kuvayi Milliye, Harbiye Nazırının ve hükümetin, Başkumandan Mr. George Milne' in evamir ve talimatına tevfikân verdiği veya vereceği emirlere itaat etmiyor...*”⁸ diyerek bu hattın Kuva-yı Milliye tarafından yok hükmünde sayıldığını da belirtmiştir. 31 Aralık 1919'da da cephede bulunan komutanlara verdiği emirde, Yunanlıların Batı Anadolu'yu tamamen ilhak etmek istediklerini ve silahlı direnişe devam edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁹ Hattın Kuva-yı Milliye tarafından tanınmamasına rağmen, Haziran'daki Yunan taarruzuna kadar cephede ciddi bir muharebe yaşanmamıştır. 14 Şubat 1920 tarihinde Salihli Cephesi'nde Türk ve Yunan topçusu karşılıklı olarak atışlarda bulunmuştur.¹⁰ 7 Mart 1920 günü Yunan güçlerinin Alaşehir istikametinde ilerlemeleri üzerine Yarbay Arif Bey, Ethem'e bir raporla durumu bildirerek Salihli'deki kuvvetlerin tehlike altına girdiğini bildirmiş, Ethem de birliklerini kısa süre Salihli'nin doğusuna çekmiştir.¹¹ Aynı gün nihayet Yunanlıların saldırıları Sarı Efe Edip tarafından püskürtülmüştür.¹²

Bu arada Ethem'in Salihli cephesinde hakimiyetini arttırması neticesinde iki önemli durum ortaya çıkmıştır. Birincisi bölgede kimi Kuva-yı Milliye birliklerinin asayişsizliğe sebep olduğu iddiaları, ikincisi ise Yunan işgal kuvvetlerine karşı başarılı mücadelelerin veriliyor olmasıdır. Her iki durumun da Osmanlı Hükümeti'nin bir ölçüye kadar tepkisini çekmesi normal addedilebilir. Durum üzerine Osmanlı Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, Yusuf İzzet Paşa'nın emrinde olan 14. Kolordu Komutanlığına şu emir notunu göndermiştir: “*Evvelce Bandırma ve havalisinde iken oralarda icray-ı nüfus ve menfaat-i şahsiyelerini te'min edemeyeceklerini anlayan Ethem ve Reşit Bey namına iki kişi Salihli cihetine gitmişlerdir. Bunlar orada bir takım*

⁷ **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, (Yay. Haz. Uluğ İğdemir), 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.56.

⁸ Atatürk, **a.g.e.**, C.1, s.353.

⁹ Aybars, **a.g.e.**, s.133.

¹⁰ TİTE, Kutu No: 317, Gömlek No: 50, Belge No: 50'den aktaran; Osman Akandere, “Çerkez Ethem'in ve Kuva-yı Seyyâre'nin Batı Anadolu Cephelerindeki Hizmetleri”, **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, 1. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara, 2010, s.353.

¹¹ Akandere, **a.g.m.**, s.s.353-354.

¹² Apak, **GÇNK**, s.s.115-116.

*inzibatsızlığa sebebiyet veriyorlarmış esasen o cepheden birçok şikayetler de gelmektedir. Kolordunuz mıntıkasında olmamakla beraber mümkün ise bu iki zatın mezkûr mıntıkadan uzaklaştırılmasının te'minine himmet buyurulmasını rica ederim.”*¹³

Bu emrin uygulanamadığını ya da uygulanmadığını şüphesiz biliyoruz. Zira Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketi İstanbul Hükümeti'nden bağımsız bir şekilde büyüyor ve halihazırda Osmanlı subayları ve askeri birlikleri olarak görünen pek çok yapı, esasen ya gizliden gizliye Anadolu'ya yardım ediyor, ya da doğrudan Anadolu'nun emri altına giriyorlardı. Yetki ve otorite karmaşasının özellikle 1919 ve 1920 yıllarının başlarında daha yoğun yaşandığını, ancak 1920 yılının sonları ve 1921 yılından itibaren Ankara ve İstanbul odaklı iki güç merkezinin daha kesin olarak ayrıldığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu yetki karmaşasının yaşandığı anlarda Cevat Paşa'nın Yusuf İzzet Paşa'ya emir göndermesi ne kadar normalse, bu emrin saydığımız sebeplerden dolayı uygulanamaması da o kadar normal olarak görülmelidir.

Ali Fuat Cebesoy hatıralarında Haziran sonlarında başlayan Yunan Taarruzu için şöyle demektedir: “18 Haziran 1336'da (1920)¹⁴ inkişaf etmiş olan Yunan taarruzuna intizar edilmemiş [gözlenmemiş] değildi. Sabık muhasımlarımız, 'Sevr' muahdesiyle kabul ve tasdik ettirmek istedikleri, esir ve kabiliyet-i hayatiyeden mahrum bir Türkiye'yi, anca İstanbul Hükümeti gibi inkıraz bulmuş [sona ermiş] bir saltanat-ı idareye kabul ettirebilir. Yoksa Anadolu'da teessüs edebilmiş olan yeni bir Milli İdareye kabul ettiremezdi.”¹⁵ San Remo görüşmelerinden sonra başlamış olan bu taarruz, Anadolu'daki oluşuma dersini verme gayesi güdüyordu, denilebilir. İngilizler başta olmak üzere İtilaf Kuvvetleri, San Remo görüşmelerinde karara bağlanan hususların Damat Ferit Hükümetince uygulanmasının bir bakıma kolaylaşması için, Yunanlıların taarruzuna izin vermişlerdir. Hatta aynı dönemde İngilizlerin Güney Marmara'da bazı köy ve kasaba yerleşimlerini işgal ettiğini, Fransızların ateşkesten sonra yeniden harekete geçtiğini, doğuda Ermenilerin saldırılarını artırdığını göz önünde bulundurursak bu durumun yalnız Yunan taarruzu değil, bir müşterek müttefik taarruzu olduğu bile söylenebilir. Böylece Milne Hattı da geçerliliğini müttefiklerce de yitirmiş görünmektedir. 22-30 Haziran arasında Akhisar, Soma ve Balıkesir

¹³ HTVD, S.9, BN.220; Akandere, a.g.m., s.353.

¹⁴ Ancak taarruz 18'inde değil, 22 Haziran 1920 günü başlamıştır.

¹⁵ Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, s.52.

cihetlerinden muhtelif Yunan birliklerince başlayan taarruz hızla büyümüştür. 22 Haziran'da Akhisar, 24 Haziran'da Kırkağaç, Soma ve Salihli, 25 Haziran'da Alaşehir, 28 Haziran'da Kula, 30 Haziran'da Balıkesir ve 8 Temmuz'da Bursa işgal edilmiştir.¹⁶

Yunan ilerleyişinin ve saldırılarının aralıklarla devam ettiği dönemde Çerkes Ethem, Yozgat'taki isyanı bastırmakla görevlidir. Yozgat İsyanı büyük ölçüde sona erdirildikten sonra Ethem'e 3 Temmuz günü İsmet Paşa tarafından şu telgraf gönderilir:

“(Yozgat'ta Kuva-yı Tedibiye Genel Komutanı Ethem Beyefendi'ye, 3 Temmuz 1920.) Yunan ordusunun ani taarruzu sonucu cephelerimizi bozmaya başararak ileri harekete geçtiğini bundan önceki şifreli telgrafla bildirmiştim. Genelkurmay'a gelen son savaş raporlarına göre, hiçbir tarafta ciddi direniş gösteremeyen nizami ve milis birliklerimiz düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta, savunmayı zayıf bulan düşman ordusu da iki koldan ileri hareketine devam etmektedir. Bir kolu Balıkesir'i, diğer kolu da Alaşehir ve civarını işgal etmiş bulunuyor. Eğer Yunanlılara herhangi bir taraftan bir darbe indirmeyi başaramazsak durmadan ilerleyecekler, Kuva-yı Milliye'nin can damarlarını teşkil eden mühim noktaları ellerine geçireceklerdir. Bu, pek doğaldır. Bundan çıkacak fenalığın ve tehlikenin önünü almak şu durumda bizler için sonradan mümkün olamayacaktır. Henüz yeni ortadan kaldırılmış tehlikeler şüphesiz yeniden canlanacaktır. Böyle bir direnişi, böyle mühim bir görevi üzerine alıp başarabilecek olan kuvvet, ancak sizin morali kırılmamış müfrezelerinizdir. Bu yüzden tedipleri sona eren Yozgat havalisinin asayişine geri kalan ufak tefek meselelerle meşgul olmak üzere Albay Çolak İbrahim Bey'e Ankara'dan Yozgat'a hareket etmesi emrini şimdi verdim. (Genelkurmay Başkanı Albay İsmet)”¹⁷

Batı cephesindeki kötü durumu özetleyen bu telgrafta aynı zamanda bu durumu düzeltmek için Ethem'e ihtiyaç duyulduğu belirtiliyor ve cepheye hareketinin beklendiği anlatılıyordu. Takiben 9 Temmuz günü Ethem de emir üzerine cepheye geri dönüş için Yozgat'tan ayrılmıştır.¹⁸ Daha sonra da Demirci'de Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmıştır.

Demirci Muharebeleri, Uşak'ın işgaliyle neticelenecek olan Yunan taarruzundan önce meydana gelmiş ve Kuva-yı Seyyare'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Demirci'de Ethem Bey kuvvetleri tarafından mağlup edilen Yunan ordusunun gücü hakkında çeşitli sayılar verilmektedir. Ethem, Demirci'de hücum ederek dağıttığı Yunan birliğinin Ayvalık Tümeni adlı bir kuvvet olduğunu ve 10.000 kişiden oluştuğunu söylerken¹⁹, Apak, Ethem'in mağlup ettiği kuvvetlerin 33. Yunan alayının

¹⁶ Jaeschke, **a.g.e.**, s.s.109-111; **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, C.2, 2.Kısım (4 Eylül 1919 – 9 Kasım 1920), Ankara, 1991, s.s.254-299.

¹⁷ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.57-58; Ergül, **a.g.e.**, s.s.272-273.

¹⁸ Efe, **a.g.e.**, s.93.

¹⁹ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.62.

bir taburu olduğunu söylemektedir.²⁰ Genelkurmay da Apak'la aynı görüşte olup, Yunanlıların kuvvetli bir piyade taburuna, iki top ve 150 kadar da süvariye sahip olduğuna değinmektedir.²¹ Ali Fuat Paşa, Ethem'i Yozgat'tan geldikten sonra Bozüyük'teki karargahına çağırdığını ve hemen Demirci istikametine müfrezesiyle hareketini emrettiğini söylemektedir.²² Ethem 8 Temmuz'da Demirci'ye hareket etmiş, aynı akşam Kütahya'ya varmıştır.²³ Kütahya'da hapishanede bulunan 400 kadar tutukluyu da düşmana karşı savaşmak üzere serbest bırakarak kuvvetlerine katarak Demirci'ye doğru yeniden hareket etmiştir. Ethem bu noktada şu sayıları vermektedir: *“Kütahya'dan hareket eden toplam kuvvetim şöyleydi: 4500 atlı ve silahlı subay ve asker, 550 miktarında beygir arabaları ile sevk edilen söz konusu piyade taburu, dört dağ topu, 14 mitralyöz, bunlardan başka erzak kolu ve mekkâreciler de vardı. Fakat sıhhiye teşkilatımız noksandı. Erzak, yedek mühimmat ise boldu.”*²⁴ Bu sırada Ethem kuvvetleriyle beraber Simav'dan geçerken burada bir kısım Simavlıyla da çarpışmıştır. Ethem'in anlattıklarına göre Simavlılar Demirci'nin Yunanlılarca işgali neticesinde isyan bayrağını açmışlardır ve Yunanlılara ileri karakol görevi yapmaktadırlar. Bunun üzerine Ethem Simavlılara önce bir nasihat heyeti göndermiş, başarılı olamayınca da hücum ederek buradaki hareketi sona erdirmiştir.²⁵ Apak ise meseleyi daha farklı anlatmaktadır. Ona göre Simav ve Demirci'deki halk evvelce Ethem'e karşı tezahürlerde bulunmuş ve Ethem'in Simav'da yaptığı hareket da bunun intikamı olarak vuku bulmuştur.²⁶ Ancak Genelkurmay da Ethem'le aynı fikirdedir. Simav'daki olayın, Milli Mücadele'ye karşı yapılmış olduğu ve Simavlıların Yunanlıların ilerleyişi neticesinde Yunanlıları nihayetinde kasabalarına davet ettikleri Genelkurmay tarafından belirtilmiş ve asilerin 50 kadar ölü vererek yenildiği söylenmiştir.²⁷

31 Temmuz 1920 günü sabah 4.45 sıralarında Kuva-yı Seyyare'nin topçu ve makineli tüfek atışı desteğiyle Akdere köyünün iki tarafındaki mevzilere taarruzu başlamıştır. ²⁸ Öğleden sonra taarruzun hızı düşmüştür. Karanlık basana kadar devam eden taarruz neticesinde Kuva-yı Seyyare'nin kaybı 15 şehit, 30 kadar da yaralıdır.²⁹

²⁰ Apak, **GCNK**, s.193.

²¹ **TİH.BC**, C.2, KS.2., s.414.

²² Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, s.91.

²³ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.60.

²⁴ **A.g.e.**, s.61.

²⁵ **A.g.e.**, s.s.61-62.

²⁶ Apak, **GCNK**, s.194.

²⁷ **TİH.BC**, C.2, KS.2., s.414.

²⁸ **A.g.e.**, aynı yer.

²⁹ Ergül, **a.g.e.**, s.276.

Ertesi sabah katillerden oluşan taburu da ileri hatta süren Ethem, Garp Cephesi ve 12. Kolordu'ya Kula istikametine ve İnay cephesinden düşman hattına doğru kuvvetli müfrezeler gönderilmesini istemiştir.³⁰ Ertesi gün devam edilen taarruz sırasında Yunanlıların bir karşı taarruzu topçu ateşiyle püskürtülmüştür. Ancak Yunanlıların takviye aldığı zannı ve topçuların mermi azlığından yakınmaları üzerine Tevfik Bey de dahil olmak üzere bir çekilme fikri ortaya atılmış, Ethem ise bu teklifi kabul etmeyerek tüm kuvvetlerini savaşa sürmüştür. Bundan sonrasını Ethem şöyle anlatmaktadır:

“... Bunu görmektense ölümü tercih ederek son himmet ve gayreti harcamak gerekiyordu. Bu düşünce ile ben 100 kişilik süvari müfrezemizin dışında, bütün yedek kuvvetimizi savaş hattının takviyesi emrine verdim... Bu sırada Parti Pehlivan alayı, düşman hatlarını sağ kanadından geri ve yan ateşine alabilecek hakim bir vaziyet kazanmış bulunuyordu. Emrimi alan birliklerimiz hemen fedakarane bir biçimde hücumla kalktılar. Çok vakit geçmemişt ki, düşman cephesi yarıldı ve düşman siperlerinden bir kısmını zaptettik. Başarılar birbirini takip ediyordu. Bilhassa Şevket Bey'in emrinde ve cephe merkezinden taarruza kalkan efradın fedakarlığı bir harikaydı. Yunan tümeni cephesini ta ortasından yaran bu kahraman alay 'Manyas' namıyla tanınıyordu. Sabahleyin başlayan bu savaş dokuz saat devam etmiş, sonunda Yunan birlikleri dağınık halde kaçmaya başlamışlardı. Savaşın son saatlerinde düşman tümen komutanı albay Otheos'un yaralanıp maiyeti tarafından güçlükçe cephe gerisine götürüldüğünü öğrendik. Bu komutan Venizelos'un yerine geçen hükümetin Savunma Bakanıymış.”³¹

Ethem burada tüm bir tümeni mağlup ettiğini söylemektedir. Ancak mağlup ettiği yukarıda da değerlendirdiğimiz üzere bir taburdan ibaret görünmektedir. Apak da bu durum için; “Yaptığı işi bir kat daha büyütme için karşısındaki bir taburluk kuvveti de bir tümen olarak gösterdi”³² demektedir. Bu arada Demirci'de Ethem, Yunanlılarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle halı tüccarı Hacı Nurullah Efendi ve Dilaver'in Mahmed'i astırmıştır.³³ Ancak Hacı Nurullah'ın Yunan tümeni komutanını evine davet edip, şehri tahrip ettirmeyeceğine dair söz aldığı, bunu da halkın ricası üzerine yaptığı ve Mahmed'in de düşmana silah zoru altında yol gösterdiği de iddia edilmiştir.³⁴

4 Ağustos'ta ise bu kez bütün bir Yunan tümeni yeniden saldırarak Demirci'ye girmiş, milli kuvvetler Yunan tümenine bazı kayıplar vererek çekilmiştir. 14 Ağustos tarihine gelindiğinde hem Simav dağı hem de Demirci Yunanlılar tarafından yeniden

³⁰ TİH.BC, C.2, KS.2.. s.415.

³¹ Çerkes Ethem, a.g.e., s.s.63-64.

³² Apak, GCNK, s.196.

³³ Ergül, a.g.e., s.277.

³⁴ A. Sedat Boyacıoğulları – Hasan Alakese, Her Yönü ve Her Şeyi ile Demirci, İstanbul, 1972'den aktaran; Ergül, a.g.e., s.277.

işgal edilmiştir.³⁵ Ethem, Demirci Muharebeleri sırasında 500'e yakın ölü ve yaralı verdiklerini söylemiştir ve buna Ethem'in akrabalarından Karacabey müfrezesi komutanı Safer Bey ile³⁶ ileri gelen komutanlardan Hafız Hüseyin Bey de³⁷ dahildir. Yunanlıların karşı taarruzları boyunca Kuva-yı Seyyare'nin mevcudu oldukça azalmıştır. Efendi Köprüsü'ne dek çekilmiş olan ve yanında 300 kadar adamı olduğunu cephe komutanına belirten Tevfik Bey, telgrafında bundan sonraki çekilme istikametini de sormaktadır. Bunun üzerine 159. Piyade Alayı destek amacıyla Kuva-yı Seyyare'nin emrine verilmiş ve Kuva-yı Seyyare yeni karargahını Kütahya-Dereköy'de kurmuştur.³⁸ Ethem tam da bu sıralarda midesindeki rahatsızlık sebebiyle tedavi amaçlı olarak Ankara'ya gidecek ve yerine vekaleten ağabeyi Tevfik'i bırakacaktır.³⁹ Bu sırada Uşak da işgal edilmiş durumdadır. Uşak'ın işgali meselesine aşağıda daha ayrıntılı değineceğiz. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu muharebelerden sonra çıkarılan yasa ile Ethem'in kuvvetlerine, "Birinci Kuva-yı Seyyare" adı verilmiştir.⁴⁰ Ali Fuat Paşa da, Ethem birliklerinin cephedeki sabit bir kuvvetten ziyade gezici bir kuvvet olarak yapılandırılması meselesini, Ethem'in tereddütsüz kabul ettiğini söylemiştir.⁴¹ Ethem de hatıralarında, "*Ali Fuat Paşa'nın bu seyahatten amacı, yeniden tesis edilen ordunun kadrosu içine, Kuva-yı Seyyare'nin dolgun bir süvari tümeni şekil ve itibarında alınmasının şeklini tesbit işini görüşmekti. Ben buna tamamıyla onay verdim. Mutabık kaldık.*"⁴² Diyerek bu yorumu doğrulamaktadır.

Ethem'in bundan sonra Gediz Muharebelerine kadar takındığı tavır dikkate değerdir. Bu noktada önce Fahrettin Altay'ın yazdıklarını okuyalım:

"12 Temmuz 1920 sabahı karargâhımla Afyon'a vardığım zaman halkın coşkun gösterileri ile karşılandım. Ertesi gün de trenle Uşak üzerinde İnay'a giderek 23.Tümen kumandanı Albay Aşir (General Atlı) ile görüştim. Alaşehir muharebesinde Milli Kuvvetler Kumandanı olan Çerkez Ethem'den söz açan Albay Aşir ondan şikâyet etti. Evvelce devletin küçük hizmetlerinde bulunmuş, milli kuvvetlerin başına getirilmiş, bazı mühim isyanları bastırmakta hizmeti görülmüş, genç, cesur, gaddar fakat oldukça muteber bir Çerkez ailesine mensup imiş. Büyük kardeşleri Tevfik ve Reşit Beyler Büyük Millet Meclisi'nde üyeydiler. Bu iki itibarlı kardeşine ve elindeki kuvvetlere dayanarak her tarafa kafa tutmaktadır. Tümen kumandanlığına takaddüm etmek isteyince Aşir Bey ona; (Asker isen senden büyük rütbeliyim. Çerkezliğini öne sürmek istiyorsan ben daha muteber bir Çerkez ailesindenim.) Diyerek kendisini üstelemesine meydan

³⁵ TİH.BC, C.2, KS.2., s.s.417-418.

³⁶ Çerkes Ethem, a.g.e., s.65.

³⁷ Apak, GCNK, s.195.

³⁸ A.g.e., s.196.

³⁹ Çerkes Ethem, a.g.e., s.s.72-73; Apak, GCNK, s.196.

⁴⁰ Ergül, a.g.e., s.281.

⁴¹ Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri, s.91.

⁴² Çerkes Ethem, a.g.e., s.78.

vermemiş, bu sebeple de araları açılmış, Ethem bunu bahane ederek Yunan taarruzunda biraz yan çizmiş. Bütün yük bir avuç piyademize yüklenmiş, Ethem bu çekiliş sırasında nizamiye tümeninden ayrılarak kuzey taraflara gitmiş, bizim kolordunun bölgesinden çıkmış. Bundan sonra da Ethem Kütahya'yı kendisine merkez yaparak doğruca Garp cephesi kumandanlığı emrinde kalmıştır. Uşak'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi İbrahim Bey'le (Tahtakılıç) görüştüğüm vakit o da Ethem'in serkeşliğinden şikayet ediyordu: (Köylülerden topladığımız para, eşya, atları hep ona veriyoruz, sinilerle baklava gönderiyoruz. O yine kendisi icraat yapmak istiyor. Adamlarını göndererek köylerden para, eşya ve asker toplamak hevesinden vazgeçmiyor, buyruğunu dinlemeyen köyleri de yaktırıyor.) İbrahim Bey bu sırada dağda yanmakta olan bir köyü de bana gösterdi.”⁴³

Altay'ın, Ethem'in karakteriyle ilgili anlattıklarını 1. Bölümde de nakletmiştik. Altay burada sehven Tevfik Bey'i de milletvekili olarak addetmektedir. Ethem'in Yunan Taarruzu sırasında “yan çizdiğini” söylemesi çok ilgi çekicidir. Daha sonra bu iddiayı doğrulayacak bir tabloya Gediz Taarruzu esnasında da rastlayacağız. Ayrıca Tahtakılıç'tan nakledilenler de, Ethem'in hareket tarzının genel olarak nasıl olduğuyula ilgili bilgilerimizin şekillenmesini sağlayan önemli verilerdendir.

Bu arada Albay Fahrettin Bey, 23. Tümen Komutanı Albay Aşir Bey'in görevinden alınarak Antalya Bölge Kumandanlığı'na atandığını, yerine de Kurmay Yarbey İzzettin Bey'in getirildiğini öğrenmiştir. Aşir Bey'e göre bu olay Ethem'in tesiriyle vuku bulmuştur ve Aşir Bey bu yeni görevi kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Fahrettin Bey, bu durumdan oldukça üzülerken Albay Aşir'i yanında bir süreliğine müşavir olarak alıkoyduğunu anlatmaktadır.⁴⁴ Yunanlılar Ağustos başlarında yer yer taarruzlarına devam ederler, Simav üzerinden Ethem birliklerine de saldırırlar.⁴⁵ Bunun üzerine Albay Fahrettin Bey'e ait kuvvetler yardıma giderler. Uşak cephesinde de Yunanlılar taarruz hazırlıklarını yoğunlaştırmışlardır. Bunun üzerine 28 Ağustos akşamı trenle Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar ile Albay İsmet Bey Afyon'a gelir ve durumu Albay Fahrettin Bey'le görüşürler.⁴⁶ Altay'ın paşaları kastederek “*Aralarında Cephe Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın bulunmaması dikkatimi çekti*”⁴⁷ demesi ilginçtir. Fahrettin Bey görüşmeyi özetlemeye devam etmekte ve tespitler yapmaktadır:

“Mevziimizi kendilerine harita üzerinde izah ederken, yanlarının hiçbir kıtaya dayanmış olmaması ve kuvvetin de azlığı dolayısı ile burada bir muharebenin kabul edilmeyerek tümenin bu geceden Uşak yanında dağlara dayanan yeni bir mevzie çekilmesi mütalaasını ileri sürdüm. Mustafa Kemal bu fikri beğenerek ehemmiyetle tetkikini söyledi. Yapılan müzakere sonunda, Afyon'dan bir alay piyade, Kütahya'dan da Ethem kuvvetleri yardıma gönderilirse bulunduğu mevzide düşman taarruzlarını defe kudreti olup

⁴³ Altay, **a.g.e.**, s.s.251-252.

⁴⁴ Altay, **a.g.e.**, s.s.259-260.

⁴⁵ Efe, **a.g.e.**, s.107.

⁴⁶ **A.g.e.**, Aynı yer.

⁴⁷ Altay, **a.g.e.**, s.263.

olamayacağını bir kere de Tümen Kumandanı İzzettin Bey'den sorulmasına karar verildi. Telefonla sordum: (Bu kuvvetler yetişirse mukavemet edebilirim. Yetişemeyecekse çekilme uygun olacaktır) dedi. Ethem kuvvetlerinin yetişip yetişemeyeceğini bilmediğimi, Afyon'daki alayın trene bindirilmekte olduğundan ancak ertesi gün sabahleyin oraya varabileceğini söyledim. Bir kere de Eskişehir'de Cephe Kumandanlığı'ndan sorulmasını emrettiler. Onunla da görüşerek durumu anlattım. Çekilmeye katıyen muvafakati olmadığını, verilmiş emirleri mucibince 23. Tümen'in bulunduğu ve tahkim ettiği mevzide sebat ve mukavemet etmesini şiddetle emretti.⁴⁸ Ali Fuat Paşa'nın, Paşaların kendi vazifesine müdahale ettikleri zehabına kapıldığını ve bundan müteessir olduğunu hissettim.”⁴⁹

Ali Fuat Paşa'nın söz konusu emri üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın da Ali Fuat Paşa'ya karşı çıkmak istemediği anlaşılmaktadır. Nitekim Cephe Komutanı'nın emrini onaylayarak kuvvetlerin o gece yetiştirmeye çalışılmasını, kendilerinin de Ethem Bey kuvvetlerini yetiştirmeye çalışacaklarını belirtmiştir. Mustafa Kemal'in ilgili olarak Ethem'e yolladığı telgraf metni şöyledir: “(Demirci Havalisinde Ethem Beyefendi'ye, Afyonkarahisar, 13 Temmuz 1920) Gözü daima ilerde olan saldırgan düşman birliklerinin yoğunluğu oranında buralarda kuvvet bulamadım. Elden geldiği kadar takviye ettirdiğim Aşir Bey tümeni son bir çabayla Uşak önünde savunma halindedir. Bütün dikkatler ve ümit, tecrübe görmüş müfrezelerinizin atışları sonucuna çevrilmiştir. İstenen topçu mühimmatı size süratle ulaştırılmak üzere yola çıkarılmıştır. (Afyon'da Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal)”⁵⁰ Telgraf tarihi burada hatalı olarak verilmiştir. Esasen Aşir Bey tümeni diye kastedilen de İzzettin Bey'in henüz yerine geçmiş olduğu 23. Tümandır. Ancak bu yanlışlığı şifahen Mustafa Kemal'in mi yoksa alıntılarken Ethem'in mi yaptığını ya da başka bir sebebin olup olmadığı açık değildir.

28 Ağustos günü Reşit Bey, bir kısım Kuva-yı Seyyare birlikleriyle birlikte Simav'dan ayrılarak yola çıkmış, aynı gün 131. Alay da destek için gönderilmiştir.⁵¹ Bu kuvvetlerin İzzettin Bey komutasındaki tümene yardıma yetişip yetişemediklerini, yalnızca 131. Alay'ın bir taburunun destek için yetişebildiğini görüyoruz. Ethem kuvvetlerinin de olması gereken zamanda tümene yardıma gelemediği

⁴⁸ Albay Aşir'in başından alınıp, Yarbey İzzettin Bey'in komutan olarak atandığı tümandan söz ediliyor.

⁴⁹ Altay, **a.g.e.**, s.263; Efe, **a.g.e.**, s.s.108-109.

⁵⁰ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.65; Efe, **a.g.e.**, s.109. Telgrafın tarihi hatalıdır. Zira Mustafa Kemal'in Afyon'a gelişi 28 Ağustos'tur. Bu telgraf da muhtemelen o günün akşamı ya da takip eden gün çekilmiş olmalıdır, nitekim Mustafa Kemal hemen geldiği heyetle birlikte Eskişehir'e dönmüştür. 23.Tümen'in başında da telgrafta söylendiği gibi o sırada Aşir Bey değil İzzettin Bey vardır. Ancak değişiklik henüz çok yeni olduğundan hata makul görülmelidir.

⁵¹ Sadiye Tutsak, “Milli Mücadelede Uşak”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.10 (1995), s.302.

görülmektedir.⁵² Gelişmeleri Albay Fahrettin Bey, “*Korktuğum olmuştu.*”⁵³ diyerek değerlendirmektedir. Bundan sonrasına ait kısa bir anlatı Altay tarafından şöyle nakledilmektedir:

*“Hemen hususi bir tren hazırlattırarak Karargâh Muhafız Bölüğü’nü aldım. Albay Aşir’i de beraberime alarak Uşak istikametine hareket ettim. Küçükköy (Bugünkü Yıldırımkehal) İstasyonu’nda Uşak’tan gelmekte olan bir trene tesadüf ettik. İçinde birtakım ailelerle Milli Kuvvetler’den Kuşçubaşı Eşref ve bir miktar maiyeti, ailesi efradı ve bazı yolcular vardı. Kadın ve çocuklarla ihtiyarlardan başkasını trenden indirdim, trende bulunan silahları ve mühimmatı aldım, hepsini bizim trene doldurarak Dumlupınar’a vardım. Öbür treni Afyon’a yolladım. Yunanlılar Uşak’a girmişlerdi. 23. Tümen’den haber yoktu... Sonradan öğrendik ki Ethem Kuvvetleri gelmemiş.”*⁵⁴

Çerkes Ethem kuvvetleri gerçekten gelmemiş midir yoksa vaktinde yetişememiş midir, bunu yorumlamak adına Yunus Nadi’nin söylediği bilgiler de faydalı olabilir. Yunus Nadi şöyle demektedir:

*“Yunanlıların Uşak üzerine taarruzları da maalesef düşmanlarımızın başarısıyla sonuçlandı. O zaman belli başlı kuvvetlerimiz olan milli kuvvetler bu mağlubiyetin manasını -Yeniçerivari bir usulle- şöyle tenvile başvurmuşlardı: (Biz Demirci’den Uşak’a gelinceye kadar oradaki kuvvetler düşmanı durdurmalı idiler. Durduramamışlar. Bir de geldik baktık ki Uşak düşmüş. Artık bizim için tabiatıyla yapılacak iş kalmamıştır!) Uşak’ın düşmesi Ankara’dan başlayarak, bütün millet çevresinde fena tesirler yarattı. Hem artık bu milli kuvvetlerin oldukları gibi devam ettirilip ettirilmeyeceği, daha doğrusu buna karşılık muntazam bir ordu kuvveti teşkili lazım gelip gelmeyeceği düşünceleri, herkesi işgal etmeye başladı.”*⁵⁵

Yunus Nadi burada Ethem’in Uşak’ın savunulması konusunda yeterince özverili davranmadığını belirtmekte ve bu olayın düzensiz kuvvetlerin akıbeti konusunda yeni adımlar atılmasının önünü açtığını düşünmektedir. Bu arada Ethem’in bu direnişte olmamasına dair çeşitli kaynaklardan bilgi edinilirken, Ali Fuat Paşa’nın Yunan ordusunu Gediz cihetinde Ethem Bey kuvvetlerinin durdurduğuna dair⁵⁶ bir yorumda bulunması da dikkate değerdir.

29 Ağustos sabahı üç tümenlik bir kuvvetle Karakuyu’daki Türk mevzilerine saldıran Yunan ordusu, aynı gün Türk kuvvetlerini geri atarak Uşak’ı işgal etmeyi başarmıştır.⁵⁷ Yunanlılar Uşak’a girdiklerinde Türk birliklerinden 400 kadar esir, iki top, iki havan topu, dört lokomotif ve cephane yüklü bir treni elde etmişlerdir.⁵⁸ 4 Eylül

⁵² A.g.m., aynı yer.

⁵³ Altay, a.g.e., s.265.

⁵⁴ A.g.e., aynı yer.

⁵⁵ Abalıoğlu, a.g.e., s.s.7-8.

⁵⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.454’ten aktaran; Efe, a.g.e., s.111.

⁵⁷ ATASE Arşivi, 561/46 (23)/19’dan aktaran; Tutsak, a.g.m., s.302.

⁵⁸ Apak, GCNK, s.198.

itibariyle de Yunan kuvvetleri Gediz’i işgal etmişler ve işgal sahalarını Uşak-Gediz hattına kadar genişletmişlerdir.⁵⁹ Bu arada İzzettin Bey de 23. Tümen komutanlığından 61. Tümen komutanlığına ve Milli Mücadele’nin ilerleyen safhalarında 1. Kolordu Komutanlığına atanacaktır. 23. Tümen Komutanlığına da 20 Ekim 1920’de Kurmay Binbaşı Ömer Halis (Bıyıktay) Bey atanacaktır.⁶⁰

3.1.2. Gediz Taarruzu

1920 Ekim’ine gelindiğinde Yunan işgal güçlerinin iki temel ordu grubu ile şekillendiği görülmüyordu. Bunlardan birisi Bursa-Aksu cihetinde, diğeri de Uşak cihetinde toplanmış durumdaydı.⁶¹ O sırada Batı Cephesi Komutanı olarak bulunan Ali Fuat Paşa’ya göre bu taarruz gerekli ve faydalıydı. Bunun sebebi de, Uşak ve Bursa ciheti olmak üzere iki farklı yerde kümelenmiş düşman kuvvetlerinin olası bir taarruzlarında birbirlerine destek olacakları, bu desteği zorlaştırmak için de Gediz’deki Yunan kuvvetlerini yalnız yakalayıp mağlup etmenin Türk güçlerine avantaj sağlayacağı düşüncesi idi.⁶² Ethem, Gediz’de ayrı bir şekilde bulunan Yunan tümenine saldırma fikrinin kendisinden çıktığını söylemekte ve Ali Fuat Paşa’nın da bu teklifi Genelkurmay’la görüşükten sonra kendisiyle yeniden konuşacağını söylemektedir.⁶³ Ethem’in bu sıralarda Ali Fuat Paşa’ya gönderdiği telgrafta “*Korkak yazarken ne kâr ne zarar eder derler. Gel Paşam... Şayet aksi olsa bile zararından büyük faidesini inayet-i Hakk’la görürüz...*” diyerek Ali Fuat Paşa’yı ikna etmeye çalıştığı görülmektedir.⁶⁴ Bu arada Ethem’in Ekim 1920 başlarında kendi kuvvetleri için verdiği sayının toplam 5000 civarında olduğu da belirtilmelidir.⁶⁵

Gediz taarruzunun uygulanışının nasıl olacağıyla ilgili olarak, 15 Ekim 1920’de Eskişehir’de Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa’nın, 11. ve 61. Tümen komutanlarının ve Kuva-yı Seyyare’nin kurmay başkanlarının katıldığı bir toplantı yapılmıştır.⁶⁶ Bunun öncesinde ise Genelkurmay’ın taarruz için ilk önce olumsuz rapor

⁵⁹ A.g.e., aynı yer.

⁶⁰ **Türk İstiklâl Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri (TİH.BİY.)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.243; Efe, a.g.e., s.111, Efe burada Halis Bey için “Yarbay” rütbesinde olduğunu söylese de kendisinin Yarbay oluşu ancak Aralık 1921 itibariyledir. Bkz: TİH.BİY, s.243.

⁶¹ TİH.BC, C.2, KS.2., s.429.

⁶² Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.s.493-494’ten aktaran; TİH.BC, C.2, KS.2., s.429.

⁶³ Çerkes Ethem, a.g.e., s.78.

⁶⁴ Rıdvan Bal, “Kuva-yı Milliye’den Düzenli Orduya Geçiş Süreci Gelişmeleri ve Birinci İnönü Savaşı’na Etkileri”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.21, S. Özel Sayı, (2021).

⁶⁵ A.g.e., s.s.78-79.

⁶⁶ TİH.BC, C.2, KS.2., s.430.

verdiğini, ancak sonradan fikrini değiştirdiğini söylemek lazım gelir. Atatürk *Nutuk*'ta, taarruza Genelkurmay'ın izin vermemesi ile ilgili şunları yazmaktadır:

“Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti, Garp Cephesi Kumandanlığının bu teklifini kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu bizim ordumuzdan genel toplamıyla kuvvetli idi. Biz, henüz, ordumuzu teşkil ve tensik etmiş [düzenlemiş] bir halde bulunmuyorduk. Cephemiz miktarı da şayanı teenni [yetersiz] idi. Düşman aleyhine, Gediz'de bütün cephe kuvvetlerimize müracaat ederek nispeten faik [üstün] bir kuvvet cemetmek [toplamak] ve seri bir muvaffakiyet ihraz eylemek [başarı elde etmek] belki mümkün olabilirdi. Fakat, kuvvetimiz ve hazırlığımız, böyle bir muvaffakiyeti, umumi ve neticeli bir muvaffakiyete isale [dönüştürmeye] müsait değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, mevziî ve muvakkat [bölgesel ve geçici] bir muvaffakiyet istihsalinde [elde edilmesinde] kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde düşman, umum kuvvetleri ile mukabil [karşı] taarruza geçerse, her tarafta mağlûbiyet muhakkak olurdu.”⁶⁷

Daha sonrada görüleceği üzere, Atatürk'ün söyledikleri aynen gerçekleşecek ve Yunan orduları karşı taarruzla işgal sahasını daha da ileriye taşıyacaktır. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*'nde ise Genelkurmay'ın taarruza önce muhalif olduğu, ancak İtalya'dan cephe tedarik edildiği haberi üzerine izin verdiği yazmaktadır.⁶⁸ Atatürk ise İsmet Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın yaptıkları görüşmeden sonra Ali Fuat Paşa'nın hareketi bir süre ertelemeye karar verdiğini fakat birkaç gün sonra Batı Cephesi Komutanlığının hareket kararı aldığını söylemektedir.⁶⁹ Ancak İsmet İnönü temelde aynı düzlemde olmakla birlikte olayı biraz daha farklı anlatmaktadır. Ona göre Ali Fuat Paşa taarruz yapılmaması için ikna edilmeye çalışılmış ancak daha önce erteleme kararı verdikleri taarruz için Ali Fuat Paşa'nın ısrarı üzerine Mustafa Kemal Paşa *“Pekala, yapınız.”* Demiştir.⁷⁰ Yine de her halükarda, Ali Fuat Paşa'nın bu hareketin yapılması için tüm inisiyatifini kullandığı bu anlatıdan da anlaşılmaktadır.

Albay Kazım (Özalp) Bey, taarruz kuvvetleri hakkında şu bilgiyi vermektedir: *“Muharebeye iştirak eden kuvvetler, 61 ve 11. fırkalar, bir depo alayı, 1. Kuvayı Seyyare ve Kütahya batısında Emet kazasında Dr. Fazıl Bey'in (sonradan Ayvalık'ta yerleşmiştir) teşkil ettiği milli müfrezeden kurulmuştu. Zaten batı cephesinin kuvvetleri de hemen hemen bunlardan ibaretti.”⁷¹* Albay Kazım Bey'in söylediği gibi, Batı Cephesi kuvvetleri o anda bundan çok daha fazla güçlerden oluşmuyordu. Ekim 1920 itibarıyla Batı Cephesi'ndeki askeri kuvvet, Ali Fuat Paşa tarafından da 23.800 tüfek, 53 top, 85 makineli tüfek, 7 uçak ve birçok hususi teşkilattan mürekkep olarak

⁶⁷ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.496.

⁶⁸ **TİH.BC**, C.2, KS.2., s.430.

⁶⁹ Atatürk, **a.g.e.**, C.2 s.497.

⁷⁰ İnönü, **a.g.e.**, s.205.

⁷¹ Özalp, **a.g.e.**, s.164.

belirtilmektedir.⁷² Bununla birlikte, bu taarruz öncesi TBMM Hükümeti tarafından İtalya'ya silah temin edilmesi için gönderilen Ferit Bey, istenilen sayıda cephanenin alındığını ve nakliyatın başladığını söylemiştir.⁷³ Nihayet taarruz emri Ali Fuat Paşa tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “*Düşmanın, Gediz’de bir tümen tahmin edilen kuvvetine taarruzuna karar verdim. Bu taarruzu, 22/23 Ekim 1920 gecesi taarruz mevziine ilerleyecek ve 23 Ekim 1920’de bu hatta istirahat edecek olan Ertuğrul grubu ile 1. Kuvve-i Seyyare yapacaktır. 24 ncü Tümen ve 12 nci Kolordu ise, taarruzla karşılarındaki düşmanı tespit ve her başarıdan da istifade ile düşmanı takip edeceklerdir... 24 Ekim 1920 sabahı Gediz’deki düşman mevzilerine taarruz edilecektir.*”⁷⁴

Bu noktada Batı Cephesi’nin taarruzun detaylarına ve diğer kuvvetlere verdiği özel emirlerine konumuz gereği değinmeyerek, Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare’nin rolü ile yetineceğimizi belirtmek gerektir. Ali Fuat Paşa’nın taarruz öncesi Alayunt’ta yaptığı toplantıda, Ethem kendisine, Ankara’daki hükümetin yaptığı işleri tatminkar görmediğini söylemiş, paşa ise buna karşılık olarak Ankara’da çok ciddi işler yapıldığını ve oradan memnuniyetle döndüğünü söylemiştir.⁷⁵ Kuva-yı Seyyare’ye verilen emir şöyledir: “*Ethem Bey Kuvve-i Seyyaresi, düşmanın ihtiyatlarını Gümüşlü, Gediz, Çatı deresi üçgeni içinde aramak ve 11 nci Tümen sol kanadı ile irtibatı muhafaza etmek ve düşmanın gerilerini vurmak ve düşmanın Uşak’tan gelecek kuvvetlerini Dörtdeğirmen - Hamidiyehanı hattında durdurmak ve Gediz’deki kuvvetlerinin güneye veya batıya çekilmesine engel olmak göreviyle taarruz edecektir.*”⁷⁶ Gediz Taarruzu iyi planlanmış bir hareket gibi görünmektedir. Rahmi Apak da bununla ilgili olarak, “*Hareket, tâbiye ve sevku idare bakımından çok mükemmeldir. Ve bütün hazırlıklar, düşmana hiçbir şey sezdirilmeksizin yapılmıştır.*”⁷⁷ Demektedir. Taarruzun başlaması ile birlikte, Kuva-yı Seyyare birlikleri de kendilerine verilen emir mucibince düşmanı sarmak ve geri hatları tutmak üzere harekete geçmişlerdir. Bu kısmı Ethem şöyle anlatmaktadır: “*Sabah erkenden şiddetli topçu ateşiyle piyade birlikleri cepheden düşmana atıldılar. Kuva-yı Seyyare birlikleri düşman ana mevzilerinin sekiz kilometre güney yönünde Yunan tümeninin*

⁷² Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, s.99.

⁷³ Ayfer Özçelik, “Ali Fuat Cebesoy Hayatı ve Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 1989, s.347.

⁷⁴ **TİH.BC**, C.2, KS.2., s.s.431-432.

⁷⁵ Özçelik, **a.g.t.**, s.348.

⁷⁶ **A.g.e.**, s.432.

⁷⁷ Apak, **GCNK**, s.199.

ricatını imkansız bırakacak ve Uşak tarafından gelecek olan düşman imdat kuvvetlerini dahi durduracak bir durum almıştı. Bütün telgraf hatları kesilmişti. Kuva-yı Seyyare, Köprühan mevkiindeki kuvvetlice bir düşman irtibat kolunu temizlemiş, elimize geçen tutsakları kendilerinden bilgi alınır düşüncesiyle Ali Fuat Paşa'nın karargahına göndermiştik.”⁷⁸ Daha sonra Ethem Uşak'tan gelecek herhangi bir Yunan destek gücüne rastlanmadığını söyleyerek, birlikleriyle birlikte Gediz'deki muharebeye katılmak ve düşmana arkadan saldırarak düşmana destek olmak istediğini söylemekte, ancak Ali Fuat Paşa'dan aldığı yanıtta piyade birliklerinin lüzum üzerine geri çekildiğinin, Kuva-yı Seyyare'nin yerlerini bırakarak geri çekilmesi gerektiğinin yazdığını belirtmektedir.⁷⁹ Ancak Ali Fuat Paşa'nın anılarında ya da başka kaynaklarda bu anlatıyı onaylayan bir kayıt bulunmamaktadır. Ali Fuat Paşa buna mukabil, Kuva-yı Seyyare'nin hareketinde geciktiğini, ilk hareketsizliğini telafi etmek üzere 25 Ekim'deki muharebelerde iyice yerleşmiş olan Yunan geri emniyet kuvvetlerine saldırırsa da, başarılı olmadığını söylemektedir.⁸⁰

Taarruz iyi planlanmakla birlikte umulduğu gibi gelişmemiş ve gün içinde cephe komutanı taarruzu durdurmuştur. 11. Tümen düzenli bir biçimde geri çekilebilmiş, 61. Tümen Efendi köprüsünde, Kuva-yı Seyyare de Yağmurlar-Alacapınar-Yeğinler bölgesinde toplanma emri almışlardır.⁸¹ 11. Tümenin, en çok 127. Alay'dan olmak üzere, toplam olarak 9 subay, 133 er şehit, 10 subay ve 168 eri yaralı ve kayıp söz konusudur.⁸² Yunan Ordusu da muharebeyi kaybetmemekle birlikte, kendisini Gediz'de güvende hissetmeyerek 25 Ekim günü itibariyle Gediz'i boşaltmıştır. Esasında bu muharebe sırasında iki tarafın da karşılıklı olarak yeterince istihbarat alamaması, her iki tarafın da ihtiyatı elden bırakmamasına ve birbirlerinden habersiz olarak manevralar yapmasına sebebiyet vermiştir. Yunanlıların telsiz irtibatlarını sağlayamaması, 24 Ekim günü Türk topçusunun ateş faaliyetini arttırması üzerine Türklerin yeniden hücumla geçeceklerini düşünmeleri ve nihayet geceleyin Gediz'i boşaltan Yunan kuvvetlerinin haberini, Türk karargahına 12 yaşındaki Ahmet isminde bir Türk çocuğunun vermesi gibi hadiseler⁸³, bu bahsettiğimiz durumu açıklar içeriktedir. Ancak Cebesoy, Ethem'in söylediklerinin aksine, düşmanın gecedan değil

⁷⁸ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.83.

⁷⁹ **A.g.e.**, s.84-85.

⁸⁰ Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, s.106.

⁸¹ **TİH.BC**, C.2, KS.2., s.438.

⁸² **A.g.e.**, aynı yer.

⁸³ **A.g.e.**, s.s.439-440.

daha gündüzden mevzilerinden öteye atılabileceğini söylemektedir. Bunun başırlamamasının sebebi olarak da Kuva-yı Seyyare'nin Demirci muharebelerinde ortaya koyduğu cesareti tekrarlayamayıp, bütün gün boyunca bir düşman taburu karşısında muharebeye seyirci olmasını göstermektedir.⁸⁴ Genelkurmay'a göre Ethem, Gediz'in boşaltılmasından sonra Ali Fuat Paşa tarafından Kuva-yı Seyyare'ye verilen takip görevinin de yerine getirilmediğini, sadece Emet Kuva-yı Milliye grubunun zayıf bir takip yaptığını belirtmektedir.⁸⁵

Netice itibariyle Gediz Muharebesi'nde her iki taraf da kesin bir başarı elde edememiş görünmektedir. Ancak Yunan birliklerinin bu muharebenin ardından Gediz'i boşaltmaları özellikle Çerkes Ethem tarafından bir başarı olarak addedilmiştir. Ancak daha sonra Atatürk'ün yukarıda da belirttiğimiz üzere işaret ettiğı tehlike baş göstermiş ve Yunan kuvvetleri, Bursa-İnegöl ve Yenişehir üzerinden bir ileri harekata girişmiş ve bu taarruzlar Ertuğrul grubunun Gediz'de Yunanlılar için meydana getirdiğı tehlikeyi de gidermiştir.⁸⁶ Mustafa Kemal Paşa da Yunanlıların karşı taarruzu üzerine Ali Fuat Paşa'ya bir telgraf çekerek, şu ana kadar kendisine gönderilen rapor ve emir suretlerine bakılarak, Ali Fuat Paşa'nın gerçek durumu kavrayamadığı eleştirisini getirmiş ve son duruma ilişkin kesin bilgilere dayanan raporlar talep etmiştir.⁸⁷ Gediz'in boşaltılması üzerine Kuva-yı Seyyare birlikleri 27 Ekim'de Hamidiyehanı istikametine yollanmış, kendilerine 159. Alay'ın bir taburu ile 190. Alay da yardıma gönderilmiştir. 27 Ekim günü Çerkes Ethem'in 13. Yunan Alayı'na karşı başlattığı taarruz çok şiddetli geçmiş, nihayetinde bir sonraki gecenin sabahından itibaren 190. Alay'ın çekilmeye başlaması ile Ethem de çekilmek zorunda kalmıştır.⁸⁸ Bu muharebede de kesin bir başarı elde edilememiştir. Kuva-yı Seyyare'nin Aşiret Alayı %50, Eskişehir Alayı %70, Parti Pehlivan Müfrezesi %20 oranında kayıp vermiş, diğer iki alayın da 5 subayı ve 33 eri şehit olmuş, 83 eri de yaralanmıştır. Düşmanın ise 16 ölü, 55 yaralı civarında kaybı olduğu kendi kaynaklarından anlaşılmaktadır.⁸⁹ Muharebenin ardından 31 Ekim günü Yunanlılar bir kere daha Gediz'i işgal etmişler, sonra yeniden boşaltmışlardır.⁹⁰ Nihayetinde Gediz kasabası Türklerde kalmış olmakla birlikte, her iki kesim de kendi lehine bir başarı

⁸⁴ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.500'den aktaran; **TİH.BC**, C.2, KS.2., s.439.

⁸⁵ Özçelik, **a.g.t.**, s.358.

⁸⁶ **TİH.BC**, C.2, KS.2., s.s.443-445.

⁸⁷ Özçelik, **a.g.t.**, s.s.359-360.

⁸⁸ **A.g.e.**, s.446.

⁸⁹ **A.g.e.**, aynı yer.

⁹⁰ Ayfer Özçelik, "Gediz Taarruzu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.7, S.21 (Temmuz 1991).

sağlayamamış, fakat bu muharebe Türk Ordusu içindeki yüksek kademeli kimi komutanlar arasında pek çok anlaşmazlığın ve Ethem'in kimi tutumlarının ortaya çıkması açısından önemli bir gösterge olmuştur.

Gediz Muharebeleri İstanbul basınına da yansımış, özellikle *İleri* ve *Dersaadet* gibi gazetelerde yer bularak, bilhassa *Dersaadet*'te, burada kazanılmış olan mevzii başarı ön plana çıkarılarak haber nakledilmiştir. 31 Ekim 1920 tarihli *Dersaadet*, haberi “*Gediz Cephesi'nde cenuba çekildiler*” başlığıyla vererek, Yunan makamlarının neşrettiği raporu yayınlayıp şöyle devam etmiştir:

“Yunan Ordu kumandanı Sarı Yannis imzasıyla ve 28 Teşrinievvel tarihli neşrolunan harp raporu bervechiatidir. (Yenişehir – İnegöl cephesinde vuku bulan muharebenin neticesi hakkında vücut eden malumata nazaran, taarruzu bizzat idare eden düşmanın 24. Fırkası kumandanı mecruh olarak derdest edilmiştir. Aynı zamanda daha birkaç zabıt esir edilmiş ve iki top daha iğtinam edilmiştir. Düşman kendi cephesinde üç cihetten mütevafık kuvvetler ile ileri karakollarımıza taarruz etmiştir. Telefata vermektan içtinaben cenuba doğru çekilip iki mevaki işgal ettik. ... müdafaa eden düşman büyük zayıyata maruz kalmıştır ve birkaç hücumdan sonra işgal ettiği yeni araziden çekilmiştir. Düşman Uşak-Gönen cephesinde bazı yeni istikşafatta bulunmuş ise de kolaylıkla püskürtülmüştür. Yirmi at telef olmuş ve düşmandan beş esir alınmıştır.”⁹¹

Gazete genel olarak Yunan ordu raporundan bahsetmiş olmakla birlikte, haber başlığını Yunan ordusunun çekilmesi ile ilgili vermesi önemlidir. Ayrıca raporda bahsi edilen 24. Tümen komutanının yaralanıp esir edildiği iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. Burada Yunan makamlarının yanıltıcı bilgilerden faydalandığı bir propagandaya başvurduğu görülmektedir. *İleri* gazetesi ise daha karamsar bir tablo çizerek, “*Gediz Cephesi'nde Kemalcilerin zayıyatı tasavvurun fevkinde büyüktür.*”⁹² demektedir. Yeşil Ordu – Çerkes Ethem işbirliğinin bir sonucu olarak, Ethem'in güdümünde yayın yapmakta olan *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesi de Kasım ayının sonlarına doğru yaptığı yayınlarda bölgedeki muharebelere ait sürekli zafer haberleri geçmiştir. 22 Kasım 1920 tarihli yayınında, “*Milli kahramanımız Ethem yoldaş kuvvetlerinin karşısında bulunan Yunanlıların ... mağlup ve münhezim olarak bütün hatt-ı harp üzerinde ricat eylemekte olduklarını natık bulunmaktadır.*”⁹³ ifadeleri görülmektedir.

Ethem'in bu taarruzda belirlenen askeri rolü ve yaptıkları yukarıda anlatmaya çalıştığımız şekilde gelişmekle beraber, muharebe sırasında takındığı tavır ve muharebenin sonucuna ilişkin farklı kişilerin farklı yorumlamalarından bahsetmemiz

⁹¹ *Dersaadet*, 31 Ekim 1920, “Gediz Cephesi'nde Cenuba Çekildiler”.

⁹² *İleri*, 8 Kasım 1920, “Ganaim Kaybı”.

⁹³ *Seyyare Yeni Dünya*, 22 Kasım 1920, “Kuvvay-i Seyyare Muhabirimizin Telgrafnamesi”.

gereklidir. Örneğin Çerkes Ethem, muharebenin kesin bir zaferle bittiğini söylemekte ve hatta Venizelos hükümetinin düşmesini dahi bu muharebedeki zafere bağlamaktadır.⁹⁴ Hatta Ethem, kendi birliklerinin başarısından söz ettikten sonra, düzenli birlikleri yeterince savaşmamakla suçlamıştır. Ancak Genelkurmay bunun tersi düşüncededir ve Ethem'in hem başarısız olduğunu hem de bu başarısızlığın arkasında başkaca sebepler olduğunu belirtmektedir. Genelkurmay, *“Daha muharebe devam ederken, bu taarruzun (amil-i mühimmi ve sebebi olmakla kendilerinden en ziyade hizmet beklenen) Kuva-yı Seyyare'nin (Bir çok kan, malzeme ve fedakarlık sarfıyla yapılan bugünkü muharebede en basit bir iş ve hizmet görmemiş) olmaları, tümen kumandanları tarafından amaçlarının yeni kurulmakta olan muvazzaf kitalarını kırdırmak, zayıflatmak şeklinde değerlendirilmiştir.”* Şeklinde bir yorumlamada bulunmaktadır.⁹⁵ Bu değerlendirme, taarruza katılan 61. ve 11. Tümen komutanları tarafından da desteklenmektedir. 11. Tümen Komutanı olarak taarruza iştirak eden Kurmay Yarbay (Ayıcı) Arif Bey'in şu sözleri dikkat çekicidir: *“Taarruzu durdurdum. Tekrar taarruz etmeyeceğim. Çünkü Seyyar Kuvvetler düşman karşısında sakız çiğniyor. Muharebeye girişmiyorlar. Maksatları, bizi yıpratıp meydanı boş bulmaktır.”*⁹⁶ Bunu 61. Tümen Komutanı Kurmay Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey de şu sözlerle desteklemektedir: *“...Az çok teşkil edilmeye ve düzene koyulmaya çalışılan ordu birliklerini yıpratmak, gayri muntazam teşkilat aleyhine başlayan memnuniyetsizliklere karşı propaganda vesilesi yaratmak ve nüfuzunu sürdürmek.”*⁹⁷ Daha sonra Aralık 1920 tarihinde göreceğimiz gibi, Gördes'in düşmesi sonucu Ethem'in Reşit Bey'e durumu haber vermesi üzerine, Reşit Bey şu cevabı vermiştir: *“Katiyen müdafaa etmemelisiniz. Geri çekiliniz. Kahraman fırkaların müdafasına bırakınız.”*⁹⁸ Bu sözler de, Ethem ve kardeşlerinin, düzenli ordu birliklerini daha sonra da zor duruma düşürmek istediklerinin bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Ethem ise hatıralarında, kendisi için sonradan getirilen eleştirileri reddetmekte ve Gediz'de başarı sağladıklarını, burada kendisinin millet ve orduya çok şeyler kazandırdığını söylemektedir.⁹⁹ Ancak sonraki gelişmeler göstermiştir ki, Gediz'de sağlandığı varsayılan kısmi başarı, esasında cephenin bütününe bakıldığında Yunan ilerleyişini

⁹⁴ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.88.

⁹⁵ **ATASE** Arşiv, 1/4285, Kİ. 565, Dos. 22(35) fh.6-9'den aktaran; Özçelik, **a.g.m.**

⁹⁶ Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, s.211.

⁹⁷ İzzettin Çalışlar, **61.Fırka'nın Gediz ve Kütahya Muharebeleri**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932, s.7.

⁹⁸ Abalıoğlu, **a.g.e.**, s.51.

⁹⁹ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.89.

durdurmadığı gibi, Yunan işgal sahasının İnegöl ve Bursa cihetindeki taarruzlarla daha da ileriye taşındığı görülmüştür. Atatürk de konuyla alakalı olarak Meclis gizli oturumunda şunları söylemektedir: “*Malumu aliniz Bursa cephesinden düşman taarruzla Yenişehir’i işgal etmiştir. Oradaki kuvvetlerimizi işgal etmiş, Uşak’tan taarruz etmiştir. Yani cephenin her tarafında bizi tekrar mağlup etmiştir. Orada da bir taraftan yanlışlıktan düşmanın ricatı, diğer taraftan ricate karar vermesi isabet oldu. Açık bir hava olsaydı, belki de düşman mukabil bir taarruza geçer, yegâne kuvvetlerimizi de orada imha ederdi. Binaenaleyh işte Gediz taarruzu budur.*”¹⁰⁰

3.2. Düzenli Ordu’nun Kuruluşu

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, henüz Sivas Kongresi’nde Umum Kuva-yı Milli Kumandanı olarak göreve getirilmişti.¹⁰¹ Haziran 1920’de de “Umum Garbi Anadolu Kumandanlığı” ya da Batı Cephesi Kumandanlığı adında yeni oluşturulan bir göreve getirildi.¹⁰² Ali Fuat Paşa’nın görevden alınması ve Moskova Büyükelçiliği’ne atanması olayı ise genel olarak Çerkes Ethem olayı ile ilişkilendirilmektedir. Temel sebepler olarak paşanın Batı Cephesi’ndeki duruma yeterince hakim olamadığı iddiası, Ethem ve birliklerinin kimi hukuksuz tutumlarına karşı müsamahakar davrandığı görüşü ve Ankara’yla kimi konularda ayrı düşmesi gibi durumlar gösterilebilir.

Ali Fuat Paşa’nın Moskova Büyükelçiliği’ne atanmasına giden süreçte bazı dönüm noktalarının olduğu söylenmelidir. Bunlardan belki de ilk dikkat çeken, yukarıda Fahrettin Altay’ın anılarında da naklettiği üzere, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların 28 Ağustos 1920’de Afyon’da Albay Fahrettin (Altay) Bey’le yaptıkları görüşmedir. Altay’ın gelenler arasında Ali Fuat Paşa’nın olmamasını hayretle karşıladığından bahsetmiştik. Burada Altay, Mustafa Kemal Paşa’ya cephe durumunu izah ederek, Yunan taarruzu sırasında kuvvetlerin Uşak yanındaki dağlara çekilmesinin yararlı olacağını söylemiş, Mustafa Kemal Paşa da bunu kabul etmiştir. Ancak en son görüşü sorulan Ali Fuat Paşa’nın bunu kabul etmemesi ve mevcut kuvvetle bulunulan mevzide direnilmesini istemesi üzerine¹⁰³ bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Altay bu konuda, “*Ali Fuat Paşa’nın, Paşaların kendi vazifesine müdahale ettikleri zehabına kapıldığını ve bundan müteessir olduğunu hissettim.*” demektedir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ TBMM.GCZ., C.1, s.276.

¹⁰¹ Aydemir, a.g.e., C.2, s.423.

¹⁰² Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri, s.52.

¹⁰³ Altay, a.g.e., s.263; Efe, a.g.e., s.s.108-109.

¹⁰⁴ Altay, a.g.e., aynı yer; Efe, a.g.e., aynı yer.

Bu noktadan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın da Ali Fuat Paşa'nın emri çerçevesinde davranılmasını istemesi de ayrıca dikkat çekicidir.

İkinci bir dönüm noktasının Gediz Taarruzu'nun onaylanması konusunda olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda da değindiğimiz üzere, taarruzun faydalı olabileceği her kesim tarafından kabul edilmekle birlikte, Genelkurmay bu taarruza olası bir mağlubiyette cepheyi olumsuz bir duruma sürükleyeceği gereğiyle karşı çıkmıştır. Atatürk de ilgili görüşünü *Nutuk*'ta yukarıda söz ettiğimiz üzere açıklamıştır.¹⁰⁵ Zira Yunan işgal sahası, Gediz taarruzundan sonra Bursa hattından yapılan taarruzla daha da genişlemiştir. Bu açıdan bu taarruzun kararı ve neticesi, paşanın akıbeti açısından belirleyici bir unsur olmuştur denilebilir. Konuyla ilgili olarak taarruza 61. Tümen Komutanı sıfatıyla katılan Albay Kazım (Özalp) Bey, taarruz sonrasındaki tartışmaları ve düzenli birliklerle Kuva-yı Seyyare'nin karşılıklı suçlamalarını özetledikten sonra şöyle demektedir: “*Kuvayı Seyyare'nin ileri gelenleri, bilhassa subayları gözden düşürmeğe çalışıyorlardı. Ali Fuat Paşa bu duruma müdahale ederek, gerek nizamiye kitalarının ve gerek Kuvayı Seyyare'nin vazifelerini tam olarak yapmış olduklarını beyan etti ise de, münakaşa nihayet bulmadı. Bu günlerde Ali Fuat Paşa Ankara'ya giderek birkaç gün kaldı ve 10 Kasım'da döndüğünde, Moskova Sefaretine tayin olunduğunu... tebliğ etti.*”¹⁰⁶

Ali Fuat Paşa'nın cephe kumandanlığından alınmasındaki dönüm noktası ise paşanın cephe üzerindeki hakimiyetinde gösterdiği düşünülen zafiyet ve düzenli ordu birliklerinin oluşturulmasında bu zafiyetin yaratacağı öngörülen sorunlar gibi görünmektedir. Dönemin Milli Mücadele kadrosu içerisindeki kimi tanıkları da bu konuda hemfikirdirler. Apak, “*Ali Fuat Paşa Çerkez Ethem'le iyi geçinmekte olduğundan çeteciliğin ilgası hareketine onun vasıta olması tabi makul olmazdı.*”¹⁰⁷ Demektedir. İsmet Paşa'nın yorumu ise şöyledir:

“*Gediz hadisesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, bir vesile ile Ali Fuat Paşa'yı Ankara'ya çağırdı. Fuat Paşa, Kuvayı Milliye teşkilatını itibarlandırmak için elinde bir filinta olduğu halde, Kuvayı Milliye elbisesi ile buraya geldi. Mustafa Kemal Paşa ile görüştiler. Mustafa Kemal Paşa, ona gelir gelmez kendisini Moskova'ya sefir göndereceğini söyledi. Ali Fuat Paşa teklifi kabul etti. Mustafa Kemal Paşa bana, başka türlü yapamayız. Bir an evvel muntazam ordu tertibine başlayalım, dedi.*”¹⁰⁸

¹⁰⁵ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.496.

¹⁰⁶ Özalp, **a.g.e.**, s.166.

¹⁰⁷ Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, s.213.

¹⁰⁸ İnönü, **a.g.e.**, s.205.

Ethem'in bu tasfiyedeki rolüne ilişkin rolüne ait verileri de Albay Fahrettin (Altay) Bey'in anlattıklarından edinmemiz mümkündür. Altay, şöyle demektedir:

“Ben cephede iken Ali Fuat Paşa Afyon’a gelerek Ethem’in istediği bazı şahısları Kütahya’ya göndermiş. Kumandanı olduğum bir mevkide benim haberim olmadan bu şekilde bir davranışta bulunulmasından üzüldüm. Eskişehir’e giderek kendisini ziyaret ettim. Sözü Ethem’den açarak davranışlarını anlattım ve: (Bir jandarma çavuşluğundan yetişen bu adamın bizlere karşı aldığı durumu düzeltmesine delalet buyrulması yerinde olacaktır.) dedim. Paşa da (Hürmetkâr olması tabidir amma, jandarma çavuşluğu çok eskidir. Şimdi büyümüş milli kumandan olmuştur. Ona da hakkını vermeliyiz.) Dedi. Ben de (Evet doğrudur. Geçen zaman içinde biz de bir taş parçası gibi durmadık. Bu sebeple aramızdaki nispet değişmemiştir.) dedim. Bu cevabım karşısında Ali Fuat Paşa gülerek elini omzuma koydu ve şöyle dedi: (Merak etmeyin her şey düzelecektir.) Birkaç saat sonra da aldığı emir üzerine Ankara’ya gitti. Sonraları şu haber geldi: Ali Fuat Paşa Moskova Büyükelçiliği’ne tayin edilmiştir.”¹⁰⁹

Fahrettin Altay’ın anlattıklarından da açıkça görüldüğü gibi, Altay da Ali Fuat Paşa’yı Ethem’in tesirinde görmekte ve Moskova Büyükelçiliği’ne atanmasında bu durumun etkili olduğunu vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa’nın artık Batı Cephesi’ne hakim olamayacağını ve düzenli ordu birliklerinin kurulması için uygun kişi olmadığını düşünmektedir. Mustafa Kemal Paşa, *“Gediz muharebesinden ve onun maddi ve mânevi can sıkıcı neticelerinden sonra, Fuat Paşanın cephe üzerindeki kumandanlık tesir ve nüfuzu sarsılmış gibi görülüüyordu.”* diyerek meseleye giriş yapmakta ve Fuat Paşa’yı görevden almayı düşündüğünü söylemektedir.¹¹⁰ Yine de bu zamana kadar Mustafa Kemal Paşa’nın birkaç defa Ali Fuat Paşa’yla ayrı düşmesine rağmen, onun verdiği kararlara saygı duyduğu ve uygulanmasına son tahlilde ses çıkarmadığı da söylenmelidir.

Kılıç Ali Bey de Mustafa Kemal Paşa’nın uyumlu davranışlarına işaret etmiş ve her şeye rağmen Mustafa Kemal Paşa’nın Ali Fuat Paşa’yı çok sevdiğini, mücadelenin başından beri kendisiyle birlikte bulunmuş bu arkadaşından vazgeçmek istemediğini söylemiştir.¹¹¹ Bu sebeple Ali Fuat Paşa’nın Batı Cephesi’ndeki görevinden alınarak, yine o sıralarda çok önemli bir yer tuttuğu görülebilecek olan Moskova Büyükelçiliği’ne atanması da, bir anlamda paşayı başka bir görevle de olsa vazifede tutarak ondan vazgeçilmediğini göstermesi açısından önemli olarak görülebilir. Ancak diğer bir taraftan paşanın Batı Cephesi’ndeki görevinden kesin

¹⁰⁹ Altay, **a.g.e.**, s.s.274-275.

¹¹⁰ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.502.

¹¹¹ Kılıç, **a.g.e.**, s.129.

olarak uzaklaştırılmasının gerekli görüldüğü de açıktır. Mustafa Kemal de artık Fuat Paşa'yı Batı Cephesi komutanlığından almanın gerekli olduğunu söylemekte ve o dönemde Moskova büyükelçiliği gibi önemli bir görevin oluşturulmasının gerekli olduğu ve pekala Ali Fuat Paşa'nın da bu göreve getirilebileceğini belirtmektedir.¹¹² Ali Fuat Paşa'yı görevden almakla verdiği kararın kendince ne kadar doğru olduğunu da şu sözlerle dile getirmiştir: “Efendiler, 8 Teşrinisani 1920’de, Fuat Paşa Ankara’ya geldi. İstikbal için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşayı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuvayi Milliye kıyafetinde gördüm. Garp Cephesi Kumandanını bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve zihniyet bütün Garp Cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal kalmamıştı.”¹¹³

Ali Fuat Paşa'nın görevden alınıp yerine yapılan yeni tayinlerle ilgili görüşte bulunan Çerkes Ethem ise, bu durumun tamamen kendi aleyhine yapılması planlanan icraatın bir parçası olduğu düşüncesindedir. Ethem şöyle demektedir: “Komutan değişikliğinin gerçek nedenine gelince, ondan sonra cereyan eden haller dahi bize anlatır ki, İsmet ve Refet Beyler, Mustafa Kemal Paşa'nın, uygun zamanların gelmesinden faydalanarak, Ethem ve kuvvetleri aleyhindeki düşüncesine ve planına tamamıyla vakıf bulunuyorlardı. Ali Fuat Paşa'da ise, böyle bir plana iştirak kabiliyeti bulamamışlardı.”¹¹⁴

Ali Fuat Paşa'ya göre kendisinin Batı Cephesi'nden alınmasındaki birinci neden, Milli Mücadele'ye kendisi gibi başından beri iştirak etmeyenlerin, yani sonradan katılmış olan kimselerin aleyhine yaptıkları propagandanın tesiri ve kendisinin bu tesirle memleket dışarısına çıkarılmak istenmesidir.¹¹⁵ Ali Fuat Paşa, Ethem'e karşı zayıf olduğu, birliklerini zapturapt altına alamadığı, Gediz Taarruzu'nu Ethem'in telkinine dayanarak yaptığı iddialarını tümünden reddetmekte ve “ilah... Hayır hayır. Bunların hiçbirisi doğru değildir.” demektedir.¹¹⁶ Ayrıca Fuat Paşa, Atatürk'ün Nutuk'ta kendisi için yazdıklarını da eleştirmekte ve “Vagondaki kompartımanında asılı duran bir filintayı omuzumda ve açık yakalı giydiğim bir askerî ceketini de Kuva-yı Milliye kıyafetinde göstermek suretiyle” diyerek kendisinin orduyu herhangi bir siyasi cereyana kaptırmakta olduğu fikrinin kastedildiğini söylemektedir.¹¹⁷ Ancak

¹¹² Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.503.

¹¹³ **A.g.e.**, C.2, s.504.

¹¹⁴ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.89-90.

¹¹⁵ Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, s.s.116-118.

¹¹⁶ **A.g.e.**, s.s.118-119.

¹¹⁷ **A.g.e.**, s.122.

ona göre bu iddialar da yersizdir. Hatta Ali Fuat Paşa, daha sonradan mücadeleye katılmış olanlar diyerek kastettiği İsmet ve Fevzi paşaların, Ahmet İzzet, Tevfik ve Salih paşaların İstanbul’da iktidar oldukları dönemde çeşitli görevler aldıklarını hatırlatmıştır. Mustafa Kemal’in bu zatlara Garp Cephesi Kumandanı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olarak tayin etmesinde de belki Ahmet İzzet ve Tevfik Paşa hükümetleriyle bir anlaşma yolunun aranması ihtimalinin de etkili olabileceğini de eklemekten geri durmamıştır. Nihayet Ali Fuat Paşa, yaptığı durum değerlendirmesi ve eleştirilerden sonra, “*Moskova’dan döndüğüm zaman evvelce maruz kaldığım haksızlıkların tamir edilmek istendiğini görmüş olmakla müsterih olmuştum.*” demektedir.¹¹⁸

8 - 9 Kasım 1920 tarihinde Ali Fuat Paşa Batı Cephesi Komutanlığını İsmet Paşa’ya tevdi etmiş ve görevi kabul ederek Moskova Büyükelçiliği’ne atanmıştır.¹¹⁹ Bunun İstanbul basınına yansması ise ancak bir ay kadar sonra olmuştur. *İleri* gazetesinin *Bosfor* gazetesinden alıntılanarak yaptığı haberde şöyle denmektedir: “*Ankara Hükümet Garp Cephesi Orduları Kumandanı Ali Fuad’ı Moskova sefaretine tayin eylemiştir. Ali Fuad, mahal-i memuriyetine izzet etmek üzere ayın başında Ankara’dan hareket etmiştir. Mumaileyhin yerine mezkur cephe kumandanlığına henüz kimse tayin edilmemiştir. (Bosfor)*”¹²⁰ Gazetede ki ifadelerden de anlaşıldığı gibi olaylar İstanbul basınına oldukça geç ve eksik yansıyabilmektedir.

Düzenli bir ordu kurulması fikri, esasen Ali Fuat Paşa’nın tümünden karşı olduğu bir fikir değildi. Bunu hem kendisi söylemektedir¹²¹ hem de kimi araştırmacılar da benzer kanaattedirler.¹²² Ancak yukarıda da sebeplerini izah ettiğimiz üzere, düzenli bir ordu kurulması sürecinde Ali Fuat Paşa Ankara tarafından doğru adam olarak görülmemektedir. İsmet Paşa, 8 Kasım 1920 günü Batı Cephesi’ne tayin olduğunu söylemektedir. 10 Kasım’da Bilecik’e gelmiş ve kumandayı ele almıştır.¹²³ Batı

¹¹⁸ A.g.e., s.123.

¹¹⁹ Atama tarihi ile ilgili farkı bilgiler vardır. Gottard Jaeschke’nin **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi** adlı eserinde tarih 10 Kasım olarak verilmiştir. (Bkz: HTV.1168’den aktaran; Jaeschke, A.g.e., s.128.) Atatürk’e göre bu tarih 8 Kasım 1920’dir. (Bkz: Atatürk, C.2, s.504.) Kazım Özalp’in hatıralarında 9-10 Kasım denmekte, İsmet İnönü’nün hatıralarında ise 8 Kasım tarihi yinelenmektedir. ATASE arşivindeki belgelerde de 8 Kasım tarihi verilmekte olduğu Ayfer Özçelik tarafından aktarılmıştır. Özçelik atamanın 8 Kasım tarihinde paşaya bildirildiği ve paşa tarafından kabul edildiğini, resmiyette ise atama tarihinin 21 Kasım 1920 olduğunu söylemektedir. (Bkz: Özçelik, a.g.t., s.s.374-375.) Ancak Genelkurmay’ın kendi yayını olan **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi’nde** atamanın tarihi olarak 9 Kasım 1920 günü verilmektedir. (Bkz: TİH.BC, C.2, KS.2., s.447-448.)

¹²⁰ *İleri*, 10 Aralık 1920, “Kemalilerin Moskova Sefiri”.

¹²¹ Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, s.s.118-119.

¹²² Aydemir, a.g.e., C.2, s.421.

¹²³ İnönü, a.g.e., s.205.

Cephesi'nin yeni karargahı ise Eskişehir'dir. Cephe, Garp ve Cenup (Batı ve Güney) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı Cephesi Komutanlığının hakimiyet sahası Karadeniz'den Kütahya'ya kadar belirlenmiş, 24, 11, 61. Tümenler ve Ethem kumandasındaki Kuva-yı Seyyare ile bazı milli kuvvetler bu cephe komutanlığına bağlanmıştır.¹²⁴ Güney Cephesi Komutanlığı ise, komutanlık Refet Bey'de olmak üzere Adana ve havalisi de dahil olacak şekilde Adalar Denizi'ne¹²⁵ uzanan sahayı kontrolü altına almış, 8, 23, 57. Tümenler ve milli kuvvetlerle yeni kurulmakta olan iki süvari alayı da bu komutanlığa bağlanmıştır.¹²⁶ Bu yeni düzenleme düzenli bir ordu kurulmasının kurumsal ve sistematik bir hale gelişinin işaretidir. Bu işaret Mustafa Kemal'in *Nutuk*'taki şu sözlerinde vücut bulmaktadır: “*Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları davet ederek yeni vaziyet ve vazifelerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim katî direktif: (Süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmekten) ibaret idi. Bu suretle 1920 senesi Teşrinisanisinin sekizinci günü (gayrimuntazam teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı) fiil ve tatbik sahasına vaz'edilmiş oldu.*”¹²⁷

3.3. Çerkes Ethem'in Düzenli Ordu ile İlişkileri

Çerkes Ethem ve kardeşlerinin düzenli ordu ve subaylıkla ilgili olan fikirlerini anlamak için birkaç parametreyi ortaya koymak gereklidir. Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde kısmen bu parametrelerin bir kısmına değinmiştik. Bu başlık altında bunları detaylandırmaya çalışacağız.

Öncelikle bilinmesi gereken şey Çerkes kardeşlerin geçmiş yaşantılarıdır. Tevfik ve Reşit Bey, daha önce Balkan Savaşları'nda bulunmuş, gerilla tipi çetelerle mücadele etmişlerdir. Reşit Bey daha önce Trablusgarp Savaşı'nda da aynı mücadele tipini yakından tanımış, 1913'deki Garbi Trakya Harekatı'nda da Süleyman Askeri Bey ve Kuşçubaşı Eşref Bey'le birlikte çete savaşlarını deneyimlemiştir. Çerkes Ethem de Rauf Bey'in maiyetinde katılmış olduğu İran-Afgan seferinde bu savaş tipini deneyimleme şansına erişmiştir. Dinamo da eserinde, Refet Bey'le düzenli ordu meselesini tartışırken Ethem'i şöyle konuşturmuştur: “*Biz, bunun uygulamasını İran'da da gördük. Çete savaşları, bir istilâ ordusunu en çok yıpratacak olan*

¹²⁴ Apak, *GÇNK*, s.212; Özalp, *a.g.e.*, s.167.

¹²⁵ Ege Denizi.

¹²⁶ Apak, *a.g.e.*, Aynı yer; Özalp, *a.g.e.*, Aynı yer.

¹²⁷ Atatürk, *a.g.e.*, C.2, s.504.

sistemdir.”¹²⁸ Çerkes kardeşlerin diğer iki kardeşi de yine çete savaşlarında ölmüşlerdir.¹²⁹

Tüm bunlara bakılırsa, bu kardeşlerin çete savaşını ve düzensiz kuvvetleri, düzenli kuvvetlere tercih etmelerinin bir sebebinin bu durum olduğu ileri sürülebilir. Ancak elbette, bu yalnızca sebeplerden bir tanesi olabilir. Çeteciliğin ya da düzensiz kuvvetlerin Çerkes kardeşlerce yeğ tutulmasının nedenlerinden birisi de özellikle Yeşil Ordu Cemiyeti ile girilen ilişkilerin bir etkisidir. Cemiyete göre ancak bir halk ordusu başarıyı getirebilir. Bu ordu da Yeşil Ordu Cemiyeti’nin iyiden iyiye kendisine kanallı etmeye çalışmış olduğu Ethem’in Kuva-yı Seyyare’sinden başkası değildir. Bu durumu da takip eden başlıklarda tartışacağız.

Kamuoyunda özellikle Yozgat İsyanı’ndan sonraki aşamada gücünün ve popülerliğinin zirvesinde bir yer edinen Ethem’in, düzensiz kuvvetlerle başarı elde edilebileceğini düşündüğü bilinmektedir. Ethem, henüz kurulmakta olan ve zayıf görünen düzenli birlikler isyancılarla mücadelede zafiyet gösterirken, emrindeki kuvvetlerle Anzavur’u defalarca yenmiş, Bolu ve Düzce isyanlarını bastırmış ve nihayet Yozgat’ta çok tehlikeli bir boyuta gelen isyanı şiddetle bastırarak sona erdirmiştir. Bunlarla birlikte Batı Cephesi’nde Demirci Muharebesi’ni kazanarak büyük bir başarı daha elde etmiştir. Dinamo, bahsettiğimiz durumla alakalı şöyle demektedir: “*Ethem beyin aylardır üst üste kazandığı zaferler, henüz siyasal bir güçten başka bir şey olmayan Mustafa Kemal’in prestijini düşürdükçe düşürmüştü, Mecliste arkasından gidenlerin sayısını yarıdan aşağı indirmişti. Şimdi, Mecliste başbuğ olarak Ethem beyi, ordu olarak onun Kuvayı Seyyaresini tutanlar, çoğunlukta idi.*”¹³⁰ 1920 yılı içerisinde meydana gelen tüm bu olaylar şu tablonun göstergesidir: Heyet-i Temsiliye’den TBMM’ye giden süreçte Milli Mücadele kadrosu düzenli ordu birliklerinin azlığının sıkıntısını çekmektedir. Bu da Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin ön plana çıkmasını sağlamış görünmektedir. Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare’sinin bu dönemde kuvvetlenerek parlaması tesadüf değildir. Batı Cephesi’ndeki çetelerden ve gönüllü kuvvetlerden yararlanılması, Yunan ilerleyişine karşı alınmış ilk tedbirlerden olup mütareke sonrası vaziyetin ancak buna imkan tanıdığı görülmektedir. Ayrıca iç isyanların getirdiği zor tablo da, bir düzenli ordu inşasını geciktirmiştir. Bursa’nın düşmesi sonrası Mustafa Kemal Atatürk’ün

¹²⁸ Dinamo, a.g.e., C.7, s.315.

¹²⁹ Cilasun, a.g.e., s.21.

¹³⁰ Dinamo, a.g.e., C.7, s.318.

meclisteki eleştiriler üzerine *Nutuk*'ta yapmış olduğu açıklama, söz konusu durumu izah için oldukça açıklayıcıdır. Atatürk şöyle demektedir:

“Bütün felâketin müsebbibi olmak üzere, daha teşekkül ve deruhdei mesuliyet edeli iki ay olmayan Heyeti Vekileyi mesul etmek istihdaf olunuyordu. Bir seneyi mütecaviz bir zamandan beri, Yunan ordusunun İzmir muntıkasında yerleşmiş ve mütemadiyen hazırlanmakta bulunmuş olduğu ve buna mukabil İstanbul hükümetinin ordumuzu mütemadiyen meflûç edecek esbap ihzariyle meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden teşkil edebildiği millî kuvvetleri inhilâl ve imha ettirmeye sâi olmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülmüyordu. Eğer, bu bir sene zarfında Yunan kuvvetleri karşısında, az, çok bir vaziyet vücuda getirilmiş idi ise bunun da, beş on fedakârın kendiliğinden vuku bulmuş olan azim ve gayretleri mahsulü olduğunu nazarı insafa almak istemiyorlardı. Harekâtı askeriye, vaziyeti hakikiyeye vâkıf olarak ve icabatı askeriye nazarı dikkatte tutularak mütalâa ve tetkik eden yoktu. Söylenilen sözler, ya hissi hamiyet galeyanyla veyahut za'fî kalb eseri olarak feryad ü figan halinde dermeyan ediliyordu.”¹³¹

Ethem ve kardeşlerinin düzensiz kuvvetleri düzenli orduya yeğ tutmasının sebeplerinden bir diğeri Kuva-yı Seyyare'nin kendisini idame ettirme biçimiyle ilgilidir. Kuva-yı Seyyare, pek çok müfrezeden oluşan bir birliktir. Bu müfrezelerin her birinin ayrı bir komutanı vardır. Ancak hepsinin başında Ethem ve zaman zaman da ona vekalet eden Tevfik Bey bulunmuştur. Bu birlikler, gittikleri yerde halk tarafından doyuruluyor, etraftan yardım adı altında zorla para ve mal alıyor, pek çok yağma hareketine karışıyorlardı. Ganimetler müfreze komutanları tarafından usulünce dağıtılıyordu. Ayrıca Kuva-yı Seyyare fertleri 25-30 Liradan 60 Liraya kadar ulaşan bir aylık alıyorlardı ki düzenli ordu birliklerinde bu paranın yarısına yakınına alabilen bile yoktu.¹³²

Özellikle Yozgat isyanı sonrası, Ethem kuvvetlerinin nasıl bir iaşe sistemine dayandığını göstermesi açısından önemlidir. Apak konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: *“Ankara'dan Eskişehir'e gelen Kuvayı Seyyare hiç kimseye müracaat etmeksizin, kendi konakçı subayları vasıtasıyla keyiflerinin istediği en güzel evleri boşalttırarak, sahiplerini içlerinden kovup yerleştiler. Cepheye hareket etmezden önce biraz yorgunluk çıkardılar. Günlerce gezdiler, eğlendiler, at oynattılar. Yozgat'ta çalıp çırpıtları banknotları, sarı liraları, kadınlara mahsus asım takımlarını israfla sarf eylediler, kamçılarını gümüşlettiler, kılıçlarını savatlattırdılar, hesaplarını düzelttiler.”¹³³* Ethem birliklerinin Yozgat'ta yaptıkları yağma ciddi boyutlardadır. Ethem'in adamlarının Yozgat'tan gasp ettikleri sürü sürü koyunu getirip Ankara'da

¹³¹ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.463.

¹³² Abalıoğlu, **a.g.e.**, s.16.

¹³³ Apak, **GCNK**, s.194.

satması bu konuda ilginç bir örneği teşkil eder. Yunus Nadi bu konuyla ilgili şöyle demektedir: “Yozgat ve havalisi isyanlarının bastırılıp söndürülmesinden dönen milli kuvvetlerin, beraberlerinde ganimet olarak pek çok eşya ile beraber sürülerle her cins hayvan da getirmiş olmaları, Ankara’da kötü tesirler yaratmaktan geri durmamış ve bir hayli söylentilere yol açmıştı. Bu eşya ve hayvanların asilere ait olduklarının kat’i olarak tespiti kabil olsa, belki yine “Layiktırlar, o olsun!” denilip geçilebilirdi. Fakat bunun mutlaka böyle olduğu muhakkak değildi. Belki, rastgele herkesin mal ve mülkünün alınmış olması ihtimali daha kuvvetliydi.”¹³⁴ Ethem kuvvetlerinin Yozgat’tan getirmiş olduğu 2500 koyun, 500 sığırın bedeli olan 25.000 Lira, Yozgat ahalisine TBMM tarafından ödenmiştir. 2 Eylül 1920’de yayınlanan ilgili kararname şöyledir: “...Yozgat hadisesinde Kuvayı Tedibiye tarafından alınan iki bin beş yüz koyun ve beş yüz sığırın bedeli olan yirmi beş bin liranın, sahiplerinin zırlıtısına nihayet verilmek ve özel senedi geldiğinde verilmek üzere şimdiden avans suretiyle peyderpey Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne verilmesine, söz konusu vekâletin Levazımatı Umumiye Dairesi İkinci Şube ifadesiyle yazılan 1.9.20 ve 335/5109 numaralı yazısında lüzum gösterilmiş ve görüşülerek o suretle muamele yapılması 2.9.20 tarihinde Heyeti Vekile’ce kararlaştırılmıştır.”¹³⁵ Atatürk de konuyla ilgili olarak, Aralık 1920 sonlarında TBMM’de Kuva-yı Seyyare’nin durumu görüşülürken şu yorumu yapmıştır: “Mesela bazı yerde koyunlar gasbolunmuştur. Hükümet ağzını kapamış, kulaklarını tıkamıştır. Müracaat eden insanların parasını vermiştir.”¹³⁶

Kuva-yı Seyyare’nin yapmış olduğu usulsüzlüklere ilişkin çalışmamızın 1. Bölümü’nde ayrıntılı malumat verdiğimizden meseleyi Yozgat İsyanı sonrası yapılan usulsüzlükleri anlatmakla iktifa etmiş olarak uzatmayacağız. Ancak anlattıklarımız Ethem ve kardeşlerinin düzenli orduya karşı neden muhalif bir tutum geliştirdiklerine ışık tutar mahiyette olduğundan örneklerle devam etmek gerekir. Ethem ve kardeşlerinin, içinde oldukları durumun kendilerine tanıdığı serbestiyetten vazgeçmek istememeleri bir tarafa, birliklerinin vaziyeti de kendilerinin düzenli ordu birlikleri içerisine dahil edilmelerini zorlaştırmaktadır. Bu birlikler genel itibarıyla suçlu ve serserilerden, katillerden, eski hükümlülerden, gönüllülerden, asker kaçaklarından v.s. oluşmaktadır. Serbest yaşam biçimine, ganimetlere ve yüksek maaşa alışmış olan bu tip insanları bir düzene sokmak çok zordur. Bu konuda Tevfik Bey’in İsmet Paşa’nın

¹³⁴ Abalıoğlu, a.g.e., s.14.

¹³⁵ Atatürk’ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, s.288’den aktaran; Efe, a.g.e., s.126.

¹³⁶ TBMM.GCZ, C.1, s.301.

mektubuna verdiği yanıt oldukça açıklayıcıdır. 22/23 Kasım 1920’de İsmet Paşa, birliklerinin durumu hakkında bilgi almak ve mali bir hesap yapabilmek adına Tevfik Bey’e yazı yazmıştır. Tevfik Bey’in verdiği 27 Kasım 1920 tarihli yanıtta şöyle denmektedir:

“Garp Cephesi Kumandanlığına,

Kuvayi Seyyare ne bir fırka ne de bir Kuvve-i Muntazama haline ifrağ edilemez. Ve imkanı da yoktur. Çünkü bu kuvvetin bir intizama girebilmesi ve bu yükün kabul edilebilmesi için her müfrezenin başına müteaddit zabitan hesap memurları bulunmakla kuyudatının muntazam tutulması lazımdır. Halbuki bu serserilerin başına ne bir zabıt ne de bir hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber kabul ettirilmesi imkanı yoktur. Çünkü zabıt gördüler mi Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezeler Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Ve bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan müteşekkildir. Ve sen yapamıyorsun diye bunların tebdili imkanı da yoktur.

Kuva-yı Seyyare’nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zaruridir. Aksini iddia etmek katiyen doğru olmamakla beraber yükü de kabul ederiz dersek büyük bir yalan söylemiş oluruz. Bu zamana kadar olduğu gibi gelişigüzel idare olunamaz dersiniz Kuvayi Seyyare’nin hizmetine nihayet vermekten başka çare yoktur. İşin doğrusu budur. Bunun haricinde söylenileceği her şey yalandır. Bendeniz bir defa bu işin haricinde hiçbir iş kabul edemem. Ethem beye yazınız bunu bu saatte kabul ederse gelsin idare etsin. Bu kuvveti askeriye zapturapt ve intizama koymak değil bu fikrin meydan almakta olduğunu hissettiği anda inhilal eder. Rica ederim bu yazdığım şeyleri bir şeye hamletmeyiniz.

Kuvayi Seyyare K. Vekili Tevfik”¹³⁷

Tevfik Bey tarafından verilen bu yanıt, hem subayların Kuva-yı Seyyare birlikleri ve genelde de milli kuvvetler nezdinde nasıl görüldüğüne ilişkin bir ipucu sunmakta hem de Çerkes kardeşlerin gerekçelerini sundukları şekilde düzenli ordu kıtalarına katılmalarının mümkün olmadığını düşündüklerini göstermektedir. Reşit Bey de, 19 Ağustos 1920 tarihli oturumda şunları söylemiştir:

“Burada bir Heyeti Hükümet var. Bir Heyeti icraiye var. Bendenizce, hepimiz dağılalım. Lâzım olan vazifeyi menatıkımızda tamamıyla üzerimize alalım ve bunlar burada vazifeleriyle meşgul olsunlar. Hatta mümkün ise müsellehan bir şey yapalım. (Cepheye gidelim sadaları.) Hulâsa; memleketimiz lehine propaganda yapalım. Sonra muhterem arkadaşlar, bu heyeti, bu azayı kiramı, birçok memleketlere, Avrupa’ya, Fransa’ya, Amerika’ya benzetiyorlar. Biz hiçbirisine benzemeyiz. Biz istiklâli, namusu, haysiyeti, haysiyeti milliyesi payimal edilmek üzere hücumu uğramış bir milletiz. Böyle olan bir millet burada - esassız diyeceğim, affedeceksiniz - çünkü öyle görüyorum. Pek öyle lüzumlu olmayan şeylerle ne için kendimizi meşgul edelim ve esaslı şeyleri bırakalım? Elhasıl bizim üzerimize en büyük terettüp eden vazife; hepimiz müsellehan dağılalım, o dördüncü maddedeki iki kişi de fazla.. Bir vakti muayyen tayin

¹³⁷ HTVD, S.73, BN.1574.

*edelim. İki, üç, yahut dört ay sonra geleceğiz, sizi kontrol edeceğiz diyelim. Hükümeti bırakalım gidelim.”*¹³⁸

Esasen Reşit Bey’in burada meclisin boş işlerle uğraştığını ima ettiği ve gerekli olanın meclisi boş verip cepheye gitmek olduğu sözlerinin kaynağı, daha önce söylemiş olduğu sözlerde de aranabilir. 1913 yılında Süleyman Askeri Bey ve Kuşçubaşı Eşref Bey’le birlikte Batı Trakya’da bulunurken bu kişilere yazmış olduğu bir yazıda “*Bâki silâhla olur salâh kardaşlar.*”¹³⁹ demektedir. Bu sözler üzerinden bütün bir değerlendirme yapmak zor olmakla birlikte, Reşit Bey’in durumun ciddiyeti ve içeriğine hakim olduğunu söylemek güçtür. Sözlerinden anlaşılacağı üzere ona göre TBMM lüzumsuz işlerle uğraşmaktadır ve dağılması gerekmektedir. Ayrıca Reşit Bey, düzenli ordu tartışmalarının yükseldiği bir sırada Ankara’da Mustafa Kemal’le birlikte 25-30 kişinin de olduğu bir toplantıda şu sözleri söyleyerek, fikrini açıkça belli etmiştir: “*Hâlâ muntazam ordular yapmak gibi boş hülyalar peşinde misiniz? Hâlâ şu erkânıharp beylerle mi gâvuru kovacağınızı zannediyorsunuz?*”¹⁴⁰

Bu konuda Mustafa Kemal Atatürk şunları söylemektedir:

*“Garp Cephesinde, orduda ve halk arasında ve hatta Mecliste, bu cereyan etrafında yapılan propaganda, o kadar kuvvetli ve müessir bir hale geldi ki, (ordudan fayda yoktur, inhilâl etsin! Hepimiz Kuvayi Milliye olalım!) sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı. Garp Cephesi kıtaatı meyanında, Kuvayi Milliye halinde, bir muntaka ve bir cepheye malik bulunan Etem Bey müfrezesinin efradı, âdeta, müstesna ve efradı askariyeye müreccah, imtiyazlı görülmeye, şayanı gıpta telâkki edilmeye başlandı. Etem Bey ve kardeşleri de, herkes üzerinde, bir nevi nüfuz ve hâkimiyet tesisine başladılar...”*¹⁴¹

Komutanlara ilişkin olarak Ethem ve kardeşlerinin tutumunu da Mustafa Kemal meclisin gizli oturumlarından birinde şöyle izah etmiştir:

*“O zaman ne kadar kumandan varsa, o muhitte isimleriyle gayet acizdir, batidir, aklı ermez, yalnız kendilerinin aklı erer, böyle bir zihniyet hasıl oldu. Bu adamlar da diğer bazı kumandanları da mesela telgraf başına çağırarak yüzlerine karşı tahkir etmişlerdi. Biz bunların hepsine vakıf bulunuyorduk. Fakat memleketin temini sükunetine çalışırken bir taraftan da daha çok sükunetsizliğe sebebiyet vermeyi bittabi istemezdim.”*¹⁴²

Rahmi Apak ise ilgili olarak şu sözleri söylemektedir:

“Yozgat isyanından dönüşünde Büyük Millet Meclisini ziyaret eden Etem, samiin locasına girdiği vakit, meb’uslar onu alkışlamışlardı. Çerkes Etem; Anzavoru, Gavur İmamı, Bursa muntakasında tepeleyen Etem, Adapazarı ve Düzceyi şimşek gibi basarak isyanı bastıran ve tepeleyen, Konya isyanını bastırmakta tesiri olan Etem, Salihli ve Alaşehir cephelerini kuran Etem, Yunanlılar karşısında Demirci’de muvaffakiyetli bir muharebe yapan Etem, Her

¹³⁸ TBMM.ZC., D.1, C.3, s. 350.

¹³⁹ Bıyıklıoğlu, a.g.e., 2.Cilt, s.30’dan aktaran; Efe, a.g.e., s.10.

¹⁴⁰ Abalıoğlu, a.g.e., s.72.

¹⁴¹ Atatürk, a.g.e., C.2, s.495.

¹⁴² TBMM.GCZ., C.1, s.279.

tarafından topladığı paralarla mali durumu oldukça kuvvetlenmiş Etem, 200 atlinın ve 1000 piyadenin başı Etem¹⁴³, maiyetinde yüzlerce muvazzaf ve yedek subaya kumanda etmekte olan Etem, pek tabidir ki, emri kumanda altına giremezdi. O zaten subaylığı, nizamiyeciliği ve muvazzaf orduyu istihfaf ediyordu. Mecburi askerlik sisteminin artık iflas eylemiş olduğu Eskişehir'in kahvelerinde ve kültürlü köşelerinde aleni olarak münakaşa ediliyordu.”¹⁴⁴

Apak'ın naklettikleri hem Ethem ve kardeşlerinin içinde bulundukları durumu hem de kamuoyundaki genel kanıyı anlatması açısından önemlidir. Yine Apak, başka bir eserinde Anzavur'un isyanının bastırılıp, Bursa'nın Ethem tarafından kurtarılmasından sonra kendisi için şunları söylemektedir:

“Anzavur'u vuran Çerkez Ethem, Bolu isyanını bastırmak üzere Bursa'dan geçerek gidecek. Bu geçişte onun ve maiyetindeki çete reislerinin takındıkları küstah tavrı unutamam. Hükümet konağının önünden geçerken Ethem'in kardeşi Yüzbaşı Tefik, kendisine selam vermediği için, Bursa'nın Merkez Kumandanlığını yapan süvari binbaşı Eşref'i sokakta tevkif ederek sürükleye sürükleye götürüp hapsedti. Bir konuşma sırasında, bu hareketin, davaya sadık subaylar arasında teessür uyandırdığını, çete reislerinden Hafız Hüseyin denilen zata söyledim. Hemen sert bir çehre ile: (Kim imiş o teessür duyanlar? Onların hepsini hemen kurşuna dizeriz.” Diye cevap vermesin mi? Herif nerede ise beni de öldürecek. Çetecilerin muvazzaf subaylar hakkındaki zihniyetlerini o zaman ilk defa öğrenmiş oldum.”¹⁴⁵

Yunus Nadi yaptığı değerlendirmede özellikle Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin yürüttüğü, düzenli ordu fikrinin artık dünyada sona ermiş olduğu, milis kuvvetlerine ağırlık verilmesi gerektiği propagandasından söz etmekte, ancak Yunan ordusu gibi muntazam bir ordu teşkilatına karşı ancak onun gibi muntazam bir ordu ile mücadele edilebileceğini söylemektedir.¹⁴⁶ Yaptığı bir başka yorumda da Kuva-yı Seyyare'nin neden düzenli orduya geçişe karşı olduğunu maddeleyerek açıklamakta ve özetle hesapsız-kitapsız para istendiğinden, istedikleri yerden istedikleri şeyi elde edebildiklerinden, ganimete el koyduklarından, düzenli bir kadroları olmayışlarından bahsederek, tüm bunların düzenli bir ordu sistemi içerisinde mümkün olmamasının temel sebep olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁷

Şurası söylenmelidir ki, düzenli orduya geçiş TBMM için bir gerekliliktir. Şüphesiz ki gerilla savaşı ya da milis savaşları Milli Mücadele'nin önemli bir safhasını oluşturmuş ve büyük faydalar da getirmiştir. Mustafa Kemal'in bizzat kendisi Trablusgarp'ta bu tarz savaşı deneyimleme şansına sahip olmuştur ve dolayısıyla

¹⁴³ Sarıhan ise, Haziran 1920'ye gelindiğinde Ethem'in yaklaşık olarak 4000 civarında bir kuvvete sahip olduğunu yazmaktadır. Bkz: Sarıhan, **a.g.e.**, s.37.

¹⁴⁴ Apak, **GCNK**, s.s.214-215.

¹⁴⁵ Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, s.194.

¹⁴⁶ Abalıoğlu, **a.g.e.**, s.s.13-14.

¹⁴⁷ **A.g.e.**, s.15.

faýdasını bilmektedir. Ve zaten düzenli ordu kurulması fikriyle birlikte TBMM milli kuvvetlerin tümünden lağvına karar vermiş değildir. Mustafa Kemal de milis kuvvetlerine ya da Kuva-yı Milliye'ye tümünden karşı bir tutum içine girmemiştir. Yapılacak olan yalnızca milli kuvvetleri düzenli ordu kuvvetleri içerisinde eritmek, bir kısmını yeni düzenlemeyle yeniden yapılandırmaktır. Mustafa Kemal'in kendisi de Ethem meselesinin görüşüldüğü 29 Aralık 1920 tarihli oturumda konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: *“Heyet-i Vekile alelülhak Kuvayı Milliye'nin lağvedilmesine karar vermiş değildir. Ayıntap'ta mücadele eden Kuvayı Milliye'dir. Adana ve Mersin cephelerinde mücadele eden Kuvayı Milliye'dir. Binaenaleyh böyle kuvvetlerin lağvına karar vermiş değildir. Belki çapulcu ve muzır Kuvayı Milliye'nin lağvına karar vermiştir.”*¹⁴⁸ Bunlar bir yana, Yunan ordusuna karşı esaslı bir harekatı yapabilecek, onunla baş edebilecek bir ordunun ancak düzenli bir ordu olması gerektiği kanısı, akla da uygun görünmektedir. Bu hususta Sarıhan, *“Mustafa Kemal'in hayat ve mücadele çizgisi göstermektedir ki, isteseydi Ethem gibi 3-4 Bin kişilik bir Kuvayı Milliye toplayabilirdi. Ancak O'na 5000 kişilik bir kuvvet değil, 200.000 kişilik bir ordu gerekiyordu. Bu, ancak çeşitli aşamalardan geçerek kurulabilirdi.”*¹⁴⁹ demektedir ve söz konusu savı desteklemektedir.

Düzenli ordunun çalışma sistemine ilişkin bilgileri yine bu işin mimarlarından olan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (O zamanlar Albay) vermektedir. İsmet Bey iş başına geldiğinde karargahında tümen komutanlarını toplayarak, onlara takip edeceği politikayı ve işleyişi anlatmıştır. Şöyle demektedir:

“Şimdiye kadar Kuva-yı Milliye ile ordu vazifelerini bir arada meczedilmiş halde ifa ediyorduk. Büyük Millet Meclisi teşekkül etmeden evvel gerek ordunun idaresi, ordunun cephe vazifeleri, gerek Kuva-yı Milliye'ye yardım meseleleri, özellikle mali bakımdan ve inzibat bakımından sivil vazife ile karışık bir haldeydi. Anadolu'da milli hükümetin değişiminden sonra vaziyette, sevk ve idarede esaslı bir değişiklik olmuştur. Şimdiye kadar her kumandan kendisine ayrılmış olan bölgeden efradını alır, kıtasının iâşesini ve tesisatını kendisi temin eder, ordunun idaresi hükümetle bir ilgisi olmaksızın kumandan tarafından halkla temas edilerek doğrudan doğruya yapılır. Artık bu usulü terk edeceğiz. Bundan sonra ne isteğiniz olursa Garp Cephesi Kumandanlığından isteyeceksiniz. İhtiyaçlarınız cephe kumandanlığınca temin olunacaktır. İâşenin, teçhizatın ve ordu maaşının temininde bu usule riayet edilecektir. Artık halkla ordunun teması olmayacaktır. Halktan asker almak gerekirse bildireceksiniz, bunların hepsini ben temin edeceğim. Kimseden on para alamazsınız ve kimseyi hiçbir sebepten dolayı tavzif edemezsiniz. Vatandaşın şikâyetiniz varsa bunları usulüne uygun olarak bana bildireceksiniz. Şikâyetler devletin resmi, adli mercilerinde, ordunun adli mercilerinde yani divan-ı harplerde tetkik olunacak ve gereği yapılacaktır. Hiç kimseden para almak yok. Hiçbir vatandaş

¹⁴⁸ TBMM.GCZ, C.1, s.285.

¹⁴⁹ Sarıhan, a.g.e., s.40.

kendiliğinden askere almak yok. Hiçbir vatandaşa eza etmek yok. Bu güne kadar yapılmış olan muamelelerin hiçbirini aramayacağım. Bundan sonra yapacaklarınızın hesabını sorarım.”¹⁵⁰

İnönü’nün hatıralarında naklettiği bu satırlar, düzenli ordu sisteminin Milli Mücadele’de nasıl çalıştığı ve çalışması gerektiğine ilişkin önemli verileri sunar görünmektedir.

Ethem hatıralarında Gediz Muharebesi üzerine gelen eleştirilere yanıt verirken şunları söyler:

“Bana yöneltilen iftiralarından biri de şöyleydi: (Ethem serkeş, emir dinlemez, danışma kabul etmezdi. Düzenli ordu kuruluşuna muhalefet eder, ordunun kuvvetlendirilmesine karşı kordu.) Bu doğru değildir. Ethem ve çevresi değil miydi ki, işin başından beri ordu ve düzenli teşkilatı temsil eden birlikler, zorluklar önünde dağıldıkça toplamış, millet arasında birliği sağlamakta vasıta olmuş, orduya şerefini kazanma fırsatlarını temin etmişlerdir.”¹⁵¹

Görüldüğü gibi Ethem hakkındaki iddiaları reddetmektedir. Ancak buraya kadar değinilen olaylar Ethem’i haklı çıkarır nitelikte değildir. Ethem ayrıca cephe komutanlıklarının değişimi meselesini de şöyle yorumlamaktadır:

“Cephe komutanlarının değiştirilmesinin mahiyeti çok geçmeden eserleriyle meydana çıkıverdi. Kuva-yı Seyyare ve şahsım aleyhinde bir planın uygulanışına doğru ilk adımlar böylece atılmış bulunuyordu. Evet, bu değişikliğin gerçek nedeninin böyle olduğunu doğrulayan propagandalar da arası çok geçmeden yayılmaya başlamıştı. Birkaç gün öncesine kadar milli kahraman diye alkışlayan ve hâlâ da yüziime karşı gülen ve beni okşayanların bana karşı oldubittiler yaratmaya çalıştıkları haberleri geliyordu.”¹⁵²

Ethem’in kendi aleyhine olarak yapıldığını söylediği bu yeni düzenlemeler, Ethem ve Kuva-yı Seyyaresinin usulsüzlüklerine karşı bir tedbir oluşturmakla birlikte, yalnızca ya da doğrudan Kuva-yı Seyyare’ye karşı yapılmış uygulamalar değildir. Ankara’nın istediği Kuva-yı Seyyare’yi dağıtmak değil, yalnızca onları ordu kadroları içerisine alıp, Batı Cephesi’nin yeni düzenine uygun bir şekle sokmak olmuştur. Hatta düzenli ordu kurulması konusunda alınmakta olan tedbirlerin kaynağı daha da eskidir. 16 Mayıs 1920’de bütün gönüllü teşkilatı Milli Müdafaa Vekaleti’ne bağlanmıştır.¹⁵³ Yine 30 Haziran 1920’de, Milli Savunma emrindeki bütün kuvvetlerin asker sayılması ve Kuva-yı Milliye erlerinin işledikleri suçların da askerlerin işledikleri suçlar gibi işlem görmesi kararı alınmıştır.¹⁵⁴ TBMM’nin açılacağı günlerde kimi Anadolu ve

¹⁵⁰ İnönü, **a.g.e.**, s.206.

¹⁵¹ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.90.

¹⁵² **A.g.e.**, s.91.

¹⁵³ **HTVD**, S.54, BN.1235’den aktaran; Sarıhan, **a.g.e.**, s.41.

¹⁵⁴ Sarıhan, **a.g.e.**, s.42.

Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti birimlerinde Kuva-yı Milliyelerin dağıtılacağı söylentileri ortaya çıkmıştır.¹⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920'de de ilgili olarak Albay Fahrettin'e göndermiş olduğu bir yazıda da, "*Milli Meclis tarafından Kuva-yı Milliye dediğimiz milli kuvvetlerin orduya tamamen veya kısmen ne surette ilhak edileceği malum olmadığı...*"¹⁵⁶ denmektedir. Bu yazıdan da anlaşılacağı gibi, esasen düzenli ordu kurulması fikrinin ve çalışmalarının Ethem'in muhalefetine ortaya çıkışından çok daha önce ortaya konduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Kuva-yı Seyyare'den istenenler de esasında normal seyrin bir parçasıdır. Ancak Ethem ve kardeşleri bunu farklı değerlendirmişler, belki de olayların akışı bunda etkili olmuş, karşılıklı güven de giderek azalmaya başlamıştır. Bu konuda eski cephe komutanı Ali Fuat Paşa da Ethem'in aksine düşünmektedir. Fuat Paşa şöyle demektedir: "*Garp Cephesi Kumandanlığı teessüs ettikten sonra tek mil Milli Müfrezeler ya lağvedilmiş veya muntazam ordu teşkilatı gibi idareleri tanzim ve temin edilmişti. Halbuki Ankara'dan avdet edip tekrar Garp Cephesi emrine girmiş olan Etem müfrezesi Ankara'dan almış olduğu bazı gayri resmi salahiyyetlerle kendisinin ve müfrezesinin muamele ve idaresinde daha çok istiklal ve salahiyyet sahibi olmak istediği anlaşılmıştı.*"¹⁵⁷

Her ne kadar Ethem, kendisinin düzenli orduya karşı olduğu iddialarını reddetse de, Muhittin Ünal bu konuda ilginç bir anekdot nakletmektedir. Ankara dönüşünde Reşit ve Ethem Beyler, Yusuf İzzet Paşa ile oturup yemek yemektedirler. Yemek sırasında yaşananları ve Kuva-yı Seyyare – Düzenli Ordu meselesine ilişkin tartışmaları Ünal şu şekilde nakletmektedir:

"Maşallah benim 14. Kolordu'mda senin gücünün dörtte biri bile yoktu. Ethem Bey, bu söyleyeceklerim doğrudan doğruya meslek bilgilerim, tecrübelerim ve gelecek kaygumun bir ürünüdür. Bana öyle geliyor ki, artık Kuva-yı Seyyare'nin nizami güçler durumuna getirilmesi dönemi gelip çatmıştır. Yani sizin bu biçimdeki çalışmanız, dönemini bitirmiştir. Bu değişiklik er geç olacaktır. Bu benim kişisel düşüncem ve Meclis'teki görüşmelerde Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay'ın hazırlıklarından çıkardığım sonuçtur.

Sakın, bu görüşmemizi bana bir kimsenin dikte ettiğini sanma. Ben, senin ahlak ve yürekliliğine çok değer verdiğim için hoş olmayan olayların meydana gelmesini önlemeye çalışıyorum. Kuva-yı Seyyare iç ayaklanmalar ve cephede ufak tefek çarpışmalar sürdüğü sürece elverişli ve gereklidir. Ne var ki sağlam cephe hatları kurulunca iş değişir."¹⁵⁸

¹⁵⁵ Yalman, a.g.m., s.388.

¹⁵⁶ İzzet Öztoprak, "Düzenli Ordunun Kuruluşu", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, 1985, s. 26'den aktaran; Yalman, a.g.m., s.s.388-389.

¹⁵⁷ Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar Kuvay-ı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri*, s.90.

¹⁵⁸ Ünal, a.g.e., s.189.

Bunun üzerine Reşit Bey “*Fakat biz buna imkan vermeyiz paşam, görürsünüz.*” deyince, Yusuf İzzet Paşa yeniden şunları söyler: “*İşte benim kaygım senin bu şekilde konuşmandır. Oysa sana düşen daha soğukkanlı ve sonuçları takdir eder olmaktır. Ben buraya Ethem Bey’i seninle tartışmak için çağırmadım. Onu kıskırtmana da göz yumamam. Ethem Bey oğlum, inşallah olaylar beni yalancı çıkarır. Ne var ki durumu açıkça gördüğüme kaniyim. Bir olup bitti karşısında kalmayasın diye seni uyarmak istedim. İşte o kadar.*”¹⁵⁹ Bu yazılanlardan iki sonuç çıkarılması mümkündür. Birincisi Yusuf İzzet Paşa gerçekten de ileri görüşlülük sergileyerek Ethem’i uyarma gereği duymuş ve aslında olayların o yöne gideceğinin tahmin edilebilirliğini göstermiştir. İkincisi ise, Ünal’ın Yusuf İzzet Paşa’yı bu şekilde konuşturması ve daha sonra da Ethem’in olumsuz bir düzlemde yol almasına “*Reşit Bey’in ihtirasının*”¹⁶⁰ yol açtığını söylemesi, aslında yazarın daha çok kendi fikirlerini meşru kılma çabası içinde olduğuna işaretler, denilebilir.

Düzenli ordu tartışmaları yukarıda izahını yaptığımız çerçevede sürerken, Batı Cephesi Komutanlığı da çalışmalarına başlayarak yeni düzenlemelere girişmiş ve Kuva-yı Seyyare’nin cephe komutanlığıyla ilk anlaşmazlıkları da gerçekleştirmeye başlamıştır. Düzenli ordu ile ilgili düşünceleri daha iyi anlayabilmek için, Yeşil Ordu Cemiyeti ve Çerkes Ethem’in bu cemiyetle olan ilişkisini irdelemekte fayda vardır.

3.3.1. Yeşil Ordu Nedir?

“Yeşil Ordu” tanımı ve oluşumu, Milli Mücadele tarihinin ilgi çekici olgularından bir tanesidir. Zira kavramın kendisine yüklenen farklı anlamlar bir tarafa, dönemin kamuoyunda oluşturduğu algı açısından da dikkate değer bir önemi haiz görünmektedir.

Yeşil Ordu için Milli Mücadele yıllarından bugüne hem dönemin aktörleri hem de araştırmacılar tarafından farklı tanımlar yapılmıştır. Ergün Aybars’a göre Yeşil Ordu Cemiyeti’nin kuruluşu, padişahın askerliği affettiği ve Ankara hükümetinin gayri meşru olduğu yönündeki propagandasına karşı bir tepkidir ve ilk başlarda ulusal askeri birlikler kurulmasını amaçlamaktadır.¹⁶¹ Aybars, bu görüşünü *Nutuk*’a dayandırır görünmektedir.¹⁶² Kinross da bu görüşü destekler nitelikte “*ordu içindeki çözümler karşısında, milli kuvvetlere yeni bir ruh aşılamak amacıyla kurulmuş olan ve milliyetçi*

¹⁵⁹ A.g.e., Aynı yer.

¹⁶⁰ A.g.e., s.190.

¹⁶¹ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, 8. Baskı, Ercan Kitabevi, İzmir, 2003, s.206.

¹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz: Atatürk, a.g.e., C.2, MEB Yay., s.467.

lklerle beslenen düzenli bir askeri gt."¹⁶³ Demektedir. Ancak Kinross'un söylediği gibi ortada "Yeşil Ordu" namında düzenli bir somut askeri gten bahsetmek mümkün görünmemektedir. 19/20 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in ani kalkışmaları bastırmak amacıyla Kazım Karabekir'den bir miktar kuvvet istediğine dair yolladığı telgrafa ilişkin olarak Kazım Karabekir'in anılarında yazdığı şu satırlar meseleye açıklayıcı bir pencere açmaktadır:

*"Hakikatte gnderebileceğim kuvvet Erzurum kabadayılarından Harbi Umum faciasından sağ kalabilenlerden ufak atlı bir müfreze olabilecektir. Bunu manen bytmek, fakat hareketlerinden evvel bu manev kuvveti inşa edip vaktinden evvel kltmemek de ihtiyatlı bir harekettir. Bu müfrezeye pekâlâ kuvvetli bir isim verebilirim: Yeşil ordudan bir müfreze! Rusya'da bir Yeşil Ordunun Denikin ordusu gerisinde birçok işler yaptığını işitmiştik. Yeşil! Bunun milletimiz üzerindeki tesiri de dehşetlidir. Kızıl ismi dâhilen ve haricen fena olabilir ve Bolşevikler geliyor diye büsbütün halkı ayaklandırabiliriz. Yeşilordu! Bu nedir? Bilen yok, rengi şayan-ı ihtiram... İşte Ankara'ya hediye edebileceğim Erzurum dadaşlarından (Kabadayı) atlı mfrezeciğin ismi, buna bir de büyücek bir yeşil bayrak, mesele halledilmiştir."*¹⁶⁴

Cemiyetin içeriği konusunda Zeki Sarıhan da Yeşil Ordu'nun 1920'nin bahar ayında Ankara'da sadece bir dernek ismi olduğunu, bunun askeri güce sahip olduğuna ya da Kuva-yı Seyyare'nin diğer adı olduğuna dair herhangi bir delil olmadığını söylemektedir. Aynı zamanda Yeşil Ordu'nun Kafkas Müslümanları tarafından oluşturulmuş, Kızıl Ordu ile birlikte Beyaz Ordu'ya ve İngilizci yapılara karşı savaşmış bir g olduğunu, 1920'de Ankara'nın zor durumda olduğu bir zaman diliminde, doğudan Türkiye'ye gireceği söylentisinin yayıldığını, 1920 yılında ise Erzurum'dan Ankara'ya aynı adla bir müfrezenin gönderildiğini, bunun da bu isimdeki tek silahlı kuvvet olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁵ Sarıhan'ın ve Karabekir'in söylediklerine göre esasen Yeşil Ordu daha eski bir isimlendirmedir ve Denikin nderliğindeki Beyaz Ordu'ya¹⁶⁶ karşı Kızıl Ordu ile birlikte savaşan bir birliğin adıdır. Ancak bu konuda Sarıhan ve Karabekir bir yerde ayrılmaktadırlar. Sarıhan'ın yanı sıra dönemi yaşamış pek çok kişi Rusya'daki Yeşil Ordu'nun "Müslüman" nitelikli bir g olduğunu düşünmektedirler. Kazım Karabekir ise; *"Yeşil Ordunun Denikin ordusu gerisinde birçok işler yaptığını işitmiştik. Yeşil! Bunun milletimiz üzerindeki tesiri de dehşetlidir. Kızıl ismi dâhilen ve haricen fena olabilir ve*

¹⁶³ Lord (Patrick) Kinross, **Atatürk Bir Millet'in Yeniden Doğuşu**, (ev: Necdet Sander), 12. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s.294.

¹⁶⁴ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yay., İstanbul, 1960, s.646.

¹⁶⁵ Sarıhan, **a.g.e.**, s.149.

¹⁶⁶ Rusya'da 1917'deki Bolşevik Devrimi'nin ardından, zaman zaman İtilaf kuvvetleri tarafından da desteklenen karşı devrimci Rus ordusu bu adla anılmıştır. Amacı arlık rejimini yeniden tesis etmektir. 1919'dan itibaren pek çok mensubu ve ailesi İstanbul'a mülteci olarak kaçmak zorunda kalmıştır.

Bolşevikler geliyor diye büsbütün halkı ayaklandırabiliriz. Yeşilordu! Bu nedir? Bilen yok, rengi şayan-ı ihtiram..."¹⁶⁷ Sözlerinden de anlaşılacağı gibi bu konuda net bir bilgi olmadığını belirtmekte, sadece yeşil renginin aynı zamanda İslam medeniyetini simgelemesinden dolayı bu ismin etkili olarak kullanılabileceğine yönelik yarı mizahi bir gönderme yapmaktadır.

Karabekir ve Sarıhan'ın izah etmeye çalıştığı meselenin iç yüzüne dair açıklayıcı bilgileri ise Stefanos Yerasimos'un yazdıklarından almaktayız. Bu konuda Yerasimos şunları yazmaktadır:

*"Rusya'daki Yeşil Ordu hareketi Doğu Karadeniz kıyılarında Soçi ve Suhumi bölgelerinde çıkan bir Rus Hristiyan küçük köylü hareketidir. 1919 Sonbaharında Denikin'e karşı patlayan fakat Bolşeviklere de karşı çıkan bu ayaklanma 1920 başlarında radikalleşmiş ve kuzeyinden inen Kızıl Ordu ile birleşmiştir. Sancağı kırmızı zemin üzerine yeşil bir haç olan bu hareketin ne İslamlıkla, ne Dağıstan'daki hareketle ne de Anadolu ile bir ilgisi vardır. Ancak 1920 yılının başında Kızıl Ordu ile Karadeniz kıyısında bağlantı kurmak umudunda olan Anadolu bu hareketle yakından ilgilenmiş, ancak bunun niteliğini propaganda amacıyla bir İslam hareketi olarak yansıtmıştır."*¹⁶⁸

Bu yazılanları Şevket Süreyya Aydemir de tamamlamakta ve şöyle söylemektedir: *"Yeşil Ordu sözünün ve varlığının kökü, İslâm'ın yeşil renginden değil, düpedüz Rusya'dan ve Bolşevik ülkelerindeki hareket ve gelişmelerden geliyordu."*¹⁶⁹ Özetle Türkiye'de kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti de bir yerde Rus Yeşil Ordusu'nun isminden ilham alınarak kurulmuş ve isminin kamuoyunda uyandırdığı olumlu algının tesirinden yararlanılmak istenmiştir demek yanlış olmayacaktır.

Bu arada ilginç bir haberi de yeri geldiği için nakletmek gereklidir. Tam da Kazım Karabekir'in Mustafa Kemal'e söz konusu telgrafi gönderdiği tarih olan 19 Nisan 1920 günü İstanbul'da çıkmakta olan ve Milli Mücadele aleyhine yazılarıyla bilinen *Peyam-ı Sabah* gazetesinde *"Yeşil Ordu Nedir?"* başlığıyla bir haber çıkmıştır. Haber metninin bir kısmını alıntılararak buraya nakletmek, hem Türkiye'de kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin yararlandığı ve içine doğduğu ortamı anlamak hem de başlı başına Yeşil Ordu kavramının Türk kamuoyunda uyandırdığı tepkileri ölçmek açısından da yerinde olacaktır. Hatırlatmak gerekir ki söz konusu gazete Ali Kemal'in başyazarlığını yaptığı Ankara karşıtı bir gazetedir. Dolayısıyla haber metnindeki ifadeler de bunu yansıtmaktadır. Haber şöyledir:

¹⁶⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s.646.

¹⁶⁸ Stefanos Yerasimos, **Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye Türk Sovyet İlişkileri**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979'dan aktaran; Emel Akal, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, 2. Baskı, Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s.308.

¹⁶⁹ Aydemir, **a.g.e.**, C.2, s.325.

“Yeşil Ordu Nedir? İttihatçıların efsanevi kuvveti ne imiş? Anadolu’da intişar eden mahut varakparelerin¹⁷⁰ ikide bir de, dillerine doladıkları, azimet ve kuvvetinden bahsettikleri bir şey var ise, o da Yeşil Ordu denilen hayali kuvvettir. Anadolu’nun o mahut lahana yapraklarından hiçbir tanesi yoktur ki, her gün karilerinin nazarına, Yeşil Ordu’nun hayali bir muzafferiyetini peşkeş çekmesin. Hâlbuki (Morning Post) gazetesine Novorossisk’ten gönderilen atideki mektuptan anlaşılacağı veçhile Yeşil Ordu, öyle denildiği ve halka inandırılmak istenildiği veçhile, muntazam bir kuvvet değil, Rus ordusundan firar etmiş ve çeteciliğe koyulmuş bir takım çapulcu çetelerden ibarettir. (Morning Post) gazetesinin bu hususta vermiş olduğu merakaver tafsilatı zirde nakil ve tercüme ediyoruz:

Bu ordu hakikatte derme çatma kuvvetten başka bir şey değildir. Bunda her türlü sınıf-ı içtimaiyeye mensup adamlar vardır. Bunlardan bazıları muharebe-i dâhiliye esnasında iken, muhasım taraf canibinden ilan olunan seferberlikten kaçan köylülerdir. Diğerleri herhangi bir cürüm veya cinayetten dolayı kendi hemşehrileri tarafından köylerinden kovulan serserilerdir. Diğer bazıları şurada burada yeni bir hükümet teşkil hevesine düşen ve buna muvaffak olacakları zannında bulunan hayalperest ve sergüzeştçi gençlerdir. Birçoğu Bolşevik orduları Şimali Kafkasya’dan tard olunduktan sonra her nasılsa geri kalan Bolşeviklerdir. Bir takımları da Denikin ordusunun gerisinde iğtişaat çıkarmak üzere bu cihetlere gizlice gönderilen Bolşevik tahrikçileridir.”¹⁷¹

Öncelikle haberin 19 Nisan 1920 tarihli olması, “Doğudan kurtarıcı bir Yeşil Ordu gelecek.” Söylentilerinin o sıralarda ayyuka çıkmış olduğunun bir delili gibi görünmektedir. Bununla birlikte haberde görüldüğü üzere Ankara merkezli gazeteler “lahana yaprağı” denilerek kötülenmekte ve bu gazetelerde sürekli olarak bir “hayali Yeşil Ordu’nun zaferlerinden” bahsedildiği yazılmaktadır. Haber kaynağı olarak verilen ve haber metninin bir kısmını alıntıladığımız Morning Post gazetesinde Yeşil Ordu ile ilgili bir haber çıkması da, bu meselenin ama farklı ama benzer yönleriyle uluslararası kamuoyunda da gündem olduğu ve Yeşil Ordu konusunda dış kamuoyunda da bazı yansımaların görüldüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Peyam-ı Sabah gazetesi, Anadolu’daki Yeşil Ordu söylentileriyle halkın kandırılmak istendiğini, ortada bir muntazam kuvvet olmadığını ve bu Yeşil Ordu’nun aslen çapulculardan ve firarilerden oluşan çetelerden mürekkep bir yapılanma olduğunu söyleyerek Anadolu gazetelerindeki haberleri eleştirmektedir.

Fahrettin Altay ise Yeşil Ordu adıyla tanışmasını şöyle anlatmaktadır: “Ankara’dan gelen haberlerden bir yeşil ordu havadisi yayıldı, bize gelen Osman Bey’in flamasının yeşil kırmızı oluşu dikkati çektiyse de pek üzerinde durmadım. Şimdiki haberler Ankara’da bir İslam Bolşevik idare kurulacağı suretinde idi. Yeşil

¹⁷⁰ Dönemin basınında, karşıt gazeteleri eleştirmek ya da yermek için sık kullanılan bu ifade “kağıt parçası, önemsiz evrak” anlamlarına gelmektedir. Bu kelimeyle birlikte “lahana yaprağı” ifadesi de yine o dönem gazetelerinde aynı maksatla kullanılan bir başka ilginç benzetme olarak görünmektedir.

¹⁷¹ Peyam-ı Sabah, 19 Nisan 1920, “Yeşil Ordu Nedir?”.

renk İslamlığı, kırmızı Bolşevikliği gösteriyormuş. Resmi bir tebliğ almadığımız ve karşımızdaki düşmanla uğraştığımız için bu söylentilere fazla kıymet vermemiştim.”¹⁷² Burada dikkat çeken husus, cemiyetin Bolşevik karakterli olduğuna dönük de bir intiba bıraktığıdır. Cemiyetin bir başka karakteri ise “İttihatçılık” esaslı görünmektedir. Örgütün, “*Türkçe kaynaklarda ya bir muamma ya da efsane olarak*”¹⁷³ geçtiğini söyleyen Niyazi Berkes, cemiyetin ittihatçılığıyla alakalı olarak şöyle demiştir: “*Bugün artık biliyoruz ki Meclis içinde Enver Paşa’yı iktidara getirme işine koyulmuş geniş bir İttihatçı komplosu vardı. Yeşil Ordu’nun efsane yanı, işte bu komplo gelişirken Kafkasya’da Enver Paşa’nın bir İslam ordusu kurduğu yollu propagandalar sırasında doğdu. Yeşil Ordu’nun efsaneleşmesi, Enver Paşa’nın Cezayir’den Hindistan’a kadar bütün İslam âlemini ayaklandıracak türünden hayallerin yoğunlaştırıldığı ya da eski İttihatçı Turancılığı’nın yeni bir kılık aldığı döneme rastlar.*”¹⁷⁴ Sonradan yapılmış bu tespiti dönemin aktörlerinden Rahmi Apak da şöyle desteklemektedir:

“*Bu Yeşil Ordu’ya Bursa’da iken ne olduğunu bilmeden ben de girmiştim. Kafkasya’da bulunan Enver Paşa’nın kurduğu ve Bolşeviklerin desteklediği bir teşebbüs olduğu fikrinde idim. Açık konuşuyorum. Benim, Milli Mücadele davamızın yüzde yüz muvaffak olacağı hakkında kanaatim yoktu. Fakat yüzde otuz bile olsa, mademki başka kurtuluş çaresi yoktu, bu mücadeleyi yapmak gerekti. Bu tıpkı yüzde yüz bir ölüme mahkum olan bir hastanın yüzde yirmi bir kurtuluş ihtimali ile operasyon masasına yatmaya razı olması gibi bir şeydi. Sonuna kadar dövüşecektik. Düşman, bütün Anadolu’yu istila edecek olursa ve bütün vuruşmalarda ölmeyip sağ kalacak olursak Kafkaslara kadar çekile çekile çarpışacaktık. Türk Müslüman efsanesindeki KIZIL ELMA belki de bu idi. Oralara kadar çekildikten sonra ise Yeşil Ordu ile işbirliği etmek zaruri olacaktı. İtiraf edeyim ki bu bizim için geride bir destek ve kuvvet idi. Yalnız benim değil, fakat birçoklarının.*”¹⁷⁵

Dönemin bir başka tanığı Yunus Nadi ise, Yeşil Ordu’yu şöyle özetlemektedir:

“*Bolşevikliğin faydası daima manevi olmuş olup -velev ki kat’i kurtuluş ve selamet namına dahi olsa- Bolşevikliğin memleketimizde kurulmasına ve hüküm sürmesine ciddi olarak taraftar görülmemiştir. İlk gününden itibaren inkılâbı biz de düşünmemiş değildik. Fakat bizim düşündüğümüz, kendimize göre bir inkılâptı. Biz ilk hamlede, uluorta Bolşevik inkılâbını taklide giden bir harekete taraftar olamazdık. İlk görüşte bize, benliğine sahip olmayan milletin kendini kurtarmaya iktidarı olamaz kanaati gelmişti. Elbette ki kurtuluş ve yükseliş adına Türk milletinin de düşünceleri ve yapacakları vardı ve bunlar ancak ileri fikirlere dayanabilirdi. Bu maksatla bazı arkadaşlarla “Yeşilordu” adı altında gizli bir cemiyet teşkil etmiştik. Arkadaşlardan bazıları bu cemiyetten*

¹⁷² Altay, a.g.e., s.276.

¹⁷³ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay.Haz.: Ahmet Kuyaş, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. s. 488.

¹⁷⁴ A.g.e., s.s.489-490.

¹⁷⁵ Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, s.212.

Mustafa Kemal Paşa'nın haberi ve bilgisi olduğunu söylediklerinde, biz bunu ayrıca tahkike lüzum görmemiştik."¹⁷⁶

Burada Yunus Nadi, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Bolşeviklik fikrinin o dönemdeki popülaritesinden faydalanmak amaçlı tesis edildiğini ancak esasında amacın Türkiye'ye özgü bir devrim meydana getirmek olduğunu söylemiş ve örgütün kurulmasından Mustafa Kemal'in haberdar olduğunu söylediğini belirtmiştir.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşu konusuna girerken yeniden Kazım Karabekir'in söyleyeceklerine değinmek yerinde olacaktır. Zira Karabekir cemiyetin kuruluşu ile gönderdiği müfreze arasında ilginç bir bağ kurmaktadır: *"Ne gariptir. Yeşil Ordu ismi ve bayrağı tasavvurumdan fazla tesir yaptı. Ankara'da bazı akıllılar Yeşil Ordu diye bir cemiyet bile teşkil etmek garabetini yapmışlar! Yani bu açık göz efendiler, Yeşil Ordu'nun kuvveti karşısına müşekkel bir ubudiyet arz için tetik davranmak istemişler."*¹⁷⁷ Daha sonra görüleceği üzere Yeşil Ordu kendisinden Mayıs 1920 itibarıyla söz ettirmeye başlamıştır. Karabekir'in bu iddiasının gerçeği tam olarak yansıtıp yansıtmadığı bilinmemekle birlikte, akla yatkın geldiği de kabul edilebilir görünmektedir. Zira Mustafa Kemal'in Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşunu açıkladığı konuşmalarıyla, Kazım Karabekir'e 1920 Nisan ayında gönderdiği ve isyanların bastırılması için istediği ihtiyat kuvvetine dair telgraf arasında çarpıcı benzerlikler vardır.

Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'unda Yeşil Ordu için şunları söylemektedir:

"Muhterem Efendiler, bazı belirsiz meselelerin kolaylıkla izahına dayanak olacağını zannettiğim için heyeti aliyenize, bir (Yeşilordu)'dan bahsedeceğim: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin kuruluşundan sonra Ankara'da, "Yeşilordu" nâmi altında, bir cemiyet teşekkül etti. Bu cemiyetin, ilk kurucuları, pek yakın ve malûm arkadaşlardı. Kuruluş amacını izah için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen nizamiye kuvvetlerinin ve millî müfrezelerin gösterdikleri bazı vaziyet ve manzaraları hatırlamak icap eder. Asiler, nizamiye fertlerine, halifenin fetvasından, padişahın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin gayrı meşruiyetinden bahsederek onları kolaylıkla kandırdıkları tekraren görüldü. Gerçekten de birçok yerlerde, bazı nizamiye fertleri, asilerle müsademe etmeksizin, bilâkis silâhlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Millî müfrezelerin inkılâp maksadını daha kolay anladıkları ve asilerin iğfalatına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple Osmanlı ordusunun kalıntısı denilebilecek olan o tarihlerdeki yorgun ve bezgin ve yeni inkılâp idealine göre yetiştirilmemiş birlikler ile inkılâbı başarmak hususundaki zorluklar, özel bir derecede idi. Orduyu, yeni zihniyete göre, bilinçli bir hale getirmek, o günlerin şartları içinde pek müşkül olacağı sanısı vardı. Binaenaleyh istenilen niteliklere sahip, şuurlu kimselerden güzide ve inkılâp için dayanağa uygun teşkilât yapmak fikri, bazı kişilerde hâkim olmaya başladı. Birbirini takip eden, kanlı ve tehlikeli vaziyetler arz eden iç kalkışmalar

¹⁷⁶ Uğurlu, **a.g.e.**, s.s.433-434.

¹⁷⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s.1347'den aktaran; Akal, **a.g.e.**, s.310.

karşısında, bu arz ettiğim fikir ve eğilim kuvvetlendi. Nihayet, bazı kişiler, böyle bir teşkil vücuda getirmek üzere fiilen teşebbüs aldılar.”¹⁷⁸

Görüldüğü üzere Atatürk, Yeşil Ordu Cemiyeti’nin kuruluş amacını ayaklanmaları bastırmak için kurulmuş ve milli kuvvetlerden gücünü alan bir oluşum olarak göstermektedir. Ayrıca yukarıda değindiğimiz, Kazım Karabekir’in Erzurum’dan gönderdiği müfrezenin, Yeşil Ordu Cemiyeti’ne ilham olduğu iddiası da, bir anlamda Mustafa Kemal’in kullandığı ifadeler tarafından desteklenir görülmektedir. Benzer ifadeleri, 18/19 Nisan 1920’de Karabekir’e çektiği telgrafta da kullanmış ve şöyle demiştir:

“Muvazzaf birliklerin hâlihazır maalesef gönül rahatlatan bir şekil arz etmiyor. Genellikle yerlerinden oynatılan kıtaat efradından daha fazla firar görülmüyor. Binaenaleyh: Disiplinine, azim ve imanına tamamen itimat edilebilecek ve herhangi bir yerde patlayacak bir kalkışmayı anında tepeleyebilmek üzere sıkı bir yumruk gibi güvenilebilecek seyyar ihtiyatlara [gezici yedek güçlere] ihtiyaç görülmektedir. Bu maksadı temin etmek ve milli ihtiyat kıtasını teşkil etmek üzere emriâlinizdeki fırkalardan seçilecek beş yüz ilâ bin mevcutlu güzide bir birliğin veyahut birliklerin uyumu bozulmadan ayrıca gönüllü olarak bu tarzda teşkil edilecek bir müfrezenin Ankara’ya yollanmasını lüzumlu görmekteyiz. Bu müfreze efradına nakden fedakârlıklar yapmayı kabul edeceğiz. Bu bapta değerli görüşlerinizi ve ne suretle tertibat ve fedakârlık yapılmasının düşünüldüğünün yazıyla bildirilmesini rica ederiz.”¹⁷⁹

Söz konusu Nisan 1920 tarihli telgrafta güzide kıtaların olası isyanları bastırmak amacıyla istendiğinin yazılması ile daha sonra *Nutuk*’ta Yeşil Ordu Cemiyeti’nin kuruluşuna benzer amaçlar isnat edilmesi arasındaki bağ, Kazım Karabekir’in ilginç iddiasını kuvvetlendirmektedir.

Çerkes Ethem’in daha sonra Yeşil Ordu Cemiyeti’ne girişi ve ilgili faaliyetlerine değinecek olmakla birlikte, kavramın karmaşık yapısını göstermek adına Ethem’in Kuva-yı Seyyare ile Yeşil Ordu’yu aynı anlamda en az bir kere kullandığı iddiasından da bahsetmek yerinde olacaktır. Zira aynı zamanda Çerkes Ethem’in akrabası olan araştırmacı yazar Emrah Cilasun tarafından kaleme alınan “*Baki İlk Selam Çerkes Ethem*” adlı eserin 87 ve 128. Sayfaları arasında 1946 Nisan ayında Çerkes Ethem tarafından yazıldığı söylenen bir “risale” bulunmaktadır. Kitabın 87 ve 89. Sayfalarında bu risalenin ilk sayfası verilmiştir. Burada Cilasun’un sadeleştirdiği şu not bulunmaktadır: “1914’te başlayan Dünya Savaşı’nın ardından Anadolu’da cereyan eden ve (anavatan) Türkiye’yi karşılaştığı tehlikelerden kurtaran iç ve dış savaşlar ile Türkiye devriminden şimdiki duruma kadar tarihi bir risale. Tarih:

¹⁷⁸ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.467.

¹⁷⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s.645.

1947’de yazılmıştır. Yazarı: Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularından, Yeşil Ordu adıyla tanınan Birinci Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkes Ethem (Pişave)”¹⁸⁰

Meseleyi toparlamak gerekirse görülmektedir ki, Yeşil Ordu kavramı iç içe geçmiş pek çok konuyu bünyesinde barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da bu kavramın orijinalinin ne olduğunu ortaya koymaktansa, o dönemden bu yana nasıl anlaşıldığını ortaya koymak daha sağlıklı görünmektedir. Bu çerçevede denilebilir ki, Yeşil Ordu Cemiyeti, Milli Mücadele’nin başlarında İttihatçı bir kadro tarafından kurulmuş, Bolşevik bir çizgide ilerlemiş ve daha sonra Çerkes Ethem’in de cemiyete katılmasıyla düzenli ordu karşıtı bir karakter kazanmış, Mustafa Kemal’in düşündüğü ve izin verdiği çerçeveden ayrılması neticesinde de kapatılmış bir örgüttür. Aşağıda bu örgütün kuruluş, işleyiş ve kapatılış süreçlerine değinilecek, Çerkes Ethem’le olan bağlantısı ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.3.2. Yeşil Ordu Cemiyeti ve Çerkes Ethem – Bolşevizm İlişkisi

Yeşil Ordu kavramı üzerine kapsamlı açıklama yaptıktan sonra, Türkiye’de kurulmuş olan Yeşil Ordu Cemiyeti’nin ortaya çıkışı, işleyişi ve Kuva-yı Seyyare ile olan ilişkileri üzerinde durmak, Çerkes Ethem’in Yozgat İsyanı’nı bastırdıktan sonraki faaliyetlerini anlayabilmek açısından da önemlidir. Tevfik Çavdar, Yeşil Ordu Cemiyeti ile ilgili olarak, “*Yeşilordu gizli bir cemiyet olarak, 1920 Mayıs ayında, ortaya çıkmıştır. Bir yerde İstanbul hükümetinin Anadolu hareketini Bolşeviklikle suçlamasına tepki olarak örgütlenmiştir.*”¹⁸¹ Kinross, “*Yeşil Ordu, isyanlar sırasında, Mustafa Kemal’in de onaylaması sonucu kurulan gizli bir örgüttü. Genel Sekreteri de Hakkı Behiç Bey’di.*”¹⁸² demektir. Bu yorum da örgütün iç isyanların ağırlığını arttırdığı Mart 1920 ile Haziran 1920 arasında kurulduğu izlenimini vermektedir. Sarıhan da “*Yeşilordu, 1920 ilkbaharında Ankara’da yalnızca bir derneğin adıdır.*”¹⁸³ diyerek bu iddiayı desteklemektedir. Tunçay da Mayıs 1920 tarihini verir.¹⁸⁴ Aydemir ise cemiyetin Haziran 1920’de kurulduğunu söylemektedir.¹⁸⁵ Çavdar ise Haziran 1920’de Tokat Milletvekili Nazım Bey’in

¹⁸⁰ Cilasun, a.g.e., s.s.87 ve 89.

¹⁸¹ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.250.

¹⁸² Kinross, a.g.e., s.294

¹⁸³ Sarıhan, a.g.e., s.149.

¹⁸⁴ Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, 3.Baskı, Bilgi Yay., İstanbul, 1978, s.133.

¹⁸⁵ Aydemir, a.g.e., C.2, s.324.

hazırladığı beyannameyi cemiyete üye olacaklara göndermeye başladığını, bu beyannameye cemiyetin anti emperyalist ve anti militarist, devletin içtimai ve iktisadi alanda müdahalelerine taraftar, aile hayatına hürmetkar, İslamiyet'in bütün kurallarına riayetkar ve dünyadaki tüm Yeşilordular ve Kızılordular ile kardeş olduğunun belirtildiğini söylemektedir.¹⁸⁶ Yukarıda da değindiğimiz üzere Kazım Karabekir de, Mayıs 1920'de Ankara'ya gönderdiği ve Yeşil bir bayrakla donattığını söylediği müfrezenin tesiriyle bir Yeşil Ordu Cemiyeti kurulduğunu iddia etmiştir. Hüsamettin Ertürk, bize konuyla ilgili olarak daha ayrıntılı malumat vermektedir. Tokat mebusu Nazım Bey'in ifadesine dayandığı bilgilere göre Yeşil Ordu'nun "hepsi mebus, üçü bakan 14 kişiden oluşan merkez yöneticileri vardır. Bunlar şöyledir: Sıhhiye vekili Dr. Adnan, Dahiliye vekili Hakkı Behiç, Tokat Mebusu ve Dahiliye vekilliğine seçilmiş olan Nazım, Yenigün gazetesi sahibi Yunus Nadi, diğer mebuslar: Şeyh Servet, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya, Namık Hamdi, Muhittin Baha, Eyüp Sabri, Reşit (Saruhan Mebusu ve Çerkes Ethem'in ağabeyi), Mustafa, Sırrı, Celal (Bayar).¹⁸⁷ Mete Tunçay da eserinde yine Nazım Bey'in ifadesini referans göstererek aynı isimleri verir.¹⁸⁸ Görüldüğü üzere cemiyetin yönetiminde Mustafa Kemal'e oldukça yakın isimler bulunmaktadır. Bu da cemiyetin "Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dahilinde kurulduğu" propagandasının etkili olduğunun göstergesidir, denilebilir. Atatürk de *Nutuk*'ta konuyla ilgili olarak, "*Yeşilordu teşkilatıyla iştigal edenler, işin benim malûmat ve muvafakatim ve arzum dâhilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta, benim namıma teşkilâtı tevsi ve takviyeye çalışanlar çoğalmış.*"¹⁸⁹ demektedir. İngiliz istihbaratına çalışmakta olan ve İngilizlerce "ılımlı ulusçu"¹⁹⁰ olarak bahsedilen bir Türk ajan da, Yeşil Ordu'nun başlıca isimlerini sayarken kimi isimleri sıfatlarıyla birlikte saymıştır. Bu ifadeler şöyledir: "*İttihat ve Terakki Yönetimi'nin eski üyesi, Talat'ın yakın dostu ve savaş tutsağı Eyüp Sabri, Harput'un eski valisi Nazım, kötü ad yapmış İttihatçı, kapatılan Yeni Gün gazetesinin yazı işleri yönetmeni Yunus Nadi, Müslüman Bolşeviği Şerif Manatof, Orta Asya'yı gezen Kürt Vakkas, Trabzonlu baytar Süleyman, Şeyh Servet.*"¹⁹¹

¹⁸⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s.251.

¹⁸⁷ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Pınar Yay., İstanbul, 1946, s.541'den aktaran; Sarihan, **a.g.e.**, s.s.147-148.

¹⁸⁸ Tunçay, **a.g.e.**, s.s.136-137.

¹⁸⁹ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.468.

¹⁹⁰ Sonyel, **a.g.e.**, s.s.100-101.

¹⁹¹ **A.g.e.**, s.102.

Cemiyetin diğer kurucu üyeleri arasında Hacıoğlu Salih ve Şerif Manatov gibi komünist fikirli kişiler de bulunmaktadır.¹⁹² Manatov ve mülkiye kaymakamı Vakkas Ferit adlı bir şahsın, Ankara’da Bolşevizm üzerine konferanslar verdiği bilinmektedir.¹⁹³ İngiliz istihbaratına rapor veren ve yukarıda da bahsettiğimiz Türk ajanı da, cemiyetin İttihatçıların eseri olduğunu, başında Manatov ve Vakkas’ın bulunduğunu ve Sovyetlerin İslam Dünyası’nı Avrupa’ya, özellikle de Britanya’ya karşı kışkırtmak kampanyasının bir parçası olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁴ Aynı rapordan öğrendiğimize göre, Malatyalı bir ilahiyat doktoru olan Şeyh Servet de, Bolşevizm ve İslam’ın öğretilerinin aynı olduğunu göstermek için *Asr-ı Saadetten Bir Yaprak* adlı bir eser dahi kaleme almıştır.¹⁹⁵ Yeşilordu Cemiyeti’nin yurt çapında hızlı bir şekilde taraftar bulduğu görülmektedir. Bunda elbette yeşil kavramının yarattığı olumlu etki kadar, o dönem aydınlarındaki yükselen Bolşevik akıma olan sempatinin de etkisi olduğu söylenebilir. Yine teşkilatın Mustafa Kemal Paşa’nın bilgisi dahilinde olduğunun söylenmesi bunda bir başka etkidir. Atatürk *Nutuk*’ta, “*Yeşilordu teşkilâtı, nevama hafî bir teşkilât mahiyetinde teessüs ve oldukça tevessü etmiş. Kâtibi umumisi Hakkı Behiç Bey ve Ankara’daki heyeti idaresi, ciddî ve esaslı faaliyet sarf etmişler. Matbu nizamnameleri ve muvazzaf memurları her tarafa gönderilmiş.*”¹⁹⁶ diyerek teşkilatın hızla örgütlendiğinden söz etmiştir.

Teşkilatın Bolşevik karakterinin kaynağı, köklü bir köylü ve işçi örgütlülüğüne dayanır görünmemektedir. Zira o yıllarda Anadolu’da ciddi anlamda örgütlenebilmiş ya da örgütlenebilmeye müsait bir işçi potansiyeli yoktur. Ancak daha sonra örgütün etkisini göstereceği ve işçi nüfusun en yoğun olduğu yer olan Eskişehir’de bu cemiyetin böyle bir altyapıyı az da olsa bulabildiği söylenebilir. Hareketin bir köylü hareketi olduğu ve kaynağını topraksız köylülerden aldığı iddiası da ancak dönemin propaganda yönü kuvvetli Rus kaynaklarından beslenen çalışmalarda yer almaktadır. Berkes bu noktada şunları söylemiştir: “*Amerika’da bu konu üzerine yazan Ivar Spector, yalnız Rusça kaynaklara dayanarak 1919’da Anadolu’nun birçok yerinde komünizm yanlısı köylü akımları olduğunu ispatlanmış bir gerçek gibi kabul ederek, 1920’de BMM’nin kuruluşundan sonra bu akımların Yeşil Ordu örgütünde yoğunlaştığını ileri sürer. İngiltere’de Bolşevik devriminin en tanınmış tarihçisi olan*

¹⁹² Akal, **a.g.e.**, s.304.

¹⁹³ Tunçay, **a.g.e.**, s.139.

¹⁹⁴ Sonyel, **a.g.e.**, s.101.

¹⁹⁵ **A.g.e.**, Aynı yer.

¹⁹⁶ Atatürk, **a.g.e.**, C.2 s.468.

*E.H. Carr da aynı kaynaklara dayanarak bu örgütün, kökleri toprak sorununda olan güçlü bir köylü akımının yaratısı olduğu inancındadır. Ona göre, bu Yeşil Ordu az topraklı ya da topraksız köylülerin örgütüydü.”*¹⁹⁷

Yeşil Ordu Cemiyeti ittihatçı karakteri ise, bilhassa Rusya dolaylarında olan Enver Paşa ve diğer ittihatçı kadrolarla olan dış ilişkiler açısından değerlendirilmelidir. Bunu da Hakkı Behiç, Ali Fuat Paşa’ya, *“Türkistan’da, İran’da, Azerbaycan’da faaliyette bulunan arkadaşları”* ile haberleşmekte olduklarını söyleyerek açıklamaktadır.¹⁹⁸ Yine Hakkı Behiç Bey’in Rauf Bey’e yazmış olduğu bir mektup, Yeşil Ordu Cemiyeti’nin bu önemli yönünü gözler önüne sermektedir. Burada: *“Hariçte çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bu kadar hak sahibi idi. Düşmanlarımızın takibat ve tazyikatından firara mecbur olarak memleketlerine avdet edemedikleri bir zamanda kendilerine az çok muavenet imkânını bahşedecek ve onları daha büyük bir gayretle bulundukları muhitlerde çalıştıracaktı.”*¹⁹⁹ denmektedir. Örgütün kuruluş amaçlarından birisi olan bu durumu açıklayan cümleleri yine Hakkı Behiç söylemiştir. Bunu da Avcıoğlu şöyle nakletmektedir: *“Gizli olarak kurduğumuz örgütün adı Yeşil Ordu idi. Aynı zamanda Türkistan’da, İran’da, Azerbaycan’da başka birçok kuruluşların varlığını haber almıştık. Oralarda faaliyette bulunan arkadaşlarımızla haberleşerek, onların çalışmalarından da yararlanmak ve sınırlarımız dışındaki örgütü memleket içine bağlamak istedik.”*²⁰⁰

Cemiyetin bir de beyannamesi vardır. Bu beyannamede, Avrupai zevkler eleştirilmekte, mal ve mülk sahibi olanların fukaraya olan üstünlüğü reddedilmekte ve Asya’nın nezih ahlakının emperyalist ve kapitalist Batı ülkelerinin tehdidi altında olduğu söylenmektedir.²⁰¹ Avcıoğlu da bildirinin vurguladığı bir başka detayı öne çıkarır ve bildiride artık eski dünyanın çöktüğünün, yeni dünyanın kurulmakta olduğunun söylendiğini yazar.²⁰² Yine Yeşil Ordu’ya ait olan bir başka bildiride de, 3. Enternasyonal tarafından kabul edilen Rus Bolşevik partisinin programının esas alındığı açıkça yer almaktadır.²⁰³ Daha sonra hem Yeşil Ordu’nun hem de Ethem’in

¹⁹⁷ Berkes, **a.g.e.**, s.488.

¹⁹⁸ Akal, **a.g.e.**, s.306.

¹⁹⁹ **A.g.e.**, aynı yer.

²⁰⁰ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.556.

²⁰¹ Tunçay, **a.g.e.**, s.140.

²⁰² Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.557.

²⁰³ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele II**, 2. Baskı, İstanbul, 1971, s.1247’den aktaran, Güner ve Kabataş, **a.g.e.**, s.272-273.

kontrolünde çıkarılacak olan *Seyyare-yi Yeni Dünya Gazetesi*'nin ismini buradan aldığı anlaşılmaktadır.

Yeşil Ordu Cemiyeti, bir taraftan Ankara ve Eskişehir başta olmak üzere teşkilatlandığı yerlerde Bolşeviklik ve sosyalizm fikirlerini özellikle milli müfrezeler içerisinde yayarken²⁰⁴, diğer taraftan da Bolşevik Rus hükümetiyle dirsek temasında bulunmaya çalışmıştır. Bu kapsam da cemiyet üyeleri 3. Enternasyonal'e katılım için başvurmuş, ancak olumlu ya da olumsuz bir yanıt almamışlardır.²⁰⁵ Ancak Sovyet Rusya'nın örgüte kayıtsız olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Zira daha henüz örgüt kurulmadan önce, Sovyetlerin Anadolu'ya bu akımın altyapısını hazırlamak ve durum etüdü yapmak için Derbof adında birisini gönderdiği bilgisi, İngiliz istihbarat raporlarına yansımıştır.²⁰⁶ Bu noktada şu bilinmelidir, Yeşil Ordu Cemiyeti TBMM Hükümeti'ne resmi bir başvuru yapılarak kurulan bir yapı değildir ve dolayısıyla da gizli bir örgüttür.²⁰⁷ Ancak örgüt yine de TBMM başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dahilindedir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu bilgiyi örgütün kuruluş aşamasının başında mı yoksa sonradan mı edindiği ise muamma gözükmektedir. Atatürk konuyla ilgili olarak *Nutuk*'ta, "*Yeşilordu teşkilâtının ilk müteşebbisleri meyanında bulunan yakın arkadaşlar, mahzâ bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak fikriyle, kendileri teşebbüs alarak, faaliyette bulunmayı münasip görmüşler. Bana, yalnız, hafi bir iş yapacaklarını söyleyerek, basit bir tarzda bu teşebbüslerinden bahsetmişlerdi. Ben, cidden çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca bir zaman alâkadar olamadım.*"²⁰⁸ demektedir. Yunus Nadi ise Mustafa Kemal'in durumu sonradan öğrendiğini ve cemiyetin gizliliğine eleştiride bulunduğunu söylemektedir.²⁰⁹

Cemiyet'in içerisinde, milli mücadeleye fayda getireceğini düşünen ve bu sebeple orada olan ılımlıların yanı sıra, Bolşevik bir idare tesis etmeyi düşünen ve bunu Rusya ve havalisindeki diğer akımlarla birleştirmeyi tasavvur eden daha radikal bir kanat da var görünmektedir. Rusya'dan Türkiye'ye Başkir Cumhuriyeti'nin²¹⁰ temsilcisi sıfatıyla gelmiş olan Manatov, bu radikallerle bağlantıya geçerek, cemiyeti

²⁰⁴ Bu konuda H. İzzettin Dinamo şöyle demiştir: "*Kumandanı Bolşevik olan bir Ethem bey taburu «Bolşevik» taburu olarak tanınıyor, İlkel olmakla birlikte cahil halk savaşılarına bir sosyalist eğitim de veriliyordu.*", Dinamo, **a.g.e.**, C.7, s.s.241-242.

²⁰⁵ Yunus Nadi Abalıoğlu, **Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.11.

²⁰⁶ Sonyel, **a.g.e.**, s.101.

²⁰⁷ Tunçay, **a.g.e.**, s.141.

²⁰⁸ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.468.

²⁰⁹ Nadi, **a.g.e.**, s.s.11-12.

²¹⁰ Başkurt Cumhuriyeti.

devrimci bir karaktere büründürmeye çalışmıştır.²¹¹ Bu da Temmuz 1920’de Manatov’un ön ayak olması ile bazı radikal Yeşil Orduların girişimleri neticesinde gizli Türkiye Komünist Fırkası’nın kurulmasıyla kendisini göstermiştir.²¹²

Cemiyetin propaganda konularından birisi de halk savaşı, milis ordusu kurulması yönünde idi. Çeteciliğe önem verilmeli, buna karşın resmi ordu fikri terk edilmeliydi. Bu meselenin Yeşil Ordu Cemiyeti’nin gündemine gelmesinde, esasen cemiyetin kuruluş amaçlarının doğrudan ilişkisi vardır demek yanlış olmayacaktır. Zira örgütün kurulmasındaki amaçlardan birisi, halkın İstanbul’un askerliği affettiği yönündeki bir takım propagandaları geçersiz kılmaktır. On yıllardır aralıksız süren savaş ve yıkımdan bezmiş olan halk kitlelerinin, savaşın ve yenilginin temsilcisi olarak gördükleri “İttihatçı” ve “Subay” gibi kavramlara karşı ciddi bir tepkisi vardı. Avcıoğlu bunu şöyle açıklamaktadır: “Savaş bıkkınlığı ve korkusu o kadar şiddetlidir ki, bazı yerlerde halk savaşa ve öce yol açabilir diye, askeri kuvvetlere karşı çıkar.”²¹³ Subaylar da bu tepkinin farkında olduklarından kendilerince bazı önlemler almaya çalışmışlardır. Örneğin Ali Fuat Paşa subay ve erlerin birlikte yemek yemeleri için talimatname çıkarmışken, Kazım Karabekir Paşa kendi birliklerindeki subayların rütbe işaretlerini söktürmek gibi yöntemler uygulamışlardır.²¹⁴ Apak da anılarında Yeşil Ordu Cemiyeti’nin bu propagandalarından bahsetmekte ve şöyle yazmaktadır:

*“Beni Konya Ereğlisi’nde kurulmakta olan atlı piyade alayı kumandanlığına tayin etmişlerdi. Yeni vazifeme katılmak üzere yola çıkmak için Eskişehir’e gelmiştim. Bu esnada, İstanbul’dan yeni gelmiş birkaç gazeteci, birkaç genç ve akli başında üç dört kişinin meclisine bir tesadüf olarak ben de katıldım. Sırtımdaki kurmay binbaşı üniformamı göre göre ve ordunun bir alayının kumandanı olduğumu bile bile bu adamlar, benim yanımda, derhal ordunun dağıtılmasını, Çerkez Ethem’in kuvvetleri esas olmak üzere bir milis ordusunun kurulması lüzumunu müdafaa edip durdular.”*²¹⁵

Bu durumdan hareket ederek, Yeşil Ordu Cemiyeti de propaganda merkezine bir noktadan sonra ordu ve kurmay karşıtlığını almıştır, denilebilir. Bu durum, Çerkes Ethem’le cemiyetin yollarının kesişmesinden sonra daha da belirgin hale gelecektir.

Cemiyetin ordu ile olan temaslarına da değinmek yerinde olacaktır. Cemiyet, Bolşeviklik ve düzensiz ordu -ki bu o dönem halk ordusu, gayri nizami kuvvetler, çete ya da milis güçleri olarak anılmıştır- gibi fikirleri ordu içerisinde de yaymaya ve

²¹¹ Cilasun, **a.g.e.**, s.49.

²¹² **A.g.e.**, Aynı yer.

²¹³ Doğan Avcıoğlu, **a.g.e.**, C.3, İstanbul, 1974, s.976’dan aktaran; Cilasun, **a.g.e.**, s.47.

²¹⁴ Avcıoğlu, **a.g.e.**, C.2, s.s.449-450.

²¹⁵ Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, s.213.

tarafıtar bulmaya çalışmıştır. Fahrettin Altay'ın anıları bu hususta oldukça ilgi uyandırıcıdır:

“Afyon’da 1920 senesi ekim ayının sonlarına doğru bir gece yazı odamda çalışırken emir subayım Fevzi, Ankara’den gelen birinin beni görmek istediğini söyledi. İçeri almalarını bildirmemden sonra odama giren kara yağız yakışıklı bir delikanlı saygısız ve serbest bir tavırla selam vererek yanımdaki koltuğa oturdu ve masanın üzerine bir mektup bıraktı. İstiklal savaşımız için önemli bir vesika olarak gördüğüm mektup şöyleydi: (Fahrettin Beyefendi’ye, Bilmem ki Bolşevik olacak mısınız? Olmazsanız bile herhalde bir Bolşevik gazetesi olan Yeni Dünya’nın intışarını temin için abone olarak muavenetinizi istirham eylerim efendim. 18.09.1336, Reşit, Saruhan Mebusu) Bununla beraber olay beni düşündürdü, mebus Reşit itibarlı bir milletvekilidir. Bolşevik olmuş. Tabii kardeşi Ethem de ondan ayrılamaz, demek Ankara’da esaslı bir Bolşevik teşkilatı meydana gelmiş bir de gazete çıkartıyorlar. İyi amma Mustafa Kemal’den bizlere bu hususta hiçbir yazı, haber yok. Karşımızda düşman durmaksızın kuvvetlenip ilerliyor. Biz onunla uğraşırken arkamızda olagelen bu işlerin sonu ne olacak?”²¹⁶

Eylül 1920 tarihli bu mektupta da görüldüğü üzere, Ethem’in ağabeyi Manisa milletvekili Reşit Bey tarafından Yeşil Ordu Cemiyeti’nin yayın organı olan Seyyare-i Yeni Dünya gazetesine abone olunması için Altay’a teklifte bulunmaktadır. Bu ordudaki subaylarla doğrudan iletişimi göstermesi açısından önemli bir detaydır.

Yine Altay’ın anılarından bir başka bölümde de şöyle denmektedir:

“Uşak karşısındaki İslamköy’de bulunduğum sırada bir alay süvari ve kurmay yüzbaşı İzzet Bey’le yanıma gelen Refet Bey’in flamasının yeşil ve kırmızı renkte oluşu dikkatimi çekti. Kolordu Karargāhı binasına girerken kapıdaki flamamızın kırmızı ve beyaz oluşunu kendisine göstererek: (Kusura bakmayınız. Bu yeşil-kırmızı rengi Osman Bey’in flamasında da görmüştüm. Astım olduğu için aldırmadım. Fakat siz stümün de bu renkleri taşıdığını görünce artık benim flamamın da rengini değiştirmem zaruri oldu.) Benim bu sözlerim zerine Refet Bey, hemen elini omzuma koyarak: (Sakin yapma. Seninki doğrudur. Bizinkiler geçicidir) cevabını verdi. O vakit Yeşil Ordu hikāyesinin i yüzünü anlamış oldum.”²¹⁷

Buradan anlaşıldığı kadarıyla Refet (Bele) Bey de, cemiyete ye olup olmadığı bilinmemekle birlikte, bu cemiyetle bağlantılı görünmektedir. Ancak Refet Bey’in Fahrettin Bey’e verdiği, “*Seninki doğrudur. Bizinkiler muvakkattir (geçicidir).*” yanıtından, Refet Bey’in Yeşil Ordu’yla ya da Bolşeviklikle ilişkili görünmenin, mücadeleye bir fayda getireceğini düşünmesinden hareketle böyle bir uygulamaya gitmiş olabileceği şüphesi de akla gelmektedir.

Cemiyet Ankara’da pek çok milletvekiliyle de ilişkiliydi. Zaten daha önce merkez üyelerinin tamamının milletvekili olduğunu söylemiş ve isimlerini

²¹⁶ Altay, a.g.e., s.s.277-279.

²¹⁷ A.g.e., s.282.

belirtmiştik. Kılıç Ali de Yeşil Ordu cemiyetinin Rus diplomatları ve milletvekilleri arasındaki ilişkileri şöyle betimlemiştir:

“Türkiye'nin bütün cephelerde düşmanla savaştığı ve husumet dünyasının Türkiye'ye karşı birleştiği günlerde, Bolşevikler Ankara'ya ilk kez temsilci göndermişlerdi. Bu nedenle ülkede Bolşeviklere karşı bir sempati hissediliyordu. Bu arada Afyon Milletvekili Şükrü ile Tokat Milletvekili Nazım Beylerin Rus Büyükelçiliği'yle sıkı bir ilişki kurmuş oldukları da gözden kaçmıyordu... Rus Büyükelçisi Aralov ve Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilof'un milletvekillerine sık sık yemek vermeleri, ülkenin çeşitli yerlerine yaptıkları gezilerde komünizm propagandasını yoğunlaştırmaları giderek ciddiyet kazanmaya başlamıştı.”²¹⁸

TBMM oturumlarına ait gizli celselerin zabıt cerideleri de meseleye ilişkin ayrıntılı bilgiler vermesi açısından önemlidir. 1921 yılında Ethem ve Yeşil Ordu meseleleri kapandıktan sonra TBMM’de Yeşil Ordu Cemiyeti merkez üyelerinden Şeyh Servet Efendi ile alakalı olarak bir oturum yapılmıştır. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey’in Yeşil Ordu ve 1920 yılındaki Bolşevik sempatisiyle ilgili olarak bu oturumda yaptığı konuşma, adeta anlatmak istediğimiz ahvali birinci ağızlardan biri aracılığıyla ortaya koymaktadır. Zabıtlara geçtiği kadarıyla Hüseyin Avni Bey 22 Ocak 1921 tarihli oturumda şunları söylemiştir:

“Efendiler, Meclisi Ali hini teşekkülünde [kuruluş zamanında] adeta istinatsız [dayanaksız] bir halde olduğundan kendisi için bir halaskar[kurtarıcı], kendisine bir istinatgâh [dayanak] arıyordu. İşte o zamanlar... Türkler Yeşil Ordu teşkil etmiş, o biri Kızıl Ordu. Müttefikan [birlikte] geliyorlar, bizi kurtaracaklar diye kulaklarımız doldu. Belki de bizim kuvve-i maneviyemizi [manevi gücümüzü] tamir için söylenmiş sözlerdir. Şeyh Servet Efendi'nin burada birkaç defa söylediği uzun nutukları hep alkışladık... Efendiler; Rusya'da Bolşevizm, Komünizm, hakiki Marksizm. Buradan Hükümet bir heyet göndermişti. Onlar da gözleriyle görmüştü ki, istihsalat [üretim] durmuş, ziraat durmuş, herkes aç kalmış, sağa sola saldıran birkaç haydut bunlara Kızıldordu diyorlardı. Şarttan da maalesef yanlış haberler geliyordu... Memleketimiz daha ziyade yakın olmak dolayısıyla bu tufanı daha yakından görmek istedik. Hükümet nezdinde teşebbüste bulunduk. Müsaade aldık. Meclisi Aliden giderken yine yolda halk bilmeyerek, rüyada görmüş gibi, Bolşevikliğe âşık olmuş. Anadolu'ya geçerken soruyor, Bolşevik misin? Bolşevikler bizi kurtaracaktır, sözlerine çok maruz kaldım.”²¹⁹

Esasında bu konuşmada geçenler, Yeşil Ordu Cemiyeti’nin pek çok özelliğini ve “Yeşil Ordu” kavramının uyandırdığı hisleri özetlemiştir. Görüldüğü üzere Hüseyin Avni Bey, dolaylı olarak o dönemki “Doğudan Yeşil Ordu gelecek” söylentilerinin “kuvve-i maneviyeyi” düzeltmeye yardımcı olduğunu belirtmekte, Bolşevikliğin Anadolu’da popülerliğinin zirvesinde olduğunu ve pek çok kimsenin kendi kurtuluşlarını da bu Bolşevikliğe bağladığını söylemektedir. Bu doğudan gelecek

²¹⁸ Kılıç, a.g.e., s.s.169-170.

²¹⁹ TBMM.GCZ, C.1, s.330.

kurtarıcı söylentisinin bu kadar yaygın olmasına bir başka örnek, 8 Temmuz 1920 günü dönemin Erkan-ı Harbiye Reisi Albay İsmet (İnönü) Bey'in Meclis'te yaptığı bir konuşmadan da anlaşılmaktadır. İsmet Bey dahi bu söylentiye Meclis kürsüsünden dillendirmekte beis görmemiş ve şunları söylemiştir: “*Azerbaycan’dan Nahcivan cihetinden Anadolu’ya muhtelif bir kuvvet, Azerbaycanlılarla ittisali temin etmiş olmak ve iştiraki izhar etmek üzere bir kuvvet hareket etmiştir. Arazimiz dâhiline girip ilerledikçe heyet-i celileye arz-ı malumat edeceğim. (Alkışlar)*”²²⁰ İsmet Paşa bu konuşmaları gerçekten de söylediklerine inanarak mı yapmıştır, yoksa Yunan Taarruzu’nun henüz başladığı günlerde, ki konuşmanın yapıldığı gün Bursa düşmüştür²²¹, meclisi ve kamuoyunu yatıştırmak mı istemiştir, bu konuda bir netlik görünmemektedir. Ancak tüm bu konuşma ve söylentiler, Ankara’da kurulmuş olan Yeşil Ordu Cemiyeti’nin taraftar kazanmasında ve güçlenmesinde dolaylı olarak etkili olmuş, bu cemiyetin lehine işlemiş gelişmeler olarak kabul edilebilir.

Ethem’in, ağabeyi Reşit Bey’in de kurucuları arasında gösterilen Yeşil Ordu’ya katıldığı tarih olarak, Temmuz 1920 üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu da Çerkes Ethem’in Yozgat İsyanı’nı bastırmak için gidiş ya da dönüş esnasında Ankara’da olduğu zamanlara tekabül eder. Atatürk bu konuda “*Ankara üzerinden Yozgat’a gidip gelirken olacak, Çerkez Ethem ve biraderi Tevfik Beyler dâhil olmuşlar.*”²²² demektedir. Mete Tunçay da aynı zaman aralığını vererek bu ifadeyi onaylamaktadır.²²³ Ahmet Efe’ye göre ise Tevfik ve Ethem Beylerin Yeşil Ordu’ya Temmuz 1920’de olan katılımları esasen sadece bir merasimden ibarettir ve bu iki kardeşin başından beri bu yapılanmayla ilişkili oldukları yüksek bir olasılıktır.²²⁴ Cilasun da Ethem’in Yeşil Ordu’ya dahil olduğu zaman dilimine ilişkin farklı açıdan yaklaşılmış bir tanımlama yaparak, bu dönemin cemiyet içindeki ılımlılar ve devrimciler arasındaki ayrılığın belirginleştiği bir dönem olduğunu söylemektedir.²²⁵ Sarıhan ve Kutay gibi isimler ise, esasında Ethem’in Yeşil Ordu’yla bir bağının olmadığı, bunların sadece siyasi hava gereği yapılan yakıştırmalardan ibaret olduğu görüşündedirler.²²⁶

²²⁰ Tunçay, **a.g.e.**, s.149.

²²¹ Jaeschke, **a.g.e.**, s.111.

²²² Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.s.468-469.

²²³ Tunçay, **a.g.e.**, s.s.142-143.

²²⁴ Efe, **a.g.e.**, s.s.97-98

²²⁵ Cilasun, **a.g.e.**, s.s.50-51.

²²⁶ Kutay, **ÇED**, C.2, s.105; Sarıhan, **a.g.e.**, s.s.154-155.

Konu bağlamında belki de en ilgi çekici husus, Ethem'in bu cemiyetle olan ilişkilerini, hatta bu cemiyetin varlığını görmezden gelmesi, reddetmesi meselesidir. Ethem anılarında Yeşil Ordu hadisesiyle ilgili olarak şöyle demektedir: *“Bu namda Kuva-yı Milliye'nin başından sonuna kadar, herhangi bir safhası arasında bu nam ve isimde, resmi, özel, gizli, açık bir teşkilat ve teşekkülün kaydına ve izine rastlanmaz.”*²²⁷ Ethem'in Yozgat İsyanı safhasını anlatırken yaptığı bu kısa açıklama zihinlerde çeşitli şüphelere yol açmaktadır. Zira Zeki Sarıhan'ın Kutay'dan naklettiği anılarda Ethem aynı zamanda şu ifadeleri de kullanmaktadır: *“Ben siyasetle asla meşgul değildim. Katıldığım tek hadise, o da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin emrini tebliğ ederek Yeşilordu meselesidir. Bunu da Behiç Bey bana gelip söylediği zaman kendisine (Reis Paşa'nın haberi var mı?) diye sordum. Elbette dedi. Bu kadar mühim bir hadisede kendi emri olmadan nasıl teşebbüs edebilirim.”*²²⁸ Ayrıca Cilasun'un 1947 yılına tarihleyerek Çerkes Ethem'in yazdığını söylediği risalede Ethem'in Yeşil Ordu kavramını, hem de Kuva-yı Seyyare ile bir tutarak kullanmış olduğunu yukarıda söylemiştik.

Bu noktada Ethem'in kendi anılarında söz ettikleri mi, yoksa Kutay'ın naklettikleri mi doğruyu yansıtmaktadır bilinmemekle birlikte, her iki anlatıdan da çıkarılacak ortak sonuç, Ethem'in Yeşil Ordu ya da Bolşeviklik meselesini dönemin karakteri gereği olarak algıladığı noktasındadır. Yine Çerkes Ethem'in anılarında yer alan başka bir ifade, söylediklerimizi destekler niteliktedir. Ethem, Bolşeviklerle olan ilişkisine dair bir açıklamada bulunmuş ve şöyle demiştir:

*“Gerçekten Rus Sovyet merkezinin maddi ve siyaseten çok ciddi ve samimi görünen yardımlarına mazhar oluyorduk. Ankara'mızın Moskova devrim merkeziyle dostluk ilişkileri günden güne artıyordu. Bolşeviklerin, lehimize mühim, hatta nakdi yardımları, gizli ve açık bizi iltizam eden dostlukları inkâr edilemeyecek kadar meydandaydı. Gerçi, o zaman için bu dostluk her iki taraf için zorunluydu. Bu yanları hepimiz takdir etmekle beraber, Moskova yoldaşları Türk devrim ileri gelenleri arasında daha çok beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlerini açıkça ortaya koymuşlardı. Lenin'in ilk ilan ettiği, milletler hakkında özgürlük ve serbestliğe ilişkin yüksek ve çekici prensipler yine onlar tarafından çürütülene kadar, ben Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi taraftarlarından bulunuyordum. Fakat çok geçmeden, bu yüksek ve insani prensipler az zaman zarfında, Kafkasya'daki milletler aleyhinde bozulmaya başlanmış bulunuyordu.”*²²⁹

Ethem burada söyledikleriyle bir anlamda Bolşeviklerle olan ilişkilerinin tıpkı Ankara gibi pragmatik bir düzlemde olduğunu ifade eder görünmektedir. Moskova'nın

²²⁷ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.42.

²²⁸ Kutay, **İsmet Paşa-Çerkez Ethem Çekişmesi**, s.15'den aktaran; Sarıhan, **a.g.e.**, s.148.

²²⁹ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.80.

Türkiye’de kendisine özel bir önem atfettiğini de ekleyen Ethem, bununla birlikte Sovyet politikalarının Kafkasya’daki halkların iradesine karşıt bir hal aldığını söylemeyi de ihmal etmeyerek, harekete olan mesafesini de koruduğunu göstermek ister gibidir. Sovyetlerin, Kafkasya’daki milletler aleyhine bozulduğunu düşündüğü prensiplerinden kastı, muhtemelen o dönem kısa bir bağımsız hükümet deneyimi yaşayan Kuzey Kafkas Cumhuriyeti’nin²³⁰ Sovyetlerce ortadan kaldırılması hadisesidir.

Çerkes Ethem’in, “*Moskova yoldaşları Türk devrim ileri gelenleri arasında daha çok beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlerini açıkça ortaya koymuşlardır.*” sözünü Dinamo da desteklemekte ve Tokat mebusu Nazım Bey’i Ethem’e karşı eserinde şöyle konuşturmaktadır: “*İç ve dış düşmanlara ilk doyurucu yumruğu indiren sizsiniz. Şimdiye dek yenilgi nedir bilmediniz. Elinizin altındaki güç, artık bir çete değildir. Sovyet Rusya’da koskoca reaksiyoner Çar yanlısı, emperyalist devletler beslemesi orduları önüne katıp kovalayan kumandanlar, hep halkın içinden fıskırmış sizin gibi kumandanlardır.*”²³¹ Hasan İzzettin Dinamo’nun yazdıkları ve Ethem’in kendi anılarında söylediği bu sözler, diğer bir taraftan Ethem’in kendini olduğundan daha kudretli hissettiğinin bir göstergesi olarak nitelenebilir.

Çerkes Ethem’in sonradan kaleme aldığı anılarında, Bolşevizm ve Bolşeviklikle olan ilişkilerini pragmatik temelli iyi niyetli bir dayanışma süreci olarak ele aldığı yukarıda çerçevesini çizdiğimiz şekliyle görülmektedir. Ancak Ethem’in ve kardeşlerinin o dönemde popüler bir siyasi akım olan Bolşevizm’e ne denli bağlandıkları, meselenin tam olarak Ethem’in söylediği gibi olup olmadığı irdelenmesi gereken bir konudur. Ethem’in anılarında yaptığı tanım bir yana, Tunçay’ın bir Sovyet yazarına dayandırdığı ve *Yeni Dünya* gazetesindeki bir demeçten alıntılanan Ethem’e ait görüş şöyledir: “*Bolşeviklik bütün dünyaya hâkim olacak. Eğer biz ona münasip duygularla hüsn-ü kabul gösterirsek millet her halükarda saadete ulaşır. Sükûn sağlandığı takdirde, Bolşevizm istikbalimiz için çok faydalı ve verimli olacaktır. Şimdi, Bolşeviklik memleketi kurtarıyor. Gelecekte halkımızın hayat ve saadetini de koruyacaktır.*”²³² Bu sözlerden edinilen en önemli izlenim, Ethem’in de Bolşevizm

²³⁰ Kuzey Kafkas Cumhuriyeti ya da Şimali Kafkas Cumhuriyeti, 11 Mayıs 1918 tarihinde Abhazya, Adıgey, Kabardey, Karaçay-Malkar, Osetya, Çeçen-İnguş ve Dağıstan eyaletlerinin bir araya gelerek oluşturdukları bir bağımsız hükümettir. İlk başkanlığını Tapa Abdülmecit Çermoyef yapmıştır. 1920 yılında Sovyetler tarafından feshedilmiştir.

²³¹ Dinamo, **a.g.e.**, C.7, s.326.

²³² Tunçay, **a.g.e.**, s.s.143-144.

akımının yükselişinin popüler etkilerine kendisini kaptırdığı yönündedir. Bu sözlere göre Bolşevizm zaten dünyaya hakim olacağından, memleketin kaderini onun kaderiyle bağlamak doğal olarak vatanı içinde bulunduğu müşkül durumdan kurtaracaktır. Cilasun da bu sözlerden hareketle Ethem'in sosyalizm anlayışının bir "Yeşil Sosyalizm" olarak anılabileceğini söylemektedir.²³³

Emel Akal, Ethem'in *Seyyare-i Yeni Dünya* (*Seyyare Yeni Dünya ya da sonradan Yeni Dünya*) gazetesinde verdiği bu röportaja dayanarak, Ethem'in anılarında ve Kutay'ın yazdıklarında beliren, Ethem'in siyasetle ya da Bolşevizm'le doğrudan alakalı olmadığı görüşünü tekrarlamaktadır.²³⁴ Ethem'in Bolşevizm ile ilgili verdiği geçiştirici ve derinlikten uzak yanıtlar ve daha çok savaşa odaklanmış olduğunu gösterir beyanları²³⁵, Ethem'in bu meseleye özel bir pencere açmadığını, yalnızca mevcut siyasi havaya uyduğunu göstermektedir, denilebilir. Ahmet Efe ise bu görüşü bir adım daha ileri taşıyarak, Ethem ve kardeşlerinin Yeşil Ordu'da bulunma amaçlarının kendi menfaatlerini gerçekleştirmek olduğunu söylemekte ve Çerkes kardeşlerin sosyalist değil, lümpen olduklarını ifade etmektedir.²³⁶ Mustafa Suphi de Kuva-yı Seyyare'nin tasfiye edildiği ve Ethem'in saf dışı kaldığı Ocak 1921'de, Ethem gibilerini lanetlediklerini ve onlarla hiçbir zaman münasebette bulunmadıklarını ilan etmiştir.²³⁷ O sıralarda Türkiye'de olan Sovyet devrimi önderlerinden Frunze de Ethem için şu ifadeleri kullanmıştır: "...[Çerkez Ethem] Ulusal devrim hareketi sırasında ortaya çıkan, köylü toplumunun sınıfsal içgüdüleri ve gereksinmelerinin sömürüsüyle ün kazanan, oysa aslına bakılırsa su katılmamış bir demagog ve maceracıdan başka bir şey olmayan adamın kaderi bu."²³⁸

Bu tartışmalar ve veriler ışığında söylenebilir ki, Ethem Bolşevizm'le "kazan kazan" şeklinde de ifade edilen karşılıklı bir menfaat ilişkisi kurmuş, Yeşil Ordu Cemiyeti'ne de bu sebeple girmiş ve kendisini destekleyecek siyasi bir akım temin etmek istemiştir, diyebiliriz. Özellikle Düzenli Ordu – Düzensiz Kuvvetler tartışmalarının yapıldığı dönemde, Ethem'in arkasında böyle bir siyasi güç hissetmek istemesi anlaşılabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Manatov'un Ethem'in kuvvetli olduğu Eskişehir'de Bolşeviklik üzerine konferanslar vermesi ve Kuva-yı

²³³ Cilasun, **a.g.e.**, s.51.

²³⁴ Akal, **a.g.e.**, s.320.

²³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Akal, **a.g.e.**, s.s.320-323.

²³⁶ Efe, **a.g.e.**, s.105.

²³⁷ **A.g.e.**, aynı yer.

²³⁸ Mihail Vasilyeviç Frunze, **Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları**, (Çeviren Ahmet Ekeş), Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s.101.

Seyyare içinde 700 kişilik bir Bolşevik Taburunun oluşturulması²³⁹, Eskişehir sokaklarında düzenli ordu karşıtı propagandanın yoğunlaşması²⁴⁰, Ethem adına marşlar bestelenmesi²⁴¹ gibi hadiseler, bu karşılıklı menfaat ilişkilerinin bir göstergesi niteliğindedir.

“Bolşeviklik”, “Gayrı Nizami Kuvvetler” ya da “Milli Kuvvetler”, “Halk Devrimi”, “Sosyalizm” gibi kavramların propagandasının yapıldığı, Ethem komutasındaki Kuva-yı Seyyare’nin ve Çerkes Ethem’in yükselen bir güç olarak parlatıldığı yayın organı ise, daha önce de değindiğimiz üzere *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesidir. *Seyyare-i Yeni Dünya* ya da *Yeni Dünya* isimleriyle de göreceğimiz bu gazetenin Ağustos ayı sonlarında, kesin tarih vermek gerekirse yüksek olasılıkla 30 Ağustos 1920’de İslam Bolşevik Gazetesi alt başlığıyla ve Çerkes Ethem’in desteğiyle Eskişehir’de yayınlanmaya başladığını görmekteyiz.²⁴² Gazete başlığının hemen altında “*Dünyanın Fukara-i Kâsibesi birleşiniz.*” yazmaktadır.²⁴³ Tunçay, bu gazetenin bizzat Ethem tarafından, Arif Oruç vasıtasıyla çıkarıldığını yazmıştır.²⁴⁴ Gazetenin tam künyesi, Zekai Güner ve Orhan Kabataş tarafından da şöyle verilmiştir: “*Sahib-i imtiyaz ve Başmuharriri: Arif Oruç. Heyet-i tahririye müdürü: Mustafa Nuri. Eskişehir. (Günlük)*”²⁴⁵ Gazetenin isminin “Yeni Dünya” olması bir tesadüf değildir. Bu kavram Sovyetler önderliğinde gelişen Bolşevik akıma, sosyalist düzene bir

²³⁹ Cilasun, **a.g.e.**, s.51.

²⁴⁰ Apak, **GCNK**, s.215.

²⁴¹ Bu marşın sözleri şöyledir:

“Güneş, ay gibi ülkeyi parlattı
Kahraman Ethem cihadın senin!
Garbı, cihanı yerinden oynattı
Kahraman Ethem nejadın senin!

Felek Milleti yasa salmıştı
Gökleri kara bulut sarmıştı
Çocuk ihtiyar imdat dilerdi
Düşman zulmünden feryad ederdi

Erler içinde arslanca durdun
Eğildi sana, bayırlar, dağlar!
Alçak düşmanı her yandan bozdun
Kopardın ve kırdın, çözüldü bağlar

Yurdun Kafkas’tır. Uludur oymağın
Kalplerde böyle yâdların vardır!
Gönlün yücedir, dünyadır oynanın
Älemde böyle adların vardır!” Cilasun, **a.g.e.**, s.s.242-243.

²⁴² **A.g.e.**, aynı yer.

²⁴³ Şener, **a.g.e.**, s.83.

²⁴⁴ Tunçay, **a.g.e.**, s.s.143-144.

²⁴⁵ Güner ve Kabataş, **a.g.e.**, s.370.

göndermedir. Başındaki “Seyyare” ibaresi de dünya gezegenini nitelemekle birlikte, Ethem’in komutasındaki Kuva-yı Seyyare’ye bir gönderme olarak da düşünülebilir. Bakü’de Mustafa Suphi tarafından çıkarılan gazetenin de adı *Yeni Dünya*’dır²⁴⁶ ve Eskişehir’de çıkan *Yeni Dünya* ile karıştırılmamalıdır. Örneğin Kinross, “*Önceleri Moskova ve Bakü’de çıkan bu gazete, şimdi yayınlarını Eskişehir’de sürdürmekteydi.*”²⁴⁷ diyerek Mustafa Suphi’nin çıkardığı gazete ile Eskişehir’deki *Yeni Dünya*’yı birbirine karıştırmıştır.

Gazete Türkiye’deki Bolşevik akımın propagandacısı konumundadır ve diğer kentlere oranla bilhassa savaş sanayiinin geliştirdiği bir işçi nüfusuna sahip olan Eskişehir’de çıkarılıyor olması dikkate değerdir. Ayrıca Ethem komutasındaki Kuva-yı Seyyare’nin Kütahya-Eskişehir hattındaki etkinliği de bu duruma destek oluşturmaktadır. Yunus Nadi bu gazete ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Eskişehir’de ‘Yenidünya’ adında bir gazete çıkarılmaya başlanılmıştı. Bu gazeteyi Seyyar Kuvvetler Kumandanlığı, yani Çerkez Ethem Bey takımı çıkarttırıyordu. Gazete, bilir bilmez çocukların elinde bir nevi Bolşevik propagandası yapıyordu.*”²⁴⁸ Ethem’in Eskişehir’deki etkinliğinin yanı sıra, Yeşil Ordularla bağlantıda olan Sovyet diplomatı Şerif Manatov’un buradaki faaliyetleri İngiliz istihbaratının da dikkatini çekmiştir. İngilizlere ait 3 Haziran 1920 tarihli bir istihbarat raporunda; “*Türkiye’de Eskişehir’in Bolşevizm’in merkezi biçimine geldiği yolunda daha önceki raporlarda söz edilmişti. Son günlerde oradan alınan haberlere göre, Şerif Manatof adlı tanınmış İslam Bolşeviği, orada Bolşevizm üzerine bir konferans vererek, Türkiye’nin güvenliği adına BMM’nin Bolşevizm ilkelerine bağlı olduğunu açıklaması gerektiğini öne sürüyor; Erzurum’da Rus Bolşevikleri ile Türk Kolordusunun birleştiklerini iddia ediyordu.*”²⁴⁹ ifadeleri geçmektedir.

Gazetenin 1920 yılı boyunca toplam 32 sayısı mevcuttur.²⁵⁰ Daha sonra da yayın hayatına bir süre devam etmiş olmakla birlikte, Yeşil Ordu rüzgârlarının estiği 1920 yılı kadar ilgi görmemiştir. Gazete öncelikle *Arkadaş* adıyla yayınlanmaya başlamış, Arif Oruç’un 6 Eylül’de Eskişehir’e gelmesinden sonra *Seyyare-i Yeni Dünya* adıyla yayın hayatına devam etmiştir.²⁵¹ Gazetenin adının önce *Arkadaş* olduğu

²⁴⁶ Sonyel, **a.g.e.**, s.108.

²⁴⁷ Kinross, **a.g.e.**, s.s.294-295.

²⁴⁸ Abalıoğlu, **a.g.e.**, s.12.

²⁴⁹ Sonyel, **a.g.e.**, s.78.

²⁵⁰ Güner ve Kabataş, **a.g.e.**, s.371.

²⁵¹ Şener, **a.g.e.**, s.82.

bilgisini Tunçay, *Açıksöz* gazetesindeki 30 Ağustos 1920 tarihli bir habere dayandırmakta ve bu tespitini de “*Aynı günlerde Eskişehir’de iki proleter gazetesi birden çıkmaya başlamadıysa*”²⁵² sözleriyle desteklemektedir. İmtiyaz sahibi olan Arif Oruç hakkında Mete Tunçay şu bilgileri vermektedir: “*Arif Oruç maceraperest ruhlu sosyalist bir gazeteciydi. 1894 yılında Dimetoka’da doğmuş, Edirne İdadisinde okuduktan sonra Mülkiye’ye girmiş, fakat bitirmeden ayrılarak gazeteciliğe başlamıştır.*”²⁵³ Çerkes Ethem de Arif Oruç için, “*Arif Oruç ve arkadaşları devrim dönemlerinde kendilerine düşen görevleri başardılar. Kendisini ara sıra cephelerde Kuva-yı Seyyare arasında tehlike ve zahmetler içinde de görürdüm.*”²⁵⁴ Şeklinde olumlu ifadeler kullanmıştır. *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesi ile ilgili olarak da Ethem’in şunları söylediğini görüyoruz: “*Gazetenin niteliği Sosyal Demokrattı. Görevi devrim durumunda ve işgal tehlikesi içinde bulunan Türkiye’deki kardeş vatandaşları Kuva-yı Milliye ve Büyük Millet Meclisi etrafında toplamaya çalışmak, milli birliği temin etmek, devrimci hükümete de adalet ve özgürlük esasları dâhilinde hareket etmek gereğini ihtar etmektir.*”²⁵⁵ Ethem’in kullandığı “Sosyal Demokrat” ifadesi ile bugünkü Sosyal Demokrasi anlayışından ziyade, aynı zamanda Sosyalizm ile eş olarak da kimi zaman kullanılabilen bir ifadeyi kast ettiği düşünülebilir. Bir Sovyet yazarı da gazetenin içeriği için şu ifadeleri kullanmıştır: “*Komünizmin, ona bir çeşit Müslüman ahlâkı atfeden, ilkel ve bilisiz, fakat nispeten dürüst yorumlarını temsil ediyordu.*”²⁵⁶ Çeşitli makalelerin yayınlandığı gazetede Frunze’nin gözlemlerine göre, “*İran, Ermenistan ve Anadolu emekçilerinin III. Enternasyonal beyannamesi bile basılmıştı.*”²⁵⁷

Daha önce Ethem’in Yeşil Ordu’ya katıldığı dönemde, Yeşil Ordu içerisinde bir ılımlılar ve radikaller ayrımının keskinleşmeye başladığını söylemiştik.²⁵⁸ Bu nedenle, Ethem’in de kendini bir anlamda bu ayrışmanın ortasında bulduğunu ve bir tercihte bulunmak zorunda kaldığını söyleyebiliriz. Bu noktada cemiyete başta katılmış olan Doktor Adnan, Yunus Nadi ve Celal (Bayar) Beylerin daha ılımlı bir çizgide yer aldıkları görülmektedir. Zaten bu saydığımız isimler, cemiyetin Mustafa

²⁵² Tunçay, **a.g.e.**, s.144.

²⁵³ **A.g.e.**, Aynı yer.

²⁵⁴ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.81.

²⁵⁵ **A.g.e.**, Aynı yer.

²⁵⁶ Tunçay, **a.g.e.**, s.147.

²⁵⁷ M.V. Frunze, **a.g.e.**, s.100.

²⁵⁸ Cilasun, **a.g.e.**, s.s.50-51.

Kemal'in emriyle feshedilmesinden sonra sol siyasi arayışlarını terk edip²⁵⁹, bir anlamda Halk Fırkası'nın temelini oluşturacak Mustafa Kemal etrafındaki çekirdek hareketteki yerlerini muhafaza edeceklerdir. Ethem de Mustafa Kemal'in ağırlığını hissettirmesi ile birlikte tercihinin ılımlılardan yana yapacaktır. Ethem'in Mustafa Kemal'le bu hususta uzlaşmasının başlıca nedeni olarak kendisini Mustafa Kemal Paşa'ya doğrudan cephe alacak kadar güçlü hissetmeyişi gösterilebilir. Cilasun bu uzlaşının Ethem'in mevcut düzene olan eklektik çizgisi ve Sovyetlerin Ankara'yla olan yakın ilişkilerinden mülhem olarak Moskova'nın kendisi arkasında yeterince durmayacağını düşünmesi neticesinde gerçekleşmiş olabileceğini söylemektedir.²⁶⁰

Nazım Bey grubu ise Yeşil Ordu içerisindeki radikal eğilimi temsil eder görünmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi bu eğilimin, Manatov gibi kişilerin de desteğiyle, yapılanmayı daha radikal ve militan bir hale getirmeye çalışmakta olduklarından söz edilebilir. Bu noktada Çerkes Ethem'in ve emrindeki Kuva-yı Seyyare'nin bu yapılanmanın temel gücü olacağı düşünülmüştür. Zira değindiğimiz üzere 1920 Ağustos ve Eylül ayı itibariyle, Ethem'in Ankara'da günden güne artan popülaritesi, mecliste oluşan ve "Ethemist" diyebileceğimiz bir çoğunluğu da beraberinde getirmiştir. Rahmi Apak'tan yukarıda nakletmiş olduğumuz ve düzensiz milis kuvvetlerinin, düzenli ordu kuvvetlerine yeğ tutulduğu, savaşın da ancak bu şekilde kazanılacağına dönük bir kamuoyunun da hakim olduğu bu dönem, Ankara'daki Kemalist hareket açısından bir sıkıntı olarak yükselmektedir. *Seyyare-i Yeni Dünya*'da sürekli işlenen Bolşevik propagandası ve düzensiz halk birlikleri fikri de bu kamuoyunun oluşmasında etkili olmuş olabilir.

Ali Fuat Paşa, Yeşil Ordu'nun Milli Mücadeleye zarar verdiğini şu sözlerle izah etmeye çalışmıştır:

"Padişahlarının gayr-ı milli siyasetinden yeni kurtulup o zamana kadar, milli bir siyasetin mahiyetini henüz iyice anlayamamış olan Anadolu'lular ne Yeşil Ordu'ya ne de Komünist Fırkasına fazla iltifat etmişlerdi. Bu nevi teşebbüsler ancak bazı mevkilerde bazı hususi şahıslara tesir yapabiliyordu. Fakat bazı mebusların bu yeni cereyanlara kendilerini kaptırmış olmaları halkın yeni Milli İdareye olan bağlılıkları üzerinde kötü etkiler icra etmekten geri kalmamıştı. Bu gizli teşkilat ve cereyan orduya da sirayet etmeye başlamış ise de önüne geçilebilirdi. Yalnız Yozgat isyanında muvaffak olduğundan dolayı fazla takdir ve iltifatlara mahzar olmuş olan Ethem ve müfrezesinin itaat ve emre uyması bu

²⁵⁹ Tunçay, a.g.e., s.147.

²⁶⁰ Cilasun, a.g.e., s.s.54-55.

*yeni cereyanlardan çok gevşemiş ve bu halin neticesi olarak yeni idareye olan bağlılıkları zayıflamıştı.*²⁶¹

Ali Fuat Paşa'nın söylediği bu sözlerde dikkat çeken şeylerden birisi, bu hareketin Ethem'in ordu içerisindeki bağlılığını zayıflattığı yönündeki ifadeleridir. Ethem'in artık kendisini Yeşil Ordu hareketinin askeri gücü ve halk devriminin önderi olarak gördüğü iddiaları da bu tespitle paralel görünmektedir.

Esasen Yeşil Ordu hareketinin sakıncalı bulunup kapatılmasında dönüm noktası teşkil eden olay, 4 Eylül 1920 günü Nazım Bey'in Mustafa Kemal'in adayı Refet Bey'e 89'a karşı 98 oyla üstün gelerek Dahiliye vekili seçilmesi olmuştur.²⁶² Bu durum, son zamanlarda sık sık Ankara'ya gelen Ethem'in ve dahi Ethemist çevrenin gücünü göstermesi açısından da önemli bir olaydır.²⁶³ Bu noktada Mustafa Kemal, Ethem'den Nazım Bey'i istifa etmeye zorlamasını istemiş ve istediğini elde etmiştir. Konu Ethem'in anılarında da Mustafa Kemal Paşa'nın ricası sonucu, Ethem'in Hacı Şükrü Bey aracılığıyla Nazım Bey'den istifasını istemesi ve onun da bunu kabul etmesi şeklinde geçmektedir.²⁶⁴

Yukarıda da değindiğimiz gibi Yeşil Ordu artık tasfiye sürecine girmiştir. Bu noktada Mustafa Kemal hareketi hem Yeşil Ordu'dan geriye kalacak olan gücü ve yönelimi kontrol etmek hem de bir anlamda bundan faydalanmak için buna alternatif oluşturacak birtakım girişimlerde de bulunmuştur. Resmi Türkiye Komünist Partisi'nin kurulmasını ve Halk Zümresi içerisindeki kimi faaliyetleri bu süreçle ilişkilendirebiliriz. Halk Zümresi, esasen Yeşil Ordu'dan farklı bir hareket olmayıp, onun meclisteki temsilcisi durumunda idi.²⁶⁵ Ancak Yeşil Ordu ile birlikte onun da pasifize edilmesi gerekmekteydi. Bu vesileyle Mustafa Kemal parlak bir hamle yaparak hükümet tarafından oluşturulan Halkçılık programını meclise kabul ettirmiştir.²⁶⁶ Böylece, hem halk temelli eşitlikçi anlayışa bir gönderme yapılarak Bolşevik eğilimler bu programla teskin edilmiş, hem de Halk Zümresinin varlık sebebi temelsiz bırakılmaya çalışılmıştır denilebilir. Ali Fuat Paşa da konuyla ilgili olarak şöyle söylemektedir: *“Mecliste oluşan 'Halk Zümresi' daha önce tanıdığımız arkadaşlardı. Bunlar, toplumsal devrime inanıyorlardı. Hükümetten ayrı bir grup*

²⁶¹ Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, (Yay. Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2001, s.s.89-90.

²⁶² Avcıoğlu, **a.g.e.**, C.2, s.s.585-586.

²⁶³ **A.g.e.**, C.2, Aynı yer.

²⁶⁴ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.75-77.

²⁶⁵ Tunçay, **a.g.e.**, s.152.

²⁶⁶ Avcıoğlu, **a.g.e.**, C.2, s.716.

yapmaktan vazgeçiremedik. Mümkün olmadı. Fakat şimdi, 'Halkçılık Programı' altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir.”²⁶⁷

Mustafa Kemal Atatürk, Yeşil Ordu'nun kapatılmasına ikna olduğu süreci şöyle anlatmıştır:

“Arz etmiştim ki, her yerde, Yeşilordu teşkilâtını, benim namuma yapıyorlardı. Şahsen tanıdığım zevattan biri, Erzurumlu Nâzım Nazmi Beyin, memur bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta; Yeşilordu teşkilâtının mucibi memnuniyetim olabilecek tarzda tevsie çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden müteyakkız olarak, bu hafî cemiyet hakkında tetkikatta bulundum. Bu cemiyetin, muzır bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Derakap lâğvı cihetini düşündüm. Tanıdığım arkadaşları tenvir ettim. Nokta-i nazarımı söyledim, icabını yaptılar. Fakat Kâtibi Umumi olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin lâğvı hakkındaki teklifimin gayrikabili is'af ve tatbik olduğunu söyledi. Ben, lâğvettiririm, dedim. Bunun da gayrikabil olduğunu ve çünkü vaziyetin tahminden daha büyük ve daha kavi olduğunu ve bu cemiyeti tesis edenlerin nihayete kadar, maksatlarından ayrılmayacaklarına dair yekdiğerine söz vermiş olduklarını, bir vaz'ı mahsus ile ifade etti. Vekayi gösterdi ki, biz bu hafî cemiyetin men'i faaliyetine çalıştığımız halde tamamen muvaffak olamadık. Cemiyet rüesasının bir kısmı ki, Reşit, Etem, Tevfik biraderler başta bulunuyorlardı; faaliyetlerine ve bu defa bittabi, tamamen menfi ve aleyhtarâne bir tarzda, devam eylemişlerdi. Eskişehir'de çıkarttıkları 'Yeni Dünya' gazetesi ile de, fikir ve maksatlarını mütecavizane bir surette neşrettiriyorlardı.”²⁶⁸

Anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal, Yeşil Ordu'dan artık bilhassa Ethem ve kardeşlerinin egemenliği sebebiyle rahatsız olmaktadır. Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin propagandalarının da etkisini ayrıca vurgulamıştır.

Mustafa Kemal'in 13 Eylül'de “Halkçılık” programını kabul ettirmesi, 4 Ekim'de mevcut yasaları hükümet politikalarına karşı gelen örgütlere karşı daha sağlam bir düzeye taşınması ile²⁶⁹ Yeşil Ordu'nun dağıtılması için verdiği emir paralellik izlemektedir. Yeşil Ordu'nun kapatılmasında şüphesiz Bolşevik Rusya'nın Türkiye'yi nüfuz alanına alma girişimlerinin de rolü görünmektedir, denilebilir. Mustafa Kemal Paşa, bu durumu Ali Fuat Paşa'ya 16 Eylül 1920 günü çektiği bir şifreyle şöyle izah etmektedir:

“...Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilatı vücuda getirmek için fevkalade faaliyete başlamışlardır. Bakü'ye gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla Türkiye Komünist Merkezi Umumisini meydana getirttiler. Tamamen Bolşevik fikirlerine kazanılan saf ve saf olmayan adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi, dâhilen de Eskişehir ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Bunların maksatları memlekette toplumsal bir inkılap vücuda getirmektir. Bu halde memleket doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e, yani Rusya'ya bağlı olacağından, Bolşevikler hiçbir taahhüt ve

²⁶⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.474'den aktaran; Şener, **a.g.e.**, s.86.

²⁶⁸ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.471.

²⁶⁹ Cilasun, **a.g.e.**, s.52.

yardıma lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve Batılılarla siyasi pazarlıklarında daha kuvvetli bir vaziyet elde etmiş olacaklardır. Memleketimizin fikir ve inkılap taraftarı olan veya bu perde altında türlü türlü maksatlar peşinde koşan adamları da bu tehlikeleri fark etmeksizin Bolşevik teşkilatını kolaylaştırmaktadırlar. Biz bu ahval üzerine evveleminde memleketi elimizde muhafazakâr ve ne ıslahat lazım ise hükümet vasıtasıyla yaparak anarşi ve inkılap suretiyle Rus tabiiyetine mâni olmak [zorundayız], İngilizler, nasıl dâhili propaganda ile memleketimizi kısmen ellerine geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da her şeyden evvel dâhili darbeler ile memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar.”²⁷⁰

Yazılanlardan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal, Rusya’nın orta ve uzun vadede Türkiye’yi ele geçirmek, rejimini Anadolu’ya ihraç ederek tam bir kontrol sağlamak niyetinde olduğunu söylemektedir. Bunu da bir diğer tehdit olan İngiltere’yi de anarak belirtmekte ve böylece durumun ciddiyetini arz etmektedir. Son açıklamada denilebilir ki, Mustafa Kemal Atatürk’ün Yeşil Ordu Cemiyeti’ni kapattırmasındaki iki büyük neden, Ethem ve kardeşlerinin Ankara’ya alternatif ya da karşıt bir güç olarak bu cemiyet içerisinde nüfuz sağlaması ve Rusya’nın bu cemiyeti bir müdahale unsuru olarak kullanmak istemesi hususundaki işaretler olarak kabul edilebilir.

Yeşil Ordu’nun kapatılması, bir anlamda Mustafa Kemal tarafından resmi Türkiye Komünist Fırkası’nın kurulması ile olmuştur. Bu partiyi kurdurmakla Mustafa Kemal, ülkedeki Bolşevik eğilimleri kontrol altında tutmayı hedeflemiş, ayrıca Sovyet Rusya ile olan iyi ilişkilerin dahili politikadaki karşılığını da göstermiştir, denilebilir. Bolşevik eğilimlerin kontrol altında tutulması ve Yeşil Ordu’nun dağılan gücünü bir potaya sokmaya çalışma durumunun da bir sonucu olan bu süreci, Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşa’nın yazdıklarından da anlamamız mümkündür. Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim 1920’de yazdığı şifre telde Ali Fuat Paşa’ya şöyle demektedir: “*Bununla birlikte içten ve dıştan çeşitli amaçlarla bu akımın memleketimize girmekte olduğu görülüyor; buna karşı akla uygun tedbir alınmadığı takdirde, milletin pek çok muhtaç olduğu birlik ve dinginliği bozucu durumlar ortaya çıkabilir.*”²⁷¹ Bu tedbirlerin ne olduğunu da Ali Fuat Cebesoy, “*En akla uygun ve doğal tedbir olarak aklı başında arkadaşlara hükümetin bilgisi altında bir Türkiye Komünist Partisi kurdurmak olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikirle ilgili bütün akımları bir bileşkeye indirgemek mümkün olabilir.*”²⁷² diyerek söylemektedir.

²⁷⁰ Efe, **a.g.e.**, s.s.102-103.

²⁷¹ Avcioğlu, **a.g.e.**, s.715.

²⁷² Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.509’dan aktaran Avcioğlu, **a.g.e.**, s.s.715-716.

Resmi olan Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluş tarihi 18 Ekim 1920, genel başkanı da Hakkı Behiç Bey'dir.²⁷³ Partinin kurulduğu, İçişleri'nden vilayetlere gönderilen bir genelgeyle duyurulmuş ve bu genelgede Yeşil Ordu Cemiyeti'nin de söz konusu partiye dahil olduğu söylenmiştir.²⁷⁴ Bu da cemiyetin kapandığının resmen ilan niteliğindedir. Bunun ardından Mustafa Kemal başka önemli bir hamle daha yaparak, *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesinin Eskişehir'den Ankara'ya taşınmasını sağlayacaktır. Mustafa Kemal Paşa, Ekim ayı sonunda Ethem'e yazdığı mektubunda onu yeni kurulan Komünist Partisi'ne davet etmiş ve aynı zamanda *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesinin Ankara'ya taşınması için Ethem'den destek istemiştir.²⁷⁵ Söz konusu mektubun ilgili bölümü şöyledir:

*“Eskişehir'de çıkan ‘Yeni Dünya’ gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek uygun bulmaktayız. Hakkı Behiç Bey'in mektubunda gereğinden fazla bilgi verildiğinden buna dair bahsi uzatmayacağım. Yalnız şurasını bildirmek gerekir ki, III. Enternasyonale bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu. Bu cemiyet merkezine ben, sen ve Refet Bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır. Hakkı Behiç Bey, cemiyetin genel sekreteri olmuştur. Buna ciddi bir surette çalışmak, bilimsel ve pratik gayret lazımdır. Çünkü genel çıkarlarımız bunu gerektiriyor. Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal gereken merkez ve mevkilerde şubeler açılmasına lütfen çaba ve yol gösterirsiniz. Matbaanın hemen Ankara'ya taşınmasını buyurunuz. Hacı Şükrü Bey matbaanın taşınmasına memurdur. Hakkı Behiç Bey kardeşimizin hamiyetine ve beceri derecesine benim kadar sizin de emin bulunduğunuza inanıyorum. Sıhhat ve afiyet, muhterem yoldaş.”*²⁷⁶

Mektupta gazetenin taşınması hadisesi dışında ilgi çekici olan bir başka bilgi ise, III. Enternasyonal'e bağlı olduğu söylenen Türkiye Komünist Partisi'ne Mustafa Kemal'in üye olarak Refet Bey'le birlikte kendisini ve Ethem Bey'i de saymasıdır. Bu da bu partinin kuruluşunda güdülen amaçların Ankara tarafından oldukça ciddiye alındığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin Ankara'ya taşınması hadisesi Şener'in söylediğine göre Arif Oruç Bey'in bilgisi dışında gerçekleşmiş ve Arif Oruç bir oldubitti ile karşı karşıya kalmıştır.²⁷⁷ Gazete Ankara'ya taşındıktan sonra, 29 Aralık 1920'de ismi *Yeni Dünya* olarak değiştirilmiştir.²⁷⁸ Gazetenin adının yanı sıra, sloganı da değişmiştir. “İslam Bolşevik Gazetesi” başlığının yerini “Türkiye Komünist

²⁷³ Cilasun, **a.g.e.**, s.52.

²⁷⁴ “Yeşil Ordu Cemiyeti-2”, **Yakın Tarihimiz**, Sayı 4, (22 Mart 1962), s.101'den aktaran; Tunçay, **a.g.e.**, s.148.

²⁷⁵ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.10, s.82'den aktaran; Cilasun, **a.g.e.**, s.53.

²⁷⁶ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.79.

²⁷⁷ Şener, **a.g.e.**, s.86.

²⁷⁸ Tunçay, **a.g.e.**, s.149.

Gazetesi” almış, idarehanesi Ankara Komünist Fırkası Merkez-i Umumisinde Yeni Dünya Matbaası şeklinde belirtilmiş, müdür-i mesul ve başyazarı Hakkı Behiç Bey olmuştur.²⁷⁹ Yalnızca bir sayıda başyazarı çıkan Hakkı Behiç Bey’in ardından başyazarları imtiyaz sahibi Arif Oruç Bey kaleme almaya başlamıştır.²⁸⁰ Tunçay gazetedeki değişimi, “Önceleri ‘*Milli Kahramanımız Ethem Yoldaş*’ın zaferleri övülürken, 83. Sayıda TBMM reisi Mustafa Kemal’in (Çerkes Ethem’i hedef aldığı besbelli), izinsiz asker toplamayı kesinlikle yasaklayan 28 Aralık tarihli Beyanname-i resmisi yayınlanmış, ertesi günden itibaren de gazetenin adının başındaki ‘seyyare’ sözü kaldırılmıştır. Yine 83. Sayıda Yeni Dünya adına abone kaydetmeye yetkili üç kişinin adı verilmektedir: ‘Antalya havalisinde Memduh Süleyman yoldaş, Eskişehir ve Konya cihetlerinde Niyazi yoldaş, Karadeniz sevhilinden Faik yoldaş.’”²⁸¹ ifadeleriyle net olarak ortaya koymaktadır. Tunçay daha sonra gazetenin bir dönem daha çıkmaya devam ettiğini, Arif Oruç tarafından Kasım 1921’de çıkarıldığını, Ocak ve Şubat 1922’de gazeteye yeniden rastlandığını söylemektedir.²⁸²

Yeşil Ordu Cemiyeti 1920 yılının sonlarına doğru etkinliğini yitirmiş, Ethem’in isyanıyla birlikte de kesin olarak pasifize edilmiş görünmektedir.²⁸³ Yeşil Ordu faslı bu şekilde kapanırken, Bolşeviklik konusunda daha radikal olan Nazım Bey kanadı faaliyetlerine Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nda devam etmek istemişlerdir. Kılıç Ali’nin naklettiğine göre Nazım Bey Yeşil Ordu’nun dağıtılmasından memnun olmayan nadir insanlardan birisi olarak cemiyetin dağıtılması kararı üzerine cemiyeti terk eden arkadaşlarına sitem etmekte ve kalıp Mustafa Kemal’e karşı mücadele etmek gerektiğini söylemektedir.²⁸⁴ Nazım Bey daha sonra İstiklal Mahkemelerinde yargılanacak ve 9 Mayıs 1921’de 15 yıl kürek cezasına çarptırılacaktır.²⁸⁵

²⁷⁹ Tunçay, **a.g.e.**, s.148.

²⁸⁰ **A.g.e.**, aynı yer.

²⁸¹ Tunçay, **a.g.e.**, s.s.149-150.

²⁸² **A.g.e.**, s.s.150-151.

²⁸³ Çavdar, **a.g.e.**, s.252.

²⁸⁴ Kılıç, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor.**, s.169.

²⁸⁵ **A.g.e.**, s.s.382-383.

4. BÖLÜM

ÇERKES ETHEM'İN İSYANI VE KUVA-YI SEYYARE'NİN SONU

4.1. Çerkes Ethem ve TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkilerin Gerginleşmesi

Çalışmamızın bu son bölümünde, Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare'nin tasfiye sürecinde yaşananları irdelleyecek, daha sonra TBMM – Kuva-yı Seyyare çatışmasını ve sonuçlarını izah etmeye çalışacağız. Bu bölüme kadar Çerkes Ethem'in, ağabeylerinin ve Kuva-yı Seyyare'nin yapısına, iş görme tarzlarına ve siyasi-askeri fikirlerine kadar pek çok konuda değerlendirme yapmaya çalıştık. Bu değerlendirmeler ışığında, esasen Kuva-yı Seyyare'nin hangi sebeplerle TBMM ile çatışmak zorunda kaldığı da bir anlamda ortaya çıkmıştır, denilebilir. Bunları çalışmamızın ilgili yerlerinde gerek Kuva-yı Seyyare'nin gelir kaynaklarını ve asker toplama sistemini anlatırken, gerek düzenli ordu fikrine karşı olan tutumunu izah ederken ortaya koymuştuk. Bundan sonraki kısımda da tüm bu sebeplerin artık kesin bir fiili ayrılığa nasıl dönüştüğü, Yaşanan anlaşmazlıkların nasıl keskinleştiği, tarafların politik ve askeri konumlarını belirgin bir biçimde nasıl oluşturduklarını ve iplerin koparak çatışmaların nasıl yaşandığını anlatmaya çalışacağız. Bu noktada da Çerkes Ethem ve kardeşlerinin muhtelif siyasi arayışlarına değinecek ve Kuva-yı Seyyare dağıldıktan sonraki kimi faaliyetlerine de yer vermeye gayret göstereceğiz.

Ethem'in bu zamana kadar göstermiş olduğu kişilik özellikleri, Kuva-yı Seyyare'nin doğası, Anzavur, Düzce ve Yozgat isyanlarının bastırılmasında kullandığı yöntemler, TBMM ve yüksek makamlarla yaptığı yazışma ve konuşmalardaki tavrı vb. gibi parametreler, Ethem'in ve düzensiz kuvvetlerinin nihayetinde TBMM ile çatışmasını kaçınılmaz bir duruma sokacağına yorulabilir. Zira TBMM de özellikle Batı ve Güney Cephelerinin kurulmasından sonra askeri kurumsallaşmaya ve düzenli ordu oluşturma çabalarına hız vermiş bir yapıyı arz etmektedir.

Çerkes Ethem'in sonucunda isyana varacak olan tutumunun ve TBMM ile uyumsuzluğunun sebeplerinin birçoğu, çalışmamızın bundan önceki yerlerinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bundan sonraki bölümde ayrılığı keskinleştiren ve bu işin artık ciddi olarak ele alınması gereken bir olay olduğunu gösteren kimi olaylara odaklanmak gerekecektir. Bunların en önemlilerinden bir tanesi şüphesiz ki Yozgat İsyanı ve sonrasında Ethem'in tavrı ve Kuva-yı Seyyare'nin kimi uygulamalarıdır. Ethem'in Yozgat İsyanı'nı bastırırken yaptığı usulsüzlüklerden bir önceki bölümde söz etmiştik. Özellikle hayvan sürülerinin yağmalanarak satılması meselesi, TBMM'de Mustafa Kemal Paşa tarafından da dile getirilmişti.¹ Bu konuda Albay Refet Beyin 10 Temmuz 1920'de Erkan-ı Harbiye Reisi İsmet Paşa'ya yazdığı telgraf metni şöyledir:

“Akdağmadeni

10/7/36

Erkanı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Beyefendiye

Gayet önemli ve acildir.

Ve zata özeldir.

Ethem Bey kuvvetlerinin güzergâhında yağma edilmedik hiçbir yer ve hiçbir şey kalmadı. Bunlarla hemhal olan İbrahim Bey kuvvetlerinin güzergâhında aynı halde, bugün Akdağmadeni'ne geldiler ve şehri yağmaya şimdiden hazırlanıyorlar. Buradan hareketim anında burası Yozgat'ın akıbetine uğrayacak. Bunlar memleketimizi aleyhimize çevirmekten başka bir işe yaramayan bir yığın yağmacı eşkıya ve katilden başka bir şey değil. Şehri bunların eline terk edip memleketi felakete sürüklemek cinayetini irtikâp etmeyeceğim. Ankara ile Yozgat arasındaki muntıkada hâsıl olan fevkalade hassasiyet sebebiyle veyahut cephenin gösterdiği kaçınılmaz gereklilik bahanesiyle bunların yarın Yozgat istikametinde hareket etmeleri ve benim de Akdağmadeni, Yenihan, Tokat, Zile muntikasını Selahattin Bey'le birlikte isyanı bastırmaya devam etmekteğim hakkında şimdi şifreli bir tebliğin yazılmasını rica ederim. Makine başında cevap bekliyorum.

Nuri

I.A

11 Temmuz/36

K.K.

11 minh

Miralay Refet”²

Bu metinde Ethem'in ağır bir şekilde eleştirildiğini görüyoruz. Ancak bu yazışma başka bir sebeple daha önemlidir. Zira Kuva-yı Seyyare hakkında “*Bunlar memleketimizi aleyhimize çevirmekten başka bir işe yaramayan bir yığın yağmacı eşkıya ve katilden başka bir şey değil.*”³ şeklinde çok ağır eleştirilerde bulunan kişi bu yazışmadan yaklaşık iki ay sonra yeniden düzenlenen Batı Cephesi'nin Güney Kesimi Komutanı olacak, telgrafi yazdığı kişi olan Albay İsmet Bey ise Erkan-ı Harbiye reisliği vazifesini vekaleten Fevzi Paşa'ya devredecek ve Batı Cephesi Kuzey Kesimi Komutanı olacaktır. Cephenin yeniden düzenlenmesi ve düzenli ordunun

¹ TBMM.GCZ, C.1, s.301.

² HTVD, S.72, BN.1563.

³ HTVD, S.72, BN.1563.

oluşturulması sürecinde, gayrı nizami kuvvetlerin başında olan ve düzenli ordu meselesine karşı çıkmakta olan Ethem'in komuta ettiği Kuva-yı Seyyare'nin tasfiyesi, bu iki komutanın cephe komutanı olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Bu açıdan Refet ve İsmet Beylerin Ethem ve Kuva-yı Seyyare'ye karşı olan tutum ve fikirlerini göstermesi açısından cephenin yeniden düzenlenmesinden yaklaşık 2-3 ay kadar önce yazılmış olan bu telgraf metni dikkat çekici bir unsur olarak göze çarpmaktadır.

Ethem birliklerinin yaptığı usulsüzlükler, yağma ve cinayetlere örnek çoktur. Bunların büyük kısmına çalışmamızın önceki bölümlerinde değinmiştik. Bu konuda Bursa'daki bir hadiseyi nakleden Yüzbaşı Selahaddin'in söyledikleri de önemlidir: “16 Mayıs akşamı gelen Ethem kuvvetleri, 18 Mayıs sabahı Bursa'dan ayrıldılar. Yani iki gece bir gün Bursa'da kaldılar. Ama bu kısa sürede birçok namusa saldırıldı; birçok adam öldürüldü; birçok dükkân yağma edildi. Derbeder Ethem birlikleri dükkânlara girip istediklerini alıp savuştular. Bursa belediye ve hükümeti [valiliği] halka 180 bin lira ödedi.”⁴

Yozgat İsyanı ve sonrasında yaşananlar ile ilgili olarak Ethem ve Kuva-yı Seyyaresinin çokça eleştirildiğini görüyoruz. Bu olaylar, bir kısmına daha önce değindiğimiz üzere meclis zabıtlarına geçmiş, pek çok tanığın ifadesinde rastlanmıştır. Bu konuda İsmet Paşa şöyle demektedir: “Yozgat isyanı çok kanlı bir biçimde bastırılmış ve Yozgat yağma edilmiştir. Ethem Bey'in kuvvetleri Ankara'ya geldikten sonra Ankara çarşısında ve Ankara'nın etrafında büyük panayırlar kuruldu. Bizim Kuvayı Milliye [Seyyare] Yozgat'tan sürdükleri hayvanları halkın gözü önünde satmaya başladı.”⁵ Falih Rıfkı ise şöyle demektedir: “...Yozgat dönüşü Ethem kuvvetleri Türk köylerini yağma ederek Ankara'ya gelmişler, talan eşyasını açıkça Ankara pazarında satmışlardır.”⁶

Daha önce Ethem'in, kendisini TBMM'den daha üstün gördüğünü, Ankara'nın basit bir isyanı bile bastırmaktan aciz olduğunu düşündüğünü söylemiştik.⁷ Bu fikri Yozgat İsyanı'ndan sonra iyiden iyiye baskın gelmiştir, denilebilir. İsyanı bastırmak için Ankara'da olduğu sıralarda Tokat mebusu Nazım Bey'in Ethem'e söyledikleri de Ethem'in kendisini TBMM'den üstün görme duygusunun kaynaklarından birini açıklar niteliktedir: “Elinizin altındaki güç artık bir çete değildir. Bunu bütün dünya

⁴ Yurdoğlu, a.g.e., C.2, s.218.

⁵ Sarihan, a.g.e., s.53.

⁶ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Bates Yay., İstanbul, 1984, s.378.

⁷ Çerkes Ethem, a.g.e., s.s.37-38.

anlamıştır... Sovyetler de bize her türlü yardımı yapmaya söz veriyorlar. Sizi Mustafa Kemal'den de üstün görüyorlar.”⁸

Bu kendini üstün görme tutumuna ilişkin Ekim 1920 tarihine ait ilginç bir anekdotu da Fahrettin Altay anlatmaktadır: “*Bir gün Afyon Müdafaa-i Hukuk heyeti reisi Reşit Bey, Çerkez Ethem'in Afyon'a geleceğini söyleyerek hakkında bando ile askeri istikbal yapılmasını rica etti. Bense Ethem'in geleceğini bana söylemediğini ve bana yazmadığı için bir şey yapılamayacağını söyledim. Sizler belediye mensupları istikbal edersiniz dedim. Öyle de yapıldı. İş anlayan Ethem de ziyaretime gelmedi, bir gün sonra da tekrar Kütahya'ya döndü. Artık aramız iyice açılmış oluyordu.”⁹*

Ethem ve kardeşlerinin, daha önce Yeşil Ordu Cemiyeti ile ilişkisini anlatırken de yazdığımız gibi, artık kendisini TBMM'nin yerine bir güç gibi görmeye başladığı, iktidara sahip olmayı tasarladıkları, fiili olarak güce sahip olduklarını düşündüklerinden, yetkiye de sahip olmak gerekliliği duydukları tartışılması gereken konulardır. Ethem'in gerçekten de iktidarı ele geçirme gibi bir düşüncesi var mıydı? Bu fikri temellendirecek delillere ihtiyaç vardır. Apak, Ethem'in Yozgat İsyanı sonrası durumunu şöyle izah etmektedir:

“Yozgat isyanının bastırılması, üç kardeşler Kuvayı Seyyaresi'nin her ferdini zengin etmiş ve Kuvayı Seyyare'nin mevcudunu arttırmıştır. Ethem ve kardeşleri bu isyanı bastırdıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Ankara üzerinden geriye döndükleri vakit, Ankara'da kendilerine gösterilen tezahürlerle, Anadolu'nun hükümet merkezinde dahi biricik kuvvet, şeref ve iktidar sahibi adamlar olduklarını gördüler. Balıkesir, Bursa, Adapazarı, Düzce ve Hendek'ten sonra Anadolu'nun ortasında dahi at oynatarak hemen hemen bütün garbi ve orta Anadolu'da şan, şöhret ve nüfuz kuran Ethem ve kardeşleri, kendilerini milli ihtilalin efendisi saymakta haklı görüyorlardı. Onlar, Büyük Millet Meclisi'nde dahi mühim tutarlara malik oldular. Belki de, düşüncelerine göre, bütün milli Anadolu varlığı, Meclis ve Hükümet onların tüfeklerinin kuvveti ile yaşıyordu.”¹⁰

Apak da diğer pek çok tanık ve araştırmacı gibi durumu Ethem'in tüm güce sahip olduğunu düşündüğü şeklinde açıklamaktadır.

Güce sahip olan Ethem'in yetkiye de sahip olmak istediği iddiası Genelkurmay tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: “*Önce, Kütahya ve dolaylarında kendi deyimlerince hükümet, gerçekte ise bir derebeylik kurmaya yeltendiler. Bu derebeyliği Afyonkarahisar'a, Isparta'ya, hatta Konya ve Eskişehir'e kadar genişletmeye giriştiler. Memleketin diğer kısımlarında da kuvvetler teşkili ile daha çok genişlemek, teşkilatlanmak ve sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisini düşürerek yerine bir*

⁸ Hiçyılmaz, a.g.e., s.24.

⁹ Altay, a.g.e., s.273.

¹⁰ Apak, GCNK, s.s.193-194.

hükümet kurmaya bile yeltendiler."¹¹ Atatürk de *Nutuk*'ta aynı fikri paylaştığını gösteren şu sözleri söyler: "*Ethem Bey ve kardeşlerinin, bilâhare gösterdikleri vaziyetten, gördükleri takdir edici muameleden mağrur oldukları ve hattâ bazı hayallere kapıldıkları anlaşılıyor.*"¹² Tam da bu noktada Ethem'in güce sahip olmasına rağmen neden yetkiyi ele geçirmediği ya da geçiremediği ile ilgili Cilasun, Ethem'in askeri güce sahip olmakla birlikte siyasi bir program ve hattan yoksun olduğu, bu sebeple eklektik çizgisinin tezahürü olarak Ankara'yla uzlaşmak durumunda kaldığını söylemektedir.¹³

Yozgat hadisesi ile ilgili olarak Kılıç Ali'nin anlattıkları da dikkat çekicidir. Ancak yine de Kılıç Ali'nin naklettiği kimi bilgiler, başka kaynaklardan doğrulanamamakta ya da kısmen doğrulanmaktadır. Zira daha önce Yozgat İsyanı sırasında kendisinin Ethem'le ters düştüğünü ve karşılıklı olarak şiddetli bir anlaşmazlık yaşadıklarını anlatmıştık.¹⁴ Bu da Ethem'le ilgili olarak Kılıç Ali'nin anlattığı olayların ve başka yazarların da bu olayları Kılıç Ali'yi referans vererek ve özgün bir ekleme yapmayarak anlatması meselesinin dikkatli ele alınması gereken yorumlar olduğunu belirtmek gerekir. Kılıç Ali Yozgat İsyanı dönüşünde, Ethem'in Mustafa Kemal'i idam edeceğini söylediğini nakleder ve şöyle der: "*Orada, Kuva-yı Milliye'ye başlangıcından beri bütün yüreğiyle bağlanmış olan Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i idam etmek amacıyla Yozgat'a çağırmak cüretini bile göstermişti. Hatta Yozgat'tan Ankara'ya geldikten sonra, Mustafa Kemal'i bile asacağını söylemekten çekinmeyecek kadar küstahlaşmıştı.*"¹⁵ Kılıç Ali bu söylediklerinin dışında, Ethem'in iki defa Atatürk'ü öldürmeye çalıştığını ancak muvaffak olamadığını söylemiştir. Bunu da aşağıda nakledeceğiz. Ethem'in Mustafa Kemal'i asacağı iddiasıyla ilgili olarak başkaca yazarlar da aynı söylentiye nakletmekte ancak ilave olarak bir referans veya bilgi vermemektedirler.¹⁶

Bu noktada bir iki istisna vardır ki, bir tanesi Emrah Cilasun'un, kendisine ailesi tarafından verilmiş olan ve Çerkes Ethem tarafından yazıldığı iddia edilen 1947

¹¹ **TİH.İHA**, s.213.

¹² Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.469.

¹³ Cilasun, **a.g.e.**, s.54.

¹⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.48-49; Ali Kılıç, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.136.

¹⁵ Kılıç, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.136.

¹⁶ Bu konuda malumat veren kimi yazarlar için bkz: Kılıç, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.136; Şener, **a.g.e.**, s.51; Cilasun, **a.g.e.**, s.105; Dinamo, **a.g.e.**, C.7, s.238; Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.470.

tarıhli bir metindir.¹⁷ Bu metinde yazanlara göre konuyla ilgili olarak Ethem şöyle demektedir:

“Kuvvetlerimiz de zorlu bir yürüyüşle beni izleyerek ardından Ankara'ya gelmişlerdi. Fakat ben birliğin gelmesinden de önce, özel bir trenle Eskişehir üzerinden İnönü'ye varmışım. Mustafa Kemal Paşa ise Ankara'ya varışında beni (beklemekte olduğunu ve acele gelmemi) rica eden telgrafına karşın güya beni Eskişehir'de bekleyeceği haberini bırakarak Ankara'dan savuşmuştu. Eskişehir yoluyla İnönü'ye vardığımda, Ali Fuad Paşa'dan, Mustafa Kemal'in Eskişehir'de de durmayarak Afyonkarahisar'a doğru savuştuğunu, daha doğrusu kaçtığını işittiğim zaman hayret etmişim. Bunun nedeni ise bazı arabozucuların Ankara'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal'e şöyle demeleriymiş: (Ethem Bey cephenin çökerek hezimete uğradığı haberlerinden öyle üzölmüş ki, Yozgat'ta bu haberi işittiği zaman “Mustafa Kemal'i meclis kapısında asmak artık farz oldu” demiş) İşte böyle söyleyerek zavallı Kemal'i can endişesine düşürmüşlerdi.”¹⁸

Ethem'in sonradan ortaya çıktığı söylenen ve kendisine atfedilen bu metine bakılırsa, Ethem böyle bir söz söylediğini dolaylı olarak reddetmektedir. Bu yazılanların daha önce Dünya Yayınları tarafından 1962'de ilk defa basılan ve daha sonra Berfin Yayınları tarafından basılan “Çerkes Ethem'in Hatıraları” adlı eserde bulunmadığını da not etmek gerekir.

Bir diğer istisna ise Hasan İzzet Dinamo'nun yazdıklarıdır. Dinamo'ya göre Ethem, “Mustafa Kemal'i Meclis'in önünde asacağım!” sözünü Yozgat'a gelen 8 gözlemci milletvekili önünde söylemiş, vekillerden birisi bunu Mustafa Kemal'e iletmiştir.¹⁹ Hatta Mustafa Kemal Atatürk de, Nutuk'ta durumu anlatırken; “Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey de bu tefevvühâtı [münasebetsiz sözler] işitenlerdendir.”²⁰ demektedir.

Esasında bu söz ve etrafında gelişen tartışmaların asıl boyutu, Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in Ethem tarafından Yozgat İsyanı'nın kışkırtıcısı olduğu gerekçesiyle yargılanmak istenmesidir. Ethem Yahya Galip Bey'i yargılamak üzere Ankara'dan ister. Ancak Mustafa Kemal Paşa Yahya Galip Bey'in hasta olduğu gerekçesiyle onu göndermek istemez. Durumu Nutuk'ta şöyle açıklamaktadır:

“Ethem Bey Ankara ve Ankara'daki hükümet üzerinde dahi nüfuz kurma tecrübesinde bulunmuştur. Güya Yozgat isyanı, Yozgat'ın tâbi bulunduğu Ankara valisinin kötü idaresinden ortaya çıkmış, binaenaleyh diğer isyan müsebbipleri hakkında tatbik ettiği cezayı, ki o ceza asılarak idam idi, Ankara Valisi hakkında da bizzat mahalli vakada tatbik etmeye karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini

¹⁷ Emrah Cilasun'un naklettiğine göre bu metin kendisine akrabaları aracılığıyla geçmiştir. Osmanlıcadan Transkripsiyonunu Reşit Bey'in eşi ve Cilasun'un anneannesinin annesi olan Seher Hanım tarafından yapılmıştır. Risalenin başlığı: “Tarihi Bir Sayhayı İkaz Hakikate Doğru (Gerçeklere Doğru Uyarı İçin Şiddetli Bir Haykırış)” Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Cilasun, a.g.e., s.s.87-128.

¹⁸ Cilasun, a.g.e., s.105.

¹⁹ Dinamo, a.g.e., C.7, s.238.

²⁰ Atatürk, a.g.e., C.2, s.470.

talep ettiği Ankara Valisi, ulusal girişimlerde fevkalâde hizmet ve fedakârlık göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey'di. Yahya Galip Bey'in, bilhassa bizce, hizmeti takdir olunmuş ve vücudu pek lüzumlu ve yararlı bir zat olduğu malûm idi. İşte böyle bir zatı, kendi eline, idam sehпасına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük nüfuz ve tesiri elde edebileceğini düşünmüştü. Bittabi Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik.”²¹

Mustafa Kemal Paşa burada Yahya Galip Bey'in hizmetlerinden ötürü açıkça Ethem'e karşı korunduğunu belirtmekte ve bu isteğinin aslında Ankara üzerinde doğrudan bir nüfuz kurma denemesi olduğunu söylemektedir. Ethem ise meselenin Yahya Galip Bey'in bizzat kendisinden değil, Mustafa Kemal kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Ona göre Mustafa Kemal aslında kendini korumaktadır. Anılarında konuyla ilgili şu yorumu yapar: “Gerçekten, Mustafa Kemal Paşa bir iyi niyetle de olsa, Yozgat ve havalisi isyanının büyümesine neden olmuş, bunun yaratıcısı kendisi bulunmuş! Yahya Galip için doktor raporu düzenlettirmesi telaş ve heyecanıandı, bunda da pek haksız değildi.”²² Mustafa Kemal Paşa'nın Reşit Bey'i aracı yapması ve Ethem'i ikna etmesi üzerine Ethem, Yahya Galip Bey isteğinden, “Vicdanım razı olmayarak ve son defa olarak” sözleriyle vazgeçmiştir.²³

Kasım ayında cephenin yeniden tanzimi meselesi, daha önce saydığımız çeşitli sebepler yüzünden Kuva-yı Seyyare ileri gelenlerini rahatsız etmiştir. Ethem ve kardeşleri tümünden düzenli orduya karşı görünüyordı. Cephenin yeniden düzenlenmesi ve düzenli ordu oluşturulma çabalarının başına getirilen İsmet ve Refet beyler de bu konuda tavizsiz çalışmaktaydılar. Yozgat İsyanı sonrası gücünün ve tanınırlığının zirvesine çıkmış Çerkes Ethem'in, düzenli ordunun düzenli birliklere göre verdiği emirlere, bu emirlerin dayandığı sisteme ayak uydurması mümkün olmamıştır, denilebilir.²⁴ Konuyla ilgili olarak Ethem'in Mustafa Kemal Paşa'yı ve TBMM'yi, Refet ve İsmet Paşaların görevden alınması için etki altına almaya çalıştığı bilinmektedir. Hatta Kılıç Ali'ye göre bu olay suikast girişimlerine kadar varmıştır. Kılıç Ali'ye göre Ethem bir gün İstasyon binasında dinlenen Mustafa Kemal Paşa'nın yanına adamlarıyla randevusuz gitmiş ve binayı adamlarıyla tutmuştu. Burada İsmet Paşa'nın görevden alınmasını istemiş ancak olumsuz yanıt almıştı. Daha sonradan Salih (Bozok) ve Recep Zühtü Beylerin durumu fark etmesi ve muhafızlarla önlem alması sonucu Ethem durumun tehlikeli olduğunu anlayarak izin isteyip çekilmişti.²⁵

²¹ A.g.e., s.470.

²² Çerkes Ethem, a.g.e., s.56.

²³ A.g.e., aynı yer.

²⁴ Bu durumun sebepleri ayrıntılı olarak Bölüm 4.3.'de ele alınmıştır.

²⁵ Kılıç, a.g.e., s.135.

Yine bir başka olay daha Kılıç Ali'ye göre şöyle yaşanmıştır:

“Çerkez Ethem bir yolunu bulup Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmayı kafasına koymuştu. Mustafa Kemal, bir gece geç vakit, yanında yalnız Recep Zühtü Bey olduğu halde otomobille istasyona gidiyordu. Taşhan'ın önünden geçerken, Çerkez Ethem'in maiyetindeki Küçük Ethem, yanındaki on-on beş adamıyla birlikte aniden otomobilin önüne çıkmış ve otomobili durdurmaya kalkışmıştı. Şoför, durumun farkına varan Recep Zühtü Bey'in emriyle gaza basmış, son sürat ilerlemişti. Projektörün gözlerine dikilmesi de saldırganları şaşırtmıştı. Bir süre sonra öğrendik ki, bunların amacı Mustafa Kemal'i durdurmak, bir kahve içmek ricasıyla Taşhan'da bulunan Ethem Bey'in yanına götürmek ve oradan da bilinmeyen bir yere kaldırarak yok etmektir.”²⁶

Bu anlatıların yalnızca Kılıç Ali Bey'de bulunuyor olması da önceden bahsettiğimiz gibi ilgi çekicidir ve başka belgelerce doğrulanmaya ihtiyacı vardır.

4.2. Anlaşmazlıkların Genel Hatları

Kasım 1920'den itibaren, artık Ethem ve kardeşlerinin TBMM'ye karşı durumlarını bütünüyle netleştirmeye başladıklarını görüyoruz. Bunu söylememize delil olan davranışlar, Genelkurmay'ın *İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar* adlı eserinde “Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Ayaklanma Sebepleri” başlığı altında şöyle sıralanmıştır: Ethem'in Ankara Valisini yetki dışı yargılamak istemesi, İstiklal Mahkemelerinin teşkili, Ethem'in asker toplamasına Dahiliye Vekaleti ve TBMM tarafından engel olunması, Batı Cephesinin ikiye bölünüşünün tepkileri, muntazam ordu kurulmasına karşı direnmeleri, başkomutanlık yetkisinin Büyük Millet Meclisine verilmesi, Ethem kuvvetlerine Birinci Kuva-yı Seyyare adının verilmesi, Simav ve Havalisi Komutanının bölge dışına çıkarılması, Batı Cephesi Komutanlığına rapor verilmemesi.²⁷ Bunlara Kuva-yı Seyyare'nin mali durumunu usulsüzlüklerle beslemesini de ekleyebiliriz.

Genelkurmayın söz ettiği bu olay ve tutumların kimisi hakkında çalışmamızın önceki bölümlerinde bilgi vermiştik. Geri kalanı hakkında da çalışmanın anlatı düzeni çerçevesinde bilgi vereceğiz. Ancak öncelikle Kuva-yı Seyyare'nin yapısına ilişkin tartışmalara yer vermemiz, anlaşmazlıkların genel hatlarını anlamak açısından yararlı olacaktır. Zira Kuva-yı Seyyare'nin asker toplama sistemi, mali kaynak sağlama yöntemleri gibi durumlar, bu birliğin TBMM'ye direnmesine ya da Batı Cephesi Komutanlığının emirlerine karşı durmasında önemli bir yere sahiptir.

²⁶ Kılıç, a.g.e., s.s.135-136.

²⁷ TİH.İHA, s.s.214-223.

Kuva-yı Seyyare, kelime anlamı olarak “Gezici Kuvvetler” manasına gelmektedir. Çerkes Ethem’le kardeşi Tevfik ve Reşit Beylerin komutasında olan, öncelikle Salihli’de, daha sonra 1920 yılına gelindiğinde Kütahya ve çevresinde ağırlık merkezi oluşturmuş bir askeri güç, bir milis teşkilatıdır. Esas komutanı Ethem olan birliğe zaman zaman diğer iki kardeşinin de vekil olarak komuta ettikleri görülmüştür. Sabahattin Selek bu birliğin üç kardeşin ortak malı olduğunu, birliğin idaresinde savaş tekniği bakımından yetki ve üstünlüğün Ethem’de, genel politika bakımındansa sözün Reşit’te olduğunu söylemekte ve ortanca kardeş Tevfik’in ağır basan belli bir yönünün bulunmadığını ve zaman zaman Ethem’e vekillik ettiğini belirtmektedir.²⁸

Bu kuvvetin temel kaynağı asker kaçakları ve adi suçlulardır. Bununla birlikte gönüllüler, silahlı büyük ailelerin ortaklıkları ve zorla silahaltına alınanların da olduğu açıktır. Bu açıdan tipik bir Kuva-yı Milliye birliği görüntüsündedir. Ancak Ethem ve kardeşlerinin güttükleri sert ve acımasız tutum, sahip oldukları adalet anlayışları gibi sebeplerle, bu askeri gücün çok daha çabuk büyüyen, çok daha zengin ve gittiği her yerde yerel halka ciddi külfetler doğuran bir yapısı olduğu söylenmelidir. Fahrettin Paşa (Altay), 1920 yılı Temmuz ayı sonunda, Kuva-yı Seyyare ile ilgili gözlemlerini şöyle anlatmıştır:

“...Ertesi gün avdetle Kütahya’ya uğradık. Çerkez Ethem’i bulamadık. Vekili İsmail Hakkı ve Abdullah Bey’le görüştük. Esnaftan Hakkı Bey isminde bir zatın evinde misafir edildim. Ethem burada mutlak hâkim. Kimsenin bir şey demeye cesareti yok. Şehir ve köylerdeki para ve mal sahipleri varlarını yoklarını feda etmeye mecbur. Halkın fakr ve zarureti artmış. Fakat kimsenin şikâyet hakkı yok. Ethem kuvvetinin ne kadar olduğu ve teşkilatı hakkında malumat tedarikine de imkân bulunamıyor. Güya cephe kumandanına bağlı. Onu da pek dinler görünmüyor. Cephe kumandanı da ürkütmek taraftarı değil. Biz de görüştüklerimize güzel sözler söyleyip Afyon’a döndük.”²⁹

Kuva-yı Seyyare’nin yapısı meselesine geldiğimizde ilk olarak, Ayııcı Arif olarak bilinen ve Milli Mücadele’de Batı Cephesi’nde pek çok savaşta görev almış, İzmir Suikastı davasından sonra İzmir’de 1926 yılında idam edilmiş olan Miralay Mehmet Arif Bey’in anılarına bakılabilir. Arif Bey şöyle demektedir:

“Bir tümen derecesinde teşkilata sahip bulunan Kuva-yı Seyyare’nin kumandanı Çerkes Ethem, yardımcısı Küçük kardeşi Tevfik ve akıl hocaları da büyük ağabeyleri (Sabık Mebus) Reşit’ti. Genel görünüşüyle atlı sınıfından meydana gelmiş olan Kuva-yı Seyyare, çeşitli ve değişik müfrezelerden ve çetelerden mürekkep idi. Bir de Bolşevik taburu vardı. Çeşitli çarpışmalar ve savaşlar sebebiyle 4 top ve 10 kadar makinalı tüfek, adı geçen milli teşkilata verilmiş idi. Mevcutları 2-3 bin civarında idi. Yeni Dünya isminde bir gazeteleri vardı. Eskişehir’de yayınlanan bu gazete, askerlik ve düzenli örgütler aleyhinde

²⁸ Selek, a.g.e., s.366.

²⁹ Altay, a.g.e., s.260.

makaleler yazardı. Kuva-yı Seyyare'nin Merkezi Kütahya idi. Gediz, Simav ve Gördes bölgesi kumandanlığı üzerlerinde idi. Bir kollarını Eskişehir'e uzatmışlardı. Ankara çevresi ile sürekli ilişkide bulunurlardı. Erlerine 15-20 lira, müfreze kumandanlarıyla subaylarına 50-100 lira maaş verirdi.”³⁰

Görüldüğü gibi Kuva-yı Seyyare, düzenli ordu karşısı, çeşitli müfreze ve çetelerden oluşan güçlü bir birlik görüntüsü vermektedir. Aynı zamanda erlerine, diğer ordu mensuplarından çok daha yüksek maaş verir görünmektedir. Bu noktada bu birliğin mali kaynaklarını nasıl sağladığına ilişkin açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anlaşmazlık sebeplerinden ilki olarak, Kuva-yı Seyyare'nin usulsüz mal ve para alması gösterilebilir. Kuva-yı Seyyare maddi olanaklar bakımından geniş imkânlara sahip bir yapıydı. Bu imkânların başında da yağma geliyordu ve bu konuda tipik bir çete serbestisinde davranabiliyor, edindiği birikimle askerlerine de yüklü bir miktar maaş ödeyebiliyordu.³¹ Yunus Nadi, Kuva-yı Seyyare'nin iâşe şeklini şöyle özetlemiştir:

“1. Milli kuvvetler için hükümetten hesaba kitaba dayanılmaksızın para istenilir, hükümet bu parayı toptan milli kuvvetler kumandanlığı emrine verir, o da dilediği gibi sarfeder.

2. Milli kuvvetler gittikleri yerlerde lüzum gördükleri her şeyi, diledikleri şekil ve surette alabilirler.

3. Ganimet mallar, ekseriyet itibarıyla milli kuvvetler kumandanlığının emrinde ve hesabındadır.

4. Milli kuvvetlerin yüksek şahısları, ganimet mallardan kendi işlerine yarayan ve hoşlarına giden şeyler bulur da sahip çıkarlarsa, nihayet bu kadarı da hoş görülür.

5. Milli kuvvetlerin bir kadrosu yoktur. Bu kadro azalabilir ve çoğalabilir. Bundan dolayı hesap ve kitap tutmaya lüzum ve belki de imkân yoktur.”³²

Görüldüğü üzere Kuva-yı Seyyare ve diğer milli kuvvetlerin gelir elde etmek konusunda belirli bir düzeni takip ettiklerini söylemek güçtür. Özellikle mücadelenin ilk safhasında, henüz düzenli ordu birlikleri savaşma kabiliyetini kazanamamışken cepheleri ayakta tutan Kuva-yı Milliye'ydi. Bu da halktan alınan ayni ve nakdi yardımların ölçüsünün, milli güçler ve Müdafaa-i Hukuk birimlerinin keyfiyetine bağlı olduğu anlamına geliyor, bu ölçü de kimi milli kuvvetlerin elinde gasp ve yağma derecelerine kadar çıkabiliyordu.³³ Bu mesele 31 Temmuz 1919'da Balıkesir Kongresi'nde ele alınmış ve konuyla ilgili “*Merkez livada (Balıkesir) olduğu gibi*

³⁰ Miralay Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919 - 1923)*, Arba Yay., İstanbul, 1987, s.55.

³¹ Sina Akşin, *Yakınçağ Türkiye Tarihi-1 “Siyasal Tarih (1908 – 1923)”*, Milliyet Yayınevi, İstanbul, s.96.

³² Uğurlu, *a.g.e.*, s.438.

³³ Selek, *a.g.e.*, s.126.

kazalarda ve maliye teşkilatı ve levazım heyetleri kurulmasına, nahiyelelerden gönderilen efradın masraflarını kazaların karşılayıp, sonra umumi masraftan mahsup edilmesine, iaşe, kıyafet gibi masrafların belli ve düzenli bir usule bağlanması için bir karar alınmak üzere başkanlık makamına takdimine karar verildi.

Millî Müdafaa Encümeni Reis'i Fevzi.” denilmiştir.³⁴

7 Ağustos 1919’da toplanan Nazilli Kongresi’nde ise konuyla ilgili şu kararlar alınmıştır:

*“Savaşçıların ve Heyeti Milliye’nin mahalli masraflarının temini, ahaliden verilecek nakdi ve aynı teberruların toplanmasına bağlıdır. Her şahsın ne miktar bağışta bulunacağı, ihtiyar heyetleri tarafından o şahsın mali takadi hakkında verilecek malumata dayanılarak Heyeti Milliyece kararlaştırılacaktır. Her çeşit ferdi hareket menedilecektir. Mücahidin reisleri, amirler ve subaylar sınıfına dâhil bulunduklarından bunlar için bağış mükellefiyeti tatbik edilmeyecektir. Nakdi ve fiili teklifattan imtina edenlerin cezası, savaşçıların reisleri tarafından kararlaştırılacak ve yine onlar tarafından tatbik edilecektir. Davet durumunda 100 lira bağışta bulunanlar cepheye gönderilmeyip işleri başında bırakılacaklardır. Ancak bu muafiyet 3 ay için geçerli olacaktır.”*³⁵

22 Mart 1920 günü toplanan İzmir Şimal Mıntıkası Kuvayı Milliye Heyet-i Umumiyesi de milli kuvvetler namına hangi ürün ve faaliyetten ne kadar vergi alınacağına dair bir karar almıştır.³⁶

Söz konusu kararlar, meselenin henüz mücadelenin ilk safhalarında ne denli nazik bir duruma geldiğinin kanıtıdır. TBMM kurulduktan sonra gerek çıkarılan yasalar gerekse ordu emirleriyle bu durum düzene sokulmaya çalışılmışsa da, düzensiz birliklerin yapısından kaynaklı sebeplerle her zaman için yağma ve eşkıyalık faaliyetleri görülmüştür. Ekim 1921 tarihinde, yani düzenli ordunun kurulmasından sonra düşman işgali dahilinde gerilla faaliyeti yürüten milli güçlerde de yağmacılık hareketleri görülmüş, bunlar yine ordu emri altında hareket eden milli güçler tarafından ikna ya da silah zoru ile yola getirilmiştir.³⁷ Demirci Mehmet Efe’yle birlikte çalışan Doktor Necdet Bey’in de bu konuyla ilgili anlattıkları dikkate değerdir: *“Bir gün düşmanın taarruza geçtiği, Nazilli’ye doğru ilerlediği haberi geldi. Kasaba boşaltıldı. Biz de hastaneyi boşaltarak Sarayköy’e çekildik. Hemen arkasından düşman ileri harekâtının durduğu, Nazilli’nin işgal edilmediği haberini aldık. Nazilli’ye döndük. Şehir bomboştu. Yalnız zeybekler vardı. Çarşı açılmış; zeybekler develeri getirmiş, mağazaları yağma ediyor, tüccarın malını yükleyip*

³⁴ A.g.e., s.127.

³⁵ A.g.e., Aynı yer.

³⁶ A.g.e., s.128.

³⁷ Akıncı, a.g.e., s.s.124-125.

götürüyorlardı.”³⁸ Maliye Vekili Ferit (Tek) Bey’in de doğrudan Kuva-yı Seyyare’nin iaşesine ilişkin anlattıkları meseleyi açıklar niteliktedir: “Çerkez Ethem, devlet gelirlerine el koyuyordu. Mesela bir yerde tütün bulsa hemen alıyor ve paraya çeviriyordu. Ben onlardan evvel davranıp tütünleri kaldırtmaya başladım. Bir gün bana bir telgraf çekti. (Sen orada bülbül gibi öterken, biz canımızı ortaya koymuş çarpışıyoruz, Ankara’ya gelince bunun hesabını sorarım.) diyordu.”³⁹

Yukarıda naklettiklerimizden hareketle Kuva-yı Seyyare’nin mali kaynaklarını yağma-talan, yapılan ayni ve nakdi yardımlar, zenginlerden alınan haraçlar, Ankara tarafından gönderilen yardımlar şeklinde sıralayabiliriz. Bu durum da bu kuvvetlerin nasıl kısa sürede zenginleştiklerini ve bu serbestilerini kaybetmemek için düzenli ordu fikrine ve intizam altına alınmaya karşı çıktıklarını açıklar niteliktedir. Ethem de kendi kaynaklarını açıklarken açıkça, “Seyyar haldeki kuvvetlerimin iaşelerini kendi yöntemlerimle temin ederdim... İşgalden önce Yunan tehlikesi belirttiği zaman İzmir Valisi Rahmi Bey’den elli bin lira ve isyanları bastırma sırasında Adapazarı tüccarlarından Arapzade bilmem kimden elli bin lira, bir de Karacabey eşrafından birisinden beş bin lira almıştım. Cepheleri teşkil etmek, kuvvetlerimi tutmak, itilaf devletlerinin işgalindeki Afyon ve Kütahya mühimmat depolarından gizlice cephane alabilmek için bana para lazımdı.”⁴⁰ demektedir.

Alptekin Müderrisoğlu da, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları* adlı başvuru eserinde, Kuva-yı Milliye’nin mali kaynaklarını değerlendirirken, bazen bu finansmanın uygunsuz yollarla yapıldığını söylemekte ve buna ilgi çekici bir biçimde Kuva-yı Seyyare’nin finansmanını örnek göstermektedir.⁴¹ Müderrisoğlu, halktan zorla toplanan kimi usulsüz yardımların, İstanbul Hükümeti’nin desteğiyle isyan çıkartanlar tarafından kullanıldığına dikkat çekmiş ve çarpıcı örnekler vermiştir. Bunlardan birisi Düzce isyanının bastırılması için bölgeye gönderilen Kuva-yı Seyyare mensubu Sarı Efe Edip’in, 5000 lira kadar para istemesi ve bu para gelmeden hareket etmeyeceğini belirtmesidir.⁴²

³⁸ Selek, **a.g.e.**, s.129.

³⁹ **A.g.e.**, s.133.

⁴⁰ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.8.

⁴¹ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s.183.

⁴² **A.g.e.**, 186.

Bu usulsüzlüklere ilişkin şikayetler TBMM'ye kadar ulaşmıştır. Zira 9 Mayıs 1920 günkü oturumunda Milli Savunma Vekili Fevzi Paşa'nın Milli Savunma Komisyonu Başkanı sıfatıyla şu mazbataya imza koyduğu görülmektedir:

“Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti birkaç vazife üstlenmiştir. Bunlardan dâhilî ve haricî propaganda ve irşat ve aydınlatma gibi işleri yapmasına kimse bir şey diyemez. Bu vazifesini ifa etmelidir. Cephelerde yapılan savunmalar için Kuvayi Milliye'nin toplanıp yığılması ve sevki ve kuvvetlerin iase ve geçimi işlerini şikâyet sebebi olmayacak bir hale getirmek şüphesiz arzu edilendir. Kuvayi Milliye'den azami derecede istifade suretiyle Müdafaa-i Milliye Vekili, cephelerin savunma ve sorumlu olmayan kişilerin topladıkları yardımlar yerine Maliye Vekilince bir geçim kaynağı bulmak suretiyle iase işlerini düzenleyebilirlerse Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sırf irşat ve aydınlatma işleriyle iştigal eder. Diğer hususlar daha muntazam bir surette Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekilleri tarafından icra kılınır. İlk iş olarak Heyet-i İcraiyece gereği düşünüldükçe gerek askere alma, toplama ve sevki, gerekse iase, elbise gibi masrafların belirli ve düzenli bir usule bağlanması için bir karar almak üzere başkanlık makamına takdimine karar verildi.

Millî Müdafaa Encümeni Reis'i Fevzi.”⁴³

Batı Cephesi'nin yeniden tanzim edilerek, İsmet ve Refet Beylerin bu düzenlemeyi yürütmeye başlayacağı günlere gelinirken, TBMM önemli bir karar alacak ve Kuva-yı Seyyare'nin en önemli gelir kaynaklarından birisi olan “Ayni ve Nakdi Teberru” alınmasını, özel izinler haricinde yasaklayacaktır.⁴⁴ Tüm bunlar, TBMM Hükümeti ve Batı Cephesi Komutanlığının, Kuva-yı Seyyare ile anlaşmasını zorlaştıran etmenlerdendir.

Anlaşmazlık sebeplerden ikincisi olarak görebileceğimiz, “İstiklal Mahkemelerinin Teşkili” durumu, Ethem'in İstiklal Mahkemelerinin kararlarını tanımaması ya da sanıkları bu mahkemelere göndermek yerine kendisi cezalandırmak istemesinden kaynaklı olarak Ethem için bir sorun haline gelmiştir. TBMM'nin 18 Eylül 1920 tarihli ve 42 sayılı kararı ile kurulan İstiklal Mahkemeleri⁴⁵, asker kaçaklarını, düşmanla işbirliği yapanları, askeri görevinde zafiyet yaratanları v.s. yargılayarak bir hüküm veriyor ve gereğinde sert tedbirler alıyordu. Bununla birlikte, bir kişinin yargılanmadan ve keyfi olarak cezalandırılmasının da önüne geçilmiş oluyordu. Bu durum, Ethem ve kardeşleri için tercih edilen bir sistem değildi. Zira tüm düzensiz kuvvetlerin doğası gereği, bu tip olaylarda silahlı çete üyelerinin suçlu bulunduğu kanaati sonrası derhal orada cezalandırılması bir uygulanageliş haline gelmişti. 21 Ekim 1920'de Tevfik Bey'in Albay İsmet Bey'e “Umum Kuva-yı Seyyare

⁴³ TBMM.ZC, Devre: 1, Cilt: 1, s.237.

⁴⁴ Müderrisoğlu, a.g.e., s.306.

⁴⁵ TİH.İHA, s.214.

Kumandan Vekili” imzası ile çektiği telgrafta düşmanın ilerlemekte olduğu ve Gördeslilerin de düşmanı davet ettikleri söyleniyordu.⁴⁶ Atatürk *Nutuk*’ta yaptığı yorumda şayet halkın düşman askerini davet ettiği söyleniyorsa, bu kendi canlarını güvende hissetmedikleri sebebiyle yapılmıştır demektir.⁴⁷ Tevfik Bey’in bu bahaneyle Gördes ahalisinden bazılarını idam etmek istemesi söz konusu olmuş olabilir. Zira cevaben Albay İsmet Bey Tevfik Bey’e şu telgrafi göndermiştir: “*Muharebenin bunalımı esnasındaki öfkelenmelerin tesirleriyle, sıkıyönetim tedbirleri almaya katiyen mâni olmak lâzımdır. Hıyaneti, ne derece muhakkak olursa olsun, hiçbir köy katiyen yakılmayacak, ahaliden hiçbir kimse, hiçbir müfreze tarafından, hiçbir suç ile idam olunmayacaktır. Casuslukları ve sair ihanetleri açığa çıkmış adamların, koruma altında İstiklâl Mahkimine gönderilmeleri icab eder.*”⁴⁸ Bu metinden de açıkça anladığımız gibi, İsmet Bey her ne sebeple olursa olsun, suçluların muharebe eden müfrezelerin tasarrufu gereği cezalandırılmamasını istemekte, İstiklal Mahkemelerine sevk edilmelerini bildirmektedir. İsmet Bey’in bu emrine Tevfik Bey’in verdiği yanıt, aslında Kuva-yı Seyyare gibi gayri nizami kuvvetlerin neden istenilen emri yapamayacağına dair somut veriler içermektedir. Tevfik Bey’in 23 Kasım 1920’de gönderdiği cevap şöyledir:

*“Garp Cephesi Kumandanlığına,
Savaş hattından firar edenlerle düşmana casusların İstiklal Mahkemelerine gönderilmeleri hakkındaki şifreyi aldım. Savaş hattından firar edenlerin müfrezelerin yüzüne karşı idam edilmeyecek olursa birlik üzerinde kesin ve üzücü bir netice ortaya çıkarmayacaktır. Bundan başka vatana hıyanetle birçok vatan evladının kanına giren casusların bu halde derhal idam edilmeyecek bulunursa, aynı fikirde olup da fırsat gözeten bazı kötü karakterlilere karşı uyanış oluşturmamaktadır. Bununla beraber İstiklal Mahkemelerinin icraatı cepheden pek uzakta olduğu tarafıyla cephedekilere karşı bir tesiri yoktur. Bu maksatla gerek firar ve gerekse casusluk suçunu işleyenlerin hemen ve aniden idamları gereklidir. İş görmek istenilirse İstiklal Mahkemelerinin vazifeleri savaş cephesinin dışında olması icap eder. Ve anında icraat sayesinde Kuva-yı Seyyare iş görebilmiştir. Şayet emr-i devletlerinde ısrar edilecek olursa bendeniz bu vazifeyi yerine getiremeyeceğim için yerime bir diğer zatın tayini lazımdır. Beklediğimi arz eylerim efendim.*

23/11/36

Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik”⁴⁹

Bu metin, düzenli ordu anlayışı ile Kuva-yı Seyyare’nin neden uyuşamayacağını anlatan önemli veriler içermektedir. Tevfik Bey açıkça kendisine Batı Cephesi tarafından gönderilen emri uygulamayacağını, bu emirde direnilirse

⁴⁶ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.512.

⁴⁷ **A.g.e.**, aynı yer.

⁴⁸ Atatürk, **a.g.e.**, C.2., s.s.512-513.

⁴⁹ **HTVD**, S.73, BN.1573.

kendisinin yerine bir başkasının bu göreve getirilmesi gerektiğini söylemektedir. Ancak zaten Ethem, Reşit ve Tevfik kardeşlerin tasarrufunda ve kati emri altında olan bir kuvvet içerisinde görev değişikliğine yönelmek o şartlar dâhilinde gerçekliğe uygun görünmemektedir. Tevfik Bey de bu durumu bildiği için, bu kadar kolay ve net konuşabilmektedir, denilebilir.

Üçüncü sebep olarak karşımıza “Batı Cephesinin ikiye bölünerek yeniden tanzimi” meselesi çıkmaktadır. Kasım 1920’de Batı cephesinin kuzey ve güney olarak bölünmesi ve bu mevkilere de İsmet ve Refet Beylerin getirilmesi Ethem cephesi tarafından hoş karşılanmamıştı. Esasında Ethem, kendisinin üstü olacak ve Kuva-yı Seyyare birliklerine emir verebilecek konumdaki kişilerin, kendi etkisi altına alamayacağı kimselerden olmasını istemiyordu. Zaten Ali Fuat Paşa’nın bu noktadaki zafiyeti sebebiyle daha önceden görevden alındığı tartışmalarını nakletmiştik. Bu taksimat yapıldığında Ethem, bilhassa Refet Bey’den memnuniyetsizlik duymuştur. Zira Refet ve Ethem Beylerin araları açıktır. Refet Bey’in de yukarıda naklettığımız bir telgrafında⁵⁰ İsmet Bey’e Ethem ve Kuva-yı Seyyare ile ilgili çok sert eleştiriler getirdiğini hatırlıyoruz. Ethem, vaktinde Mustafa Kemal’in ricası üzerine Nazım Bey’in Dahiliye vekillikinden çekilmesine aracı olmuş ve Refet Bey’in bu göreve gelmesine böylelikle yardım etmişti.⁵¹ Ancak daha sonra Refet Bey’in kendisine karşı faaliyete giriştiğini, Konya ve Uşak’ta Kolordu Komutanı Fahrettin Bey’le beraber birlikleri arasına nifak sokmaya çalıştığını ve hatta Türklük-Çerkeslik ayrımını körükleme gayretinde olduğunu iddia etmiştir.⁵² Ethem daha sonra cephede bir muharebe esnasında Refet Bey’in bir hatasının tespit edildiğini bunun evraklarını da İstiklal Mahkemesine gönderdiğini söylemiştir. Ethem’in anlattıklarına göre Alevi dedelerinden Dede Galip Bey Ethem tarafından 500 adamıyla birlikte silahlandırılmış ve bunların bir kısmı cepheye getirilerek hizmetlerinden istifade edilmişti. Ancak Refet Bey’in bu kişilere Yozgat İsyanı sırasında, ki Ethem bu kişilerin isyanla ikinci belki de üçüncü dereceden ilgili olduklarını söylemektedir, sarf ettiği tehditler sebebiyle Milli Mücadele’de savaşmalarına rağmen affedilmeyeceğini düşünen 150 kadar silahlı kişi, cepheden kaçmışlardır. Ethem’in dava dosyası da bunu ihtiva etmektedir.⁵³ Eskişehir’deki mahkeme Refet Bey’i sorguya çağırmış, ancak Mustafa

⁵⁰ HTVD, S.72, BN.1563.

⁵¹ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.75-77.

⁵² **A.g.e.**, s.93.

⁵³ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.93-94.

Kemal ve İsmet Paşalar araya girerek buna engel olmuşlardır. Bunun üzerine Ethem de meselenin bir süre geri bırakılmasını kabul etmiştir. Ancak bundan sonraki durumu şöyle izah etmektedir: *“İşte bu geri bırakma müddetinin sonlarındaydık ki mahkemeden beraat etmesine imkân göremeyeceğini anlayan ve şunun bunun vasıtasıyla benden af dileyen Refet Bey bağışlayıcıları tarafından bir oldubitti suretiyle Garp Cephesi komutanlığına tayin edilmiş bulunuyordu. Mahkemede evrakı bulunan bir sanığın İçişleri Bakanlığı'nda bırakılması kanuna aykırı iken, bir de buna ilaveten geniş bir yetkiyle gereksiz olarak ihdas olunan bir cephe komutanlığına gönderilmesi nasıl doğru olabilirdi?”*⁵⁴

Mücadeleyi yürüten ekip Refet Bey'in görevden alınıp yargılanmasını siyasi ve askeri olarak zafiyet yaratacağını düşündüğünden olsa gerek bu duruma mani olmuştur, denilebilir. İşte özetlediğimiz bu sebebin de etkisiyle Ethem, Refet Bey'in emri altında çalışmak istememiştir. Hatta cephenin birleştirilip İsmet Bey'in emri altına verilmesini teklif etmiş, ancak bu İsmet Bey tarafından da kabul görmemiştir.⁵⁵ Ethem'in Mustafa Kemal Paşa ile de bu konuyu yüz yüze konuştuğu ancak isteğini kabul ettiremediği bilinmektedir.⁵⁶ Ethem, Albay Refet'in çekilmesi ve yerine hiç olmazsa Albay Kazım'ın bu görevi üstlenmesini istemiş, ancak talebi kabul edilmemiştir.⁵⁷ Bu da Ethem'in, aslında kendi kontrolü altında bir batı cephesi istemesine bir başka delil olarak gösterilebilir. Zira konuyla ilgili olarak Kazım Bey de şunları söylemektedir: *“Yalnız Refet Bey' in Konya' dan alınmasında ısrar ediyor ve benim kendilerine kumandan olmamı istiyorlardı. Bu fikirde ısrar etmelerinin doğru olmadığını kendilerine birkaç defa söyledim ve kendilerinin isteğiyle benim kumandayı üzerime almaklığımın, askeri usullerle bağdaşmadığını ve böyle bir vaziyeti şahsen kabul edemeyeceğimi bildirdim. Maiyetin talebiyle kumandanlık almak, onların emrine girmek demektir.”*⁵⁸

Dördüncü olarak “Düzenli ordu fikrine Ethem ve kardeşlerinin karşı olmaları” gerçekliği mevcuttur. Bu anlaşmazlık belki de Kuva-yı Seyyare'nin tasfiye edilmesine giden olaylar zincirindeki en hassas ve etkili meselelerden birisidir. Bu meselenin ayrıntısı, çalışmamızın 3. Bölümünde “Kuva-yı Seyyare Komuta Heyetinin Düzenli Ordu ile İlişkileri” başlığı altında incelenmiştir.

⁵⁴ A.g.e., s.s.94-95.

⁵⁵ TİH.İHA, s.s.215-216.

⁵⁶ A.g.e., s.215.

⁵⁷ A.g.e., s.216.

⁵⁸ Özalp, a.g.e., s.169.

Ethem ve Kuva-yı Seyyaresinin Ankara ile yaşadığı uyumsuzluğun beşinci sebebi olarak “TBMM ve Dahiliye Vekaleti tarafından Ethem’in asker toplamasına engel olunması” gösterilebilir. Kuva-yı Milliye içerisindeki her düzensiz birliğin asker alma yöntemi aşağı yukarı birbirine benzerdir. Kuva-yı Seyyare’nin uyguladığı yöntemler, TBMM’nin düzenli ordusundan farklıydı. Belli bir sisteme ya da kurala bağlı değildi. Kuva-yı Seyyare bulunduğu bir mahalde, o mahallin yöneticisi ve ihtiyar azasıyla istişare edip, köy ya da kasabadan dilediği gibi asker toplayabiliyordu. Buna karşı gelindiğinde sert tedbirler alıyordu. Bununla ilgili bir olayı Fahrettin Altay şöyle nakletmektedir:

“Uşak’ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi İbrahim Bey’le (Tahtakılıç) görüştüğüm vakit o da Ethem’in serkeşliğinden şikayet ediyordu: (Köylülerden topladığımız para, eşya, atları hep ona veriyoruz, sinilerle baklava gönderiyoruz. O yine kendisi icraat yapmak istiyor. Adamlarını göndererek köylerden para, eşya ve asker toplamak hevesinden vazgeçmiyor, buyruğunu dinlemeyen köyleri de yakıtıyor.) İbrahim Bey bu sırada dağda yanmakta olan bir köyü de bana gösterdi.”⁵⁹

Kuva-yı Seyyare hemen her düzensiz milli kuvvetler içerisinde görüldüğü gibi, disiplini ve acımasızlığı elden bırakmamaktadır. Yozgat isyanından sonra da benzer bir olay görülmüş, Ethem’in asker almakla görevlendirdiği Hüseyin Gazi adında biri Ethem’in verdiği bir belgeyle Yozgat civarında hayvan ve asker toplamış, ancak Dahiliye Vekili olan Refet Bey duruma el koyarak adamı nasihatle geri göndermiştir.⁶⁰ Bu da milli kuvvetlerin asker toplama konusunda gösterdiği tavırlara örnektir.

Altay ilaveten Ethem için, *“Afyon’a döndüğüm vakit Çerkez Ethem’in bazı taşkın davranışlarını haber aldım. Kaçakları takip bahanesi ile hakikatte ise halkı tazyik ve tehditle asker, hayvan, eşya ve para toplamak için Afyon’un doğusuna ve Konya’nın kuzeyine birtakım adamlar göndermesini menederek kendisine tanınan bölgeyi geçmesine de müsaade etmiyordum.”* demektedir. Buradan da Ethem’in bulunduğu mahallerden ve çevre beldelerden asker temini yoluna gittiği anlaşılmaktadır.

Kuva-yı Seyyare’nin bilhassa Yozgat İsyanından sonra varlığını ve zenginliğini kuvvetlendirdiği bilinmektedir. Ethem kuvvetlerinin, bastırdıkları isyanların ve yaptıkları muharebelerin neticesinde kazandıkları şöhreti kullanarak, mal, hayvan ve asker toplama işlerini yağmaya varacak raddeye götürdükleri görülmektedir. Dolayısıyla birlikler içerisindeki efrada, ordudan kat kat fazla maaş

⁵⁹ Altay, **a.g.e.**, s.252.

⁶⁰ Nurer Uğurlu, **Kuvayı Seyyare**, 1. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007, s.s.442-443.

ödenmesi imkanı söz konusudur. Bu kuvvetlere 25-30 Liradan 60 Liraya kadar aylık verilebilmektedir.⁶¹ Bu durum da Kuva-yı Seyyare'nin asker toplamakta elini güçlendiren bir olgu olmuştur. Rahmi Apak da, *“Memlekette gürbüz, sıhhatli, açık göz ve oldukça kavgacı insanlar çete kıtalarına katılmışlardı.”*⁶² diyerek, Ethem'in topladığı askerlerin muhteviyatına ilişkin bilgi vermektedir. Konuya ilişkin en somut olaylardan birisi, Yozgat İsyanı sürecinde adamlarından Hüseyin Gazi'yi Yozgat ve civarında asker toplamak için görevlendirmesi ve buna memur olduğunu gösterir bir belgenin o kişiye verilmesi hadisesidir. Dahiliye Vekili Refet Bey olayı öğrenince bu belge Hüseyin Gazi'den alınmış ve yanındaki 30-40 kişi de Ankara'dan geri çevrilmiştir.⁶³ Konuyla ilgili olarak Yunus Nadi de, *“Çerkez Ethem Bey, Yozgat havalisinden döndükten sonra Gazi Hüseyin adlı Alacalı birisini eline verdiği vesika ile kendi kuvvetleri namına erat ve hayvan toplamak üzere memur etmiş, bu adam da yapabildiği kadarını yaptıktan sonra Ankara istikametinde gelirken, kendisinden önce şikâyetçiler Meclis'e gelmişlerdi.”*⁶⁴ demektedir. Bunun üzerine Ethem Albay Refet Bey'e sert ve hakaretamiz bir telgraf yazarak durumu protesto etmiştir. Kuva-yı Seyyare, Eskişehir'in güneybatısındaki Karacaşehir'de Karakeçili aşiretinden bir müfreze teşkil etmişti. Bu müfreze 20 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından haber alındı ve birliğin denetlemeye sunulması istendi.⁶⁵ Ancak Ethem bunu yapmadığı gibi aşireti geri bölgelerde kaçakların yakalanması ile meşgul olduğunu söylemişti. Yine Albay İsmet tarafından Eskişehir Mutasarrıflığına yazılan bir yazıda *“İsmail Hakkı Efendi vasıtasıyla Karakeçili aşiretinden teşkil ve bugün Ethem Bey Kuva-yı Seyyaresine iltihak eden cem'an 200 kişilik süvari kuvvetinin teşkilinde ahaliye zulüm eylediğine dair köylüler tarafından haber edilmiş, leffen takdim edilmiştir. Buna göre hasr-ı iştikada bulunanlara cevap itasını rica ederim.”*⁶⁶ denilmekte ve konuya dikkat çekilmektedir. Nihayetinde 25 Aralık 1920 tarihinde Mustafa Kemal imzasıyla yayınlanan bildiride hükümetin haberi olmadan asker toplamak yasaklanacaktır. Bu bildirinin tam metni şöyledir:

“Hiçbir kimse, hiçbir sebep ve suretle hükümetin haberi olmaksızın kuvvet toplamaya yetkili değildir. Bu bildirinin yayımlandığı tarihten önce, bu yolda girişimde bulunanlar varsa derhal kendilerini ve girişim maksatlarını doğrudan doğruya bana bildireceklerdir. Aksi takdirde, bu gibi müteşebbislerin

⁶¹ A.g.e., s.s.438-439.

⁶² Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s.195.

⁶³ TİH.İHA, s.215.

⁶⁴ Abaloğlu, a.g.e., s.19.

⁶⁵ TİH.İHA, s.219.

⁶⁶ ATASE, İSH-11, Sır.3829, KN.680, GN.177, BT: 20 Ekim 1920.

*memleketin iç huzurunu bozmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni ve suçsuz memleket halkını zarara sokmak töhmetleriyle suçlandırılacaklarını bildirir ve ilan ederim.*⁶⁷

Yaşanan uyuşmazlığın sebeplerinden altıncısı, “Başkomutanlık yetkisinin Büyük Millet Meclisi’ne verilmesidir.” Bu kararın alınması, 9-10 Kasım’da Batı Cephesinin yeniden tanziminden bir hafta sonra gelen tamamlayıcı bir karar gibi görünmektedir. Zira bu kararla birlikte Ethem’in de düzenli orduya olan karşıtlığı ve takındığı mağrurane tavra karşı net bir duruş ortaya konmuştur. Zira 18 Kasım 1920’de yayınlanan bildiride, “*Emir ve komuta yetkisi Büyük Millet Meclisinin manevi şahsiyetindedir.*”⁶⁸ denmektedir.

Yedinci sebep olarak “Ethem kuvvetlerine Birinci Kuva-yı Seyyare adının verilmesi” gösterilebilir. Bu isimlendirme Demirci muharebelerinden hemen sonra yapılmış⁶⁹, İbrahim Çolak komutasındaki kuvvetlere de İkinci Kuva-yı Seyyare unvanı verilmiştir. Ancak “Kuva-yı Seyyare” dendiğinde yurt dışında akla gelen isim Çerkes Ethem’in kuvvetleridir. Ethem de, bu emir ve sınıflandırmayı hiçbir zaman tanıma eğiliminde olmamış, kendisi belgeleri “Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı” olarak⁷⁰, kardeşi Tevfik de “Umum Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili”⁷¹ olarak imzalamıştır. Bu imzanın söz konusu sınıflandırmaya karşı bir tepki olduğu düşünülebilir.

Uyuşmazlığın sebeplerinden sekizincisi olarak, “Simav ve Havalisi Komutanının bölge dışına çıkarılması” hadisesi de önemli yer tutmaktadır. Bu hadise Ethem ve kardeşlerinin kural-emir tanımaz, TBMM’den bağımsız hareket eden hal ve tavırlarına örnek teşkil etmektedir. Batı Cephesi Komutanlığı, Yunanlılardan geri alınan bölgelerde sivil bir idare kurulana kadar halkın taleplerine yanıt verecek ve TBMM idaresinin tesisini gösterecek bir örgütlenme yapılmasını gerek görmüştü. 23 Kasım 1920 tarihli bir telgrafla, bu emir Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Kuva-yı Seyyare Komutanlığına da bildirilmiştir.⁷² Bu emirde şöyle denmektedir:

*“Seyyar Kuvvetler Kumandanlığına
Eskişehir, 23/11/1920*

1) Düşmanın boşalttığı topraklarda Dahiliye Vekâletinden tayin edilmiş memurlar gelinceye kadar, düzenli bir şekilde hükûmet idaresini kurmak ve bu memurların varışından sonra da onlara kuvvetli yardımcı olacak askeri idareyi devam ettirmek ve Dahiliye Vekâletinin memurları gelinceye kadar halen geçici

⁶⁷ TİH.İHA, s.219.

⁶⁸ A.g.e., s.218.

⁶⁹ Ergül, a.g.e., s.281

⁷⁰ TİH.İHA, s.218.

⁷¹ Atatürk, a.g.e., C.2, s.512.; HTVD, S.73, BN.1573.

⁷² TİH.İHA, s.220; Abaloğlu, a.g.e., s.s.24-25.

hükümet kurulmuş olan yerlerde, bu hükümetleri emri altına almak vazifesiyle (Simav ve Havalisi Kumandanlığı) tesis olunmuştur.

2) Bölge kumandanlığının şimdilik hududu Gediz, Emet, Demirci, Gördes kazalarını ihtiva eder. Bu bölgelerde hareket yapan veya yapacak olan nizamiye veya seyyar birlikler, yalnız askeri hareketlerden mesul olup, dâhili işlere karışamazlar; hareket için halktan veya hükümetten isteyecekleri yardımları bölge kumandanlığına bildirirler. İcab ederse, bu taleplerinin bir aynını cephe kumandanlığına bildirirler.

3) Düşmandan kurtulan halkımıza karşı adalet dağıtmanın esaslı olmasını, hiçbir ferdin gadre ve zulme uğramasına meydan verilmemesini, en ufak bir haksızlık yapanların en şiddetli cezalara çarptırılmalarını bütün mesul memurlardan talep ederim.

4) Düşman istilası altından kurtulan kazalar halkı, tahliye tarihinden itibaren iki ay askeri hizmetten muaftırlar. Ancak bunlardan silah ve elbisesi ile hizmete talip olanlar sahra jandarma bölüğüne kayıt ve kabul olunurlar. Cephe levazımı, bölge kumandanlığı emrine peşinen tahsisat verecek ve kalan aylarda tahakkukları tespit ederek, muntazam ödemelerde bulunacaktır.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet⁷³

Emirde açıkça zikredildiği gibi, mülki ve idari işlerin Ethem kuvvetlerinin inisiyatifinde değil, kurulmuş olan Simav ve Havalisi Kumandanlığında olduğu söyleniyordu. Bunun en büyük sebebi, Kuva-yı Seyyare'nin buradaki keyfi uygulamalarıydı. Zira Ethem birlikleri diledikleri gibi halktan para veya asker topluyor, dilediklerini düşmanla işbirliği iddiasıyla idam edebiliyor, bu durum halkın Yunan ordusuna müracaat etmesine dahi sebep olabiliyordu.⁷⁴ İsmet Bey, halka bir beyanname de göndermişti. Beyannamede halkın artık can güvenliğinin sağlanacağı, halkın her türlü derdinin dinleneceği ve adaletli bir yönetim sağlanacağı söyleniyordu.⁷⁵ O sırada kumandan vekili sıfatıyla Kuva-yı Seyyare'nin başında olan Tevfik Bey, bu uygulamaya karşı çıktı ve Simav ve Havalisi Kumandanı sıfatıyla göreve getirilen Yarbey İbrahim Bey'le maiyetini geri yolladı.⁷⁶ Olayla ilgili olarak da Ankara'da bulunan kardeşi Ethem'e şu telgrafi çekmiştir:

*“Ankara'da Seyyar Kuvvetler Kumandanlığına
24/11/1920*

Bu günlerde Garp Cephesi Kumandanlığından can sıkıcı ve yapılması kabul edilir olmayacak derecede bazı saçma emirler verilmektedir. Bu böyle devam ederse vakitsiz büyük bir gürültü çıkaracağımı kesinlikle zannediyorum. Ona göre icab edenlerin bu konuya dikkatlerini çekmenizi rica ederim.

Seyyar Kuvvetler Kumandan Vekili Mehmet Tevfik⁷⁷

⁷³ Abalıoğlu, a.g.e., s.24-25.

⁷⁴ TİH.İHA, s.221.

⁷⁵ Abalıoğlu, a.g.e., s.25.

⁷⁶ A.g.e., aynı yer.

⁷⁷ Abalıoğlu, a.g.e., s.s.25-26.

Tevfik Bey'in ciddi bir telgraf trafiği ile bir kriz yarattığı söylenebilir. Aynı zamanda İsmet Bey'e çektiği bir telgrafta açıkça Batı Cephesi Komutanlığını tanımadığını ilan etmiştir. Bu telgraf şöyledir:

“...Gereksiz ve bize haber vermeden Kuvayı Seyyare cephesi muntıkasına gönderdiğiniz Kaymakam [Yarbay] İbrahim Bey'i, emrindeki süvari müfrezesiyle beraber size gönderdim. Buna asıl neden, Garp Ordusu Komutanlığı namına birlikte getirdiği ve muntıkamız dahilinde bazı yerlere astırdığı görülen bildiriler olmuştur. Bu bildirilerde Kuvayı Seyyare'yi idare eden ellerin güvenilir olduğu bildirilmektedir. Fesat yaratan bildirileri toplattım. Kuvayı Seyyare'ye ve bize şerefsizlik isnat eden sizin gibi bir komutanı bundan sonra merci olarak tanımamakta serbestim. Ve sizinle ilişkilerimi kestiğimi bildiririm.”⁷⁸

Bu metinde yazılanlar, açık bir isyan ve merci tanımazlık göstergesidir denilebilir. Tek başına yeterli bir delil olarak görülmesi bile, Ethem ve Kuva-yı Seyyare'yi idare edenlerin bundan sonraki tutum ve davranışlarından bu isyanın açıklığı anlaşılacaktır. Bu yazışmalar ve Tevfik Bey'in takındığı agresif tavır, TBMM'nin Kuva-yı Seyyare nezdinde ciddi önlemler almasını hızlandırmıştır. Zira Tevfik Bey, Ethem'e gönderdiği bir telgrafında meseleyle ilgili olarak şöyle demektedir:

“Ben bu şartlar altında vekâleten üzerime aldığım bu göreve devam etmekte mazurum. Ya durumu düzeltiniz yahut cepheye gelip görevi üzerinize alınız... Güney Cephesi Komutanlığı tarafından birliklerimiz arasına gönderilen propagandacılar, subay ve erlerimizi bozmaya çalışıyor, sonra savuşuyorlar. Fakat bundan sonra gelecek ve ele geçecek olan bu gibi fesatçıların yakalanarak karargâhıma gönderilmesini komutanlarıma bildirdim. Muhakemesiz ve kayıtsız ve şartsız kendilerini idam ettireceğim.”⁷⁹

Uyuşmazlığın dokuzuncu sebebi olarak, “Batı Cephesi Komutanlığına rapor verilmemesini” açıklamamız gerekmektedir. Askeri teamül gereği, bir birliğin kendisine bağlı olduğu komutanlığa savaş raporu vermesi bir zorunluluktur. Bu zorunluluğa karşı çıkmak, “emre itaatsizlik” anlamına gelmektedir. Bunda ısrar etmekse, açık bir isyan olarak değerlendirilebilir. Buna rağmen, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, söz konusu durum ortaya çıktıktan sonra bile, bunu sulh yoluyla aşmak yolunu tercih etmiş ve ara bulma yoluna gitmiştir. Olayın vuku bulması, en son Tevfik Bey'in “Batı Cephesi Komutanlığını” tanımadığını belirten telgrafından sonra gelişmiştir. Tevfik Bey, raporları 27 Kasım'dan itibaren harp raporlarını bağlı olduğu komutanlığa göndermemeye başlamıştır.⁸⁰ Albay İsmet Bey, raporların neden

⁷⁸ Efe, **a.g.e.**, s.146; **TİH.İHA**, s.221, Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.100; Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.s.518-519. Ethem'in naklettiği metnin tarihi 20 Aralık 1920 olarak gösterilse de, diğer aktarıcıların yazdıklarından ve belgeler arasındaki tarih uyumundan anlaşıldığı üzere telgrafın Kasım ayı içerisinde gönderildiği ihtimali ağırlık kazanmaktadır.

⁷⁹ Efe, **a.g.e.**, s.s.146-147.

⁸⁰ **A.g.e.**, s.147.

gelmediğini Kuva-yı Seyyare Komutanlığına sorduğunda, Yüzbaşı Tahsin imzalı şöyle bir cevap alır: “*Raporlar gerektiği zamanda Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na yazılmıştır.*”⁸¹ Atatürk bu durumun yaratacağı sıkıntıları *Nutuk*’ta şöyle açıklamıştır: “*Efendiler, bir cephe kumandanı için, cephesinin bir kısmında meydana gelen olaylardan bilgi alamamak ne kadar zor bir haldir. Böyle belirsizlik içinde kalmak bütün cephenin idaresini yanlış yola sevk edebilir. Onarması mümkün olmayan tehlikelere sebep olabilir.*”⁸² Bunun üzerine İsmet Bey, Ethem’den Tevfik Bey’i ikaz etmesini istemiş ve durumu TBMM Başkanlığına bildirmiştir.⁸³ Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, neden yalnızca kendisine rapor verildiğini ve Batı Cephesine verilmediğini sorarak bilgi istemiş ancak bir yanıt alamamıştır.

Bu noktadan itibaren Tevfik Bey’in agresif ve emir tanımaz tutumunun yaratacağı sıkıntıyı tahmin etmiş olsa gerek, Ethem de ılımlı bir yaklaşım göstermiştir. İsmet Paşa’ya yazdığı bir telgrafta Ethem, kendisi dönünceye kadar bu işlerin geri bırakılmasını rica ederek, ağabeyi Tevfik Bey’e ılımlı ve saygılı davranmasının gerekli olduğunu da söylediğini belirtmiştir.⁸⁴ Ancak Tevfik Bey’in ısrarcı olduğu görülmektedir. Bu kriz, çoğunlukla Tevfik Bey tarafından çıkarılmış görünmekle beraber, Ethem tarafından da gereği gibi anlaşıp yönetilememiş denilebilir.

4.3. Çerkes Ethem’e Karşı Alınan Önlemler ve Bilecik Görüşmesi Sonrası Yaşananlar

Kuva-yı Seyyare ve TBMM arasındaki ilişkilerin sayılan sebeplerden dolayı gerginleşmesi neticesinde, her iki güç odağı da birbiriyle haberleşmeyi gergin ve hassas bir havada sürdürmekle birlikte, birbirlerine karşı önlemler almaya da başlamışlardı. Görünürde Kuva-yı Seyyare, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde bir birlikken, Batı Cephesi Kuvvetleri ve Kuva-yı Seyyare aynı kasabada karargahlarını kurduklarında, birbirlerine karşı savunma tedbirleri alıyorlardı.⁸⁵ Bu bile durumun vahametini göstermesi açısından yeterli bir örnektir. Falih Rıfkı, Eskişehir’de her iki kuvvet birlikte bulunurken, konuyla ilgili bir anekdotu şöyle nakletmektedir: “*Eskişehir’de uzun bir konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey aynı vagona kalmışlar, İsmet Bey üniforması ile asker karyolasına uzanmış ve uyandığı*

⁸¹ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.516.

⁸² **A.g.e.**, Aynı yer.

⁸³ **A.g.e.**, C.2, s.s.516-517.

⁸⁴ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.519.

⁸⁵ Efe, **a.g.e.**, s.136.

zaman Mustafa Kemal Paşa'nın sabaha kadar uyanık beklediğini görmüştü. Mustafa Kemal Paşa, ona (Şimdi sen çalışmaya başla, ben Ankara'ya döneceğim) demişti.”⁸⁶

Başlık her ne kadar Ethem'e karşı Ankara'nın aldığı tedbirleri içerse de konu dahilinde Ethem'in de Ankara'ya karşı aldığı önlemlere yer vermek gerekir. Bunlardan bir tanesi Batı Cephesi Komutanlığına savaş raporu göndermemek iken, bir tanesi de Ethem'in cepheyle özel veya resmi haberleşmeyi yasaklaması olmuştur. Hatta 1920 yılının son ayları ilginç bir gelişmeye daha sahne olmuştur. Uygulanan sansür kapsamında, Gördes istikametine gidip Yunan birlikleri hakkında bilgi toplayan bir Türk ajanı, raporunu Cephe Komutanlığına vermek üzere Kütahya Mutasarrıf Vekiline vermiş, ancak kendisi bunu Kuva-yı Seyyare Komutanlığına sorması gerektiğini söylemişti. Verilen olumsuz yanıt üzerine bu rapor Cephe Komutanlığına ulaştırılmadığı gibi, ajan da Kütahya'dan gönderilmiştir.⁸⁷

Ethem'in Ankara'da bulunduğu sırada İsmet Bey ve Mustafa Kemal Paşayla çeşitli defalar görüştüğünü biliyoruz. Özellikle Tevfik Bey'in özelinde gelişen ancak ciddi bir hal alan kriz sırasında, Albay İsmet Bey'le de sert görüşmeleri olduğunu Ethem kendisi söylemektedir. Ethem bir keresinde maiyetiyle İsmet Bey'in karargâhını bastığını, kendisiyle baş başa sert ve samimi surette konuştuğunu, İsmet Bey'in aralarında hiçbir husumet olmadığına, başkalarının dedikodu yaydığına dair sözler söylediğini ifade etmektedir.⁸⁸

Bu sırada Ethem'in Eskişehir'e saldıracağı dedikoduları yayılmıştır.⁸⁹ Atatürk bu olaylar ve vaziyetle ilgili durum tespitini şöyle yapmaktadır: “*Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem, Tevfik kardeşler ve kendilerinin hemfikri olan bazı arkadaşları, milli hükümete karşı isyana karar vermişlerdi.*”⁹⁰ Bu tespitini de temellendirirken şunları söylemektedir:

“Bu kararlarının uygulanmasına, cepheye, Tevfik Bey vesile ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken, Ankara'da Ethem Bey ve mebus olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları siyaseten çalışıyorlardı. İsyân plânında muvaffak olabilmek için, her şeyden evvel buna engel olarak düşünülen Garp Cephesindeki ordunun başındaki kumandanı, itibar ve makamından düşürerek, orduya hâkim olmak gerekliydi. Ondan sonra da Meclis kamuoyunu tamamen kendi lehlerine çevirerek kumandan veya vekil veya hükümet düşürülmesinde her

⁸⁶ Atay, **a.g.e.**, s.272.

⁸⁷ **TİH.İHA**, s.224.

⁸⁸ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.97-99. Ethem Bey'in İsmet Bey ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeleri diğer kaynaklarda da yer almakla birlikte, görüşme içeriğine dair bu bilgileri yalnızca Ethem'in yazdıklarından edinebiliyoruz. İsmet Bey'in aynı safhayı anlatan anıları oldukça kısa ve özet şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İnönü, **a.g.e.**, s.s.208-209.

⁸⁹ Efe, **a.g.e.**, s.150.

⁹⁰ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.520.

şeye kolaylıkla erişmek önemli idi. İşte bu maksatlarla çalışmakta olduklarına bizde şüphe kalmamıştı. Ethem Bey'in, İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı mülâyim ve nazikâne bazı kelimelerin, henüz zaman kazanmak maksadına eğilmiş olduğuna ve meseleyi İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasında kötü anlayıştan kaynaklı bir üzüntüden, en nihayet Tevfik Bey'in kızgınlığına mağlûp olarak fazla hareketinden ibaret gösterip, kendilerinin gayet itaatkar ve mütevazı olduklarını bir zaman için daha göstermeye çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildi. Biz de vaziyeti olduğu gibi ciddî ele aldık. Siyasi ve askerî tedbirlerimizi ona göre uygulamaya başladık.”⁹¹

Atatürk bu sözleriyle, Ethem ve kardeşlerinin açıkça ikili oynadığını ve cephe komutanının itibarını düşürerek, cepheye hakim olmaya çalıştıklarını, Ethem'in de meseleyi Tevfik ve İsmet Beyler arasındaki bir mevzu olarak göstererek zaman kazanmaya çalıştığını ifade etmektedir. Bundan sonraki gelişmeler, Bilecik Görüşmeleri yolculuğu özelinde yeni bir boyut kazanacak ve taraflar nihai cephelerini almaya başlayacaklardır. TBMM de Batı Cephesi ve Kuva-yı Seyyare arasındaki anlaşmazlığa bir çözüm bulmak amacıyla Ethem'e iki defa heyet gönderecek, ancak bir sonuç alamayacaktır.

21 Ekim 1920 tarihinde İstanbul'da Ahmet Tevfik Paşa hükümetinin kurulması⁹², Milli Mücadele için görece olumlu bir tablo olarak görülebilir. Zira İstanbul basınına da yansıdığı üzere, Tevfik Paşa hükümeti Anadolu'ya nispeten daha ılımlı bakmaktadır. Bu minvalde ortak bir yol haritası bulunabilir mi sorusuna yanıt olarak Anadolu ile bir görüşme yapılması gündeme gelir ve bu konuda Anadolu ile mutabakat sağlanır. Milli Mücadeleye yakın duran İstanbul gazetelerinden *Vakit*, daha henüz hükümetin kurulmasından birkaç gün sonra Anadolu'yla haberleşme olanağını gündeme getirmiş ve hükümetin de bu istekte olduğunu şu spotla belirtmiştir: “Anadolu'nun Kuva-yı Milliye ile meşgul olan vilayetleri ile henüz muhaberat tesis edilememiştir. Muhaberatın tesisi için hükümetçe ilan-ı müzakerat cereyan etmekte ve bunun için şehrimiz ile Samsun arasındaki kablodan istifade edilmesi düşünülmektedir.”⁹³ Aralık ayında yapılan bir haberle de görüşme için İzzet Paşa başkanlığında bir kurulun Bilecik'e gideceği belirtilmiştir. Bu haberi de yine Milli Mücadele'ye sempati besleyen bir başka İstanbul gazetesi *İleri*, heyette bulunan isimleri sıralayarak vermiştir: “Anadolu'ya azimeti mukarrer bulunan heyet, bugün sabah saat sekizde şehrimizi terk edecektir. Heyet İzzet Paşa'nın taht-ı riyasetinde olup, Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım, Bern Sefiri

⁹¹ A.g.e., aynı yer.

⁹² Jaeschke, a.g.e., s.125.

⁹³ *Vakit*, 26 Ekim 1920, “Anadolu ile Muhabere”.

Cevad ve Hukuk müşaviri Münir Beyler ile Darülfünun müderrislerinden Fatin Efendi'den mürekkep bulunmaktadır.”⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa, Bilecik Görüşmesi vesilesiyle Ethem'i de yanında götürmek ister. Böylece Batı Cephesi ile Kuva-yı Seyyare arasındaki anlaşmazlığı görüşme şansı bulacaktır. Bu sebeple Ethem'e şu telgrafi çeker: “*İstanbul'dan Ankara'ya gelmek üzere yola çıktıkları bildirilen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa heyetinin karşılanmasına Meclis üyelerinden bir heyetin gönderilmesi ve bu heyet arasında da sizinle benim de bulunmağım arkadaşlar tarafından uygun ve muvafık görülmüştür. Rahatsızlığınıza rağmen özel trenle acele Ankara'ya dönmenizi bekliyorum.*”⁹⁵

Ethem aldığı haber üzerine Ankara'ya hareket etmiş, rahatsızlanarak Ankara'da Hacı Şükrü Bey'in evinde istirahat çekilmiştir. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ve Dr. Adnan tarafından ziyaret edilmiş ve muayene edilerek akşamki seyahate kadar iyileştirilmesine çalışılmıştır. Bundan sonrasını Ethem şöyle anlatmaktadır:

“Hazırlandım ve biraz sonra da istasyona inerek Mustafa Kemal Paşa ile buluştuk ve Eskişehir'e doğru hareket ettik. İstanbul'dan gelecek olan heyeti karşılamaya giden milletvekili heyeti şunlardan ibaretti: Mustafa Kemal Paşa, ben, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri, Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü, Hakkı Behiç, Manisa milletvekili Reşit ve Celal, Antep milletvekili Kılıç Ali Beyler. Aynı trende Mustafa Kemal Paşa'nın elli kişilik sivil bir maiyet müfrezesi, benim ise on beş kişi kadar efradım ve yaverim vardı. Bunlar ayrı ayrı kompartımanda geliyordu. Ayakta durarak sıhhatimi soruyor, birkaç dakika böylece vakit geçirdikten sonra ayrılıp gidiyordu. Yüzlerinde bana karşı iltifatlarının samimi olmadığını gösteren bazı emareler sezinliyor idiysem de derinliğine varamıyordum. Gerçi sözleri eskisi gibi dostane ve iltifatkâr olmasına rağmen sabit bakışlı gözlerinden bu sözlerinin zayıflığını okuyordum.”⁹⁶

İşler bu noktadan itibaren ilginçleşmeye başlamıştır. Zira Ethem kendisine karşı bir komplo hazırlığında olduğunu ve fırsatı bulununca ortadan kaldırılacağını düşünmektedir. Bunları şu cümlelerle izah etmektedir:

“İki subayla görüştüm. Aldığım bilgiye göre kanaatim şuydu: Maharetle tertip edilen bu tren yolculuğunda, herhangi bir noktada çalımına getirilebilirse, ben ve icap ederse sayıları az olan adamlarım ortadan kaldırılacak. Buna yolda imkân bulunamazsa bu takdirde Bilecik istasyonuna vardığımız sırada seçme bir müfreze ile muayyen bir yerde ben ve adamlarım çevrilecek, diri olarak teslim olmazsam ölü olarak ele geçirilecektim. Eskişehir'e getirilen hücum taburunun görevi muhtemel bir halk ayaklanmasına karşıymış. Porsuk köprüsü civarına dikilen piyade alayının görevi de, Kuva-yı Seyyare Eskişehir'e yürürse onu karşılamakmış!”⁹⁷

⁹⁴ İleri, 3 Aralık 1920, “İzzet Paşa'nın Riyaseti Altında Bugün Anadolu'ya Heyet-i Mahsusa Gidiyor”.

⁹⁵ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.103. Ethem'in Anılarında telgrafın tarihi olarak 26 Aralık 1920 verilmiş olmakla beraber bu hatalıdır. İstanbul gazetelerinden, Jaeschke'nin eserinden ve Nutuk'taki tarihlerden anlaşılacağı üzere Ethem'in Ankara'ya gelişi Aralık'ın ancak ilk haftası olmalıdır.

⁹⁶ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.104-105.

⁹⁷ **A.g.e.**, s.s.105-106.

Ethem'in anlattıkları oldukça iddialı ve sert ithamları içermektedir. Bu konuya ilişkin tartışmaları başka kaynaklardaki verilerle değerlendirme imkânına sahibiz. Atatürk'ün emir çavuşu Ali Metin anılarında, Mustafa Kemal Paşa'nın o zamana kadar yaptığı tren yolculuklarının hiçbirisinde iki vagonu dolduracak kadar muhafızla yola çıkmadığını söylemekte ancak bunun İstanbul kurulunun Mustafa Kemal'e karşı bir emrivaki yapmasına karşılık alınmış bir önlem olduğunu ilave etmektedir.⁹⁸ Ethem'e karşı bir komplo kurulduğu söylentilerine ilişkin ilginç bir açıklama da Kılıç Ali Bey'den gelmiştir. Ona göre Ethem'i ortadan kaldırma fikri Topal Osman Ağa'dan çıkmıştır. Kılıç Ali meseleyi şöyle anlatmaktadır:

“Topal Osman, Mustafa Kemal Paşa'ya o kadar bağlıydı ki, Ethem'in şımarıklıklarına dayanamıyor, her an bir olay çıkarmak istiyordu. Onun Mustafa Kemal'le birlikte gelmek istemeyişini büyük nezaketsizlik ve münasebetsizlik sayıyordu. Beni ve Recep Zühtü'yü bir kenara çekerek şöyle dedi: (Uygun görürseniz ben bu Ethem'i bu gece yok edeceğim!) Ederdi de. Pervasız bir adamdı. Fakat biz karşı çıktık. Böyle bir harekete asla kalkışmamasını, kalkıştığı takdirde Mustafa Kemal'in üzüleceğini ve sinirleneceğini söyledik. Sözümüzü dinledi.”⁹⁹

Bu anlatıya göre ortada gerçekten de Ethem'i ortadan kaldırmak isteyen birisi vardır ve bu Topal Osman'dır. Ancak Topal Osman sıradan birisi değil, Mustafa Kemal'in çoğunlukla Giresunlulardan oluşan şahsi muhafız müfrezesinin komutanıdır. Daha sonra Meclis İkinci Grubunun önderi olarak görülen Ali Şükrü Bey cinayetinde suçlu bulunacak ve adamlarıyla kısırılıp öldürülecektir. Bu çerçeveden baktığımızda Ethem'e karşı bir komplo kurulup kurulmadığı kesin olmamakla beraber, Ethem'i ortadan kaldırmak isteyenlerin olduğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk ise, bu safhayı *Nutuk*'ta şöyle açıklamaktadır: *“Ethem Bey'in bu seyahatte bana refakatten kaçınacağını tahmin ediyordum. Hâlbuki kesinlikle Ethem Bey'i beraber alıp götürmek bence lüzumlu idi. Bunun için arzusu olsun olmasın, Ethem Bey'i beraber götürmek veyahut ısrarı halinde ona göre muamelede bulunmak üzere icab eden tedabiri de emretmiştim.”¹⁰⁰* Burada Atatürk *“arzusu olsun olmasın”* diyerek, Ethem'i gerekirse zorla beraberinde götüreceğini açıkça belirtmektedir. İlaveten, daha ilginç olarak *“...Veyahut ısrarı halinde ona göre muamelede bulunmak üzere icab eden tedabiri de emretmiştir.”* diyerek, Ethem'in karşı çıkması durumunda ne gerekiyorsa yapılmasını emrettiğini açıklamıştır. Burada açık olmayan tek şey *“icab eden tedbirlerin”* ne olduğu noktasıdır. Teamül gereği

⁹⁸ Efe, **a.g.e.**, s.153.

⁹⁹ Kılıç, **a.g.e.**, s.137.

¹⁰⁰ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.521.

bunun Ethem'in tutuklanması olarak açıklaması mümkün iken, daha başka bir tedbirin kastedilip edilmediği belirsizdir. Yunus Nadi ise Ethem'e karşı herhangi bir girişimden söz etmez ve Bilecik görüşmesinden sonra alınacak kararlara istinaden Ethem'in yine birliğinin başına döneceğinin planlandığını söyler.¹⁰¹

Ethem'e göre komplo gerçektir. O halde buna karşı acil bir önlem almak gerekmektedir. Bundan sonrasını Ethem şöyle izah etmektedir: “...*Amacım ve kararım kesin olarak şuydu: İstasyona süratle dönmek, Mustafa Kemal Paşa ile lazım geldiği şekilde görüşmek kendisini kapana sokmaktı!*”¹⁰² Ethem burada komplo iddiası karşısında atak davranarak, Mustafa Kemal'den önce hareket edip onu etkisiz hale getireceğini söylemektedir.

Ethem daha sonra kendisini ziyarete gelen Kılıç Ali'nin ona karşı gayriihtiyari olarak soğuk konuşmasından şüphelenip, Mustafa Kemal'e yolunda gitmeyen bir şeyler olduğunu anlattığını ve Mustafa Kemal'in de acilen trenle hareket ettiğini söylemektedir.¹⁰³ Ancak anlattığını doğrulayan başka herhangi bir kayıt yoktur. Diğer tanık ve araştırmacılar aksine Ethem'in kendisinin tutuklanacağını veya ortadan kaldırılacağını düşünerek Eskişehir'de trenden indiğini ve oradan da Kütahya'ya geçtiğini söylerler. Daha sonra Reşit Bey'in Mustafa Kemal'le yapacağı konuşma da bunu doğrulayacaktır. Ancak bu noktada Ethem'e katılan birisi vardır ki, o da Hasan İzzettin Dinamo'dur. Dinamo'ya göre gerçekten de Atatürk Ethem'i ortadan kaldırmak niyetindedir. Bunu bir iktidar mücadelesi olarak görür ve şu yorumlarda bulunur: “*Onun iktidar düşlerinin önünde vaktiyle Enver Paşa'nın yükselttiği olumsuzluk duvarını şimdi de Ethem Bey yükseltiyordu. Kendisini vurmak üzere yatak odasına dek girmek yürekliliğini gösteren bu adamı, o da benzeri kaygusuzluk, tasasızlıkla harcamaya karar vermişti. Elli kişilik silahlı sivil koruyucusu olduğu gibi tertibin içindeydi.*”¹⁰⁴ Çok daha ilginç bir şekilde, Ethem'in Aralık ayında başka bir meseleyle ilgili olarak Salih (Bozok) Bey'e gönderdiği mektup, Ethem'in kendi anılarını yalanlar niteliktedir. Ethem bu mektubunda Eskişehir'den aniden ayrılmak zorunda kaldığını belirtmiş ve şunları söylemiştir: “*Eskişehir'den hasta halde ani hareketim ise bundan dolayı, vakalar ve tecrübem dolayısıyla pek haklı olduğumu, görüştüğümüzde de anlatınca siz de hak verirsiniz.*”¹⁰⁵ Ethem, aslında Mustafa Kemal

¹⁰¹ Abalıoğlu, **a.g.e.**, s.31.

¹⁰² Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.106.

¹⁰³ **A.g.e.**, s.s.107-108.

¹⁰⁴ Dinamo, **a.g.e.**, C.8, s.183.

¹⁰⁵ Abalıoğlu, **a.g.e.**, s.80.

Paşa'nın treninin hareket etmesinden önce Eskişehir'i terk ettiğini bu sözleriyle bir anlamda itiraf etmekte ve kendisini tutuklamak ya da ortadan kaldırmak için yapılacak bir hamleden önce davrandığını anlatmaya çalışmaktadır.

Atatürk ise olayı şöyle açıklamaktadır:

“Eskişehir’de uyandığım zaman, trenin niçin durup hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini ihtar ettim. Birkaç dakika sonra, hazırız denildi. Bütün arkadaşlar geldi mi? dedim. Bunun üzerine yapılan tahkikten anlaşıldı ki, herkes hazırdır ama Ethem Bey bir arkadaşı ile beraber ortada yoktur. Derhal Ethem Bey’in firar ettirildiğine hükmettim. Fakat bu hükmü kimseye söylemedim. Yalnız o halde, dedim, Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik’e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa’yı da buraya davet ederiz.”¹⁰⁶

Dönemin tanıklarından Rahmi Apak da şunları söylemektedir: *“Ethem Eskişehir’de trenden inince bir yüzbaşı onun evine giderek, eğer derhal kaçmazsa kendisinin tevkif edileceğini Ethem’e haber vermiş. Bunun üzerine Ethem derhal arabasına atlayarak 4 Aralık 1920 gecesi elli-altmış kadar maiyetiyle gece yarısı Eskişehir’den çıkarak Kütahya’ya savuşmuş.”¹⁰⁷*

Bu olaydan sonra Eskişehir’de akşam yemeğinde Mustafa Kemal Paşa, Albay Kazım Bey, Albay İsmet Bey, Celal Bey, Hakkı Behiç Bey ve Ethem’in ağabeyi Reşit Bey toplanırlar.¹⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa, Reşit Bey’e Ethem’in nerede olduğunu sormuş ve kendisinin hasta olarak istirahat ettiği yanıtını almıştır. Yemekten sonra karargâha gidildiğinde Reşit Bey’in cevabı bu kez şöyle olmuştur: *“Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!”¹⁰⁹* Cilasun’a göre bu yanıt açık bir tehdittir ve taraflar sözleriyle birbirlerini tartmaktadır.¹¹⁰ Reşit Bey ise sert bir konuşma yapmıştır. Bundan sonrasını Atatürk şöyle anlatmaktadır:

“Reşit Bey, gayet sert ve saldırganca konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini ve bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu pervasızca söylüyor ve ordu, zapturapt, kumanda, hükümet konularına ve bunların gerektirdiklerine dair ileri sürülen düşüncelere kulak dahi vermiyordu. Onun üzerine, ben dedim ki: (Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatıyla ve sizin lehinizde bir neticeye ulaşmak samimi hissiyle görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve hususiyete ait vaziyetim son bulmuştur. Şimdi karşınızda, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin Reisi bulunmaktadır. Reis-i Devlet sıfatıyla Garp Cephesi Kumandanına halin gerektirdiklerini yerine getirme yetkisini

¹⁰⁶ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.522.

¹⁰⁷ Apak, **Yetmişlik Bir Subayı Hatıraları**, s.214.

¹⁰⁸ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.522.

¹⁰⁹ **A.g.e.**, aynı yer.

¹¹⁰ Cilasun, **a.g.e.**, s.61.

kullanmasını emrediyorum.) Hemen ardından İsmet Paşa da dedi ki: (Maiyetimde bulunan kumandanlarımdan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben, onu terbiye ve yola getirmeye muktedirim. Bu hususta henüz kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu görevin kolayca yerine getirilmesine yardımcı olunmasını rica etmiş değilim. Ben vaziyetin gerektirdiğini yaparım.) Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddi vaziyet üzerine avazı çıktığı kadar bağırcasına konuşan Reşit Bey, derhal sığınırçasına bir vaziyet aldı ve ileri gitmekte acele edilmemesini ve kendisi kardeşlerinin yanına giderse pürüzün giderilmesine bir çare bulabileceğini beyan etti. Bundan bir netice çıkmayacağı, maksadın kardeşlerini bilgilendirme ve zaman kazanmak olduğu meydanda idi. Buna rağmen, Reşit Bey'in bu teklifini kabul ettik.”¹¹¹

Bu noktada Atatürk'ün anlattıklarını doğrulayan İnönü de Reşit Bey'in isteklerinin askeri mantığa ters olduğunu söyleyerek, Cephe Komutanlığının emrini açıkça dinlemediklerini söylemektedir. İnönü'nün anlattıklarına göre Reşit Bey şunları söylemiştir: “...Bir emir verileceği zaman, ne emir verilecekse daha evvelden Kuva-yı Seyyare'ye söylesinler, fikirlerini alsınlar, ona göre doğru bir emir verilmesi mümkün olsun.”¹¹² Şüphesiz ki bu sözler askerlik mantığına ve ast-üst ilişkisine bütünüyle terstir. Bir komutan, kendisine tabi olan astından tavsiye alabilir, ancak son kararı verecek olan kişi komutandır. Dolayısıyla Komutanın emrine kişisel olarak karşı da olsa, emri harfiyen yerine getirmek tabi olanın görevidir. İnönü de buna değinerek, “Mühim olan mesele şudur. Emrimdeki kumandan bana birtakım şeyler söyler, bazı tavsiyelerde bulunur, şöyle gidelim, şunu yapalım, bunu yapalım, yarın yapalım, öbür gün yapalım diyebilir. Ben onun söylediklerinin hepsinin zıddı bir emir verdiğim zaman, benim emrimi yapacak mı, yapmayacak mı?”¹¹³

Bu görüşmeye ait ilginç bir detay daha vardır. Kılıç Ali Bey'in naklettiğine göre Mustafa Kemal sorunun nihai çözümü olarak Reşit Bey'den öneri istemiş o da Batı Cephesi Komutanı'nın değiştirilmesi gerektiğini, Albay Kazım (Özalp) Bey o da olmazsa nihayet kendisinin bu komutanlığı yapabileceğini dile getirmiştir.¹¹⁴ Reşit'in burada Albay Kazım'ın ismini öne sürmesi ilgi çekicidir. Bunun ihtimaldir ki iki sebebi olabilir. Birincisi Kazım Bey'i kendilerine yakın görmekte ve kontrol altında tutabileceklerine inanmaktadırlar. İkincisi ise Kazım Bey hakkında bir şüphe oluşturarak psikolojik bir zafiyet yaratmak istemektedirler. Birinci ihtimale ilişkin olarak Ethem'in anılarında ilginç anekdotlar bulunmaktadır. Ethem kendisine nasihat için gönderilen heyette bulunan Kazım Bey'le yaptığı hususi görüşmede, Ankara'nın

¹¹¹ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.s.523-524.

¹¹² İnönü, **a.g.e.**, s.219.

¹¹³ **A.g.e.**, aynı yer.

¹¹⁴ Kılıç, **a.g.e.**, s.s.139-140.

kendisine karşı askeri bir tedbir alması takdirde, Kazım Bey'in de Ankara'ya karşı kendisinin yanında olacağını söylediğini iletir.¹¹⁵ Hatta daha da ileri giderek Ethem şöyle söylemektedir: “Evet, Kazım Bey en samimi dostlarımdandı. Yahut öyle olması insaf ve vicdan gereği idi. Gerçi ben, bilmem fazla mı sır vermişim.”¹¹⁶ Ethem'in bu sözlerinden Reşit Bey'in Albay Kazım'ı Batı Cephesi Komutanlığına layık görmesinin, bahsettiğimiz birinci ihtimalden kaynaklı olduğu kanısına varılabilir. Ancak bu noktada bir de Kazım Bey'in söylediklerine bakmak gerekmektedir. Özalp, Ethem'in bahsettiği görüşmeden söz etmemekte ve tam olarak şunları söylemektedir:

“Meseleyi beraberce görüştüğümüz zaman, cephe kumandanının emirlerine itaat edeceklerini vadettiler. Yalnız Refet Bey' in Konya'dan alınmasında ısrar ediyor ve benim kendilerine kumandan olmamı istiyorlardı. Bu fikirde ısrar etmelerinin doğru olmadığını kendilerine birkaç defa söyledim ve kendilerinin isteğiyle benim kumandayı üzerime almaklığımın, askeri usullerle bağdaşmadığını ve böyle bir vaziyeti şahsen kabul edemeyeceğimi bildirdim. Maiyetin talebiyle kumandanlık almak, onların emrine girmek demektir. Ertesi gün Reşit ve Hacı Şükrü Bey'le beraber Eskişehir'e döndük. Konuştuklarımızı İsmet Bey'e anlattım. Şimdilik meselenin halledilmiş olduğunu sanıyorduk.”¹¹⁷

Kazım Özalp'in bu anlattıkları ile Ethem'e gönderilen ilk heyetin yaptığı görüşmenin içeriği de belli olmuştur. Özellikle çalışmamızda daha önce de belirttiğimiz gibi Özalp'in “Maiyetin talebiyle kumandanlık almak, onların emrine girmek demektir.” sözü, Reşit Bey'in teklifiyle birlikte düşünüldüğünde dikkat çekicidir.

Aynı hadiseleri Hacı Şükrü Bey de TBMM gizli oturumunda yorumlamış ve Mustafa Kemal'in kendisi hakkındaki kimi eleştirilere de yanıt vermek istemiş ve şunları söylemiştir:

“Ethem Bey dedi ki; rica ederim burada az dur ve Reşit Beyle Çerkezce görüştüler ve bittabi ben Çerkezce bilmiyordum. Beraber yemek yedik. Sonra sekiz araba geldi, ben arabaların ne için geldiğinin farkında değilim, kendisi arabalara bindi. Kendisine nereye gittiğini sordum; esbap [sebepler] nedir dedim? Dedi ki, deminden beri Tevfik'le muhabere etmek istedim, telgrafhane muhabereyi temin etmediği için merak ediyorum. Hakikaten bunların göstermiş olduğu telaş ve çile [ebebiyle] Tevfik, burayı basacak mıdır? Onun üzerine efendiler; arabalara bindik ve hakikaten kasabanın haricine çıktık. Bir tabura rast geldik; nereye gidiyorsunuz diye bize sordular, düğüne gidiyoruz dedik. Efendiler, Kütahya'ya gittik, namus-u milli ve namus-u askerim namına temin ederim ki; Kütahya'da Kuvayi Milliye namına bir tek nefere rast gelmedim. Biz orada iken Tevfik Bey geldi, hüüngür hüüngür ağladı ve kendilerinin Anzavur gibi olmayacaklarını söyledi.”¹¹⁸

¹¹⁵ Çerkes Ethem, a.g.e., s.s.109-110.

¹¹⁶ A.g.e., s.110.

¹¹⁷ Özalp, a.g.e., s.s.168-169.

¹¹⁸ TBMM.GCZ., C.1, s.258.

Bu arada Bilecik Görüşmeleri gerçekleşmiş, Mustafa Kemal ve maiyeti, İzzet Paşa Heyetini geri bırakmayarak birlikte Ankara'ya götürmüşlerdir.¹¹⁹ Daha sonra Atatürk'ün emriyle bu kişilerin Ankara Hükümeti'ne katıldıkları ilan edilecek ve böylece mücadelenin meşruiyetinin kamuoyu nezdinde yükseltilmesi hedeflenecektir.

Aynı sıralarda Reşit ve Kazım Beyler görüşmelerini tamamlayarak, beraberlerinde Hacı Şükrü Bey de olmak üzere Eskişehir'e dönmüşlerdir. Görüşmenin detaylarına ilişkin Atatürk şu bilgileri vermektedir: “...(*Tevfik ile olan mesele, hüsnü neticeye raptedilmiştir [güzel sonuca bağlanmıştır]) denildikten sonra, (lâkin tanımak ve tanıtmak istediğimiz zevatın [kişilerin] basit ve zamana lââyık düşünememeleri veyahut düşünemediklerine bin bir işaret konmuştur)*) ibaresi okunmaktaydı. Reşit Bey tarafından Eskişehir'de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşaya da meselenin hal ve muhaberenin temin edildiği ve Simav Havalisi Kumandanlığının iade olunabileceği söylenmiş idi.”¹²⁰ Aslında meselenin artık karşılıklı bir zaman kazanma oyununa döndüğü söylenebilir. Atatürk konuya ilişkin açıklamasını sürdürmüş ve Ethem'in aslında zaman kazanmak istediğini, Gökbayrak Taburunu, Sarı Efe Edip'i kendisine iltihak ettirmeyi ve Demirci Mehmet Efe'yi de kendisiyle birlikte isyana teşvik etmek istediğini söylemiştir.¹²¹ Gerçekten de Ethem'in Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'ye bu minvalde yazdığı mektuplar söz konusudur ve yeri geldiğinde nakledilecektir.

İsmet Bey'in bu mesele de dahil olmak üzere genel olarak Kuva-yı Seyyare hususunda yaptığı tespitleri, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine 7 Aralık 1920 tarihinde çektiği telgrafta görmek mümkündür. İsmet Bey açıkça şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Garp Cephesi

7/12/36

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Yirmi beş numaralıdır, ektir.

1- Hadisenin halledilmesi görünürde öyledir. Planları şudur:

Tevfik Bey cepheye, Ethem Bey Kütahya'da kalarak sürekli kuvvet toplamaya çalışacaklardır. Benim bütün cepheyi almaklığım şekli altında Refet Bey'in cepheden alınması, Fahrettin Bey'in değiştirilmesi, bizim Kuva-yı Milliye reisi ve müfrezelerinin aleyhinde bulunduğumuza ikna ederek hepsini maiyet ve himayelerine almak ve aynı zamanda kamuoyunu ve Meclis'i kendilerine celp etmek, kısacası maddeten ve siyaseten kuvvetlerini arttırmak ve bir darbe yapabilecek bir hale gelmektir. Bolşevik hareketini benimsemek istiyorlar. Bundan böyle Ankara'da Meclis'te çok entrika olacaktır. Bütün bu

¹¹⁹ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.s.524-525.

¹²⁰ **A.g.e.**, C.2, s.526.

¹²¹ **A.g.e.**, C.2, s.s.526-527.

çıkarımlarımın mühim bir noktası vardır ki, o da ihtiyaç görmeleri ve hemen hareket edecek noktada olmalarıdır. Daha ziyade Meclis'teki hareketlere önem göstermeleri de maddi kuvvetlerin şimdilik yeterli ve hazır olmadıklarına delil olabiliyor.

2- Refet Bey'in binbaşı yapmak istediği Demirci Efe'nin bundan ürkererek, Refet Bey'in davetine icabet ederek Konya'ya gitmediğini ve kendilerine birleşik hareket için müracaat ettiğini Ethem Bey gayet gizli olarak Kazım Bey'e söylemiştir. Aralarındaki bir ilişki girişimi bu şekilde ortaya çıkıyor.

3- Kazım Bey'den anladığıma göre benim hazırlıklarımın bir çatışma ihtimalinden kaynaklı olduğu açıkça mevzu bahis olmuştur. Güney Cephesi'nin hazırlıklarından hiç bilgileri yoktur. Kütahya'da Ethem Bey'in giderken topladığı kırk-elli atlı vardır.

4- Bu hale göre bizim tarafın işi zamana kalmıştır. Hızlı hareket, Demirci durumundan dolayı olabilir.

Benim niyetim birkaç gün sonra 61. Fırkayı salimen Kütahya'ya iade etmek idi. Bununla birlikte iki fırka ve bir süvari alayıyla harekete hazırız. Demirci Efe'nin herhangi bir girişimi halinde hemen ardından öncelikle Kütahya'yı işgal ederiz. Demirci'nin vaziyetinde aciliyet var mı? Hadisenin yatıştırılmasının görünürdeki şekline önem vermeyerek hemen Kütahya'ya hareket edeyim mi? Refet Bey'e ve Mustafa Kemal Paşa'ya yazıldı. Bu gece her iki taraftan cevap beklerim.

Garp Cephesi K. İsmet.¹²²

Bu yazı, vaziyetin artık Batı Cephesi Komutanlığı ve dolayısıyla Ankara tarafından nasıl görüldüğü ile ilgili netlikler sunmaktadır. Her şeyden önce Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, Ethem ve kardeşlerinin kendilerini oyaladığını belirtmekte ve aslen sürekli olarak kuvvet toplayıp, kamuoyunda destek kazanarak nihayet yönetimi ele geçirmek istediklerini söylemektedir. İlaveten Demirci Efe'nin Refet Bey'in davetinden şüphelendiği ve Ethem'le birlikte hareket etmeye karar verdiğini belirtmiş ve Demirci Efe'nin olası bir hareketine karşı önlem almaya hazır olduğunu da nakletmiştir. Netice itibarıyla Albay Kazım Bey'in verdiği malumat uyarınca, İsmet Bey'in aldığı tedbirlerin bir çatışma olasılığı üzerine olduğu Kazım Bey ve Ethem Bey arasında görüşülmüştür. Tüm bu yazılanlar göstermektedir ki, Batı Cephesi Komutanlığı, 7 Aralık 1920 tarihi itibarıyla meselenin çerçevesini çizmiş ve çözüm yolu için de tüm tedbirleri almak hususunda iradesini ortaya koymuştur, denilebilir.

Her ne kadar yeniden dönmesine izin verilmiş olsa da Simav ve Havalisi Komutanı Yarbay İbrahim Bey yeniden bölgeden çıkarılmış ve Kuva-yı Seyyare tarafından kendisine ancak kendi istedikleri bölgede verilen emirleri yapması koşuluyla izin verileceği söylenmiştir.¹²³ Bu da Ethem'in vadettiğinin aksine davrandığına yeni bir delildir. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanlığı duruma el

¹²² HTVD, S.73, BN. 1576.

¹²³ TİH.İHA, s.s.224-225.

atmış ve Saruhan mutasarrıfı Aziz¹²⁴,in bölgeye gelmesiyle Simav ve Havalisi Komutanlığına gerek kalmadığı bildirilerek, Komutanlığın Eskişehir'e gelmesi istenmiştir.¹²⁵

Bu arada Ethem, “*hükümetin haberi olmaksızın kuvvet toplamaya*”¹²⁶ devam etmekte ve irtibat subayı adı altında bazı görevlileri Konya, Haymana ve Ankara'ya göndererek kuvvet toplamaya çalışmaktadır.¹²⁷ Örneğin Ethem 7 Aralık 1920'de Ankara Kalecik Kaymakamına konuyla ilgili olarak şu yazıyı göndermiştir:

“*Kalecik kazası Kaymakamı Canibi Vâlâsına*
Kuvayi Seyyare müfreze kumandanlarından olup aşağıda künyesi yazılı
İsmail Ağa yüksek makamları dâhilinde Kuvayi Seyyare'ye mensup olup izinli ve
izinsiz savaşçılar ile yeniden silâh ve hayvan tedarikiyle, katılacak
vatanperverleri alıp getirmek vazifesiyle memur edilerek Kalecik'e
gönderilmiştir. Kendisine her türlü kolaylık ve yardımın yapılmasını vatani bir
görev olarak rica eylerim efendim.

Umum Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı Ethem”¹²⁸

Bu süreçte ortaya çıkan bir başka mesele de Kuva-yı Seyyare'nin mühimmat ve silahlarının mevcudiyetini saklaması olmuştur. Batı Cephesi Komutanlığı, kış sebebiyle birliklerin silah ve cephanelerinin bütünleneceğini, bu sebeple tümenlerin aynı cinsten silahla donatılacağını bildiren bir emir yayınlamış ve birliklerden silah ve cephane çizelgesi istemiştir.¹²⁹ Bu emire Ethem tarafından bir karşılık verilmemiş ve yeniden istenmesi üzerine 10 Aralık 1920 tarihinde Kuva-yı Seyyare'den yanıt gelmiştir.¹³⁰ Genelkurmay'a göre Ethem'in “Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanı” imzasıyla verdiği yanıtta bunun mümkün olmadığı, çarpışan kıtaların bu işe katılamayacağı, bunun gerekliliğine inanılmadığı” söylemi vardır.¹³¹ Atatürk ise gelen yanıtta Ethem'in şunları söylediğini yazmaktadır: “*Bu yazışınızdan bize emniyet etmediğinizi anlıyorum. Cephane ne yenir ne içilir, ancak düşmana atılır. Bu emniyet meselesi aklınıza geliyorsa, cephane göndermeyebilirsiniz.*”¹³² Bu yanıt, tarafların

¹²⁴ Söz konusu Aziz Bey de isyanı sırasında Ethem'e katılacaktır. Bu konuda İbrahim Ethem Akıncı şu bilgileri vermektedir: “31 Kânunuevvel 336/1920 günü Aziz Bey de Hatemi Bey'i alarak gitti. İki taraftan silah patlamadan meselenin halline çalışacağını bahane ediyordu; halbuki hakikatte maksadı, Demirci'nin vaziyet-i vahimesinden kurtulmak ve kendini öte tarafa atmak idi.” Ayrıntılı bilgi için Bkz: Akıncı, **a.g.e.**, s.21.

¹²⁵ **TİH.İHA**, s.225.

¹²⁶ **A.g.e.**, s.219.

¹²⁷ Efe, **a.g.e.**, s.s.160-161.

¹²⁸ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.527.

¹²⁹ **TİH.İHA**, s.222.

¹³⁰ Genelkurmay 10 Aralık tarihini verirken **Nutuk**'ta gelen yanıtın tarihi 11 Aralık'tır.

¹³¹ **TİH.İHA**, s.222.

¹³² Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.528.

birbirini oyalama sürecinin pekala bir parçası olarak anlaşılabilir. Bundan sonraki gelişmeler de aynı minvalde sürmeye devam edecektir.

Son süreçte yaşanan bir başka kriz de Kütahya Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Asım Efendi'nin Kuva-yı Seyyare tarafından hakaret ile bölgeden gönderilmesi üzerine yaşanmıştır. Kuva-yı Seyyare Komutanlığı tarafından Kütahya Mevki Kumandanı adıyla tayin edilen Abdullah Bey, asker kaçağı bazı kimselerin ailelerini tehcir etmek için Kadı Asım Efendi'ye göndermiştir. Ancak Asım Efendi kendisine konuyla ilgili ulaşan evrakı, *“tehcir muamelelerinin son kanun gereğince, İstiklâl Mahkemesine aidiyetinden bahisle”*¹³³ Kuva-yı Seyyare Komutanlığına iade etmiştir. Bunun üzerine Abdullah Bey'in emriyle Kadı Asım Efendi'nin evine kapısı kırılarak girer ve kendisini zorla on dört saat mesafedeki Komutanlık merkezine götürürler. Buradan da Ankara'ya geri gönderirler. Bunun üzerine 12 Aralık 1920 tarihinde Adliye Vekaleti Vekili Ahmet Muhsin imzası ile Batı Cephesi Komutanlığına bir telgraf çekilerek Kuva-yı Seyyare'ye karşı gerekli uyarının yapılması istenir. Telgraf şöyledir:

*“Garp Cephesi Kumandanlığına
Kütahya Kadısı Ahmet Asım Efendi'nin muntika dahilinde kalması caiz olamayacağı beyanıyla Umum Kuva-yı Seyyare Kumandanlığının emri üzerine Kütahya'dan çıkarılarak uzaklaştırıldığı anlaşılmıştır. Memurların beğenilmeyen durumlarını nihayet bağlı bulundukları makamlara bildirmeye yetkilidir, kaldı ki hükümet teşkilâtı içinde pek önemli ve özel bir yer tutan bu gibi kadılar hakkında değil, en küçük bir hükümet memuru için bile uygun görülen bu gibi küçültücü davranışların daha çok o memurun atanmasından ve gönderilmesinden sorumlu olan merkezi hükümete döneceği doğal bulunmuştur. Yanlışlığı aşikar olan bu yasa kırıcı işlemin düzeltilerek hemen memuriyeti başına dönmesi için adı geçen kadıya kesin emir verilmiş olmakla bu gibi başına buyruk davranışların tekrarlanmaması sağlanarak yeltenenlerin askeri mahkemeye verilmesi suretiyle uyarı işleminin yapılması rica olunur.*

12 Kanunievvel 36

Adliye Vekaleti Vekili Ahmet Muhsin”¹³⁴

Adliye Vekaletinin göndermiş olduğu bu yazıda, Kadı Asım Efendi'nin yeniden görev yerine gönderilmek üzere görevlendirildiği, Kuva-yı Milliye'nin bu tip bir karar almakta yetkili olmadığı, kadılar bir yana en düşük bir memurla ilgili bir kararda dahi bağlı bulundukları makamların izniyle hareket edebileceği söylenmiş, bu gibi davranışların yeniden oluşmasını önlemek için, yeltenenlerin askeri mahkemeye verilmek suretiyle uyarıda bulunulması dile getirilmiştir. Bunun üzerine Tevfik Bey'den çok sert bir yanıt gelmiştir. Tevfik Bey şöyle demektedir:

¹³³ A.g.e., C.2, s.529.

¹³⁴ HTVD, S.73, BN.1577.

*“Garp Ordusu Kumandanlığına
19/12/36 H. 18/12/36 tarihli şifreye:*

Milli Savunma Bakanlığından bildirilen Kütahya yargıcı Asım Efendi'nin Kütahya Bölgesi Komutan Vekili Abdullah Bey tarafından bölge dışına çıkarıldığı ve diğer konular üzerindeki telgraf yazısını aldım. Abdullah Bey, her ne yapmış ise tarafımdan verilen kesin emir üzerine yapmış ve yapmak zorunda idi. Bu sorunun gerekçesi Adalet Vekaletine arz edilmişti. Bundan dolayı savaş bölgesi olan Kütahya bölgesinde ikinci bir Derviş Vahdeti'nin ortaya çıkmasına Kütahya Dolayları ve Kuva-yı Seyyare Komutanlığı izin veremezdi. Bundan dolayı adı geçenin geriye dönmesine kesin emir verildiği yüksek katınızdan bildiriliyor. Geri döndüğü halde ne yazık ki, memleket esenliği adına, ne olursa olsun, idam edeceğimin gerekenlere bildirilmesini rica ederim.

*Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutan Vekili
Mehmet Tevfik”¹³⁵*

Bu telgraf ile Tevfik Bey, Batı Cephesi Komutanlığının emrine açıkça karşı geldiği gibi, emrin uygulanmasında ısrar edilmesi halinde Asım Efendi'yi derhal idam edeceğini söyleyerek tehditte bulunmaktadır.

Bu arada Ethem Batı Cephesi'nin ve TBMM'nin emirlerini uygulamama yönündeki eğilimini sürdürmektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu durumu dile getirerek Ethem'in ve kardeşlerinin kimseye hesap vermediğini, görünürde ise yalnızca kendisine güvendiklerini ancak bunun da bir oyalama taktiği olduğunu söylemektedir.¹³⁶ Bahsettiğimiz duruma örnek olarak, 20 Kasım 1920 tarihinden beri Mihaliçcik'ta hükümet tarafından ele geçirilmiş olan 10 ton kaçak tütünün, korundukları tekel depolarının kırılması suretiyle Kuva-yı Seyyare'den Şevket ve arkadaşları tarafından¹³⁷ kaçırılması ve hükümetin emrine rağmen Ethem ve kardeşleri tarafından Şevket'in ve tütünlerin gönderilmemesi bu emire itaatsizliklerden birisi sayılabilir.¹³⁸ Bir diğeri de yolsuzluk, gasp ve asker kaçaklarına sebep olmak gibi suçlardan sanık olan Kuva-yı Seyyare müfreze liderlerinden Kaplan Naci'nin İstiklal Mahkemesi'ne Ethem tarafından gönderilmemesi olarak gösterilebilir.¹³⁹

Kadı Asım Bey meselesinin yaşandığı sıralarda Ethem ve Reşit Beyler arasında 13 Aralık 1920 tarihinde telgraf üzerinden uzun ve açık bir görüşme gerçekleşmiştir.¹⁴⁰ Bu görüşmede Ethem, Ankara'daki ağabeyi Reşit'ten, Sarı Efe Edip'in müfrezesiyle beraber Gökbayrak taburuna katılmasını talep ediyor, cephe komutanlarının acilen ve kati olarak değiştirilmesi için TBMM'de çalışmasını istiyor ve Meclis ile olmaz ise

¹³⁵ HTVD, S.73, BN.1579.

¹³⁶ Atatürk, a.g.e., C.2, s.531.

¹³⁷ Adı geçen Şevket Bey, büyük ihtimalle diğer bir Çerkes ileri geleni ve Kuva-yı Seyyare'nin ilk kuvvetlerinden birinin önderi olan “Manyaslı Şevket” tir.

¹³⁸ ATASE, İSH-10, Sır.7255, KN.591, GN.135, BT: 25 Aralık 1920.

¹³⁹ TİH.İHA, s.227.

¹⁴⁰ Efe, a.g.e., s.165.

idareten bunun hemen temin edilmesi gerektiğini söylüyordu. Ethem ayrıca “*Patlatacağı bombaları İngilizlerin duyacağını ve bunun pek yakın olduğunu*”¹⁴¹ söylemişti. Reşit Bey ise verdiği yanıtta Edip’le Ethem’in iletişime geçmesini, buna engel olunursa Batı Cephesi ile ilişkinin yeniden kesilmesini, Kuva-yı Seyyare’nin de düşmana karşı savunma yapmayıp, bunu düzenli fırkalara bırakmasını istemiştir.¹⁴² Bunu da tam olarak şu sözlerle ifade etmiştir: “*Katiyen müdafaa etmemelisiniz. Geri çekiliniz. Kahraman fırkaların müdafaasına bırakınız.*”¹⁴³

Buradan çıkarılabilecek bazı kanaatler olabilir. Birincisi Ethem’e göre artık içinde bulunduğu durum itibariyle tahammül kalmamıştır. Bu, sarf etmiş olduğu: “*...Gördes’in düşman tarafından tekrar işgaline, layık olmayan bu vaziyetin büyük tesirleri vardır. Çünkü aşikar olarak iltizam edilen namussuzluğa karşı da, ayrıca tertip almak mecburiyeti vardır.*” sözleri ile de iki kuvvet arasında sıkışmışlık hissinden kaynaklı olarak kendisini göstermektedir. Bu sebeple cephe komutanlarının, bilhassa Refet Bey’in, derhal değiştirilmesini istediğini ve böylelikle askeri durumunu rahatlatmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Patlatacağı bombaların İngilizler tarafından dahi duyulacağını söylemesi de ilginç bir noktadır. Bu ifadeyle tam olarak ne kastedildiği anlaşılamamakla birlikte, bu sözün Reşit’in Yunanlılara karşı savunma yapılmamasını istemesi ile beraber değerlendirildiğinde, Milli Mücadele’ye karşı güçlerle girişilecek bir işbirliğinin erken işaretleri olarak yorumlanabileceği tartışması yapılabilir.

Bu görüşmeden sonra Reşit Bey bu konuşmayı Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret etmeden kendisine göndermiş, daha sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından yanına çağırılmıştır. Yapılan görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Reşit’e ne istediklerini sormuş, Reşit Bey’in Cephe Komutanlarının değiştirilmesini istemesi üzerine Mustafa Kemal, bu durumun genel vaziyeti olumsuz etkileyeceği yerlerine konacak kimsenin olmadığı yanıtını vermiştir. Bunun üzerine Reşit Bey bir adım daha ileri giderek Batı Cephesi komutanı olarak kendisini aday göstermiştir.¹⁴⁴

Bu sırada Sarı Efe Edip’in Ethem tarafından çağırılmasına ilişkin, Mustafa Kemal Paşa daha fazla bilgi edinmek gereği duymuş ve hem Edip Bey’le hem de Bolu Mutasarrıfı Halil Bey’le görüşmeler gerçekleştirmiştir. Zira bölgede bir hareketlilik

¹⁴¹ A.g.e., aynı yer.

¹⁴² Atatürk, a.g.e., C.2, s.530.

¹⁴³ Abalıoğlu, a.g.e., s.51.

¹⁴⁴ Atatürk, a.g.e., C.2, s.531.

olduğu ve TBMM'nin emri dışında asker toplandığına dair bilgiler Mustafa Kemal'in kulağına gitmiştir.¹⁴⁵ Bunun kaynağı da Rauf Bey'in eniştesi olan Saruhan Mutasarrıfı Aziz Bey'dir. Aziz Bey'in Sarı Efe Edip müfrezesi için asker ve hayvan topladığını, Mustafa Kemal'in Halil Bey'le olan 29 Aralık tarihli yazışmasından anlıyoruz: "...Aziz Bey'in, Edip Bey müfrezesi için topladığı seksen doksan kişi, silahları ve mümkün ise hayvanları alınıp ellerine birer belge verilerek serbest bırakılacaklardır. Hayvanları için zorluklarla karşılaşılsa uygun bedellerle satın alınacaktır. Adı geçenler içinde askerlik çağında olanlar varsa bağlı oldukları şubeler aracılığıyla çağırılırlar."¹⁴⁶ Yine 2 Ocak 1921 tarihli bir başka telgrafta da Atatürk bu birliklerin aslında Ethem için toplandığını şöyle söylemektedir: "...Ethem Bey kuvvetlerini takviye için toplanan Aziz Bey müfrezesinin yüce önerileri üzere kendilerine gerek kalmadığı açıklanarak dağılmaları uygundur. Bu doğrultuda gereğinin yapılmasını ve sonucundan bilgi verilmesini..."¹⁴⁷

1920 Aralık ayı, Ethem'in başlatmayı düşündüğü isyan girişimini yaymak ve bu doğrultuda Ankara'yı olabildiğince zor durumda bırakmak için pek çok çabasına tanık olmuştur, denilebilir. Bu minvalde Ethem, Sarı Efe Edip ile birlikte Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'ye yazdığı mektuplarla onları da isyanına ortak etmeye çalışmıştır. Bu noktada girift bazı ilişkiler söz konusudur. Örneğin Demirci Mehmet Efe, 10 Aralık 1920'de Refet Bey'e gönderdiği telgrafta, Ethem'in "*Mustafa Kemal Paşa ve Albay Refet'in bir dakika bile yaşamalarını istemediğini ve hükümeti devirerek kendilerinin istedikleri adamları başa geçireceğini*"¹⁴⁸ söylemekle birlikte, takip eden süre zarfında Ethem'in iğfalatına kapılarak kısa bir süreliğine de olsa isyan etmiş, ancak Refet Bey'in hareketi ile bundan cayarak teslim olmayı ve karşılık olarak affedilmeyi kabul etmiştir. Ethem'in Yörük Ali Efe'ye yazdığı ve Vacit adında bir adamı aracılığıyla gönderdiği şifreli mektup, Güney Cephesi Komutanlığına bağlı askeri istihbarat tarafından 12 Aralık 1920 tarihinde ele geçirilmiştir.¹⁴⁹ Mektup şöyledir:

*"Sayın Mücahit Kardeşim Yörük Ali Efe'ye.
Bizim çalışmamızın ve fedakârlığımızın verimli olması, dışa ve içe karşı ihtilâlin ve memleket savunmasının gerekli düzeninde yürümesi için kurulan Ankara Hükümeti, birkaç hırslının aleti olmaktan kurtulmamakta ve günden güne keyfi ve kişisel tutkular ve çıkarlar etkisinde ileri götürülmektedir. Memleketin bu*

¹⁴⁵ Efe, a.g.e., s.169.

¹⁴⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, s. 383'den aktaran; Efe, a.g.e., s.168.

¹⁴⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, s. 383'den aktaran; Efe, a.g.e., s.168.

¹⁴⁸ Efe, a.g.e., s.170.

¹⁴⁹ A.g.e., s.171.

gidişle ne yazık ki kurtarılması olanak dışındadır. Dış durum Anadolu Hükümetine uygun bulunmakla beraber, yararlanmak şöyle dursun, bozgunculukla kalınmayarak yakışıksız hareketlerine engel teşkil edeceklerini tahmin ettikleri Demirci ve Sarı Efe'yi ve daha bazılarını her ne biçimde olursa olsun yok etmeye karar vermişlerdir. Daha önce Demirci Efe'nin yok edilmesinin güya memleket için gerekli olduğunu bana sezdirmek ne de (...) (...) beş büyükten (...) bu düşünceden dolayı üzülmüş olduğu memleketin ve ortak olan amacımızın elde edilmesi uğrunda her gün hizmet ve fedakârlık eden ve edeceklerin neden yok edilmeye değer görüldüğünü sordum. (...) Biz kendimizden biliyoruz, onlar ne vakit olsa başımıza belâdır, demek kadar akıl almayan bir cevapla sorunu kapadılar (...) Çektiğimiz emeklerin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmalıyız. Cevabınızı bekliyorum. Şifremi alır almaz yanımıza, Denizli'ye yaklaşmaya ve benimle sıkı ilişki kurmaya çaba göstermenizi ayrıca rica ederim.

Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı Ethem”¹⁵⁰

Mektupta kimi efelerin imhalarına karar verildiği söylenmekte ve aynı akıbetle uğramamak için iş birliği teklif edilmektedir. Bu tahrike Demirci Mehmet Efe'nin kısa bir süre de olsa kapıldığını söylemiştik. Ancak Yörük Ali Efe, Ethem'e istediğini vermemiştir. Bunda, Kuva-yı Milliye'nin ilk teşekkül ettiği zamandan beri aralarının açık olmasının etkisinin de olduğu düşünülebilir. Demirci Efe'nin Ethem'in istediği şekilde hareketlenmesinin ardından 15-16 Aralık 1920 gecesi Refet Bey kuvvetleri Dinar'ın İçdecik köyüne baskında bulunarak Demirci Efe kuvvetlerini dağıtmıştır. Beş-on kişiyle firar eden Demirci Mehmet Efe 30 Aralık 1920 tarihinde TBMM'ye teslim olmuş ve affedilerek Nazilli'de oturmaya başlamıştır.¹⁵¹ Bu durumun İstanbul basınına yaklaşık 1 aylık bir süreden sonra yansıdığı görülmektedir. *İleri* gazetesi, “*Demirci Efe'nin İtaati*” başlığıyla *Islahat* gazetesinden naklen duyurduğu haberde, “*Hükümet-i Kemaliye'ye karşı isyan eden Demirci Efe, ahiren Ankara Hükümeti'ne itaat etmiştir. Efe, şimdiye kadar kazandığı 40 Bin Lirayı hükümete vermiştir. Efe Isparta'da ikamet edecektir. Kendisine hükümet maaş bağlamıştır. Demirci Efe namusuyla oturacağına dair hükümete söz vermiştir.*” demektedir.¹⁵²

Bu sırada Reşit Bey de Atatürk'ten edindiğimiz bilgiye göre isyan hazırlığının siyasi ayağını oluşturmaya çalışmakta ve bunun için gizli toplantılar yapmaktadır. Bundan sonrasını Atatürk şöyle anlatmıştır:

“Efendiler, Reşit Bey, 20/21 Kânunuevvel [Aralık] gecesi evinde dört kişiyi, ordu subayları ve bilhassa askerlerini, Kuva-yı Seyyare ile bir çatışma halinde yoldan çıkarmaya memur ediyordu. Bu dört kişi şunlardı: Yeni Dünya gazetesinde Hayri, Arif Oruç'un Hemşirezadesi Nizamettin, Müşir Fuat Paşa zade Hidayet ve refiki Şükrü Beyler... Bunlar, 21 Kânunuevvel'de trenle Eskişehir'e hareket ettiler. Beraberlerinde Ethem Bey'in kâtibi olan birisi de vardı. Bunların içinden biri, trenin hareketinden önce gizli bir şekilde

¹⁵⁰ HTVD, S.73, BN.1578.

¹⁵¹ Efe, a.g.e., s.171.

¹⁵² *İleri*, 7 Şubat 1921, “Demirci Efe'nin İtaati”.

istasyondaki ikametgâhuma gelip, bana durumu bildirdi. Bu zat, propagandayı hazırlama ve idareye görevli imiş. Reisleri Hidayet Bey imiş. Para sarfı yetkisi de onda imiş. Muhbir olan, yalnız olarak Kütahya'ya gidecek, Ethem Bey'den talimat aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Diğerleri Eskişehir'de bekleyeceklerdi. Ben, bu zata; (Biz Ethem Bey ve kardeşlerine sevgi besliyoruz. Onlar, boş yere telâşa düşüyorlar. Bu girişimlerinden dolayı üzgün oldum. Fakat Ethem Bey'in orduyu bozmak için vereceği talimatı bilmek isterim) dedim ve arkadaşlarıyla beraber kendilerini hareketlerinde serbest bıraktım. Eskişehir'de İsmet Paşa'ya, Afyon Karahisari'nda Fahrettin Paşa'ya bilgi verdim ve bu adamların takip olunmaları gereğini bildirdim. Muhbir, ihbarlarında sadık olduğunu bir aralık yaptıkları ile ispat etmiştir.”¹⁵³

Mustafa Kemal Paşa burada hem bir karşı istihbarat elemanı kazandığını hem de bu kişiye de yeterince güvenmediğini göstermektedir. Daha sonra Paşa'ya sadakatini belli edecek bu kişiyi, Mustafa Kemal 1927 tarihindeki *Nutuk*'unda dahi açıkça zikretmeyerek, bu konudaki mahremiyeti korumuştur. Atatürk'e göre Albay Kazım Bey, Ethem'le olan görüşmesinden sonra Mustafa Kemal'e yaptığı görüşmenin içeriğini Ethem'in ağzından şöyle nakletmiştir:

“1 - Ankara'daki hükümet, amaca ulaşmaya müsait ve muktedir değildir. Bu hükümete karşı hareketsiz davranmamız kabul edilemez.

2 - Fiilî girişimimizin içeriğini, kötüye yoracaklardır. Fakat neticede başarılı olursam, herkes bana hak verecektir.

3 - Refet Bey'le aramızda onur meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in onurunu tercih ediyor ve bizimkini parçalıyor. Herhalde Refet Bey'i, önüme katarak Ankara'ya kadar kovalamak isterim, ölürsem de bu takipte öleyim.

4 - Biz, çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşit'in Ankara'da Mecliste vaziyeti, bizi aldatmıştır. Meclisin ne önem ve mahiyeti vardır.”¹⁵⁴

Atatürk'ün bu nakline ilişkin, Kazım Özalp'in anılarında herhangi bir gönderme bulunmamakla birlikte, bu sözlere göre Ethem nihai hedefini Ankara Hükümeti'ni devirmek ve idareyi ele almak olarak hedeflediğini, bu zamana kadar beklemesine sebep olarak da ağabeyi Reşit'in meseleyi siyaseten çözebileceğini düşünerek aldanması olduğunu ifade etmektedir. Aynı görüşmeye ilişkin Ethem'in anılarında şu sözler geçmektedir:

“Düşman karşısında, kuvvetimi çekip düşmana fırsat vermek benim tenezzül edeceğim bir iş değildir. Şunu söyleyeyim ki, böyle bir harekete lüzum ve ihtiyaç var veya yok. O başka! Fakat açık olan şu ki, bundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile yakın ve gizli arkadaşlarına dört başı mamur dost sıfatıyla bakmayacağım. Fakat bilfiil arkadan, düşman önünde vurulacağımız son anı beklemeye karar verdim. Çünkü gafil avlandım. Şimdiki durumum da artık böyle emrediyor. Fiilen tecavüze kalkarlarsa, siz ve sizin gibi dava arkadaşlarımız üzerlerine düşen görevi ister yapar ister yapmazlar. Benim böyle bir hal karşısında yapacağım, hastalığıma rağmen cephedeki kuvvetlerime katılmak,

¹⁵³ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.s.533-534.

¹⁵⁴ **A.g.e.**, s.534.

nefsimi korumak, fırsat düşünce de Yunanlılara karşı savunmada kalıp beni arkadan vurmak isteyenlere karşı saldırıya geçmek olacaktır.”¹⁵⁵

Bu arada Reşit Bey, Ankara’da çeşitli temaslarda bulunarak, genel havayı Ethem lehine değiştirmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda kimi milletvekilleri ve Bilecik’ten alıkonularak Ankara’ya gelmiş olan İzzet ve Salih Paşalarla da çeşitli görüşmeler yaptığı ileri sürülmüştür.¹⁵⁶ Cephe ile ilgili kimi kuşkularını dile getirmek isteyen ve Reşit Bey’in örgütlediği milletvekilleri, Yusuf İzzet Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme talebinde bulunmuş, 22 Aralık 1920 günü bu görüşme gerçekleşmiştir. Görüşmenin temel ayağı, Ethem’e karşı alınan önlemlerin, esasen Kuva-yı Milliye teşkilatına ve ruhuna bir saldırı gibi görüldüğü noktasındaydı ve ilaveten Ethem ve arkadaşlarına haksızlık yapıldığı, cephedeki bu anlaşmazlığın giderilerek sebeplerinin açıklanması isteniyordu.¹⁵⁷ Görüşmede bulunan ve adı bilinen milletvekilleri şunlardır: Saruhan (Manisa) milletvekilleri Celal ve Reşit Bey, Karesi (Balıkesir) milletvekilleri Kazım (Özalp) ve Vehbi (Bolak) Bey, Aydın (İzmir) milletvekili Yunus Nadi Bey, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri (Akgöl) Bey, İstanbul milletvekili ve İçişleri Bakanı Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey, Cebelibereket (Osmaniye) milletvekili İhsan (Eryavuz) Bey, Antep milletvekili Kılıç Ali Bey, Bolu milletvekili Yusuf İzzet Paşa, Sivas milletvekili Emir Marşan Paşa, Kozan milletvekili ve Milli Savunma Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa.¹⁵⁸

Mustafa Kemal bu görüşmede vekillere Kuva-yı Seyyare ile yaşanan sorunların geçmişini belgeleriyle tek tek ızah eder. Düzenli ordunun kuruluş amacını ve aşamalarını anlatır. Bilhassa Tevfik Bey’in itaatsizliklerinden söz eder. Zaman zaman Milletvekilleri ve bilhassa Reşit Bey söz alarak Mustafa Kemal Paşa’ya yanıt verirler. Reşit Bey genel olarak Ethem Bey’in kuvvetlerinin arttırılması gerektiğini, zira düşman karşısında sadece Kuva-yı Seyyare’nin olduğunu söyler ve düzenli birliklerin düşman karşısında çil yavrusu gibi dağılacağını ifade eder.¹⁵⁹ Bu durum Reşit Bey’in düzenli ordu konusundaki fikirlerini yansıtmakla beraber aynı zamanda etrafa yapılan bu yöndeki propagandanın da sözlü tekrarı niteliğindedir. Mustafa Kemal ise verdiği yanıtta ülkenin alinyazısının kişilere değil, yasalarla belirlenmiş düzenli birliklerin mücadelesine bağlı olduğunu söyler. Bunun üzerine Reşit Bey,

¹⁵⁵ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.110.

¹⁵⁶ Efe, **a.g.e.**, s.s.174-175.

¹⁵⁷ **A.g.e.**, s.s.175-176.

¹⁵⁸ **A.g.e.**, s.175; Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.536.

¹⁵⁹ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.536.

“Hâlâ düzenli ordular yapmak gibi boş hülyalar peşinde misiniz? Hâlâ bu erkan-ı harp beylerle mi gavuru kovacağımızı zannediyorsunuz?”¹⁶⁰ Bunun üzerine Atatürk şu yanıtı vermiştir: “Reşit Bey, ordu meselesi hakkında şimdiye kadar devam ettiği haber alınan fuzuli sözlerinize de bu münasebetle bir nihayet vermek lazım geldiğini söylemek isterim. Kardeşlerinizin hizmetlerini inkâr eden yok. Fakat o demek değildir ki insan iki buçuk hizmeti ile her hakikati çiğneyerek memleketin başına bela olmaya hak kazanır. Herkes hakkında ve haddinde kalmak mecburiyetindedir. Askerlik meselesinin bu kadar dikkatsizce tartışılması yalnız ilme değil, karşınızda bulunan arkadaşlara da saygısızlık olur.”¹⁶¹

Reşit Bey, bu sözlerden alınmış olduğu halde çok sert bir yanıt vermiş ve tehditkar kelimelerle şunları söylemiştir:

“Bu Anadolu hareketına katılarak hata etmişiz. Bu yüzden bizim yüzbinlerce liralık çiftliklerimiz, servet ve samanımız düşman tarafında kaldı. Benim ne zorum vardı da geleyim, buralarda sonunda bu hale getirilecek işler için uğraşıp durayım? Zaten vatan ne kelimedir ki? Vatan namına bana İran da birdir Turan da. Ben nerede olsa pekala oturabilir ve yaşayabilirdim... Paşa, paşa... Daha açık söyleyeyim. Ben Venizelos’la da pekala diz dize oturabilir adamım.”¹⁶²

Reşit Bey’in söylediği bu sözler, pek çok şeyin göstergesidir. Birincisi son anda kızgınlıkla yapılan tehditkar bir hamle gibi görünmektedir. İkincisi bu sözler samimi ise, Reşit Bey’in sahip olduğu vatan mefhumu farklı bir boyutu haizdir. Üçüncüsü de Reşit Bey’in “Benim ne zorum vardı da geleyim, buralarda sonunda bu hale getirilecek işler için uğraşıp durayım?” demesi, asıl uğraş ve gayesinin amacının söylediği gibi vatani kurtarmak değil, kendi siyasi ve ekonomik durumunu arttırmak olduğu görülmektedir. Bu varsayımların, bu sözlerin doğruluğu baz alınarak yapıldığı unutulmamalıdır.

Mustafa Kemal, bu sözlerle sert tepki vererek, “Reşit Bey, bu sözlerinizi üzüntünüzün fazlalığından ileri gelmiş addetmek bile, onların ağırlığını ve çirkinliğini hafifletmez. Biz karşımızda Venizelos’la diz dize oturabilecek kabiliyette kimse farz ve kabul etmiyoruz. Seninle Bingazi’de de beraberdik. Bu, günün birinde bu kadar vatansızca sözlerle şahit ve muhatap olmak için değildi. Böyle manasız ve abes meseleleri bırakalım da asıl meseleye geelim.”¹⁶³ demiştir. Bundan sonra inisiyatifi eline alan Mustafa Kemal Paşa, Hükümet Başkanı sıfatıyla gereken önlemler için emir vereceğini, Kuva-yı Seyyare komutanlarının ülkenin yasa ve düzenine uyması

¹⁶⁰ Abalıoğlu, a.g.e., s.72. Muhittin Ünal da bu alıntıyı nakletmekle beraber, düzenli orduyla ilgili kurulan cümleye yer vermeyip, yalnızca erkan-ı harp subaylarla ilgili bölümü vermiştir. Bkz: Ünal, a.g.e., s.204.

¹⁶¹ Abalıoğlu, a.g.e., s.73.

¹⁶² TBMM.ZC., D.1, C.7, s.s.225 – 232’den aktaran; TİH.İHA, s.223. Söz konusu konuşmanın içeri 8 Ocak 1921 tarihli zabıt ceridesinde geçmektedir.

¹⁶³ A.g.e., Aynı yer. İlginç olarak, bu sözlerin Nutuk’ta yer almadığını da eklemek lazım gelir.

durumunda sorunun ortadan kalkacağını, aksi halde bu hayati sorunu kendisinin bizzat çözeceğini söyler.¹⁶⁴ Bu restten sonra Reşit Bey ve toplantıda bulunan kişilerin arabulucu olarak Ethem'e gönderilmesi kararı alınır. Bu arada Reşit Bey'in sözlerine geri dönecek olursak, ahababı sayabileceğimiz Yusuf İzzet Paşa'nın dahi verdiği tepki ilgi çekicidir. Paşa, Reşit Bey yüzbinlerce liralık çiftliklerinden bahsederken kalpağını çıkarıp masaya vurmuş ve Yunus Nadi'ye dönerek şöyle demiştir: “*Bak birader herif nelerden bahsediyor... Benimse bu dünyada dikili ağacım bile yok.*”¹⁶⁵

Heyetin yola çıkmasından hemen önce kuvvetler de karşılıklı manevralara devam etmektedir. 17 Aralık'tan beri 61. ve 11. Tümenler Eskişehir güneyinde harekete hazır olarak beklerken, Kuva-yı Seyyare kuvvetlerinin de 22 Aralık itibarıyla Uşak kesimini 159. Piyade Alayına teslim edip, kuvvetlerinin çoğu ile Gediz ve bir kısmı ile de Kütahya'da toplandığı anlaşılmıştır.¹⁶⁶ Ayrıca 19 Aralık tarihli bir rapora göre Ethem bulunduğu bölgede halka zulüm etmekte ve saldırılarda bulunmaktadır.¹⁶⁷ 24 Aralık'ta da Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı Seyyare'nin Gediz ve Kütahya'da konuşlanması üzerine İsmet ve Refet Beylere bir telgrafla uyanık olunması gerektiğini bildirmiş ve “*...Bunların birinci derecede Karahisar ile cephe arasından herhangi boş bir taraftan geçerek Refet Bey'e saldırmaları olasılığı vardır.*”¹⁶⁸ diyerek tedbir alınmasını istemiştir.

Ethem'e gönderilecek olan heyetin içerisinde şu kişiler yer almaktadır: Eskişehir mebusu Eyüp Sabri Bey, Saruhan mebusu Reşit Bey, Saruhan mebusu Celal (Bayar) Bey, Saruhan mebusu Reşat Bey¹⁶⁹, Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey, Karesi mebusu Vehbi Bey, Sivas mebusu Emir Paşa.¹⁷⁰ Kurulun belirlendiği sırada Reşit Bey, ısrarla Albay Kazım Bey'in de gelmesini istemiş ve Kazım Bey'in de bu eğilimde olduğu görülmüştü. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, masa altından Kazım Bey'in ayağına basarak onu uyarmış ve buna engel olmuştur.¹⁷¹ Zira Mustafa Kemal Paşa kurulun tutuklanacağını ve Ethem'in tehditle Kazım Bey'e herhangi bir emri imzalatabileceğini düşünmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın aynı sıralarda İsmet Bey'i

¹⁶⁴ Efe, **a.g.e.**, s.178.

¹⁶⁵ Abalıoğlu, **a.g.e.**, s.74.

¹⁶⁶ **TİH.İHA**, s.223.

¹⁶⁷ **ATASE**, İSH-11, Sır.5846, KN.739, GN.72, BT: 19 Aralık 1920.

¹⁶⁸ **HTVD**, S.72, BN.1567.

¹⁶⁹ İnönü, **a.g.e.**, s.s.225-226. Bu isim diğer eserlerde geçmeyip, İnönü'nün hatıralarında geçmekte ve kendisi bu ismi net hatırladığını söylemektedir.

¹⁷⁰ Ünal, **a.g.e.**, s.204; Abalıoğlu, **a.g.e.**, s.74. Muhittin Ünal, kurul içerisinde yer alan Sivas vekili Emir Paşa'yı saymamıştır. Emir Paşa da Sivaslı bir Abaza ailenin oğludur.

¹⁷¹ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.539.

de uyararak, kurulun kendisini davet etmesi söz konusu olursa kesinlikle gitmemesini istediğini biliyoruz.¹⁷² Söz konusu kurul, 24 Aralık öğleden sonra Kütahya'ya ulaşmıştır. Kurulun tebliğ edeceği hükümet istekleri şunlardır:

“1. Kuva-yı Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tamamen uyacak ve yasa dışı her türlü taşkınlıklarından sakınacaktır.

2. Kuva-yı Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde hiçbir yolla adam toplamayacak ve bu amaçla gönderdiği adamların çalışmalarına derhal son verecektir. Er ihtiyacı, diğer birlikler gibi, yapacakları başvuru üzerine Batı Cephesi Komutanlığınca sağlanacaktır.

3. Kuva-yı Seyyare, kaçaklarını yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar görevlendirip göndermeyecek; kaçakları, öteki birliklerde olduğu gibi, Cephe Komutanlığı'na izletilecek ve yakalattırılacaktır.

4. Kuva-yı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere kimi yerlerde bulundurduğu irtibat subaylarının kim oldukları hükümetçe bilinecek ve bu subayların elinde bulunan şifrenin bir örneği de bize verilecektir.”¹⁷³

Bu arada taraflar da askeri hazırlıklarına devam etmektedir. İsmet ve Refet Beyler arasındaki bir telgraftan anladığımız üzere Ethem'in emrindeki süvari kuvvetlerinin 1200 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁴ Bu arada hem İsmet Bey hem de Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerini devamlı uyarmakta ve propagandaya karşı uyanık olmalarını söylemektedirler. 21 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın Refet ve İsmet Beylere çektiği şifre-tel bunun bir göstergesidir. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı Seyyare'nin cephe hattında ve işgal altında olmayan bölgelerde kuvvet toplarken, cephe haricinde de propaganda yaptığını söylemektedir. Buna ilaveten Refet Bey'den kuvvetleriyle Afyon'da toplanmasını, İsmet Bey'den de Kuva-yı Seyyare'nin faaliyetleri hakkında ayrıntılı keşif ve tahkikat yaptırmasını istemiştir.¹⁷⁵ Bunun üzerine İsmet Bey, Kuva-yı Seyyare Komutanlığına yazarak, kuvvetlerin ne durumda olduğunu sormuştur. Kumandanlıktan gelen yanıtı göre kuvvetler Selendi-Kürkçü-Emirfakih-Ramazandamları-Tepeköy-Horuzcu mevkiilerinde bulunduğu, mevsim şartları yüzünden bazı müfrezelerin Gediz Çayı civarına çekildiği, karargahın da Gediz'e alındığı söylenmiştir.¹⁷⁶ Bunun üzerine Kuva-yı Seyyare Komutanlığına 24 Aralık'ta ikinci kez yazılmış ve müfrezelerin bulundukları yerlerin tam olarak neresi olduğu sorulmuştur. Ayrıca olası bir çatışmada Ethem tarafından kullanılmaması için 159. Alay, İsmet Bey tarafından Kuva-yı Seyyare'den alınmak istenmiş ve şöyle yazılmıştır: “Böyle olmakla beraber düşmanın genel faaliyetinin

¹⁷² İnönü, a.g.e., s.s.224-225.

¹⁷³ Efe, a.g.e., s.179; Atatürk, a.g.e., C.2, s.537.

¹⁷⁴ HTVD, S.74, BN.1608.

¹⁷⁵ HTVD, S.73, BN.1580.

¹⁷⁶ Efe, a.g.e., s.85.

şimdiki şekli ile mevsim gereksinmesi pek çok dağınık ve uzun süre düzenleme ve denetimden yoksun kalmış olan 159'uncu Alayın bütünlenmesine kesin gereksinme göstermektedir. Alayın makineli tüfekleri ile beraber Kütahya'da toplanması ve ne zaman toplanacağını bildirilmesini rica ederim. Garp Cephesi Kumandanı İsmet.”¹⁷⁷

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği telgrafa karşılık olarak Refet Bey, Kütahya'nın işgal edilmesini hemen önermiş ve bunun için kurulun geri dönüşünün beklenmesine gerek olmadığını belirtmiştir.¹⁷⁸ Ancak Mustafa Kemal ve İsmet Beyler yine de kurulun geri dönüşünü beklemek gerektiğini düşünmektedirler. Zira bir askeri harekâtın siyasi arka planını ve meşruiyet zeminini de hazırlamak gerekmektedir. Meclisteki Mustafa Kemal muhaliflerinin, İttihatçıların, Yeşil Orduların ve pek çok kişinin Ethem'e sempatiyle baktığı bilinmektedir.¹⁷⁹ Özetle bu grupların da siyaseten yana çekilmesi, ya da en azından pasifize edilmesi mantıklı olacaktır.

Bu arada kurulun Kütahya'ya varmasından sonra Mustafa Kemal Paşa kurulla yaptığı kimi temaslarda onların tutuklanmış ya da aldatmalara maruz kalabilecekleri kanaatine varmıştır. Bundan sonrasını şöyle anlatmaktadır:

“Heyetin, 26/27 Kânunuevvel [Aralık] 1920 de, ortak imza ile keşide ettikleri kapsamlı ve açık bir telgrafnamede önemli noktalar şunlardı:

“1. Emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Vaziyetleri tamamen savunma durumundadır. Kendilerine karşı toplanan ve oluşturulan kuvvetler ve yeni icat karakollar asıl mevzilerine çekildiği takdirde, bu harekâttan da geri durulacaktır.

2. Düşmanca harekete maruz kalmadıkça, memleketin gelecek selameti için ve şahsı devletlerine karşı besledikleri dostluğa binaen, her türlü fiilî harekettan kaçınacaklarını en büyük yeminlerle temin etmişlerdir.

3. Kuva-yı Seyyare'nin, Konya ve Alaca'da bulunan askerleriyle, Konya'dan Mülazım Sadrettin Efendi kumandasıyla gelmekte iken, Fahrettin Paşa tarafından tutuklanan seksen askerin ve Kuva-yı Seyyare Müfrezesi Kumandanlarından Kürt İsmail Ağa'nın, Kalecik'ten akrabasından cihada iştirak etmek üzere askerlik yaşı dışındaki kimselerden toplananların katılışlarına engel olunmaması.

4. Kuva-yı Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya mutasarrıflığına emir verilmesi.

5. Emniyet ve güvenin fiilen tesis ve idamesi için Fahrettin ve Refet Beylerin cepheden uzaklaştırılmaları.”¹⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa bu telgraftan heyetin tutuklandığına ve bu satırların kendilerine dikte ettirildiğine kanaat getirerek, İsmet ve Refet Beylere yazdığı telgrafta, heyetin görevine son verildiğini ve geri çağrılmaları için emir vereceğini

¹⁷⁷ HTVD, S.73, BN.1582.

¹⁷⁸ HTVD, S.73, BN.1581.

¹⁷⁹ Efe, a.g.e., s.186.

¹⁸⁰ Atatürk, a.g.e., C.2, s.539.

söyleyerek, meseleyi yakın zamanda mecliste izah edeceğini bildirmektedir.¹⁸¹ Bu arada İsmet Bey de 26 Aralık 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafta, Kuva-yı Seyyare'nin askeri durumunu son olarak izah etmekte ve Batı Cephesi birliklerinin vaziyeti hakkında bilgi vermektedir. İsmet Paşa'ya göre Kuva-yı Seyyare'nin süvari kuvvetleri 1800 kadar, piyadesi ise 200 kadar tahmin edilmektedir. Bunlara ilaveten 12 makineli tüfek ve 4 dağ topu bulunmakta, Ayrıca 600 kişilik bir Nizamiye alayı ile 4 makineli tüfeği bulunmaktadır.¹⁸² İsmet Paşa bu bilgilerden sonra kendi birliklerinin durumunu açıklayarak şöyle devam etmiştir: “*Altmış birinci fırka ateş hattında 1500 tüfenk, 8 makineli, 12 top; 11. Fırka ateş hattında 1700 tüfenk, 15 makineli, 8 top; süvari livası ateş hattında beş yüz tüfenk, altı makinelidir. Yalnız bir fırkamızın bile müsademedede mütefevvik olacağı kanaatindeyim.*”¹⁸³ Bu sırada 61. Tümen (Fırka) Komutanı olarak Kazım Özalp'ten sonra görevi devralan Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey, 11. Fırka Komutanı olarak da 2 Ocak 1921 tarihinden itibaren Albay Ethem Necdet Bey karşımıza çıkacaktır.

Ethem'e göre siyaset üzere davranmak, vaktinde gereken askeri-fiili tedbirleri almamak Kuva-yı Seyyare'yi kendince bu olumsuz duruma düşürmüş görünmektedir. Bu konuda kendi ağabeyini dahi suçlayarak şu sözleri söyler:

*“Sırf tertipleri tamamlamak hususunda vakit kazanmak için gönderdikleri sonraları pek acı bir biçimde anlaşılan söz konusu heyetler arasında, bana bağlı olan ve samimi insanlar da vardı. Kardeşim Reşit Bey ve Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri Bey bunların başında geliyordu. Reşit Bey, öteden beri Mustafa Kemal Paşa'nın lehinde düşünüyor ve konuşuyordu. Onun, bu düşüncelerine uygun hareketleridir ki, Kuva-yı Seyyare gibi kurtarıcı bir kuvveti zor duruma düşürmüştür. Diyebilirim ki, Mustafa Kemal Paşa esas teşkil eden bu husustaki başarılarını Reşit Bey'e borçludur.”*¹⁸⁴

4.4. Çerkes Ethem'in İsyanı ve Genel Durum

Bakanlar Kurulu 27 Aralık 1920 günü yaptığı toplantıda, Kuva-yı Seyyare'nin kesin olarak emir-komuta zincirine bağlı olarak TBMM ve Hükümet kurallarına uymakla yükümlü olduğunu ve askeri açıdan tüm görüş ve önerilerini emri altında bulunduğu kumandanlığa bildirmek zorunda olduğu kararlarını almıştır.¹⁸⁵ Daha sonra bu karar Ethem'e gönderilmiş olan kurula da yollanarak, kurula görevlerinin sona

¹⁸¹ A.g.e., aynı yer.

¹⁸² HTVD, S.73, BN.1583.

¹⁸³ HTVD, aynı yer.

¹⁸⁴ Çerkes Ethem, a.g.e., s.95.

¹⁸⁵ Efe, a.g.e., s.190.

erdiği ve geri dönmeleri bildirilir. Bu da artık hareketin başlayacağını kesin işaretlerinden birisidir, denilebilir. Ethem de bu günleri şöyle anlatmaktadır:

“...Fazla olarak gerçekleşen bir hakikat varsa, o da bizzat İsmet Bey'in komutasına aldığı 11. ve 8. tümenlerle Kütahya'nın 15 kilometre kuzeyinde Alayunt istasyonu civarında yığınağını tamamladığı ve Kütahya'ya yaklaştığı sorunuydu. Bundan çıkarılan anlam, sabahleyin erkenden birlikleriyle Kütahya'yı ablukaya almak üzere harekete geçeceği idi. Bunun üzerine Kütahya'da bulunan milletvekilleri heyetini önce özgürlüklerinden mahrum ederek Kuva-yı Seyyare karargâhı olan Gediz'e sevk etmek istedim. Fakat sonradan bu fikrimden vazgeçtim. Çünkü ne de olsa bunlar bir elçi idiler. Sonra bunların arasında cidden benim kadar bu hallerden üzülenler ve gerçeği geç anlamış olmaktan başka bir günahı olmayan kimseler de vardı. Kardeşim Reşit Bey dışında diğerlerine Ankara'ya dönebileceklerini söyledim. Reşit Bey de heyetle beraber gitmek istedi, fakat onu bırakmadım. Heyete, İsmet Bey'in fiilen saldırıya geçmek üzere bulunduğunu anlattım.¹⁸⁶

Ethem'in anlattığına göre Reşit Bey'in dönmemesinin sebebi Ethem'in isteğidir. Hatta Reşit Bey aksine heyetle birlikte dönmek istemektedir. Ethem ise anlattıklarına bakılırsa, artık üzerine bir kuvvet sevk edildiğinden ve hareketin başlamak üzere olduğundan emin görünmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık günü Batı ve Güney Cephe Komutanlıklarına bir şifre telle ayaklanmanın bastırılması emrini şöyle vermiştir:

“27/12/1336

Garb Cephesi Harekat Şubesi Müdüriyetine.

Onikinci Kolordu Kumandanlığına.

Refet ve İsmet Beyefendilere

Kütahya'daki heyetin cevabı Kuva-yı Seyyare işinin artık barışla ve siyasetle hallinin mümkün olamayacağını ispat etmiş ve meselenin fiilen ve silahla halledilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu meselenin son safhasını şimdiden meclise de bildirmeye ihtiyaç yoktur. Başarıyla sonuçlandıırırsak meclisin icraatımızı onaylayacağı şüphesizdir ve haklı olduğumuzu ispat edecek elimizde yeterli belge ve delil mevcuttur. Bundan dolayı benim görüşüm şudur:

İsmet Beyefendi Eskişehir merkezinin emniyetini bir kuvvetle temin ederek kuvvetinin büyük kısmıyla derhal Kütahya'yı ve Refet Beyefendi de aynı zamanda bütün süvarileri, piyade ve topçularının çoğu ile Altıntaş'ı işgal etmeli ve ondan sonra da Kuva-yı Seyyare'ye bütün isteklerini dikte ettirmeli ve bir taraftan da dağıtmak için propagandalar yapılmalıdır. Kuva-yı Seyyare'nin bizim için en zararlı davranışı piyade ve topçu kitlelerimizin bulunduğu yerlere uğramadan ve kesin bir çarpışma kabul etmeyerek serbest ve kuvvetlerimizin etkisinden uzak sahaya çekilmeleri ve orada yerleşerek halkı korkutup para ve kuvvet toplamalarıdır. Buna karşı da bütün Batı ve Güney cepheleri süvarilerinin derhal takiplerine saldırılması lazımdır ki alınan tedbirlerde de bunun kesinlikle sağlanmasını rica ederim. Takip için İkinci Kuva-yı Seyyare de dahil-i hesap edilebilir. Birinci Kuva-yı Seyyare'nin hareketini pek dikkatli keşfettirmek, baskınlara karşı son derece uyanık bulunmak hususlarına özellikle dikkatinizi çekerim. Bu konudaki görüşlerinin makine başında bildirilmesini Refet ve İsmet Beyefendilerden rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal

¹⁸⁶ Çerkes Ethem, a.g.e., s.112.

Genelkurmay Harekat Şubesi Müdürü Salih (Omurtak) Bey'in de imzasının bulunduğu bu metinde dikkat çeken hususların başında, Mustafa Kemal Paşa'nın bu harekatı hızlıca ve Meclis'e haber vermeden başlatmak istemesidir. Olası tartışmaların önüne geçmek ve belki siyaseten muhalifler tarafından harekatı tehlikeye düşürecek herhangi bir zafiyeti önlemek amacıyla, harekatı ilk planda Meclis'e arz etmeyi gerekli görmemiştir. Öte yanda açıklamasında yer verdiği kuvvetlerden anlaşılmaktadır ki, bu bastırma harekatı oldukça ciddiye alınan ve büyük kuvvetlerin görevlendirilmesinin gerekli görülebileceği bir harekattır. Harekatı olumsuz bir duruma sokacak olası gelişmelerden birisi olarak da Ethem'in doğrudan çatışmayı tercih etmeyip cephe hatlarından uzakta tehdit ve baskıyla para ve kuvvet toplaması gösterilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın şifresinden sonra Batı ve Güney Cephe Komutanları harekete geçmişlerdir. 27'yi 28 Aralık'a bağlayan gece Batı Cephesi Kuzey Kesimi Komutanı Albay İsmet Bey, Batı Cephesi Güney Kesimi Komutanı Albay Refet Bey'e şu acil şifre teli çeker:

“Acildir. Harp telgrafıdır. Her şeye tercihen çekilecektir.

Güney Cephesi Komutanı Refet Beyefendiye

Garp Karargâhı:

1. Garp cephesinin Eskişehir civarındaki birlikleri, Aralığın yirmi sekizinci akşamı aşağıdaki durumu alacaklardır.

11. Fırka: Çerkeskartal, Mollaoğlu, Musaözü, Akçay,

61. Fırka: Akkaya, Hasırcı, Gökçekız, Aydemir, Kızılınler,

Süvari Livası: Kırka, Aktar, ?AC¹⁸⁸, Süpürt muntıkasında toplanacaklardır.

2. Yirmi dokuz Aralık'ta üç koldan yürüyüşe devam ederek Kızılcaakaya, Yenice, Çiftlik, Uluköy, Söğüt hattına varılacaktır.

Ben 28/12/36 akşamı Eskişehir'de 29/12/36 akşamı Sabuncupınar İstasyonunda bulunacağım.

3. Güney Cephesi harekatının ona göre tanzimini ve tertibattan malumat itasını rica ederim.

4. 28/12/36 akşamı ordunun büyük kısmının Kütahya'ya naklolacağını ve Kuva-yı Seyyare kıtaatının Kütahya havalisini tahliye etmesini Kütahya'ya da tebliğ edeceğim.

5. Mustafa Kemal Paşa hazretlerine, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve Güney Cephesi Kumandanı Refet Beyefendiye 28/12/36 yazıldı.

27-28/12/36

Garp Cephesi K. İsmet.”¹⁸⁹

Bu şifre telin ardından Refet Bey de Mustafa Kemal Paşa, Salih (Omurtak) Bey ve İsmet Beylere bir telgraf çekerek askeri durumunu bildirir. Ayrıca Kütahya-Gediz

¹⁸⁷ HTVD, S.73, BN.1584.

¹⁸⁸ Belgenin Osmanlıca aslında bu ifade “Elif, cim, soru işareti” şeklinde verilmiştir. Bu okunamayan bir şifreyi işaret eder görünmektedir.

¹⁸⁹ HTVD, S.72, BN.1568.

telgraf hattının kesilmesini ve mümkünse irtibat için her iki cephenin uçaklarından yararlanılmasını isteyerek, 28-29 Aralık gecesini Afyon'da, 29-30 Aralık gecesini de Eklat'ta geçireceğini belirtir.¹⁹⁰

Bu sıralarda Mustafa Kemal'in 27 Aralık 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararını bildirdiği kuruldan Mustafa Kemal'e yanıt gelir ve Bakanlar Kurulu kararının yeterince iyi anlaşılmadığı söylenir.¹⁹¹ Bunun üzerine Mustafa Kemal kurula yeniden yazmak durumunda kalır. Yazdığı telgrafta, heyetin görevinin hükümetin fikir ve kararlarını Ethem'e bildirerek, kanunlara uygun bir biçimde hareket edilmesinin söylenmesi olduğunu belirtmiş, ancak anlattıklarının ve çabalarının anlaşılmamış olduğunu üzülenek gördüğünü söyleyerek, meselenin hallini gerekli makamlara bıraktığını kesin bir dille izah etmiştir.¹⁹²

Kurul geri dönünce İsmet Bey'le görüşmek üzere toplanmıştır. Kılıç Ali'ye göre Celal (Bayar) Bey ve kendisi hariç kurulda bulunan herkes, meseleye Ethem tarafından bakmaktadır. Kılıç Ali Bey, kurulun Ethem'le son yaptığı görüşmeden dönüşlerine kadar pek çok ayrıntıyı şöyle anlatmaktadır:

*“Balkan Savaşı'ndan beri silah arkadaşlığı yaptığım, şimdi Kuva-yı Seyyare'nin kurmay başkanı olan kurmay Yüzbaşı Halil de, birlikte çalıştığı bu kardeşlerle birlikte beni bir kenara çekerek kendilerine katılmamı, bunu bir bildiriyle Maraş ve Antep çevresine ilan etmemi öneriyordu. Oradan kurtulmaktan başka çare kalmamıştı. Çerkez Ethem ve kardeşlerine hak verir gibi göründük. İstedikleri telgrafları Mustafa Kemal Paşa'ya çektik. Ama bunları Meclis kürsüsünde de savunmak için Ankara'ya gitmemizin yararlı olacağını söyledik. Kabul ettiler. Hızla oradan ayrıldık. Kütahya istasyonundan ayrıldığımızda, bazı müfrezelerin mevzilere sokulduğunu ve Eskişehir yönünden gelecek muhtemel bir kuvvete karşı önlem alındığını gördük. Daha önce yaptığım araştırmaya göre, kuvvetleri 700-800 süvariye geçmiyordu.”*¹⁹³

Kılıç Ali'nin bu yazdıkları bütünüyle doğruysa, bazı hususlar açığa çıkmaktadır. Bunlardan birisi Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan telgrafların Ethem ve kardeşlerinin zoruyla yazıldığıdır. İkincisi Kılıç Ali'nin yaptığı istihbarat keşfi sonucu Ethem kuvvetlerinin sanıldığı kadar büyük olmadığı hadisesidir. Kılıç Ali bu durumu İsmet Paşa'ya söylemek için, kuruldaki kimi kişilerden saklamak amacıyla farklı bir yol seçmiştir. Kuva-yı Seyyare'nin askeri gücü hakkındaki bu gözlemlerini bir kağıda yazdırmış ve İsmet Paşa ile toplantı halindeyken içeriye sonradan bir başkası aracılığıyla getirtmiştir. Kılıç Ali devamını şöyle anlatmaktadır:

¹⁹⁰ HTVD, S.74, BN.1609.

¹⁹¹ Efe, a.g.e., s.194.

¹⁹² Atatürk, a.g.e., C.2, s.s.542-543.

¹⁹³ Kılıç, a.g.e., s.s.142-143.

“Tekrar salona, heyetin yanına döndüm. Tevfik Bey dediğim gibi yaptı. Söylediklerimi küçük bir kağıda yazdı. Bir posta eriyle içeri gönderdi. Er, kağıdı İsmet Bey'e verdi. İsmet Bey heyecanla okudu, gözleri parladı. Verdiğim bilgilerin tam zamanında imdadına yetiştiği anlaşıyordu. İsmet Bey, ayağa kalktı. Elinde oynadığı otuz üçlü kehribar tespihini masanın üzerine şiddetle fırlattı. Öfkeyle konuşmaya başladı: (Efendiler! Ben Ethem kuvvetlerini söylediğiniz ve abarttığınız miktarın çok daha üstünde ve değerinde kabul ediyorum. Fakat yedi bin dediğiniz bu kuvveti yedi kişilik eşkıya derecesine indireceğim ve yola getireceğim!) Bu sert çıkıştan sonra, salona giren Tevfik Bey'e dönerek, önceden kararlaştırılan taarruz emrinin uygulanması için Fırka Kumandanı İzzettin Bey'e (Çalışlar) verilecek emri not ettirdi. Heyetimiz bir tartışma havası içinde İsmet Bey'le vedalaştı ve ayrıldı.”¹⁹⁴

Kılıç Ali bu yazdıklarıyla, kendi verdiği bilgiler sonrasında İsmet Paşa'nın ancak rahatladığını ve kesin hareket emrini verdiğini anlatmak ister görünmektedir. Bu arada Ethem TBMM'ye, 29 Aralık 1920'de milletvekillerine karşı küçük düşürücü ifadelerin olduğu bir telgraf çekmiştir. Telgraf şöyledir:

*“Ankara’da
Millet Meclisi Riyasetine
Kütahya/29 Aralık 336 [1920]*

Bu israflar ve ihtiraslar ile dolu şartlar altında milletin ve memleketin savaşa tahammülü kalmamıştır. İstanbul’dan gelen ve tutuklandıkları söylenen barışa aracılık yapan heyetin başarılı ve müsait şartlar altında geldikleri insanlar arasında söylendiğine göre söz konusu heyetin serbest bırakılarak barış müzakerelerinin hızlandırılmasının yararlarını memleket namına bildiririm. Ankara’da toplanan meclisin ne şekilde toplandığını tabii hepimiz biliyoruz. İlk icraatlarında bu fakir milletin sırtından kendilerine senede üç bin küsur lira tahsisat yapmaları olmuştur ki, senede içlerinde yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Şimdi bol bol dalkavukluğa alışmışlardır. Gelen yüksek heyetin hemen İstanbul’a iadesi önemle gereklidir.

Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Umum K. Ethem”¹⁹⁵

Bu telgraftaki ifadelerin, Ethem’e karşı olan hareketin TBMM nezdinde daha kolay meşruiyet kazanmasına yardımcı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Zira Ethem isyanının görüşüldüğü gizli oturumların ilkinde bu telgraf mecliste okunmuştur.¹⁹⁶ Diğer taraftan, Ethem’in Bilecik Görüşmeleri için gelen İstanbul heyetinin Ankara’da tutulmasına ilişkin yaptığı yorumlar da Ankara’ya karşı bir kamuoyu oluşturmak şeklinde yorumlanabilir. Yunus Nadi bu telgrafın henüz son heyet Ethem’in yanındayken çekildiğini söyler. Ona göre heyetteki vekiller önce bunun bir şaka olduğunu düşünmüşler ardından da geri alınması için uğraşmışlardır.

¹⁹⁴ Kılıç, a.g.e., s.144.

¹⁹⁵ **ATASE**, İSH-11, Sır.6231, KN.688, GN.170, BT: 29 Aralık 1920. Aynı belgenin nakledildiği Harp Tarihi Vesikaları Dergisi’nin ilgili sayısında ise belgenin orijinali yerine daha sonradan matbu harflerle yazılmış bir metin gösterilmiş ve bu metinde orijinal telgraf belgesinin aksine imza yerinde “Çerkes Ethem” yazdığı görülmüştür. Ancak **ATASE**’deki belgenin orijinalinde Ethem’in yalnızca “Ethem” imzasını attığı görülmektedir.

¹⁹⁶ Efe, a.g.e., s.197.

Ancak telgrafın geceden verildiği öğrenilince yapılacak bir iş kalmadığı görülmüştür.¹⁹⁷

Söz konusu olaylardan sonra Mustafa Kemal son kez olarak Ethem ve kardeşlerine bir teklifte bulunulmasını istemiş ve eğer Meclis'e sığınarlarsa canlarının güvence altında olacaklarını ve haklarında verilecek ceza hükmü için Hükümet'in Meclis nezdinde girişimde bulunacağına dair güvence verileceğinin bildirilmesini istemiştir.¹⁹⁸ Ancak bu girişimler de bir sonuca varamamıştır.

29 Aralık 1920'de Meclis'te Ethem olayı gizli celsede görülmüştür. Bu oturumda Mustafa Kemal, öncelikle İstanbul'un işgalinden TBMM'nin açılışına, Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığından Ethem ve kardeşlerinin bastırdıkları isyanlara kadar uzun bir izahatta bulunmuştur. Ardından Ethem meselesinin özüne ilişkin kimi değerlendirmeler yapmış ve meselenin nasıl bir isyan boyutuna geldiğiyle ilgili uzun değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunlar arasında Refet Bey'in görevden alınmasının istenmesi, casus veya kaçaktır diyerek İstiklal Mahkemeleri'ni by-pass etmek suretiyle insan öldürülmesi veya ev yakılması, Batı Cephesi'nin emirlerinin dinlenilmemesi, Kütahya ve Havalisi Komutanlığının tanınmaması, Bilecik'e giden trenden Ethem'in firarı, gönderilen heyetler v.s. vardır. Aynı zamanda Mustafa Kemal Ethem ve kardeşlerinin isyana giden süreçlerini anlatırken, bu grubun gizli birtakım teşebbüslerde bulunduklarından söz etmiştir ve şunları söylemiştir:

“Şimdi efendim bütün bu çerçeve içinde, tahtında müstetir birtakım cereyanlar vardır. Şimdi o cereyanlar... Bizim böyle bütün hüsnüniyetle, samimiyetle, uhuvvetle teşebbüsümüz vaki olurken Ethem Beyin, Tevfik Beyin, Reşit Beyin, Hacı Şükrü Beyin ve belki Kuvvei Seyyarelerinin gizli birtakım teşkilatı var, gizli teşebbüsler... Ankara'nın hilafına o kuvveti oraya ilhak etmek... Konya'ya öyle adamlar gönderilmiştir. Bu adamların ellerinde Ethem Beyin açık resmi vesikaları vardır. Yeni kuvvet toplamaya memurdur ve bütün memurini mülkiye bunlara muavenet edecektir. Kuvvet toplamak için parola verilmiştir, işaret verilmiştir. Diğer taraftan Yürük Ali Efe'ye, Demirci Efe'ye, Gökbayrak Taburuna şifreli telgraflar, adamı mahsusla mektuplar gönderilmiştir ve bunlar Hükümetimizin aleyhine teşvik edilmiştir. Yalnız şayanı dikkat olan bir şey vardır, mesela bu mektup, Vacip Bey namında bir zatın cebinde çıkmıştır, mektup on iki tarihlidir. Bu mektubu hamil olan zatın üzerinden de Türkiye Komünist Fırkası nam ve haysiyetiyle teşkilat yapmak üzere verdiği vesika vardır. Bu adam ve bunun gibi hepsi tevkif olunuyor ve üzerlerinden vesikaları alınıyor. Mesela bu veya bunun gibi bir adama Hacı Şükrü Bey yediyle beş yüz lira verilmiştir. Bittabi bu adam ve bunun gibilerin hepsi tevkif olunuyor, üzerlerinden vesikalar alınıyor.”¹⁹⁹

¹⁹⁷ Abalıoğlu, a.g.e., s.91.

¹⁹⁸ HTVD, S.73, BN.1587.

¹⁹⁹ TBMM.GCZ., C.1, s.286.

Bu ifadelerden, Ethem'in hükumete karşı gizli bir teşkilatlanma yürüttüğü ve bunu Komünist Fırka yapılanmasını da kullanarak yaptığı iddiaları çıkarılabilir. Mustafa Kemal daha sonra söz konusu bazı mektupları okumuş²⁰⁰, Ethem'i alternatif bir hükümet kurmaya çalışmakla itham etmiştir. Bu ithamını şöyle dile getirmektedir:

“Ethem Bey diğer taraftan benim şahsıma telgraflar veriyor, daima kalbinin temizliğinden ve sevgisinden bahsediyor. Ben de aynı surette teşekkür ediyorum. Lakin bir taraftan da bunlar cereyan ediyor. Son aldığımız raporda Ethem Bey cepheyi bırakmıştır, kendisine mahsus olan süvari kuvvetini Gediz'de toplamış ve Pehlivan Ağa namında birisi var. Onun da maiyetinde 200 kadar kişi... Kütahya'ya toplanmış, özetle birtakım tertibat almış ve bir taraftan da mesela ordu kumandanı da ne kadar cephaneye ihtiyacınız vardır, bildiriniz de miktarını, göndereyim diyor. Cevap vermiyorlar. Bu nedir? Hakaret ediyor. Şimdiye kadar bize böyle sual eden olmadı. Ne demek? Kütahya arzı itaat ettiğinden bahisle rapor... Diğer taraftan da haberleşme de böyle cereyan ediyor. Yine bugün aldığım raporlar vardır. Ethem Bey, arkadaşları ve kardeşleri bir hükümet teşkiline kesinlikle karar vermişlerdir ve hakikaten Ethem Bey bunu güvenilir olan ve kendisiyle görüşen bir arkadaşımıza demiştir.”²⁰¹

Mustafa Kemal Meclis'te bu izahatı yaparken, İsmet Bey de Ethem'e üç ayrı telgraf göndermiştir. Bunlardan bir tanesi aynı gün Meclis tarafından Ethem'in görevden alındığına dair haber, diğeri de Ethem'e nasihatlerin bulunduğu ve “sığınması” durumunda meselenin hal olunacağını bildiren telgraftır. İsmet Paşa telgrafının son kısmında özetle şöyle demektedir:

“...Büyük Millet Meclisinin önerisinde olduğu gibi kardeşlerinle beraber güvenilir gördüğünüz biçim ve düzen ile çekilmenizi hem onur ve yaşamanız için, hem de Kuva-yı Seyyare'den olanlar için en uygun sayıyorum. Bugün başka bir çözüm yolu kalmamıştır. Komuta ve siyasal mücadele hayatında zamanında çekilmesini bilen adam, memlekete kısa bir süre içinde yeniden hizmet edecek ve düşüncelerini uygulayacak bir duruma girer. Fakat meşru bir şekilde çekilmemek için, bir kez çarpışma şansını denemek gibi meşru olmayan harekete girilirse bunun sonucu onurun ve hizmet olanağının elde tutulması aynı olasılıkta kalmaz. Ben yurtseverlik gereği burada gerçek girişimlere başlamakla beraber, bu telgrafların tümünü şifre ile vererek şimdilik gizli surette sözlü olarak görüştüğüm zaman düşüncelerimi ne kadar açık olarak açıklamış isem, bu kez de yazı ile aynı açıklık ve içtenlikle gerçeği söylüyorum. Telgrafımın düzme olduğu ve pazarlığa neden sayılması ve alınan düzenlerin gerçek dışı kabul buyurulması yanlış olur. Son Selam.

Garp Cephesi Kumandanı: İsmet”²⁰²

İsmet Bey'in yazdığı diğer iki telgrafta da Ethem'in ve Tevfik'in Kuva-yı Seyyare Komutanlığından azledildiği ve kumandayı en kıdemli kişiye bırakmaları istenmiş²⁰³ ve sığındıkları takdirde can güvenliklerinin sağlanarak, haklarında verilecek yargı kararının affı için bizzat Mustafa Kemal tarafından Hükümetin meclis

²⁰⁰ Ethem'in Yörük Ali'ye yazdığı mektup için bkz; HTVD, S.73, BN.1578.

²⁰¹ TBMM.GCZ., C.1, s.286.

²⁰² HTVD, S.74, BN.1611. Telgrafın tamamı bu belgeden görülebilir.

²⁰³ Abalıoğlu, a.g.e., s.103.

nezdinde girişimde bulunulmasının önerildiği ve kabul edildiği de bildirilmiştir.²⁰⁴ Bu arada bu son telgrafta İsmet Bey'in durumu Ethem'e, bir "isyan" olarak açıklaması da önemlidir. Zira Telgraf, "TBMM'nin yasallığına tecavüz ve isyanı ifade ederek çekmiş olduğunuz telgraf üzerine..." diyerek başlamaktadır.²⁰⁵ Ethem ise, 2 Ocak 1921 tarihinde yanıt olarak çektiği telgrafla yapılan bu tespiti yalanlamamakta ve "Benim çektiğim telgraf ve telgraflar tümü ile bir gerçektir."²⁰⁶ demektedir. Tarihi önemi açısından bu telgrafı da vermeyi uygun görüyoruz.

"1. Şifreli telgrafınızı aldım. Mustafa Kemal Paşa'nın aracılığı ile Büyük Millet Meclisi'nin bağışlamasına çok teşekkür ettim. Benim çektiğim telgraf ve telgraflar tümü ile bir gerçektir. Büyük Millet Meclisi'nin böyle bir kararı varsa hak ve gerçekten uzak bir nankörlüktür. Meclisin tümünü bilmem fakat hükümetin bana karşı kurduğu tuzakları öğrendiğim günden beri her türlü ihtiyata uydum. Vermediğim uğraşım olayları benden yana olarak tarihe uydurmak için saldırınızı bekleyeceğim. Sonra yasal olduğunu savunduğunuz durumunuz karmakarışık olacak, benim üzerime göndereceğiniz askerin sizin gibi nankör olacağına inanmış olmamakla beraber, tersi de düşünülmüştür. Onlardan bir şey çıkmaz, beni ve benim kuvvetlerimi ezebilecek, vurabilecek olanağınız varmış da bu uygunsuzlukların oluşundan önce Uşak için önerdiğim taarruzu niçin kabul etmediniz? Öyle ise hain, cani hep sen, hep siz.

2. Buyuruyorsunuz ki, "bir buçuk aydan beri sizlerde türlü türlü kuşkular uyandırıldıktan başka siyasi yönden de herkes çeşitli şekillerde yararlanmaya yeltendi... A budala kardeş! Kuşkuları uyandıran siz değil misiniz? Aracılığı yapan topçu müfettişi Galip değil mi? Bu gibi hiçbir şeyi bilmemezlikten gelerek konuşuyorsunuz, sizin ve benzerlerinizin çekememezliğine, kıskançlığına, kişisel tutkularınıza kişiler değil, memleketler feda ettiğinize ve edebileceğinize bu kararlarınızdan başka ne gibi tanık ve ne gibi kanıtlar aranılır. Bu kadar tutkulu olduğunu bildiğim sizlere karşı alacağım ve aldığım düzeni çok görmemek gerekir. Fakat tutkulular doğal olarak çok görür, çok göstermeğe çalışır. Nazar değmesin siz de hiç kusur etmediniz. Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki saflıkla size bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım kardeş, yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Millet Meclis Başkanı olurdu ve ne de sen, şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin ve ne de Ankara Millet Meclisi koridorlarındaki çeşitli kılıkta silahlıları o Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü işaret edebilirdi.

3. Bir de onurdan söz ediyorsunuz. Koltuklarda, salonlarda sözü edilen onur sözcüklerine değer vermeyiniz. Çünkü aslı yoktur. Büyük mücadelelere girişmiş kişilerde yaşam sorunu söz konusu olmaz buyuruyorsunuz. Bu öğüdü bana söylemek liyakatinde olduğunuzu kanıtlamak için Uşak cephesine buyurmanız gerekir. Ordunun kurşun atmayacağını (bize) katılacağını kabul edersem pek hata etmiş olmam. Çünkü ne onlar sizin gibi nankör olduğuma ve ne de benim baş kaldırdığıma inanırlar. Kuvvetlerimizin 5.000 veya 10.000 olması Mustafa Kemal'in daima Kuva-yı Seyyare'yi bir iki yüz kişiden meydana gelmiş olduğu iddia ve propagandasına karşıdır. Yoksa kuvvetimiz ister az ister çok olsun imanına, sağlamlığına tanık Çanakkale'den Sivas'lara kadar alayları kimi kez tekbir, kimi kez gözdağı vermekle tutsak eden, ayaklananları bastırmış ve yola getirmiş bir kuvvettir. İki gözünü sevdiğim zavallıları, eğitim ve öğretim ile 93'den beri kazandığınız en ufak bir muharebeyi gösterebilecek durumda olsanız

²⁰⁴ A.g.e., s.s.103-104.

²⁰⁵ A.g.e., s.103.

²⁰⁶ HTVD, S.74, BN.1612.

bu iddianıza o kadar şaşmayacağım. Bize kimse kardeşlik yapmamış ve en açık bir içten kardeşliği sizin yaptığınızı söylüyorsunuz, teşekkür ederiz. Ama inanılmasını zor görüyorum. Köprüyü geçinceye kadar öyle olsun diyorsunuz, ama bilmiyorsunuz ki köprüünün binde birine ulaşamamışsınızdır. Ah içleri fesat dolu yurtseverler; zavallı Millet Meclisi, sizin askerî sahte ünlerinizi anlamış değil. Bundan ötürü yurtseverlik duygularım şu sözleri söylememi emrediyor. Bana karşı güven verici bir durum alınız, aksi halde gerçek ve hak başarı kazanacaktır. Tarih bana az, size çok lanet edecektir.

Baki ilk selam.

Heyet-i Vekile de okusun/2 Ocak 1921.

Umum Kuva-yı Seyyare Kumandanı Ethem ²⁰⁷

Her şeyden önce bu telgraf, Ethem'in artık köprüleri bütünüyle attığının bir işareti gibi görünmektedir. Zira kullandığı ifadelerin, söylediği sözlerin büyük bir özgüvene dayandığı anlaşılmaktadır. Bunun sebeplerinden birisi de Ethem'in önce araçlar yoluyla, sonra da bizzat Reşit Bey'in Yunan karargahına gitmesiyle Yunanlılar ile anlaşma zemini bulması olmuştur.²⁰⁸ Ethem bu ilk teması yaveri Yüzbaşı Sami aracılığıyla gerçekleştirdiğini söylemekte ve bu durumu bir "ateşkes" olarak adlandırmaktadır.²⁰⁹ Asıl protokol ise ilerleyen günlerde imzalanacaktır.²¹⁰

Ethem'in yazdıklarının satır aralarına bakıldığında Mustafa Kemal'i diktatörlükle suçladığı, hükümeti ve İsmet Paşa'yı muhteris addettiği görülmektedir. Hatta uzun süre kendilerini oyalamak ve kandırmakla suçladığı hükümet ve Batı Cephesi Komutanlığına Reşit Bey'in de istemeden alet olduğunu dahi ima etmektedir. Bu bakımdan kardeşini bile eleştirmekten çekinmemiştir. Buradan hareketle eğer Reşit Bey'in çabaları/siyaseti olmayıp da mesele bizzat kendisi tarafından halledilseydi, Mustafa Kemal'in Meclis reisi bile olamayacağını söyleyebilmiştir.²¹¹ Bu son iddiasıyla Ethem, daha önce defalarca gösterdiği egosantrik bakış açısını yinelemiştir. Bu bile Ethem'in, yaşanan olayların, kendi sözlerinin ve hakkında iddia edilenlerin de işaret ettiği gibi Milli Mücadele hareketinin lideri olmayı istediğini destekler niteliktedir, denilebilir.²¹² Son olarak Ethem, kuvvetlerinin niceliğinin önemli olmadığını belirtmekte, önemli olanın Kuva-yı Seyyare'nin Çanakkale'den Sivas'a kadar düzenli ordu birliklerini mağlup etmiş pek çok isyanı bastırması olduğunu

²⁰⁷ HTVD, S.74, BN.1612.

²⁰⁸ TİH.İHA, s.240.

²⁰⁹ Çerkes Ethem, a.g.e., s.120.

²¹⁰ Ethem'in Yunan tarafına geçmesi olayını "4.4.2. Çerkes Ethem'in Yunanlılara Sığınması" başlığı altında inceleyeceğiz.

²¹¹ "Yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Millet Meclisi reisi olurdu ve ne de sen şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin", Bkz: HTVD, S.74, BN.1612.

²¹² Mustafa Kemal Paşa da 29 Aralık 1920'de Meclis'te konuyla ilgili verdiği izahatta net olarak "Ethem Bey ve rüfekaşı ve kardaşları bir Hükümet teşkiline katiyen karar vermişlerdir" diyerek bu iddiayı somutlaştırmıştır. Bkz: TBMM.GCZ., C.1, s.286.

söylemektedir. İsmet Paşa'ya kendisine karşı tedbirli olması gerektiğini tavsiye etmekte ve açıkça tehdit etmektedir. Ethem'in ilaveten tüm bu olanlara rağmen kendi yaptığının bir "isyan" olarak addedilemeyeceğini hâlâ ileri sürmesi de ilginç görünmektedir. Zira ordunun kendisine silah atmasını beklemediğini söylerken, *"Ordunun kurşun atmayacağını, iltihak edeceğini kabul edersem pek hata etmiş olmam, çünkü ne onlar sizin gibi nankör ne de benim isyanıma kanidirler."*²¹³ demektedir. Burada ordunun kendisinin asi olduğuna inanmadığını söylemesi bir yana, ordunun olası bir harekatta kendisine katılacağını söylemesi de yukarıda söz ettiğimiz egosantrik yaklaşıma bir başka delildir, denilebilir. Yaptıklarını bir isyan olarak değil, meşru müdafaa olarak görmektedir.

Bu yazışmalardan sonra da TBMM ve Ethem kuvvetleri arasındaki irtibat tam olarak sona ermiştir denilemez. Alt seviyeden de olsa kimi haberler gönderilmiş, uzlaşma ya da ateşkes çabaları söz konusu olmuştur. Bunlara sırası geldiğinde değineceğiz. Ocak 1921 itibariyle isyanı bastırma harekatı başladığında her iki tarafın kuvvetleri Genelkurmay tarafından aşağıdaki şekilde verilmektedir.

TBMM Kuvvetleri:

Batı Cephesi Komutanlığı Karargahı: Eskişehir'de.

11. Tümen (126. Alay hariç): Çukurhisar ve civarında. 108 Subay, 2872 er, 1596 tüfek, 15 ağır makineli tüfek, 8 top, 878 hayvan.

61. Tümen (159. Alay hariç): Eskişehir ve civarında. 158 subay, 3753 er, 2123 tüfek, 19 makineli tüfek, 8 top, 671 hayvan.

Süvari Tugayı: Eskişehir ve civarında. 35 subay. 880 er. 531 tüfek. 4 ağır makineli tüfek. 720 hayvan.

Batı Cephesi toplam kuvveti: 301 subay, 7505 er, 4250 tüfek, 29 ağır makineli tüfek, 16 top, 2269 hayvan.

Güney Cephesi Komutanlığı Karargahı: Afyonkarahisar'da.

8. Tümen (Bu tümenin 4 alayı vardır.): Afyonkarahisar ve civarında. 132 subay. 2226 er. 1056 tüfek. 13 ağır makineli tüfek. 5 top. 607 hayvan.

23. Tümen: Dumlupınar bölgesinde. 191 subay. 1899 er. 1270 tüfek. 9 ağır makineli tüfek. 11 top. 635 hayvan.

Süvari grupları: Afyonkarahisar civarında. 172 subay. 2966 er. 2174 tüfek. 12 makineli tüfek. 60 hayvan.

²¹³ HTVD, S.74, BN.1612.

Güney Cephesi toplam kuvveti: 495 subay, 7091 er, 4500 tüfek, 34 ağır makineli tüfek, 16 top, 1842 hayvan.

Batı ve Güney Cephesi'nden ayaklanmayı bastırmak üzere toplanan kuvvetlerin genel toplamı: 796 subay, 14596 er, 8750 tüfek, 63 ağır makineli tüfek, 32 top, 4111 hayvan.²¹⁴

Ayaklanmayı Bastırma Harekatı başlamadan önce ise Ethem'in kuvvetleri aşağıdaki şekildeydi.

Ethem Bey Kuvvetleri:

159. Piyade Alayı: Gediz güneyinde, düşman hatlarına karşı toplanmış durumdaydı. Kesin sayısı o sıralarda meçhuldür.²¹⁵

Bolşevik Taburu: Uşak'ın kuzey kısmında. 5 subay, 261 er.

Çerkes Ethem Karargahı: Kütahya'da. 100 atlı.

Yüzbaşı Tevfik Karargahı: Gediz'de. 40 atlı.

Parti Pehlivan Müfrezesi: 500 kişi.

Manyaslı Şevket Müfrezesi: 120 kişi.

Çorum Müfrezesi: 120 kişi.

Abaza Mehmet Müfrezesi: 120 kişi.

Arif Bey Müfrezesi: 120 kişi.

Doktor Fazıl Müfrezesi: 120 kişi.

Karakeçililer Müfrezesi: 200 kişi.

Hamza Kaptan Müfrezesi: 50 kişi.

Tahsin Bey Müfrezesi: 130 kişi.

Eskişehir Alayı: 400 kişi.

Mehmet Müfrezesi: 106 kişi.

Kaplan Naci Müfrezesi: 120 kişi.

Geri hizmetlerde kullanılan piyadeler: 200 kişi.²¹⁶

²¹⁴ TİH.İHA, s.s.235-236.

²¹⁵ Bu piyade alayına Ethem Bey ordunun bir parçası olduğundan yeterince güvenmemektedir. Bu sebeple harekete geçeceği esnada alaydaki askerleri kendileriyle gelmek ya da gelmemek konusunda serbest bırakmıştır. Alayın çok küçük bir kısmı Ethem'le beraber kalmıştır. Bkz: Selek, a.g.e., s.372-373.

²¹⁶ TİH.İHA, s.236.

4.4.1. Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare'ye Karşı Yapılan Harekat

30 Aralık günü Kütahya'da Batı ve Güney Cephesi komutanları İsmet ve Refet Beyler ile, 11. Tümen Komutanı Arif (Ayıcı) Bey ve 61. Tümen Komutanı İzzettin (Çalışlar) Bey bir araya gelmişler ve harekatın son detaylarını netleştirmişlerdir. Burada İzzettin Bey önce Albay Refet Bey emrindeki süvarilerin Ethem kuvvetlerini, arkadaki piyade güçlerine yaslanarak dağıtmasını önermiş ancak Refet ve İsmet Beyler, öncelikle piyade birliklerinin Ethem'i bastırması usulünü kabul etmiştir. Sabahattin Selek, Ethem isyanında asıl yükü İzzettin Bey'in komutanı olduğu 61. Tümen'in çektiğini söylemiştir ki²¹⁷, anlatacağımız süreçte bunu destekler pek çok veri bulunmaktadır. Kuvvetler Gediz üzerine yürüyüşe geçmişlerdir.

Bu sırada Ethem de durum değerlendirmesi yapmaktadır. 159. Alay'daki komutanları toplayarak bir konuşma yapar. Konuşmada öncelikle şu tespiti ortaya koymuştur: *“Batı Ordusu komutanı İsmet Bey düinden beri fiilen saldırı durumuna geçmiştir. Kuvvetleri halen Kütahya'dan beri direnmesiz Gediz'e doğru yürüyüşlerine devam ediyor. Fakat yarın sabah veya geceleyin Gediz sırtlarına yetişeceklerine göre silahla durdurularak, kendilerinden önce insaf ve anlaşma isteyeceğiz. Fakat sonra savunmaya geçeceğiz.”*²¹⁸ Ethem gerçekten de harekât başladıktan sonra çeşitli elçiler göndermek suretiyle anlaşma zemini aramıştır. Saruhan Mebusu Reşat Bey'i ve Deniz Binbaşısı Aziz Bey'i İsmet Bey'in karargâhına göndermiştir. Verdiği notta şunlar yazılıdır: *“Kardeş güçler arasında dökülecek olan kanlar, iki yan için ihanet olacağı gibi karşımızda durumu çok sarsılmış düşmanlarımıza fırsat ve yeniden can vereceğini, Çavdar köyde bulunan İsmet beye gidip söyleyiniz. Her iki cepheden gelen silah seslerini işitiyor ve yine her iki cepheden gelen yaralıları görüyorsunuz. İsmet beye son selamımı söyleyiniz. İnsafa çağırınız. Evet, onlar kuruntudadırlar. Bundan dolayı yüz yüze gelmek istemezler. Lakin amaç yurdu kurtarmak olduğuna göre böyle şeyler ikinci hatta üçüncü derecede düşünülür.”*²¹⁹

Bu istek, artık harekat başladıktan sonra yapılan bir istektir ve verilen bastırma emri gereği İsmet Bey, bu isteği dikkate dahi almamış, bu iki kişiyi de tutuklayıp Ankara'ya göndermiştir.²²⁰ Ethem ve kardeşlerinin çalışmamızın önceki bölümlerinde anlattığımız safhalarında, pek çok uzlaşma fırsatını kaçırdığı, belli nedenlerden

²¹⁷ Selek, **a.g.e.**, s.374.

²¹⁸ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.115-116.

²¹⁹ Dinamo, **a.g.e.**, C.8, s.210; **A.g.e.**, s.s.119-120.

²²⁰ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.116.

uzlaşmayı reddettiği düşünüldüğünde, bu son yapılan müracaatın da artık işin askeri bir harekate dönüştüğü noktada hareketi yürütenler tarafından önemsiz ya da anlamsız bulunması ve reddedilmesi doğal görülebilir. İsmet Bey ise hatıralarında bu olaydan söz etmemekte, ancak daha önce Ethem’e gönderilen bir heyetin geri dönüşü esnasında Saruhan Mebusu Reşat Bey adında biriyle karşılaştığını ve Reşat Bey’in kendisine “Çok hazırlandılar, çok hiddetlidirler. Kendilerine güveniyorlar Muharebe edecekler.” dediğini aktarmaktadır.²²¹ İsmet Bey’in bu sözleriyle, birkaç günlük farkla olayları birbirine karıştırmış olabileceği de akla gelmekte, ancak netlik sağlanamamaktadır. Zira aynı zamanda Genelkurmay İsmet Bey’in bu teklifleri görüştüğünü ancak, içinde bulunulan duruma ve aldığı görevin buna imkan tanımamasına dayanarak arabuluculuk teklifini reddettiğini söylemektedir.²²²

Bu arada Ethem TBMM tarafından emrine verilmiş olan 159. Piyade Alayı’nın komutanlarına yönelik konuşmasına devam etmektedir. Bunlara artık güvenilemeyeceği düşünüldüğünden, konuşmasını şöyle sonlandırır: “Eğer aranızda Kuva-yı Seyyare’nin yanı başında bize saldıranlara karşı silah kullanmak istemeyenler varsa düşünmek için kendilerine bir saat mühlet veriyorum. Zor yok. Bizimle kalmak istemeyenleri tehlikeli mıntıkamız dışında serbest bırakacağım. Şu kadar ki silahlarını alarak.”²²³ Ethem, kendisiyle kalmak istemeyenleri silahlarını almak kaydıyla terhis etmiştir. Ethem kendisiyle kalmak istemeyen subayları da bıraktığını söylemektedir.²²⁴ Ancak Genelkurmay aynı kanaatte değildir ve Ethem’in 159. Piyade Alayı’nın subaylarının hepsini tutuklattığını söylemekte, erlerine de verdiği terhis belgelerinde “Artık muharebe bitmiştir; hepimiz padişahın emrine itaat edeceğiz. Haydi memleketinize gidiniz ve bunu herkese duyurunuz.” yazdığını belirtmektedir.²²⁵

Tam da bu noktada Ethem’in İstanbul’la olan bağlantısına da dikkat çekmek gerekebilir. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti’nce yollanan heyetin serbest bırakılmasını istemesi, erlere verilen terhis belgelerinde padişaha itaatten söz etmesi gibi iddialar bu bağlantıyı güçlendirmektedir. İnönü de daha önce Ethem’in yanından dönen heyetle olan karşılaşmasında bu durumu kendilerine bir koz olarak kullanmış ve Ethem’i savunanlara karşı Ethem’in İstanbul’la haberleşmesini yakaladıklarını söylemiştir.²²⁶

²²¹ İnönü, a.g.e., s.s.225-226.

²²² **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, C.2, 3. Kısım (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921), Ankara, 1994, s.99.

²²³ Çerkes Ethem, a.g.e., s.116.

²²⁴ A.g.e., s.s.116-117.

²²⁵ **TİH.İHA**, s.241.

²²⁶ İnönü, a.g.e., s.226.

Genelkurmay'ın verdiği bilgiye göre, Ethem'in İstanbul'a çektiği telgraf açık bir isyan durumunu yeterince izah etmektedir. Buna göre Ankara Hükümetince tutuklanan İstanbul Hükümetine mensup heyetin bırakılması için Mustafa Kemal'e protesto telgrafi çektiğini,²²⁷ birliklerinin saldırıya karşı savunma halinde olduğunu, ancak gerekirse saldırı gücüne de sahip bulunduğunu, Yunan Komutanlığı ile temasta olduğunu ve sadareten gelecek emirleri beklemek üzere Akhisar-Gördes hattının onarılmasının lüzumlu olduğunu söylemiştir.²²⁸ Bu muhaberenin erken izlerini, Ahmet İzzet Paşa heyetiyle Ankara'da Saruhan Mebusu Reşit'in ve arkadaşlarının birkaç defa buluşup görüşmelerinde aramak, yanlış olmayacaktır denilebilir. Hatta Yunus Nadi durumu bir adım daha öteye taşıyarak bu görüşmelerin de Ethem'in isyanına bu meyanda sebebiyet vermiş olabileceğinden söz etmektedir.²²⁹

1-2 Ocak 1921 günlerindeki harekatta ciddi bir çarpışma olmamış ve birlik kaydırmalar şeklinde hareket cereyan etmiştir. 2 Ocak günü 8. Tümen'in yürüyüşü sırasında 40 kadar Kuva-yı Seyyare mensubu ile çatışma yaşanmış, daha sonra bu küçük müfreze geri çekilmiştir.²³⁰ Ertesi gün de Batı Cephesi birlikleri harekata devam etmişlerdir.

3 Ocak günü 61. Tümen'in yürüyüşü sırasında 16 Kuva-yı Seyyare mensubuna rastlamış ve çatışma olmadan bu kişiler tutuklanmıştır.²³¹ 8. Tümen'in yürüyüşü sırasında Yenicearmut Köyü'nde Parti Pehlivan'ın müfrezesi tespit edilmiş, 176. Alay'a ait iki tabur asker buradaki 450 kadar Kuva-yı Seyyare mensubu ile iki saat boyunca çatışmıştır. Çatışma sonucunda Parti Pehlivan Müfrezesi Yağmurlar istikametine doğru kaçmış, 176. Alay'dan bir subay şehit olmuş, bir er de yaralanmıştır.²³² Bu çarpışma için Ethem'e rapor yollayan Parti Pehlivan da şunları yazmıştır: *"Bu sabah şafakla beraber Hisar köyünden bize baskın yapan bir piyade birliğiyle aramızda vuku bulan çatışma sonunda köyü bırakarak sırtlara çekilmekteyim. Benden üç yaralı, üç ölü var. Baskın yapan piyade birliğinin kaybını bilemiyorum. Geride bıraktığımız Çavdarhisar köyüne çok miktarda piyade birlikleri girmektedir."*²³³ Aynı olay üzerine Ethem, İsmet Bey'in kendi üstlerine saldırılarını yoğunlaştırdığını, hatta top dahi kullandığını söylerken, Kuva-yı Seyyare'nin o sırada

²²⁷ Ethem burada 29 Aralık tarihinde TBMM'ye çektiği hakaretamiz telgrafi kastetmektedir.

²²⁸ TİH.İHA, s.s.228-229.

²²⁹ Abalıoğlu, a.g.e., s.93.

²³⁰ TİH.BC, C.2, KS.3, s.99.

²³¹ TİH.BC, C.2, KS.3, s.100.

²³² A.g.e., aynı yer.

²³³ Çerkes Ethem, a.g.e., s.118.

Yunan cephesinde de çatışma halinde olduğundan iki ateş arasında kaldıklarını söylemektedir.²³⁴ Bu vaziyet üzerine kardeşleriyle görüştüğünü belirten Ethem, Yunan tarafıyla birkaç günlük bir ateşkesin yapılmasını mecburi gördüğünü anlatmaktadır.²³⁵

Yukarıda daha önce de değindiğimiz gibi Ethem Yüzbaşı Sami Bey'i Yunanlılara göndererek 4 günlük bir ateşkes sağlamayı başarmıştır. O sırada Demirci kaymakamı olan İbrahim Ethem (Akıncı) de, 3 Ocak 1921 günü Ethem'den gelen bir telgrafta, Yunanlılarla mütareke yapıldığını ve Kula telgraf hattının onarılarak, Yunan tarafıyla muhabere etme olanağı sağlanmasının istendiğini belirtmiştir.²³⁶ Aynı sıralarda Tevfik Bey vasıtasıyla Uşak üzerinden Yunan karargahına telefon hattı çekirtmekte olduğu öğrenilmiştir.²³⁷ Tüm bu hazırlıklar, Yunanlılarla yapılmış olan ateşkesin yalnızca bir ateşkes olarak kalmayacağına dönük doneler vermektedir, denilebilir.

4 Ocak 1921 gününde Genelkurmay'ın Ethem kuvvetleriyle yapılan temaların artması sonucu birliklere yeniden düzenlenme emri verip, bulundukları bölgede saflarını sıkılaştırmaları ve derinliklerini azaltmalarını söylediğini görmekteyiz.²³⁸ Bu durumun gerçekleşmesinde Ethem'in ateşkese güvenip daha serbest hareket etmesinin rolü vardır, denilebilir. Zira Ethem ateşkeden sonra İsmet Bey'e karşı harekete geçtiğini söylemekte, iki ateş arasında kalmaktan kurtulan kuvvetleri ve Yunan cephesinden çektiği iki kudretli topuyla birlikte Gediz'e girmiş bulunan TBMM kuvvetleri üzerine taarruza geçtiğini belirtmektedir. Ethem'e göre buradaki muharebede İsmet Bey'e bağlı iki tümenen biri dağılmış, birisi de bozgun göstermiştir. Ethem, gece olması sebebiyle bu kuvvetlerin Kuva-yı Seyyare tarafından takip edilemediğini söylemektedir.²³⁹ Ancak Ethem, burada muhtemelen daha sonra 61. Tümenle giriştiği uzun muharebeyi anlatmaktadır. Zira o sıralarda TBMM kuvvetleri İnönü'de düşmanı karşılamak için kuvvetlerinin büyük bir kısmını geri çekecektir. Dolayısıyla Ethem'in abarttığı ve iki tümen dediği kuvvetler yalnız bir tümenin daha küçük birlikleri olmalıdır.

5 Ocak 1921 günü Batı Cephesi Komutanlığının yaptığı keşif ve taarruz hareketleri sonrasında, Emet – Tavşanlı bölgelerinde Ethem'in 400 atlısı, Doktor

²³⁴ A.g.e., s.119.

²³⁵ A.g.e., s.120.

²³⁶ Akıncı, a.g.e., s.s.21-22.

²³⁷ TİH.BC, C.2, KS.3, s.101.

²³⁸ TİH.BC, C.2, KS.3, s.102.

²³⁹ Çerkes Ethem, a.g.e., s.121.

Fazıl'ın 300-400 kadar adamı ve Kaplan Naci'nin 150 kadar adamı ile bulundukları değerlendirilmiştir.²⁴⁰ Bu arada bir gün sonra Albay İsmet Bey, Batı Cephesi'ne bağlı bazı birliklerin Tavşanlı'da olduğu değerlendirilen Ethem ve birliklerine baskın yaptırılacağını söylemiş, Albay Refet Bey'e bağlı birliklerin de bu baskını desteklemesini istemiştir. Ancak Refet Bey, İsmet Bey'in bu isteğine olumlu yanıt vermemiş, süvarilerin yorgun olduğunu ve herhangi bir zorlayıcı tedbir olmadıkça süvarilerinin ertesi gün de dinlendirilmesine devam edileceğini söylemiştir.²⁴¹ Refet Bey'in aldığı bu tutum, hareketin sağlığı açısından sorunlu bir tutum olarak görünmekte ve akıllarda soru işaretleri bırakmaktadır. Bu tutumun hareketin ilerleyen zamanlarında da görülmesi ilgi çekicidir. Bu arada muharebelerin şiddetlenmesi üzerine İsmet Bey, Ankara'dan 2. Kuva-yı Seyyare olarak bilinen ve Genelkurmay tarafından sonradan 3. Süvari Tümeni olarak adlandırılan birliği istemiştir.²⁴²

6 Ocak günü Doktor Fazıl çetesinden Batı Cephesi'ne sığınan iki erin verdiği bilgilere göre, Kuva-yı Seyyare'nin zor bir durumda olduğu, Doktor Fazıl Çetesi'nin Emet'te, Ethem çetesinin Simav'da bulunduğu, Kaplan Naci çetesinin de sığınmak maksadıyla Seyitgazi istikametine geçtiği söylenmiştir.²⁴³ Kaplan Naci bir gün önce gerçekten de hem Kütahya Merkez Komutanlığına hem de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta hükümete isyanı ve Yunan'la birleşmeyi kabul etmediğini, bu sebeple müfrezesiyle beraber Ankara'ya harekete geçeceğini, kendisine müdahale edilmemesi için gerekli kişilere haber verilmesini rica etmiştir.²⁴⁴ Bu noktadan itibaren kendiliğinden sığınanların sayısı artınca, Genelkurmay da hareket sırasında Kuva-yı Seyyare'den ele geçirilenlerle, dehalet edenler arasında farklı bir muamele yapılacağını belirtmek durumunda kalmış ve sığınan erlerin kimi silahlarına el konacağı, ancak isterlerse jandarma görevi ifa edebilecekleri, içlerinde mahkum olanları varsa hizmetlerine karşılık olarak affedilecekleri söylenmiştir. Kuva-yı Seyyare reislerinden sığınanlar için de hizmetlerinin karşılığı görevlere getirileceği belirtilmiştir.²⁴⁵

Aynı gün Yunan Ordusu'nun Bursa üzerinden taarruzunun başlaması ile Ethem hareketine bir süre ara verilmek durumunda kalmış, Ethem birlikleri karşısında

²⁴⁰ TİH.BC, C.2, KS.3, s.105.

²⁴¹ A.g.e., s.106.

²⁴² A.g.e., s.108.

²⁴³ TİH.BC, C.2, KS.3, s.108.

²⁴⁴ A.g.e., s.109.

²⁴⁵ ATASE, İSH-11, Sır.7416, KN.726, GN.35, BT: 8 Ocak 1921.

yalnızca Yarbay İzzettin Bey komutasında 61. Tümen birlikleri bırakılmıştır. Tam da Ethem'in bastırılması harekatı sırasında Yunanlıların saldırıya geçmesi, bu iki kuvvetin ortaklaşa bir harekete karar verip vermediği sorusunu akıllara getirmektedir. Bu konuda pek çok yazar ve o dönemin tanığı isim, bunun bir ortak eylem olduğu konusunda hem fikirdir. Yunus Nadi bu durum için Ethem ve Yunanlıları kast ederek "mukabil taarruzlar" ifadesini kullanmaktadır.²⁴⁶ Atatürk bu durumla ilgili olarak, Ethem diye bir meselenin kalmadığını, Ethem'in ordunun içinde bulunan bir düşman olarak, layık olduğu yere, Yunan saflarına atıldığını söyler. Daha sonra da artık iki farklı düşmandan değil, tek bir düşmandan söz edileceğini söyleyerek Yunanlıların 6 Ocak'ta başladıkları taarruzu işaret eder.²⁴⁷ Sabahattin Selek ise Yunan taarruzu kararının çok daha önceden verilmiş bir karar olduğunu söyleyerek, Kral Konstantin'in iktidara gelişiyle kendisini Venizelos'u destekleyen Fransa ve İngiltere'ye kanıtlamak için bu taarruz kararının 21 Aralık'ta Papulas ve Sarıyannis eliyle verildiğini belirtmektedir.²⁴⁸ Selek'in izahatı mantıklı görülmekle beraber, Ethem dahi Yunanlıların içinde bulundukları durumu kullandıklarını söylemiştir. Ethem'e göre İnönü'de Türk Ordusu'nun zafer kazanmasındaki en önemli etken, Ethem kuvvetlerinin Kütahya'da TBMM kuvvetlerine karşı hakim konumdayken, taarruzu durdurmaları ve böylece TBMM kuvvetlerinin İnönü'de düşmana karşı etkin bir mücadele içine girebilmelerini sağlamalarıdır.²⁴⁹ Kısacası Ethem, İnönü Zaferi'ni dahi kendi hareket tarzına mal etmektedir. Ethem, Yunan Ordusu'nun kendisine karşı yeniden harekete geçebileceğini düşünerek birliklerini yeniden tertiplemiş, bunun üzerine iddia ettiğine göre Yunan General Maneta dahi kendisine "Kütahya'daki hakim durumu neden bıraktınız?" mahiyetinde bir soru sormuştur.²⁵⁰

Yunan taarruzunun başladığı günlerde Ethem, Reşit Bey'i Uşak'taki Yunan karargahına göndererek anlaşma zemini aramıştır. Reşit Bey'in buraya gittiğinde, Ethem ağzından Yunan uçaklarından atılmak üzere bazı bildirileri imzaladığını bizzat kendisi söylemektedir. Yunan uçaklarından 9 Ocak 1921 tarihiyle atılan bildirilerde şöyle yazmaktadır:

*"Masum millet ve asker kardeşleri.
Ankara rezil hükümetine 29 Kânunuevvel 1336 [29 Aralık 1920] tarihli
çektığım memleketin selametiyle alakalı telgrafın matbuatla ilan edilmesini*

²⁴⁶ Abalıoğlu, **a.g.e.**, s.107.

²⁴⁷ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.s.546-547.

²⁴⁸ Selek, **a.g.e.**, s.s.462-464.

²⁴⁹ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.124-126.

²⁵⁰ **A.g.e.**, s.125.

isteyiniz. Ey Askerler! Şerre alet olmayınız. Uhrevi ve dünyevi sorumluluktan korkunuz. Ey millet, sizden maziden ibret alarak her türlü felaketi ve vatanın kurtuluşunu, hırslı çıkarlarına kurban etmek isteyen rezillere karşı hakkınızı savunmada tereddüt göstermeyiniz ki, Allah'ın yardımına mazhar olasınız. Ben sizi memleket savunması için davet edip zorladım. Şerre, şahsi hırslara alet olmak için değil. Ey subay arkadaşlar, emir kulu olmaktan geri durunuz. Allah'ın kulu olunuz, aksi halde geliyorum ha! Son pişmanlık fayda vermez.

İmza

Umum Kuvayı Milliye Kumandanı Ethem.”²⁵¹

Ethem'in bildiriye “Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı” şeklinde imzalaması bir ilktir.²⁵² Daha önce “Salihli Mücahidin Kumandanı”²⁵³, “Salihli Cephesi Kumandanı ve Kuvayı Tedbiye Komutan Muavini”²⁵⁴ “Umum Kuva-yı Seyyare Kumandanı” ve “Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı” gibi unvanlar kullanan Ethem'in, açıkça isyan durumuna geçtiği bir sırada tüm Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin lideri olduğu iddiasını taşıyan bir sıfat kullanması ile nüfuzundan çekinen herkesi etkilemeye çalıştığı söylenebilir. Atılan bu bildiriler, isim vermeden Mustafa Kemal'i ve hükümeti suçlamakta, ordudaki erleri ve zabıtları verilen emirlere uymamaya davet etmektedir. Bu da açık bir isyan ibaresidir. Ancak hareketin devamı ve Yunanlıların güvenilemeyecek durumu neticesinde Ethem'e göre artık yapılacak tek iş kalmıştır. O da Yunan tarafına iltica etmektir. Ancak o bu durumu bir süreliğine şahsen erteleyecek, Manyaslı Şevket ve güvendiği adamlarla beraber, ağabeyleri Yunan tarafındayken, kendisi dağlar üzerinden Manyas'ta bir köye çekilecektir. Kısa bir süre daha orada bulunduktan sonra, iddiasına göre hastalığının ve çaresizliğinin mecburiyetinde Yunan tarafına sığınacaktır.²⁵⁵ Ethem, Yunan tarafına geçen kişilerin geçmişteki durumlarından ötürü cezalandırılmamalarını, zoraki bir işe koşulmamalarını, resmi veya gayri resmi herhangi bir görevlendirmeye tabi tutulmamalarını istemiş ve bu isteklerini kabul ettirdiğini iddia etmiştir.²⁵⁶ Bundan önceki ateşkes protokolünü görüşmek için Yunan karargahına gönderildikten sonra, dönüşünde 7 Ocak günü Demirci'ye uğrayan Yüzbaşı Sami Bey'in, İbrahim Ethem

²⁵¹ HTVD, S.73, BN.1591.

²⁵² Ethem konusunda yapılmış, bugüne kadarki en kapsamlı çalışmalardan birisi olan Ahmet Efe'nin “Çerkez Ethem” adlı eserinde, Ethem'in bu unvanı daha önce, 2 Ocak 1921 tarihinde İsmet Bey'e cevaben gönderdiği ve “Baki İlk Selam” diyerek bitirdiği telgrafın altında kullandığı iddia edilmektedir. Efe buradaki imzayı “Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı” olarak nakletmiştir. Efe bu nakli HTVD'nin 74 sayılı, 1612. belgesine atfen yapmıştır. Fakat ulaştığımız aynı kaynaktaki orijinal metinde, açık bir biçimde “Umum Kuva-yı Seyyare Kumandanı” ibaresi bulunmaktadır.

²⁵³ Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), s.37.

²⁵⁴ Türk Tarih Kurumu Bekir Sami Dosyası, C.6, s.511-512'den aktaran; Günsav, a.g.e., s.s.239-240.

²⁵⁵ Çerkes Ethem, a.g.e., s.s.130-142.

²⁵⁶ A.g.e., s.s.127-128.

Bey'e verdiği bilgiye göre, Kütahya, Tavşanlı, Emet, Demirci ve Gördes havalisi Kuva-yı Seyyare'nin egemenliğine bırakılıyor, bunun dışında kalan arazide ise Yunan ordusuna hareket özgürlüğü tanınıyordu²⁵⁷. Böylece Yunan Ordusu, Kuva-yı Seyyare'yi bertaraf etmekle birlikte, onu TBMM kuvvetlerine karşı yöneltmeyi de hedeflemiştir. Asıl iltica protokolü daha sonra, 22 Ocak 1921 günü Ethem'in kardeşleri tarafından Akhisar'da imzalanacaktır.²⁵⁸

İnönü Savaşı'nın hareketlendiği bir anda 7 Ocak 1921'de sabahın erken saatlerinde Kuva-yı Seyyare kuvvetleri, karşılarında bırakılmış olan 61. Tümen'in savunduğu Gediz'e saldırmıştır. Topçu ateşi eşliğinde yapılan taarruzu Yarbay İzzettin Bey karşılamıştır. Ethem de bu saldırıyı anılarında, ateşkesin imzalanması haberini alır almaz *"İsmet Bey'e bir darbe indirmenin zamanı gelmişti."* diyerek anlatmaktadır. Batı Cephesi Komutanlığından aldığı emir gereği geri çekilmeden önce, Arapşah-Tekkeçalı civarında mevzi alan Kuva-yı Seyyare birliklerine karşı taarruzda bulunan ve topçu ateşi aıtıran İzzettin Bey, Kuva-yı Seyyare'nin kademe kademe geri çekilmesine sebep olmuştur.²⁵⁹ Ancak Ethem tersini iddia ederek, *"Yunan cephesinden aldığımız iki kudretli topumuzun korumasında Gediz'e girmiş bulunan tmenler üzerine taarruza geçtik. İki buçuk saat süren etin bir boğuşma sonunda İsmet Bey kuvvetleri bozgun gösterdi. Sonuçta bir tümeni tamamen dağıldı, diğeri bozuldu. Gecenin bastırması ile bundan faydalanamadık, yani süratle takibimiz mümkün olmadı."*²⁶⁰ demektedir. 61. Tümen'in Cephe Komutanlığından geri çekilme emri alması bu savı destekler nitelikte olmakla beraber, Ethem'in iki tümenden söz etmesi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Zira Ethem'in karşısında yalnızca 61. Tümen olup, kalan kuvvetler İnönü mevzilerine yetiştirilmiştir.²⁶¹ Genelkurmay'a göre Kuva-yı Seyyare'yle çarpışan kuvvetler 61. Tümen'e ait 174. Alay ile bir taburu eksik olan 190. alaydır.²⁶² Yalnızca bu çatışma bile, Ethem'in orduya kurşun atmadığı savını çürütmektedir. Ethem'in orduyla fiili çatışmaya girmediği iddiası²⁶³ bu bağlamda gerçeğe bütünüyle aykırıdır.

8 Ocak günü Sert Mahmut adlı bir eteden 37 kişi, Parti Pehlivan etesinden de 2 kişi Kütahya Müfreze Komutanlığına sığınmıştır.²⁶⁴ Aynı gün Kaplan Naci'nin

²⁵⁷ Akıncı, **a.g.e.**, s.s.22-23.

²⁵⁸ **TİH.İHA**, s.s.254-255.

²⁵⁹ **A.g.e.**, s.s.242-243.

²⁶⁰ erkes Ethem, **a.g.e.**, s.121.

²⁶¹ Selek, **a.g.e.**, s.471.

²⁶² **TİH.BC**, C.2, KS.3, s.111.

²⁶³ zbey, **a.g.t.**, s.171.

²⁶⁴ **TİH.İHA**, s.243.

sığınmasını takiben, Emet'te bulunan Doktor Fazıl çetesinden de Batı Cephesi Komutanlığına gelen yazıda “Yunanlılarla birleşmeyi ve hükümet aleyhine hareketi namus ve vatanperverliğine yakıştıramadığından, 300 atlısı ile sığınmak istediği...” bildirilmiştir.²⁶⁵

9 Ocak günü 250-300 kadar Kuva-yı Seyyare mensubu 15.00 sularında 14. Süvari Alayı'na taarruz etmiştir. Bu alay daha sonra çekilmek zorunda kalmıştır.²⁶⁶ Bir gün sonra Kütahya Müfreze Komutanlığının yaptığı keşif ve mutasarrıfın aldığı habere göre 200 kişilik Parti Pehlivan çetesinin Yoncalı'da kaldığı, Doktor Fazıl'ın da 100 kişilik kuvvetiyle bu kuvvete katıldığı ve çetelerin cepheye doğru hareket ettiği anlaşılmıştır.²⁶⁷

Bu arada mecliste de hareketli saatler yaşanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa 8 Ocak günü öğleden sonraki oturumda Ethem üzerine 10 günden beri düzenlenmekte olan hareketi ve İnönü'deki Yunan taarruzunu açıklama gereği duymuştur. Ethem'in Yunanlılarla ateşkes imzalaması ve kısmi iş birliğine gitmesi, bu sırada da Yunanlıların taarruza geçmesi, Mustafa Kemal'e durumun meşruiyetini kanıtlamak adına da iyi bir fırsat vermiş gibi görünmektedir. Böylece Meclis'teki Ethem yanlıları da olaylar karşısında kendiliğinden pasifize edilecektir, denilebilir. Mustafa Kemal durumu özetleyen bir konuşma yaparak şunları dile getirmiştir:

“Ethem, Tevfik ve Reşit Beyler doğrudan doğruya maiyetlerinde kalan bir kısım kuvvetlerle -ki en son vaziyette üç yüz kişi kadar görülmüştür, bunlarla-kayıtsız şartsız Yunanlıların emrine tabi olmuşlardır. (Kahrolsun, Lanet olsun sesleri!) Yunanlılara şüphe yok ki, bunlar birçok sırlar vermişlerdir. Yalnız bu adamlar tabidir ki ne ordumuzu bilirler ve ne de ordumuzun yiğitliğini gereği kadar takdir edebilirler. Onların sır diye verdikleri şeylerin hüküm ve etkisi yoktur. Fakat herhalde abartılı bir surette vermiş oldukları bilgi ve açıklamalarla Yunan ordusunu ve İngilizleri fevkalade heveslendirmişlerdir. Ve bunun neticesi olarak bir iki gün evvel Yunan ordusu bütün batı cephesinin her noktasında, kendi safları arasında Ethem de dâhil olduğu halde, taarruza geçmişlerdir. (Allah kahretsin sesleri.)”²⁶⁸

Konuşmadan da anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal, Ethem ve Yunan ordularının ortaklaşa hareket ettiklerini söylemekte, Yunanlıların yaptığı taarruzla Ethem'in isyanını ilişkilendirmektedir.

Mustafa Kemal ayrıca Ethem'in amaçlarına ulaşabilmek için, Bolşevizm'i, İngilizleri ya da İstanbul Hükümetini kullanmaktan çekinmediklerini belirtmek

²⁶⁵ A.g.e., aynı yer.

²⁶⁶ TİH.BC, C.2, KS.3, s.s.113-114.

²⁶⁷ TİH.İHA, s.244.

²⁶⁸ Selek, a.g.e., s.478.

suretiyle şunları söylemiştir: “Onun için Yunanlılarla dostluk aradılar. Böyle Bolşeviklerle, Yunanlılarla, aynı zamanda İstanbul’la ve aynı zamanda İngilizlerle böyle çeşitli kılıklara ve renklere ve zihniyetlere bürünerek çeşitli siyasetler takip ve çeşitli siyasetler ortaya koydular. Hangi siyaset kendi emellerine, menfaatlerine, hıyanetlerine uygun gelirse derhal oraya ulaşmak için hazır bulunuyorlardı.”²⁶⁹ Hemen konuşmanın takibinde Manisa mebusu olan Reşit Bey’in de milletvekilliği düşürülmüştür. Daha sonra Mustafa Kemal, açıkça Hacı Şükrü Bey’i de Ethem ve kardeşlerini ihanete sevk eden kişi olarak suçlamış ve onun da vekilliğinin düşürülmesini istemiştir. Ancak TBMM, Hacı Şükrü Bey’in vekilliğini düşürmek noktasında hemfikir olmamış, bunun yerine konu soruşturulmak üzere Dördüncü Şubeye intikal ettirilmiştir.²⁷⁰

Ayrıca değinilmesi gereken bir konu da yukarıda sözünü ettiğimiz Ethem’in 29 Aralık 1920 tarihli TBMM’ye hitaben çektiği suçlayıcı ve hakaretamiz telgrafına Mustafa Kemal’in yeniden değinmesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, “Bu adamlar bütün milletin ve memleketin kutsal faydalarını aşağılamaktan, bu adamlar Meclisi Âlinize karşı hiçbir aşağılık adamın telâffuz edemeyeceği edepsizce hakaretlere cür’et ettiklerinden...”²⁷¹ ifadelerini kullanarak Ethem’e karşı yapılan harekatta rüzgârı tamamen arkasına almayı bilmiş görünmektedir. Ethem de yaptığıının ne büyük bir hata olduğunun farkında olarak anılarında, “Gerçekten bu telgrafımla son ve yeni bir silah vermiştim.” demektedir.²⁷²

11 Ocak 1921 günü Yunanlılar İnönü’deki hatlarından geri çekilmişler ve böylece düzenli ordu, Batı Cephesindeki ilk başarısını kazanmıştır.²⁷³ Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey de bu haberi almış, “Ordumuzun düşmanı perişan ettiğine ve şimdi de Kuva-yı Seyyare’yi dağıtacağına herkeste büyük bir iman ve kanaat hasıl olmuştu.” demiştir.²⁷⁴ Bununla beraber Kula’da bulunan Yunanlıların, Kuva-yı Seyyare’ye cephe sevk edeceği haberini alınca da, “Bu kati malumat [kesin bilgi], bana artık her şeyin, bütün ihtimalat-ı vahimenin [kötü ihtimallerin] tahakkuk ettiği [gerçekleştiği], bu üç kardeşin düşmanla anlaştıkları kanaatini verdi.” demiştir.²⁷⁵ Daha sonra Ethem’le görüşme fırsatı bulduğundan İbrahim Ethem’in

²⁶⁹ TBMM.ZC., D.1, C.7, s. 227.

²⁷⁰ TBMM.ZC., D.1, C.7, s.s.229-230.

²⁷¹ TBMM.ZC., D.1, C.7, s. 227.

²⁷² Çerkes Ethem, a.g.e., s.125.

²⁷³ Halıcı, a.g.e., s.212.

²⁷⁴ Akıncı, a.g.e., s.26.

²⁷⁵ Akıncı, a.g.e., s.26.

izlenimleri dikkate değerdir. Aynı gün hareketin en şiddetli muharebelerinden bazıları Kütahya’da yaşanmıştır. Kuva-yı Seyyare’ye ait kuvvetler gün içinde farklı noktalardan Kütahya’ya taarruz etmişlerdir. Taarruzlar neticesinde farklı bölgelerde 61. Tümen’e bağlı birden fazla tabur çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Genelkurmay, Güney Cephesi Komutanlığı’na hareketi çabuklaştırarak Kütahya’ya yaklaşması emrini vermiştir. Ertesi gün tüm cephede karşılıklı bir piyade ateş muharebesi başlamış, Kuva-yı Seyyare Karlık istikametinden Aydoğdu’nun kuzey ve doğu sırtlarına doğru taarruza geçmiş, süvari tugayından bir alay tarafından karşılanılmışlardır. Akşama doğru Sultanbaki Deresi istikametinde bir taarruz daha yapan Kuva-yı Seyyare, 190. Alay’ın geriye atılmasına sebebiyet vermiş, ancak 189. Alay’ın karşı taarruzuyla bu mevziler yeniden TBMM kuvvetlerince geri alınmıştır. 190. Alay’ın çok kayıp vermesi üzerine bu alay Kütahya’ya çekilmiştir.²⁷⁶

Ethem de taarruzun bu kısmını anlatırken bizzat İsmet Bey’in bulunduğu Alayunt mevkiine taarruz ettiklerini, İsmet Bey’in çözülmek üzere olduğu bir sırada Refet Bey kuvvetlerinin yaklaşması sebebiyle Refet Bey’e taarruz etmek zorunda kaldığını söylemektedir. Bunu söylerken de “*Her nedense Refet Bey kararlılık göstermedi.*”²⁷⁷ diyerek, daha önce belirttiğimiz hususu desteklemektedir. Refet Bey, hareket boyunca çekingen ve isteksiz bir tavır sergilemiştir. Genelkurmay bu konu için,

“Öğleden sonraki muharebede meydana gelen kritik durum, yeni bir karar alınmasını gerektiriyordu. Bu karar aslında pek az kuvvetle asilerle muharebe eden 61. Tümen Komutanı tarafından değil, kuvvetleriyle Alayunt, Ağaçköy kesimine gelmiş bulunan Güney Cephesi Komutanı tarafından alınmalıydı. Kütahya Muharebesi’nin en kritik bir safhasında Albay Refet’in kuvvetleriyle asilerin gerisine taarruz etmesi mümkün ve lüzumlu iken, böyle hareket edilmediği gibi, 14 Ocak 1921 gününe kadar beklenmekle muharebeye seyirci kalınmıştı.” demektedir.²⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa da, “İzzettin Paşa’nın²⁷⁹ metin karakteri ve vâkıfane kumandası ve maiyetindeki Türk zabıt ve neferlerinin yüksek kahramanlıkları Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri mağlûp ve ricate [geri çekilmeye] mecbur etti. Eğer, şahısları da dâhil olduğu halde

²⁷⁶ TİH.İHA, s.s.246-247.

²⁷⁷ Çerkes Ethem, a.g.e., s.123.

²⁷⁸ TİH.BC, C.2, KS.3, s.127.

²⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa, kişilerin son rütbelerini kullanmak kaydıyla kendilerinden bahsetmektedir. Bu sebeple İzzettin Bey’e de, Refet Bey’e de, İsmet Bey’e de paşa demektedir. Ancak bunun konu bütünlüğü açısından yanıltıcı olmaması adına, İzzettin Bey’in o tarihlerde yarbay olduğu hatırlatılmalıdır. 14 Eylül 1916’da 16. Kolordu Kurmay Başkanlığı’nı yaparken yarbaylığa terfi eden İzzettin Bey, Ethem’e karşı girişilen hareket sırasında 10 Ocak 1921’de albaylığa yükseltilecek, 31 Ağustos 1922’de mirliva (tümgeneral), 30 Ağustos 1926’da korgeneral, 30 Ağustos 1930 tarihinde ise orgeneral olacaktır. 20 Aralık 1939’da emekli olduktan sonra Aydın, Muğla ve Balıkesir milletvekillikleri yapacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz: TİH.BİY., s.s.220-221.

kâmil [tamamen] imha edilmekten kurtulabilmişlerse bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya medyun [borçlu] bulunduklarını söylemeliyim.”²⁸⁰

diyerek bu iddiaya değinmektedir. Refet Paşa'nın Genelkurmay'dan aldığı emirle Kütahya'nın batısına yönelip düşmanı çevirmek yerine, doğusuna Alayunt istikametine gittiğini söylemiştir. Ağır bir eleştiride bulunarak Refet Bey'den, “*Atlı usât [asiler] hayvanlarından inmiş, piyade fırkamız karşısında yaya cenk yaptığı en zayıf vaziyetinde üzerine yürümekte tereddüt gösteren kumandan...*”²⁸¹ şeklinde bahsetmiştir. Daha sonra da “*İzzettin Paşa, 11, 12, 13 Kânunusani günlerinde yalnız başına düşmanla muharebe ettikten sonra, akşam grup [günbatımı] zamanı, yaptığı bir mukabil [karşı] taarruzla usâtı [asileri] mağlûp ve fîrara mecbur etti. Refet Paşa, muharebeye seyirci kalmak suretiyle büyük bir fırsatı kaçırdı ve Ethem'in ve kuvvetlerinin ricatine [geri çekilişine] müsait vaziyet bıraktı.*”²⁸² diyerek konuyu açıklamaktadır.

Bu olaylar yaşanırken, Ethem'in ağabeyi Reşit'i Yunanlılara anlaşma zemini yakalamak adıyla gönderdiğini görmekteyiz. Hatta Ethem'in edindiği ilk haberlere göre General Maneta ile Albay Plastiras Reşit Bey'e hürmetkar davranmışlar, Manisa silah deposundan gereği kadar cephane vereceklerini bildirmişlerdir.²⁸³ Ethem daha sonra üzerlerine gönderilen kuvvetlerin Albay Refet Bey kuvvetleri olduğunu, bu kuvvetlerin takibine maruz kaldıklarını, ilginç bir şekilde bu kuvvetlerin Yunanlılarla temastan kaçındıklarını da söylemiştir.²⁸⁴ Bu kuvvetler, Albay Refet Bey'in emrinde olan 1. Süvari Grup Komutanı Yarbay Ahmet Derviş Bey kuvvetleridir.²⁸⁵

Ethem'in ağzından Yunan uçaklarından atılan bildirilere yanıt vermek ve halkın tereddütlerini gidermek adına Ethem ve Kuva-yı Seyyare aleyhine beyannameler yayınlanması da kararlaştırılmıştır. Örneğin 10 Ocak 1921 tarihinde *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayınlanan beyannamede, Ethem ve kardeşlerinin bir buçuk aydan beri türlü yağma ve haydutluk yaparak derebeylik hükümeti kurma izlenimi verdikleri ve TBMM'ye karşı bilfiil isyan ettikleri ilan edilmiştir. Aynı zamanda Bolşeviklerin de bu kardeşler tarafından işgal edilmeye çalışıldığı, ordu ve millet arasına girerek ihtilale kalkıştıkları, diğer taraftan da Yunanlılarla anlaşmaları söylenmektedir. Son olarak TBMM'nin her türlü dahili ve harici düşmanı yeneceği

²⁸⁰ Atatürk, **a.g.e.**, C.2, s.548.

²⁸¹ **A.g.e.**, C.2, s.550.

²⁸² **A.g.e.**, aynı yer.

²⁸³ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.126.

²⁸⁴ **A.g.e.**, s.s.126-127.

²⁸⁵ **TİH.BİY.**, s.249.

belirtilerek, Ethem, Tevfik ve Reşit'in asıl suçlular oldukları, diğer çete reislerinin ve efradının daha önceden sığınarlarda olduğu gibi sığındıkları takdirde dehaletlerinin kabul edileceği ilan edilmiştir.²⁸⁶ 13 Ocak günü de Türk uçaklarından Ethem ve kardeşleri aleyhine bildiriler atılması kararlaştırılmıştır. Uçaklardan atılan bildirilerde şöyle yazmaktadır:

“Ethem'in ihanetini fırsat addederek [sıyrak] Eskişehir'i zapt etmek [ele geçirmek] maksadıyla taarruz eden Yunan ordusu hesap ettiğimiz yere kadar ilerledikten sonra inayet-i hakla [Allah'ın lütfuyla] milletimizin kahramanlığı ve fedakarlığı sayesinde İnönü Meydan Muharebesi'nde mağlup edildi. Düşman pek çok telefât [ölü] ve zayıata [kayba] uğrayarak perişan bir halde fırara mecbur oldu. Yunanlıları şiddetle takip ediyoruz. Bursa ovasına indik. Ey Kuva-yı Milliye efradı [fertleri]! Sizi iğfal etmek [aldatmak] isteyen vatan hainlerinin sözleriyle din kardeşlerinize silah atmayınız. Yunanlılarla ittifak edip, onların emriyle milletimiz arasına nifak sokmak isteyen Ethem ve hempalarının [omuzdaşlarının] sözlerine kapılıp da dininizi, ailelerinizin namuslarını Yunanlılara teslim sebepten olmayınız.”²⁸⁷

13 Ocak günü Yellice dağında yeniden başlayan çarpışma, karşılıklı piyade ve topçu ateşiyle devam etmiştir. Öğleden sonra şiddetli bir ateşin ardından 61. Tümen üzerine saldırıya geçen Ethem kuvvetleri 15.30'da Aydoğdu'nun kuzey ve güneydoğu sırtlarını ele geçirerek, burayı savunmakta olan 189. Alay'a ait iki taburu geri atmışlardır. 189. Alay, Kütahya'nın kuzeyi ve Kale istikametinde çekilmiştir. Bu durum karşısında ihtiyatta bulunan 190. Alay'ın iki taburu topçu ateşi desteğinde karşı saldırıya geçerek Ethem kuvvetlerini Karlık, Mustafalar, Yokuşbaşı, Dereköy istikametlerinde çekilmeye zorlamıştır.²⁸⁸

Son durum neticesinde 14 Ocak tarihinden itibaren Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey, Süvari birliğini 1. Grup Komutanı Derviş Bey emrine vererek, takip harekatı emrini vermiş ve İsmet Bey'den takviye kuvvetler istemiştir.²⁸⁹ Aynı gün süvari kuvvetleri, Gediz yolu üzerinde Ortaca, Göynükviran ve Sobu kesiminde yeniden direnmeye çalışan Kuva-yı Seyyare mensuplarını geri çekilmeye zorlamışlardır. Asilerin bir kısmı kuzeye atılmış, bir kısmı esir alınmış ve bol miktarda gıda malzemesi ele geçirilmiştir. Bu sırada daha önceden Kuva-yı Seyyare emrine verilmiş olan 159. Piyade Alayı'nın 190 mevcutlu 2. Taburu silahları ile birlikte Sobu'da Güney Cephesi Komutanlığına sığınmıştır. Son iki günkü muharebelerde Kuva-yı Seyyare'nin tüm kuvvetlerini kullandığı, Tevfik'in Yellice Dağı'nın

²⁸⁶ Güner ve Kabataş, **a.g.e.**, s.s.50-51.

²⁸⁷ **ATASE**, İSH-11, Sır.7883, KN.694, GN.57, BT: 13 Ocak 1921. Beyanname'nin temize geçilmemiş halinde çok sayıda üstü çizili cümle bulunmaktadır.

²⁸⁸ **TİH.İHA**, s.247.

²⁸⁹ **TİH.BC**, C.2, KS.3, s.s.127-128.

doğusundaki süvari kuvvetlerine, Reşit'in Kütahya'ya saldıran Yokuşbaşı'ndaki kuvvetlere, Ethem'in de Dereköy'de bulunan kuvvetlere komuta ettiğinin anlaşıldığı Genelkurmay tarafından belirtilmektedir.²⁹⁰

16 Ocak günü devam eden takip hareketi sırasında çetelerin genel olarak Simav istikametinde çekildiği anlaşılrken, Emet taraflarında bulunan ve Kuva-yı Seyyare'ye bağlı olan Bolşevik Taburu'nun komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, 5 subay ve 261 erden oluşan birliğini terhis ettiğini ifade ederek, Kütahya'da hükümete sığınmıştır.²⁹¹ Böylece hükümete sığınanların sayısının arttığı, Kuva-yı Seyyare'nin artık çözülme aşamasında olduğu anlaşılmıştır.

17 Ocak günü süvari gruplarının Kestel Dağı, Söğüt, Dağyenice, Şaphane hattındaki Kuva-yı Seyyare mensuplarına yaptığı taarruz sonucunda, Ethem ve birlikleri Demirci'ye çekilmek zorunda kalmışlar, aynı zamanda Kuva-yı Seyyare mensubu yaklaşık 200 kadar kişi bu muharebelerde yakalanmıştır.²⁹² Bu durum da Kuva-yı Seyyare'nin artık dayanacak gücünün kalmadığına, tamamen çözülme noktasına geldiğine bir başka işaretir.

17 Ocak 1921 tarihinde Demirci'ye gelen Ethem Bey burada Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Beyle görüşmüştür. Ethem ve kuvvetlerinin, Tevfik Bey ve Parti Pehlivan müfrezesi hariç tamamen Demirci'de olduğunu söyleyen İbrahim Ethem Bey, Pehlivan'ın en güçlü müfreze olmasından dolayı, Ethem'in diğer çeteler gibi Pehlivan müfrezesinin de hükümete sığınmasından korktuğunu söylemektedir. Görüşme ile ilgili İbrahim Ethem Akıncı'nın verdiği bilgilere bakıldığında, Ethem'in TBMM ordusunu kastederek kendilerine düşmandan daha çok saldırdıklarını söylediği, Kaymakam İbrahim Ethem Bey'in de Ethem'e kardeşkanı dökülmesinin düşmanın ekmeğine yağ sürdüğünü söylediği ve Ethem'in de bunu onayladığı anlaşılmaktadır. İbrahim Ethem Bey bunları naklettikten sonra şöyle devam eder ve Ethem'in içinde bulunduğu ruh halini özetlemeye çalışır: *“Evet düşünüyordu. Kazanmış olduğu büyük şöhreti, milli kahraman unvanını kaybetmiş, vatan ve milletine, dinine, düşmanla birleşmek suretiyle büyük bir ihanette bulunmuş idi. İşte bunu düşünüyor ve nedamet alaimi [pişmanlık işaretleri], simasında pek bariz bir surette anlaşılyordu. Bir müddet sükuttan [sessizlikten] sonra eski muharebat [çarpişmalar] ve maceralara nakl-i kelam ettik [sözü getirdik] ve pek az sonra*

²⁹⁰ TİH.İHA, s.248.

²⁹¹ A.g.e., aynı yer.

²⁹² TİH.BC, C.2, KS.3, s.134.

ayrıldık.”²⁹³ Akıncı’nın bu nakline göre, Ethem her ne kadar böyle bir işe kalkışmışsa da mevcut durumdan ötürü çaresiz bir pişmanlık göstermektedir. Akıncı, Kuva-yı Seyyare’nin Demirci’de olduğu süre boyunca pek çok nakit parayı saklamak zorunda kaldıklarını da ilave etmiştir.²⁹⁴

Kuva-yı Seyyare’nin Demirci’de bulunması sebebiyle Demirci, Gördes ve Simav halkına TBMM tarafından yayınlanan bildiride, bu bölge ahalisine sabır dilenmekte, Ethem ve kardeşlerinin düşmana katılarak millete ihanet ettiklerine, ahalinin bu insanlara topraklarında yer vermeyeceklerine, hatta ordunun yakında kendilerini kurtarmak için gelmesini beklemeden bizzat kendilerinin bu kişileri yakalamaya gayret etmeleri gerektiğine dair ifadeler bulunmaktadır.²⁹⁵

18 Ocak’ı 19 Ocak’a bağlayan gece Pehlivan Ağa çetesi de Demirci’ye gelmiş ve Ethem’in karargâhının karşısındaki mahalleye yerleşmiştir. Bizzat gelip Ethem’le görüşmek yerine Halil Efe’yi göndermiş ve Ethem’in istekleri geçirilmiştir.²⁹⁶ Parti Pehlivan’ın uygun bir zamanda Ethem’den ayrılmak isteyeceği bu minvalde ortaya çıkmıştır, denilebilir. Ordunun Demirci’ye hareketi üzerine Kuva-yı Seyyare’ye Ethem tarafından Gördes’e çekilme emri verilmiştir. Bu sırada Ethem’in ağabeyi Reşit Bey Uşak’ta Yunanlılarla bir protokol hazırlığındadır. Ethem ise kesin kararını verdiğini söylemektedir: Ona göre Reşit Bey’den gelecek habere göre Ethem, Kuva-yı Seyyare mensuplarına ceza verilmemesi ve resmi ya da gayri resmi herhangi bir görev tevdi edilmemesi karşılığında Yunanlılarla anlaşacak, dileyenlerin Yunan mıntikasına gitmesine, bunu istemeyenlerin de başka bir tarafa gitmelerine izin verecek, kendisi de çok güvendiği 50-60 kişilik maiyetiyle cephelerden uzağa Anadolu içlerine gidecektir.²⁹⁷ Ethem’in “*Cephelerden uzaklaşıp Anadolu içlerine geçmek*” ifadesinden neyi kastettiği bilinmemekle birlikte, bundan sonraki hareket tarzına gerekçe olarak kendi ifadelerine göre kardeşlerinin Yunanlılarla akdettiği iltica protokolünün nefesine ağır gelmesini gösterecektir.²⁹⁸ Takip eden günlerde bir süre dağlarda yol alıp Sındırgı, Susurluk ve nihayet Manyas’a gitmiştir. Buna aşağıda değineceğiz.

²⁹³ Akıncı, **a.g.e.**, s.s.27-28.

²⁹⁴ **A.g.e.**, s.28.

²⁹⁵ **HTVD**, S.73, BN.1592.

²⁹⁶ Akıncı, **a.g.e.**, s.79.

²⁹⁷ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.s.127-128.

²⁹⁸ **A.g.e.**, s.s.131-132.

Bu arada Akıncı'nın, Ethem'in "pişmanlık" gösterdiğine dair izlenimlerini doğrulayan bir başka gelişmeden de bahsetmek yerinde olacaktır. Buna göre Refet Bey, Ethem'in af edilme yolunda kimi yerlerde imalı konuştuğuna dair duyumlar almış, hatta Ethem, Süvari Grubu Komutanı Derviş Bey'e bu minvalde bir mektup dahi göndermiştir.²⁹⁹ Bunun üzerine harekata bir gün ara veren Refet Bey'in isteğiyle Ethem'e Derviş Bey tarafından bir mektup yazdırılmış, bu durumdan hemen dönüldüğü takdirde hürmet ve sevgiden başka bir şey görmeyeceği sözü verilmiştir.³⁰⁰ Hatta daha sonra başka mektuplar da gönderen Derviş Bey, Ethem'e gerekirse herhangi bir mahalde silahlarını bırakıp oturabileceğini ya da Yunan işgali altındaki Balıkesir ve Biga bölgelerinde çalışabileceğini söylemiştir. Aynı zamanda top ve ağır silahların Yunanlılara bırakılmaması da rica edilmiştir.³⁰¹ Halıcı'ya göre Yunan sahası altında çalışmaktan kasıt, Ethem'e yapılmış bir casusluk teklifidir.³⁰² Bu mektuptan sonra Ethem, Kuva-yı Seyyare mensubu Üsteğmen Mısırlı Yusuf'u son bir anlaşma zemini olur mu ümidiyle Derviş Bey'e göndermiş ve şöyle demiştir: *"İhtiyattan da haberiniz gelinceye kadar Yunan bölgesine yaklaşmış bulunuyorum. Doğruluk yüzünden bu kadar felakete karşı son vatan ve vicdan vazifem beni buna mecbur etmiştir. Mümkün olursa her zaman olduğu gibi lüzumsuz fazla Müslüman kanı akıtmak istemeyeceğim."*³⁰³

4.4.2. Çerkes Ethem'in Yunanlılara Sığınması

20 Ocak 1921 günü Ethem ve Derviş Beyler haberleşme yoluna gitmişken alınan habere göre *"Ethem'in sergerdelerinden [elebaşlarından] Doktor Fazıl, 82 adet efrattan [fertlerden] ibaret maiyetiyle Kütahya'ya gelerek teslim olmuş"* ve *"Asi Ethem çetesi"* dörtte üç mevcudiyetini kaybetmiştir.³⁰⁴ Bu sırada Ethem, Refet Bey'e 21-22 Ocak gecesi şu telgrafı göndermiştir: *"Hakkımda gösterdiğiniz temiz hislerden dolayı teşekkürlerimi arz ederim. Her ne kadar hakikatin açıklanması ve gelişmesi pek geç kaldıysa da yanlış anlayışların meydana getirdiği garip durumu uygun bir istikamete yöneltmek üzere gerekli girişimlere başlayacağım. Ümit ederim ki bu işler yarın akşama kadar mümkün mertebe sona erer. Ve o zaman sonucu bildirilir. Her*

²⁹⁹ Halıcı, **a.g.e.**, s.221.

³⁰⁰ **A.g.e.**, aynı yer.

³⁰¹ **TİH.BC**, C.2, KS.3, s.138.

³⁰² Halıcı, **a.g.e.**, s.222.

³⁰³ **TİH.BC**, C.2, KS.3, s.138.

³⁰⁴ **ATASE**, İSH-11, Sır.12310, KN.569, GN.52, BT: 20 Ocak 1921.

halde sizin ve Derviş Bey'in iyiliklerini unutmayacağım."³⁰⁵ Bu arada Üsteğmen Mısırlı Yusuf Bey Refet Bey'in yanına gelmiş, durum görüşülmüş ve Refet Bey, Yusuf Bey'i Akhisar'da bulunan Ethem'in ortanca ağabeyi Tevfik Bey'e göndermiş ve onun da sığınmasını istemiştir. Yusuf Bey Akhisar'a gitmiş, Tevfik Bey'i bulamamıştır. Yusuf Bey, Refet Bey'e yazdığı mektupta Ethem'in sığınma hususunda usulen Tevfik Bey'in de oyunu alması gerekliliğini belirtmiştir.³⁰⁶ Genelkurmay ve genellikle onu referans alan pek çok kaynak o sırada Tevfik Bey'in Akhisar'da 22 Ocak 1921 günü Yunanlılarla bir protokol imzaladığını belirtmektedir.³⁰⁷ Ancak Ethem'in anılarında bu kişinin Reşit Bey olduğu ve protokolün Uşak'ta imzalandığı yazmaktadır.³⁰⁸ Ancak Cilasun'un yayınladığı bir Yunan belgesi dahi protokolün Akhisar'da yapıldığını belirtmektedir.³⁰⁹ Bu durum da protokolün Akhisar'da olduğuna dönük kanıyı şüpheye bırakmayacak neticede doğrulamaktadır, denilebilir.

Ethem ve Yunanlılar arasında imzalanan protokole göre:

1. Ethem birlikleriyle Yunan sahasına girecek.
2. Silahlar teslim edilecek.
3. Yunan Hükümeti teslim olanların gıda ihtiyacını karşılayacak ve subayların maaşlarını ödeyecek.
4. Çerkesler adetlerini devam ettirecek, kıyafetlerini giyebilecek, kama taşıyabilecek.
5. Teslim olanlar kötü muameleye maruz kalmayacak.
6. İsteyenler ailelerinin yanına gidebilecek.
7. Silahların teslimi sırasında Ethem Bey'in kurmay başkanı da hazır olacak.³¹⁰

Bu protokolün imzalanmasından sonra Yunan belgelerine göre 20 subay, 410 süvari ve 210 piyade protokolün imzalandığı gün teslim olmuştur.³¹¹

Ethem ile Reşit ve Derviş Beyler arasındaki irtibatın neticesi olarak en son Mısırlı Yusuf Bey'in aracılığı da sonuç vermemiştir. Tevfik Bey'in Yunanlılarla protokol imzası sebebiyle ertesi gün akşamına kadar Ethem'in yanına dönmemiş olması sebebiyle bu son çaba da boşa gitmiştir. Ünal, bu çabanın gerçekten de sonuç

³⁰⁵ **TİH.BC**, C.2, KS.3, s.139.

³⁰⁶ **TİH.İHA**, s.254.

³⁰⁷ **TİH.BC**, C.2, KS.3, s.140; **TİH.İHA**, s.s.254-255; Halıcı, **a.g.e.**, s.222; Efe, **a.g.e.**, s.s.295-296; Ünal, **a.g.e.**, s.209.

³⁰⁸ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.128.

³⁰⁹ Cilasun, **a.g.e.**, s.181.

³¹⁰ **TİH.BC**, C.2, KS.3, s.140.

³¹¹ Cilasun, **a.g.e.**, s.181.

verme ihtimali olduğunu söylemiş ancak başaramadığını belirtmiştir.³¹² Ethem ise, “*Refet Bey’in yanına giden Mısırlı Yusuf Bey hala dönmemişti.*”³¹³ demektedir. Ethem de birliklerinin protokol gereğince dağıttığı ve dileyenleri serbest bırakıp, dileyenlerin Yunan mıntikasına geçmesine izin verdiği süreçle ilgili üzüntüsünü dışa vurmuş ve pişmanlıkla hayal kırıklığı karışımı izlenimlerini şu şekilde yansıtmıştır: “*Yalnız geçmişe ait hareketlerim bir sinema şeridi gibi gözümün önünden geçiyordu. Evet, bir dönüm noktasındaydım. Buradan, parlak hayal ettiğim istikbal yoluna bakmak istemiştım, fakat heyhat! Fakat her zorluğu bana zevk veren o yoldan artık uzaklaşmak üzereydim. Gayri ihtiyarı bir 'ah' çektim.*”³¹⁴

22 Ocak 1921’de Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, aldığı karar gereği Gördes batısında Kayacık, Karaağaç mevkiilerinde takip hareketına devam etmiş, bu kesimdeki Kuva-yı Seyyare grupları da Sındırgı, Akhisar ve Marmara istikametlerinde Yunan işgal sahasına girerek Yunanlılara sığınmışlardır.³¹⁵ Genelkurmay’a gönderilen bir raporda, “*Demirci, Gördes ve Kayacık istikametinde Asi Ethem çetelerini takip eden kuva-yı tenkiliyemiz [uzaklaştırma kuvvetlerimiz] usatı [asileri] Sındırgı, Akhisar, Marmara istikametinde tard etmişlerdir [kovmuşlardır]. Süvarilerimiz takibe devam etmektedir... Ethem bir kısım maiyetiyle Akhisar’a kaçmıştır.*” denilmektedir.³¹⁶

22 Ocak’ı 23 Ocak’a bağlayan gece Ethem ve Kuva-yı Seyyare’nin kalan birlikleri Gördes’ten Kayacık mevkiine gelmişlerdir. Burada Ethem ve bazı müfreze komutanları toplantı yapmışlar ve komutanlar orduya gerekli topların, düşmana teslim edilmemesini istemişlerdir. Ethem, bu fikre ağabeyleri Tefvik ve Reşit’in Yunan tarafına çoktan geçmiş bulunduklarından, onların durumunu riske atmamak için onay vermemiştir. Aynı toplantıda bu komutanlar Akıncı’ya göre “*Bütün felaketi başımıza getiren bu Çerkezlerdir, biz harp ederken memleketi satmaktan başka bir şey yapmamışlar ve şimdi de heybeleri dolu olarak Yunan’a teslim olmak zilletini irtikab etmişlerdir [kötülüğünü yapmışlardır]. Bunların cezası kurşundur.*” diyerek, Çerkeslere hücumla hazırlanmışlar, ancak Ethem’in “ağlayacak bir vaziyette” Parti Pehlivan’a ricası ve para vermesi ile olay engellenmiş, Usturumcalı Halil Efe, Sarı

³¹² Ünal, a.g.e., s.209.

³¹³ Çerkes Ethem, a.g.e., s.127.

³¹⁴ A.g.e., s.129.

³¹⁵ TİH.BC, C.2, KS.3, s.140.

³¹⁶ ATASE, İSH-9, Sır.12348, KN.569, GN.59, BT: 22 Ocak 1921.

Mehmet ve Parti Pehlivan topları alıp Kayacık merkeze getirmiştir.³¹⁷ Parti Pehlivan ve diğer müfreze komutanları sayesinde kurtarılan malzemeler, 4 top, 4 ağır makineli tüfek ve 500 tüfek kadardır. Bunun 1921 başlarında Türk ordusu için ne denli önemli bir askeri malzeme olduğu açıktır.

Yukarıdaki bilgileri hem Genelkurmay doğrulamakta³¹⁸, hem de Parti Pehlivan'la işgal sahasında Yunan ordusuna karşı uzun süre gerilla savaşı yürütecek olan silah arkadaşı İbrahim Ethem Akıncı nakletmektedir.³¹⁹ Hatta Ethem'in anılarında bile söz konusu olaydan bahsedilmemekte, Ethem topları bıraktığına dair herhangi bir şey söylemek bir tarafa, aksine topların Yunan sahasına geçildiğinde kullanılmayacağından dolayı arabaya yüklenmesine izin verdiğini ve toplarla birlikte Kayacık'a geldiğini söylemektedir.³²⁰ Ethem'in dahi söylemediğini Cemal Kutay söylemiş ve bizzat Ethem'in Parti Pehlivan'a, Refet Bey'e teslim edilmek üzere topları verdiğini söylemiştir.³²¹ Ancak nakledilenler, Kutay'ı doğrulamamaktadır.

Parti Pehlivan da nihayet topları aldıktan sonra, Yunan ordusuna sığınmayı reddedip, müfrezelerini Usturumcalı Halil Efe komutanlığındaki 1. Süvari Grubu'na iltihak için göndermiş ve kendisi de TBMM kuvvetlerine teslim olmaktan çekinerek Yunan işgal arazisine geçmiştir.³²² Daha sonra Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey'in de çabalarıyla kendisine resmi bir görev verilmiş ve mücadeleye TBMM emrinde olmak üzere devam etmiştir.³²³ Genelkurmay, Parti Pehlivan Ağa'nın uzun süre Yunan işgal sahasında Yunanlılara karşı gerilla savaşı verdiğini ve bir Yunan saldırısında öldürüldüğünü belirtmektedir.³²⁴ Ancak bu bilgi doğru değildir. Zira Parti Pehlivan, kurtuluşa kadar Demirci Akıncıları olarak bilinen ve başını Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Akıncı'nın çektiği gerilla birliklerinin, Yunan işgal sahasında yürüttüğü faaliyetlere katılmış, 16 Ağustos 1922'de bir gözünü bu çatışmaların birisinde kaybetmiş³²⁵, kurtuluşa kadar mücadelesini sürdürmüştür. Bunu Sabahattin Selek de ifade etmektedir.³²⁶ Kurtuluştan sonra Yakup Şevki Paşa'nın milis güçlerinden bir süre daha yararlanmak istemesine de olumlu yanıt veren Parti

³¹⁷ Akıncı, **a.g.e.**, s.s.32-33.

³¹⁸ **TİH.İHA**, s.255.

³¹⁹ Akıncı, **a.g.e.**, s.33.

³²⁰ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.129.

³²¹ Kutay, **ÇED**, C.2, s.200.

³²² **TİH.İHA**, s.s.255-256.

³²³ Akıncı, **a.g.e.**, s.s.254-255.

³²⁴ **TİH.İHA**, s.s.255-256.

³²⁵ Akıncı, **a.g.e.**, s.305.

³²⁶ Selek, **a.g.e.**, s.374.

Pehlivan³²⁷, İzmir'in kurtuluşunda görev alan Süvari Alay Komutanı Yüzbaşı Şerif Bey'e şunları söylemiştir: "*Hükûmet benim bilmeyerek yaptığım hatamı affetti. Bana arazi ve koyun verdi. Allah millete zeval vermesin, bir daha da düşman yüzü göstermesin.*"³²⁸ Parti Pehlivan, bir Yunan saldırısında değil, 1 Ağustos 1941'de Manisa'da devlet tarafından kendisine tahsis edilen çiftlikte eceliyle vefat etmiştir.³²⁹

Nihayet 23 Ocak 1921, saat 22.00'de Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, Genelkurmay Başkanlığı'na yolladığı raporda, Yunan işgal sahasına geçmesi teşvik edilen Kuva-yı Seyyare bünyesindeki 25 subayın kaçarak Simav'a geldiğini, Ethem'in top ve makineli tüfeklerle birlikte sığınmasına yanındakilerin karşı durması sebebiyle bunu başaramadığını, hareketin başlarında Kuva-yı Seyyare'nin 5000 mevcutlu bulunduğunu, artık "*Kuva-yı Seyyare adıyla Büyük Millet Meclisinin icraat ve emirlerine karşı koyacak bir kuvvet*" bırakılmadığını ve Ethem'in yanındaki 40-50 kadar adamla Kavakalan civarındaki dağlarda kaybolduğunu belirtmiştir.³³⁰

Aynı gün Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey de, Genelkurmay'a çektiği telgrafta "*Dinini ve milliyetini Yunanlılara teslim etmiş olan Asi Ethem çetelerinin...*" tamamen ortadan kaldırıldığını, Tevfik'in Akhisar'da bir kısım maiyetiyle Yunanlılara teslim olduğunu, Reşit'in de Uşak'ta Yunan hizmetinde olduğunu, Ethem'in ise Yunan işgal sahasında gizli bir yerde bulunduğunu söylemiştir.³³¹ İsmet Bey bir telgraf da Müdafaa-yı Milliye Vekaletine (Milli Savunma Bakanlığı) yazmış ve burada Genelkurmay'a yazdığı telgrafta vermediği bilgileri nakletmiştir. Albay İsmet Bey, "*Ethem çetesinden baki kalan asiler kamilen dağıtılmıştır... Yunanlılar kendilerine dehalet eden [katılan] çete efradının [fertlerinin] silah ve cephanelerini almakta olduklarından Ethem dağa çıkmıştır. Ethem'in yanında kalan bir miktar usat [asiler] Yunanlılara teslim olmak fikrindedirler.*"³³² demektedir. Burada Ethem'in dağa çıkış sebebini İsmet Bey, Ethem'in silahlarını teslim etmemek istemesi şeklinde göstermektedir. Ethem ise buna paralel bir yaklaşımla, ağabeylerine yazdığı bir mektupta iltica protokolünün nefsine ağır geldiğini söylemektedir.³³³ Buna karşılık Cilasun da Yunan kaynaklarına göre Ethem'in, Parti Pehlivan'ın Yunan tarafına geçmeyi reddetmesini takiben, ağabeylerinin Yunan güçleri tarafından hapse atıldığı

³²⁷ Akıncı, **a.g.e.**, s.396.

³²⁸ Efe, **a.g.e.**, s.298.

³²⁹ **A.g.e.**, Aynı yer.

³³⁰ **TİH.İHA**, s.256.

³³¹ **HTVD**, S.73, BN.1593.

³³² **ATASE**, İSH-9, Sır.12379, KN.569, GN.63, BT: 23 Ocak 1921.

³³³ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.131.

söylentisini duyması üzerine 300 adamıyla birlikte Sındırgı'ya geçtiğini söylemektedir.³³⁴ Ethem'in bunu yapmasındaki temel sebebin öyle ya da böyle ortaya çıktığı görülen bir güvensizlik olduğu anlaşılmakta, Ethem'in halihazırda bir ikilem yaşadığı görülmektedir. Ethem ise anılarında yaklaşık on gün boyunca³³⁵ Sındırgı dağları üzerinden, Yörük köyleri arasından Yunan işgali dahilinde bulunan Susurluk'a ve oradan da nihayet Manyas'a geçtiklerini söylemektedir.³³⁶ Ethem kısa bir süre maiyetiyle burada, Manyaslı Şevket'in daha önceden tanıdığı yakını olan köy ağasının evinde kalmıştır. Bu süre zarfında Ethem'in anlattıklarına göre, Manyaslı Şevket ve arkadaşları, köy ağasının ve kendilerinin burada daha fazla güvende kalamayacakları, Anzavur artıkları ve kendilerinin en büyük hasımlarının fırsat kolladıkları, bu sebeple Yunanlılara teslim olmanın en mantıklı yol olacağını söylemişlerdir.³³⁷ Ethem de önce buna karşı çıktığını belirtmiş, ancak nihayet hastalığının dayanılamayacak seviyede oluşu ve esaslı bir tedaviye ihtiyacının olması sebebiyle ve evinde bulunduğu köy ağasının hayatını riske etmeyi vicdanının kabul etmemesi üzerine bu öneriyi kabul etmek zorunda kaldığını söylemiştir.³³⁸ Hatta Ethem ilginç bir tespitte bulunmakta ve “...bazı siyasi rakiplerimin amansız husumetine maruz kalmış bulunuyordum. Uğursuz hastalığım da bunun üzerine binmişti.” diyerek Kanuni Sultan Süleyman'ın sıhhatle ilgili meşhur beytini tekrarlayıp, “*Bana bütün bu felaketleri hazırlayan o uğursuz hastalığım değil midir?*” demektedir.³³⁹

Kuva-yı Seyyare'yi bastırma hareketi ve yaşananlar, İstanbul basınında da geniş yer bulmuştur. *İleri* gazetesi 2 Şubat 1921 tarihli sayısının baş sayfasında İnönü Savaşı'na ve Ethem'in isyanına yer vermiş, “*Kış ve Harp; İnönü Darbesi*” manşetinin altında “*Çerkes Ethem ve Yunanlılar*” başlığı ile şu uzun ve kimi isabetli tespitleriyle ilgi çekici olan değerlendirmeyi paylaşmıştır:

“*Çerkes Ethem birkaç ay evvel Denizli civarında bazı Müslümanları idam ve bazılarının emval ve nakdini [malları ve paralarını] gasp etmiş olduğundan*³⁴⁰ *Büyük Millet Meclisi kararıyla işbu hareketinden dolayı mesul [sorumlu] edilmek üzere Ankara'ya davet edilmişti. Merhum [adı geçen] bu emre icabet etmediği gibi çetelerin orduya raptı [bağlanması] hakkındaki karara da*

³³⁴ Cilasun, **a.g.e.**, s.181.

³³⁵ Ethem'in bu tahmini abartılıdır. 23 Ocak sabaha karşı yanındaki bir kısım maiyetiyle beraber Sındırgı istikametinde izini kaybettirmiştir. Ethem 28 Ocak 1921 tarihinde Yunanlılara Susurluk mevkiinde teslim olduğuna göre bu sürenin 4-5 gün ya da daha az olması muhtemeldir.

³³⁶ Çerkes Ethem, **a.g.e.**, s.132.

³³⁷ **A.g.e.**, s.s.135-136.

³³⁸ **A.g.e.**, s.s.137-139.

³³⁹ **A.g.e.**, s.s.139-140.

³⁴⁰ Burada Demirci Mehmet Efe'nin Denizli'deki kimi faaliyetlerinin Ethem'in yaptıklarıyla karıştırılmasından mı, yoksa başka bir olaya mı gönderme yapıldığı anlaşılamamıştır.

muhaletet ettiğinden derdesti [yakalanması] için lazım gelen kumandanlara talimat verilmişti. Çerkes Ethem bu takibattan kurtulmak için çetesiyle beraber Yunan ordusuna iltihak etmeye [katılmaya] teşebbüs etmiş ise de, maiyetinden ancak 300 kişi kendisiyle beraber bilmeyerek bu ihanete muavenet [yardım] etmeyi vaat etmişti. Bunun üzerine malum Yunan taarruzu meydana gelmiş ve Ethem de çetesiyle beraber Uşak cihetinde bazı kıtaatımızı [birliklerimizi] işgal etmişti. Allah'ın inayetiyle Ethem'in bu ihaneti, hareket-ı harbiye üzerine icra-yı tesir [etki] etmemiş ve Kuva-yı Milliye muzaffer olmuştur.³⁴¹ Bunun üzerine münasip süvari ve piyade kıtaatı, Çerkes Ethem çetesini şiddetle takip etmiş ve merkumu çetesiyle beraber 22 Kanun-i Sani'de [Ocak] Gördes garbında [batısında] ve Kayacık istikametinde sıkıştırarak, ufak bir müsademededen [çatışmadan] sonra mağlup ve perişan etmiştir. Bu müsademede perişan olan Çerkes Ethem çetesi Sındırgı, Akhisar, Marmara istikametlerine dağılmışlardır. Ethem'den dört top, dört makineli tüfek, beş yüz tüfek istirdat olunmuştur [kurtarılmıştır].

Çerkes Ethem çetesi efradından bazıları hükümete müracaat ederek istiman etmektedirler [aman dilemektedirler]. Hükümete iltica edenlerin ifadelerine nazaran, Çerkes Ethem mağlubiyeti anlayınca, çetesi efradına Yunan'a veya Ankara'ya teslim olmakta veyahut dağa çıkıp eşkıyalık etmekte serbest olduklarını ve kendisinin Yunan hizmetine geçtiğini söylemiş ve bunun üzerine çetesinin elinden yakasını güç kurtarıp kaçmıştır. Yine bunların ifadesine nazaran çetesi efradı son dakikaya kadar, Ethem'in ihanetinden haberdar değilmiş, Ethem'in biraderi Tevfik'in bir kısım maiyetiyle Akhisar'a giderek Yunanlılara zelilane [aşağılıkça] bir surette iltihak ettiği de anlaşılıyor. Ordu kumandanı İsmet Bey, bütün kıtaat kumandanlarına çektiği bir telgrafta diyor ki: (Simsiyah bir zulüm ve şekavet [haydutluk] içinde Yunanlılarla beraber milletimizi mahvetmek için tertip olunan ikiyüzlü bir plan, cenab-ı hakkın kahır ile hem Yunanlıların mağlubiyeti ve hem Ethem'in hüsrân ve nekbeti [felaketi] ile hitam [son] bulmuştur.)³⁴²

Çerkes Ethem, 28 Ocak 1921 tarihinde Susurluk'ta Yunan tarafına geçmiş ve teslim olmuştur.³⁴³ *İleri* gazetesi de olayı sayfalarına taşımış ve “Ethem'in 200 müsella [silahlı] refikiyle [arkadaşıyla] Yunan askeri kumandanlığına”³⁴⁴ sığındığını yazmıştır. Aynı anda Kuşçubaşı Eşref'in de Ethem'le birlikte Yunan tarafına geçmesi dikkat çekicidir.³⁴⁵ İlerleyen safhalarda bu isimlerin Yunan istihbaratı tarafından TBMM'ye karşı kullanıldıkları dikkate alındığında, henüz Teşkilat-ı Esasiye yıllarında başlayacak olan bu ortaklık daha anlamlı hale gelmektedir, denilebilir. Zira Ankara'nın istihbaratına göre Çerkes Ethem, Kuşçubaşı Eşref'le birlikte Milli Mücadele'nin zaferle bitmesinden sonra Midilli adasından Yunan Hükümeti korumasında Anadolu İhtilal Komitesi adı altında Batı Anadolu'ya çeteler sevk

³⁴¹ Burada Kuva-yı Milliye'den kastedilen Batı Cephesi kuvvetleridir.

³⁴² *İleri*, 2 Şubat 1921, “Çerkes Ethem ve Yunanlılar”.

³⁴³ Efe, *a.g.e.*, s.307; Cilasun, *a.g.e.*, s.182; Halıcı, *a.g.e.*, s.252.

³⁴⁴ *İleri*, 30 Ocak 1921, “Ethem'in Dehaleti”.

³⁴⁵ Cilasun, *a.g.e.*, s.221. Kitapta paylaşılan fotoğrafın altında “28 Ocak 1921, Dereköy” ibaresi bulunmakta ve fotoğraftaki dört kişi, “Bir Yunan subayı, Ethem Bey, Eşref Kuşçubaşı ve Christos D. Karassos.” olarak tanımlanmaktadır.

etmeye çalışmıştır.³⁴⁶ Ethem'in İzmir'de Yunan işgal sahasında olduğu dönemde de Şark-ı Karip Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti ile irtibatlı olduğu dile getirilmektedir.³⁴⁷ Basından alınan kimi bilgiler, Ethem'in en azından Şubat 1921'den itibaren İzmir'de olduğuna yöneliktir.³⁴⁸ Ethem ve Reşit'in İzmir'de olduğu dönemlerde Enver Paşa'yla da aracılar yardımıyla mektuplaştırdığı belirtilmektedir.³⁴⁹ Kimi kaynaklarda bu tarihten sonra Ethem'in İzmir'de bir iki ay kaldıktan sonra Almanya'ya tedaviye gittiğine dönük ifadeler vardır.³⁵⁰ Kimi kaynaklar ise Ethem'in Ağustos 1922'ye dek çoğunlukla İzmir'de olduğunu söylemektedir.³⁵¹ Ahmet Efe ise, Ethem'in Kasım 1922'de Almanya'da bir sanatoryuma kayıt yaptırdığını, ancak oraya bir daha hiç gitmediğini söyleyerek, aynı tarihlerde başlayan Lozan Konferansı'na dikkat çekerek, aslında Ethem'in ve Kuşçubaşı Eşref'in Lozan'daki Türk Delegasyonuna bir suikast hazırlığı içinde olduğunu belirtmiştir. Lozan'daki Türk Delegasyonu Başkanı İsmet Paşa'ya çekilen, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in de imzasının bulunduğu 22 Kasım 1922 tarihli telgrafta da ilgililer uyarılmış ve İsviçre hükümetine müracaat edilerek önlem talep etmeleri istenmiştir.³⁵²

Kuva-yı Seyyare'nin tasfiyesi sırasında Ethem'e karşı girişilen isyanı bastırma harekâtındaki askeri zayiata ilişkin Genelkurmay'ın verdiği rakamlar yetersiz görünmektedir. Zira yalnızca 61. Tümen'in 2'si subay, 12'si er olmak üzere 14 şehit, 6'sı subay, 56'sı er olmak üzere 62 yaralı, ilaveten 218 de kayıp verdiği söylenmekte,

³⁴⁶ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye - İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.), Dosya No: 81, Gömlek Sıra No: 57. Belgenin içeriği aşağıdaki gibidir:

"Anadolu İhtilal Cemiyeti namı altında Çerkes Ethem ve biraderleri ve Çerkes Eşref ve rüfekaı tarafından Midilli Adası merkez ittihaz olunarak Anadolu'ya çeteler ihrac edildiği ve imha olunan mezkûr çeteler efradının üzerlerinde zuhur eden evrak ve vesaik-i resmiyeye nazaran Yunan hükümetinin mezkûr çeteleri himaye ettiği sureti kıtaya da tahakkuk eylediği ve ahiren 11.8.1339 tarihinde ve yine Rum ve Çerkeslerden mürekkep otuz iki kişilik bir çetenin Söke ile Kos Adası arasına çıkarıldığı ve imhalarına ibtidar edildiği Dâhiliye Vekâlet-i Celilesinden bildirilmektedir. Bu gibi harekâta nihayet verilmek üzere Atina Hükümeti'nin şiddetle nazar-ı dikkat-i celb edilmesi hususunda Düvel-i İtilafiye komiserleri nezdinde teşebbüsât-ı münasebede bulunularak neticesinin itasını rica ederim efendim.

Hariciye Vekili İsmet.

23 Ağustos 1923."

³⁴⁷ Halıcı, **a.g.e.**, s.s.284-285.

³⁴⁸ Müzehher Yamaç, "Çerkez Ethem Olayı", **Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi**, C.5, S.2 (Temmuz 2016).

³⁴⁹ Efe, **a.g.e.**, s.s.320-321.

³⁵⁰ Kutay, **ÇED**, C.2, s.s.322-323; Şener, **a.g.e.**, s.142.

³⁵¹ Halıcı, Çerkes Ethem (1886- 1948), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ethem-1886-1948/>, (Erişim: 11.07.2023).

³⁵² Efe, **a.g.e.**, s.501.

diğer tümenlerin kayıplarının da buna göre oranlanmasının mümkün olduğu belirtilmekte ve ilave bir bilgi verilmemektedir.³⁵³

9 Mayıs 1921 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kararıyla Ethem ve kardeşlerine gıyaplarında idam cezası verilecektir.³⁵⁴ Daha sonra “150’likler” olarak bilinen liste hazırlanacak ve Ethem dahil pek çok ismin yurtdışına sürgünü veya yurtdışında olanların yurda dönüşünün engellenmesi kararı alınacaktır. Daha sonra bu isimler vatandaşlıktan da çıkarılmıştır. Listede “Ethem ve Avanesi” başlığı altında şu isimler sayılmıştır: Çerkes Ethem, Ethem’in biraderi Reşid, Ethem’in biraderi Tevfik, Kuşçubaşı Eşref, Kuşçubaşı Eşref biraderi Hacı Sami, Sabık Akhisar Kumandanı İzmirli Yüzbaşı Küçük Ethem, Düzceli Memedoğlu Sami, Burhaniyeli Halil İbrahim, Susurluk’tan Demirkapılı Hacı Ahmet.³⁵⁵ Ethem, İzmir, Atina, Berlin ve Frankfurt gibi seyahatlerden sonra Ürdün’e yerleşerek, diğer Çerkes topluluklarının içinde yaşamış, 21 Eylül 1948’de Amman’da hayata veda etmiştir.³⁵⁶

³⁵³ TİH.İHA, s.258.

³⁵⁴ TBMM Arşivi, İstiklal Mahkemesi T-2, Dosya 27-4, Karar No: 573’ten aktaran; Efe, a.g.e, s.s.705-706.

³⁵⁵ A.g.e., s.715.

³⁵⁶ A.g.e., s.622.

SONUÇ

Ethem, çalışmamızda da belirttiğimiz gibi çok sayıda bağlantısı bulunan, farklı dönemlerde farklı yönelimleri olan bir insandır. İttihatçıların çoğunluğunu oluşturduğu Teşkilat-ı Mahsusa ile birlikte faaliyet göstermiş, Mütareke döneminde Bandırma'da çetecilik/haydutluk hareketlerinde bulunmuş, bir ara İngilizlerle ilişki kurmuş, hatta Büyükkada'da tutuklu bulunan İngiliz Generali Townshend'i kaçırmaya çalışmıştır. İttihatçı İzmir valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçırıp fidye istemiş, daha sonra Milli Mücadele'ye katılarak TBMM için iç isyanların bastırılmasında görev almış, Yeşil Ordu Cemiyeti ile bağlantı kurmuştur. İç isyanların bastırılması süresinde edindiği şöhret ve güce dayanarak Kuva-yı Milliye'nin lağvedilip düzenli ordu kurulması çalışmalarına muhalif bir hareket göstermiş, Batı Cephesi Komutanlığıyla yaşadığı anlaşmazlıklar ve kural tanımazlıkları ile TBMM'ye karşı isyan etmiş, İstanbul'la ilişkiye geçmiş ve Yunan işgal güçleriyle anlaşmıştır. Daha önce Güney Marmara'daki Çerkeslerin de dahil olduğu kimi isyanlara karşı mücadeleler verirken, Çerkeslere Yunan işgali dahilinde muhtariyet isteyen, İzmir'deki Şark-ı Karip Çerkesleri Temini Hukuk Cemiyeti ile irtibatlanabilmiştir. Enver Paşa ile ilişki kurmuş, Kuşçubaşı Eşref'le birlikte Milli Mücadele'nin zaferle bitmesinden sonra Midilli adasından Yunan Hükümeti korumasında Anadolu İhtilal Komitesi adı altında Batı Anadolu'ya çeteler çıkarmış, daha sonraki yıllarda adı Atatürk'e suikasta dahi karışmıştır. Kısacası faaliyet dolu hayatı boyunca pek çok odakla -birbirine paralel veya zıt olsun- bağlantılı olabilmıştır. Bu yönelimlerin birçoğu birbirine karşıt, yer yer ilgili, ancak belli bir çizgiyi takip etmeyen yönelimlerdir. Yaşananlar, onun tek bir merkezde değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak tüm bu olayları incelediğimizde, Ethem'in hangi cenahla hangi şartlar altında olursa olsun kendisine bir çıkış yolu aradığı ve her daim siyaseten etkili olmak istediği açıkça görülmektedir.

Çocukluğundan Milli Mücadele'de aktif rol almaya başladığı zamana dek yaşadığı olayların, Ethem'in ruh halini şekillendirmesinde kuşkusuz etkisi vardır. Genç yaştan itibaren askerlik mesleğine ilgi duyduğu, fırsat buldukça ağabeylerinin harbiye kitaplarını okuduğu, ilk fırsatta asker olmak için evden ayrıldığı bilinen bir

gerçektir. Birinci Dünya Savaşı'nda Rauf Bey'le birlikte İran-Afgan seferlerinde bulunduğu sıralarda çetecilik ve gerilla savaşı konusunda önemli tecrübeler edinen Ethem'in, bu faaliyetlerini Mütareke döneminde "haydutluk" çerçevesinde Bandırma'da sürdürdüğü de unutulmamalıdır. Bu türden hukuksuz işlerini, Milli Mücadele sırasında da özellikle kendisine ve birliğine mali kaynak yaratırken, dilediği gibi divan-ı harpler kurup kati kararlar alırken de sürdürmüştür.

Çerkes Ethem, öncelikle Batı Cephesi'nde Kuva-yı Milliye birlikleri oluşturulurken Rauf Bey ve Bekir Sami Bey tarafından cepheye çağırılmış, Yunanlılara karşı savunma hattı oluşturulmasının bir parçası olmuş, Alaşehir ve Salihli'de kısa sürede hakim olarak gücünü artırmıştır. Bu süreçte hakimiyetini güçlendirmek için Alaşehir'deki Kuva-yı Milliye Komutanı Mustafa Bey'le ve Poyrazlılar grubuyla da mücadeleye ve hatta çatışmaya girmekten de çekinmemiştir. Ethem'in bölgesel iktidarını sağlama alma amacıyla Kuva-yı Milliye gruplarıyla dahi çatışması, hatta bu sırada Hacim Muhittin Bey'le yaptığı haberleşme esnasında, "cepheyi Yunan'a açmakla" dahi tehditte bulunması, asıl ve öncelikli gayesinin yurt savunması olup olmadığını sorgulamakta, otoritesini mutlak surette kabul ettirmenin kendisi için hayati öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu tehdidin yapıldığı tarihin henüz Ağustos 1919 olması, Ethem'in en başından beri kendi menfaatlerini ulusal menfaatlerle yarıştırmak yoluna girdiğine bir kanıt olarak gösterilebilir. Bu kanaate bir başka kanıt da 22 Aralık 1920'de Reşit Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu bir toplantıda sarf ettiği sözlerdir. Reşit Bey, pekâlâ Venizelos'la diz dize oturabileceğini, kendisine vatan olarak İran'ın da Turan'ın da bir olduğunu belirtmiştir. Ethem ve kardeşlerinin bu tutumları, yukarıda saydığımız diğer bağlantılarıyla birlikte düşünüldüğünde, güç ve iktidara sahip olmak istediklerini gösterir niteliktedir.

Kuva-yı Seyyare, Yunan cephesindeki ilk faaliyetlerinden sonra, pek çoğu İstanbul-İngiliz iş birliğinin ürünü olan iç isyanların bastırılmasında TBMM tarafından görevlendirilmiştir. Ethem'in komutasındaki birlik, Yozgat İsyanı'nı bastırdıktan sonra Yunanlılarla Demirci Muharebelerini yapmış ve Yunan ordusunun birliğini yenmeyi başarmıştır. Bu dönem Ethem'in ekonomik ve askeri açıdan güçlü olduğu bir dönem olarak görülmektedir. Bu noktadan itibaren Ethem'in siyasi nüfuzunu artırdığı ve TBMM'ye karşı tehdit oluşturacak bir güce ulaştığı söylenebilir. Özellikle Gediz Taarruzu ile belirginleşen anlaşmazlıklar ve Ali Fuat Paşa'nın görevden alınıp İsmet ve Refet Beylerin cephenin yeniden düzenlenmesi noktasında göreve gelmesinden

sonra düzenli ordu tartışması bağlamında oluşan fikir ayrılıkları, bu sürecin meydana gelmesinde etkili olmuşlardır. Ethem'in Yozgat İsyanı sonrası Yeşil Ordu Cemiyeti ile girdiği ilişkiler de ona ciddi bir etki alanı kazandırmıştır. Ethem'in "Bolşevikliği" de, bu çerçevede ele alınabilecek bir durumdur ve konjonktürel bir menfaat aracından öteye gitmemektedir. O sıralarda Anadolu'da özellikle Ankara ve Eskişehir gibi şehirlerde etkin olan Bolşevik akım, Ethem'e yeni bir güç ve kısmi de olsa ilave bir hakimiyet alanı sağlayacağından, Ethem tarafından benimsenmiştir demek yanlış olmayacaktır. Hatta Ethem dahi hatıralarında, Bolşeviklerle girilen ilişkileri, o zaman için her iki taraf adına zorunlu bir dostluk olarak nitelemektedir.

Anzavur, Düzce-Bolu-Adapazarı, Yozgat gibi ciddi ayaklanmaların bastırılmasında ise, Kuva-yı Seyyare'nin idare tarzının da payı olduğu söylenebilir. Her şeyden önce bu birlik içerisinde eski suçlular, mahkumlar ve eşkıyalar da bulunmaktadır. Asker toplama, gelir elde etme yöntemleri çalışmamızın ilk kısımlarında da değindiğimiz gibi çoğunlukla illegaldir ve katidir. Zorla para alma, isyan bastırılan mınıtkadan sürülerle hayvan kaldırma, zorla askere alma gibi yöntemler, suçluların derhal ve kanunların yol göstericiliğini beklemeden cezalandırılması (çoğunlukla idam edilmesi) gibi icraatlar, kesin sonuçlar alınmasını kolaylaştırmış gibi görünmektedir. Ancak ne olursa olsun, TBMM'nin otoritesini hiçe sayma, koyduğu düzen ve hukuka aykırı davranma, emirlerini dinlememe ve keyfi hareket etme gibi davranışların bütünü, savaş ortamında en hafif tabiriyle bir "başkaldırı" niteliği taşımaktadır. Kuva-yı Seyyare önderleri de yaptıklarının farkında olmakla birlikte, bu işin başka türlü olmasının mümkün olamayacağını ifade etmektedirler. Hatırlatmak gerekirse İsmet Bey ve Tevfik Bey arasında yapılan bir haberleşmede Tevfik Bey, Kuva-yı Seyyare'nin şimdiye dek olduğu gibi gelişigüzel yönetilmeye devam edilmesinin zorunlu olduğunu söylemiştir.

Bu perspektiften bakıldığında Ethem'in ve Kuva-yı Seyyare'nin lağvına giden süreç, aslında yine bizzat Kuva-yı Seyyare'nin yapısı gereği doğal olarak gelişmiştir, denilebilir. Yapısı gereği gelişigüzel asker toplayan, kanunsuz bir şekilde mal ve mülke el koyan, ordu bünyesindeki askerlerden kat be kat daha fazla maaş alan ve istedikleri ölçüde yaşayabilen çete üyelerinin bu haklarından bir anda vazgeçmesi, şartlar değerlendirildiğinde kendileri açısından zor görülmektedir. Ethem'in ve ağabeylerinin karakterleri, izledikleri tek taraflı ve itidalden uzak politika da bu süreci içinden çıkılmaz bir duruma sürüklemiş gibidir. Kuva-yı Seyyare içinde bulunan pek çok müfrezenin, son anda da olsa TBMM kuvvetlerine sığındığı bilinmektedir.

TBMM'nin vaktinde yapmış olduğu çağrılara uyanların pek çoğunun varlıklarını düzenli ordu içerisinde sürdürdükleri ya da affedildikleri görülmüştür. Son anda isyana son verip sığınan Demirci Mehmet Efe'nin, Hükümet tarafından affedilmesi bu durumun örneklerinden bir tanesidir. Ancak çalışmamızın ilk bölümlerinde de değindiğimiz gibi Ethem çoğu kez hatasından dönmemiş ya da dönmemiştir. Sahip olduğu askeri güç sayesinde pek çok isyanın bastırılmasında aktif rol oynaması sebebiyle, çoğu kez yaptıklarının görmezden gelindiği Atatürk tarafından da ifade edilmiştir. Ancak tüm bu taşkınlık ve itaatsizlikler bir tarafa, Ethem'in işgalci Yunanlılarla anlaşması, TBMM aleyhine atılan bildirilerde imzasının olması, TBMM güçlerine karşı açıkça silah kullanması, hatta Ethem'in isyanıyla Yunanlıların Bursa üzerinden yaptıkları taarruzun aynı zaman dilimine rast gelmesi gibi pek çok olumsuz gelişme, Ethem'in Ankara'ya karşı olan tavrının net olduğunu göstermektedir.

Batı Cephesinin kurulup düzenlendiği ve tüm kuvvetlerin düzenli birlikler halinde örgütlendiği esnada Ethem'in ve ağabeylerinin tepkileri nettir. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin de propagandasını yaptığı üzere, düzenli birliklerle vatanın kurtulamayacağı, bunların devrinin artık geçtiği gibi söylemler öne sürülmüştür. Bu söylemler açıktır ki, az önce değindiğimiz “Kuva-yı Seyyare'nin gelişigüzel idare edilmesi zorunluluğu” fikri ile de paralellik göstermektedir. Ethem'in gücünün ve popülaritesinin zirvesinde olduğu bu dönemde TBMM'de dahi ciddi anlamda destekçi topladığı bilinmekte iken, Ethem'in bu ortamdan etkilenmesi olağan değerlendirilebilir. Bu konuda ağabeylerinin de onu çokça teşvik ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla Batı Cephesi Komutanlığının emirlerinin dinlenmemesi ve TBMM'ye açıkça başkaldırı durumuna geçilmesi, iktidar alternatifi olarak görülme durumunun doğal sonucu olarak gelen, iktidar mücadelesine girişin bir tezahürüdür demek yanlış olmayacaktır. İktidar mücadelesi, bir anlamda merkez-çevre mücadelesi şeklinde gelişmiştir. Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'yi kuran yerel güçlerin büyük bir kısmının Ethem etrafında konsolide olduğu bir dönemde, merkezi bir siyasi hareket haline gelen TBMM yönetimi ile Ethem arasında bir rekabet oluşmuş, bu rekabet zamanla “çevrenin” “merkezden” daha güçlü ve etkili olduğunu düşünmesi ile birlikte siyasi ve nihayetinde de askeri bir çatışmaya dönüşmüştür. Ethem girdiği bu mücadeleyi kaybetmiştir.

Son tahlilde, Çerkes Ethem'in Milli Mücadele'nin en zor zamanlarında ve TBMM'nin askeri açıdan zayıf olduğu bir dönemde iç isyanları bastırarak ve Yunan Ordusunu cephe hattında oyalayarak mücadeleye büyük hizmetler verdiği açıktır.

Hatta Batı Cephesi’ndeki mücadelenin ayakta kalmasında büyük bir payı vardır. Aynı şekilde, saydığımız belirli sebeplerle Kuva-yı Seyyare’nin giderek büyümesi ve gücünü artırması, komutanlarına büyük bir şöhret vermiş, TBMM Hükümeti ve Batı Cephesiyle “düzenli ordu” meselesi üzerinden yürütülen iktidar alternatifi olma düşüncesinin hakim olduğu çekişme neticesinde, TBMM Hükümeti’ne karşı açık bir isyan başlamış, bu isyan da TBMM kuvvetleri tarafından bastırılmıştır. Bu süreçte pek çok Kuva-yı Seyyare mensubu Türk ordusuna katılmış, liderleri ise Yunanlılarla anlaşarak Yunan işgal sahasına geçmişlerdir. Böylece Çerkes Ethem’in Milli Mücadele’deki aktif rolü sona ermiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye – İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.).

II. Resmi Yayınlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM.GCZ), C.1.

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM.ZC), D.1, C.1-3-7.

III. Süreli Yayınlar

A. Dergiler

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)

Studies of the Ottoman Domain Dergisi

Tarih İncelemeleri Dergisi

Tarih ve Günce

Tarih ve Toplum

Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi

Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

B. Gazeteler

Ahenk

Alemdar

Dersaadet

Hukuk-u Beşer

İleri

Peyam-ı Sabah (Sabah)

Seyyare Yeni Dünya

Vakit

IV. Kitaplar

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, **Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı Kurtuluş Savaşı Anıları**, 11.Baskı, Atlas Yayınları, İstanbul, 1994.

AKAL, Emel, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, 2. Baskı, Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

AKINCI, İbrahim Ethem, **Demirci Akıncıları**, 3.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2009.

AKŞİN, Sina, **Yakınçağ Türkiye Tarihi-1 “Siyasal Tarih (1908 – 1923)”**, Milliyet Yayınevi, İstanbul.

ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

APAK, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Basımevi, Ankara, 1990.

_____, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

ARİF, Mehmet, **Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919 - 1923)**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.

AS, Bünyamin, **Bir Kuva-yı Millîyeci: Parti Pehlivan**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Haz.: Birol Emil-Melin Haser-Mehmet Ali Aydın, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.1, Ankara, 1980.

_____, **Nutuk**, C.2, 9. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul, 1969.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (Toplayan: Nimet Arsan), C.2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981.

- ATAY, Falih Rıfıkı, **Çankaya**, 3. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____, **Çankaya**, Bates Yay., İstanbul, 1984.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C.1-2-3, 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984.
- AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 8. Baskı, Ercan Kitabevi, İzmir, 2003.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Yayınları, Ankara, 1967.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay.Haz.: Ahmet Kuyaş), 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- CEBESÖY, Ali Fuat, **Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, (Yay. Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2001.
- _____, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- CİLASON, Emrah, **“Baki İlk Selam” Yabancı Arşiv Belgelerinden ve Kendi Kaleminden Çerkes Ethem**, 2. Baskı, Versus Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÇALIŞLAR, İzzettin, **61. Fırka'nın Gediz ve Kütahya Muharebeleri**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932.
- ÇARIKLI, Turgut, **Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuva-yı Milliye'nin Yaşam Öyküsü**, 1. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ÇAVDAR, Kazım, **Rauf Orbay**, İzmir, 1974.
- ÇAVDAR, Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- ÇERKES ETHEM, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul, 1994.
- ÇOLAK, İbrahim, **Milli Mücadele Esnasında Kuva-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıratım**, Emre Yayınları, İstanbul, 1996.
- DİNAMO, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi**, C.1-2-7-8, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000.
- EFE, Ahmet, **Çerkez Ethem**, 3. Baskı, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009.

ERGÜL, Teoman, **Merkezi Otoriteden Bağımsız Sivil Temelli Halk Hareketi Örneği Olarak Kurtuluş Savaşı'nda Manisa**, 2.Baskı, Kebikeç Yayınları - Sanat Kitabevi, Ankara, 2007.

FRUNZE, Mihail Vasilyeviç, **Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları**, (Çeviren: Ahmet Ekeş), Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.

GÜNER, Zekai ve KABATAŞ, Orhan, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay. Sayı 38, Ankara, 1990.

GÜNSAV, Bekir Sami, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, (Yay. Haz. Muhittin Ünal), 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.

HALICI, Şaduman, **Ethem**, E Yayınları, İstanbul, 2016.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, (Yay. Haz. Uluğ İğdemir), 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

HİÇYILMAZ, Ergun, **Gizli Belgelerle Çerkes Ethem**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1993.

İĞDEMİR, Uluğ, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

İNÖNÜ, İsmet, **İsmet İnönü Hatıralar**, (Yay. Haz.: Sabahattin Selek), 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1960.

KILIÇ, Ali, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, (Yay. Haz. Hulusi Turgut), 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

KİNROSS, Lord (Patrick), **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çeviren: Necdet Sander), 12.Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

KUTAY, Cemal, **Çerkez Ethem Dosyası**, C.1-2, 2.Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1977.

Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009, (Yay. Haz.: BB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi) 1. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara, 2010.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

- ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C.1, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, C.1-2-3, TTK Basımevi, Ankara, 1998.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918**, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2010.
- SAFİ, Polat, **Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi**, 1. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2020.
- SARIHAN, Zeki, **Çerkez Ethem'in İhaneti**, 2.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.
- SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, 4.Baskı, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.
- SONYEL, Salahi R., **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, 2. Baskı, TTK Yayınevi, Ankara, 2013.
- ŞENER, Cemal, **Çerkes Ethem Olayı**, 4. Baskı, Ant Yayınları, İstanbul, 1986.
- TAÇALAN, Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Hür Yayınları, İstanbul, 1981.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 6/1, Ankara, 1973.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.1, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, 3.Baskı, Bilgi Yay., İstanbul, 1978.
- TURAN, Mustafa, **Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923**, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Cilt, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, C.2, 2. Kısım (4 Eylül 1919 – 9 Kasım 1920), Ankara, 1991.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, C.2, 3. Kısım (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921), Ankara, 1994.
- Türk İstiklal Harbi, C.VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.
- UĞURLU, Nurer, **Kuvayı Seyyare**, 1. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007.

ÜNAL, Muhittin, **Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996.

YETKİN, Sabri, **Ege’de Eşkiyalar**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

YURDOĞLU, Selahattin, **Yüzbaşı Selahattin’in Romanı**, (Yay.Haz. İlhan Selçuk), C.2, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1976.

90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler, (Yay. Haz.: H. Aytuğ Tokur), ATAM Yayınları, Ankara, 2011.

V. Makaleler

AKANDERE, Osman, “Çerkez Ethem’in ve Kuva-yı Seyyâre’nin Batı Anadolu Cephelerindeki Hizmetleri”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, 1. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara, 2010.

AKANDERE, Osman, SAPMAZ, Fatma, “Çolak İbrahim Bey ve Kuva-yı Seyyare”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.71 (2022).

AKŞİN, Sina, “Ethem Nasıl Hain Olabildi?”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, 1. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara, 2010.

AKIN ÖZCAN, Filiz, GÜNEŞ, Günver, “Ali Orhan İlkurşun ve Ödemiş Kuva-yı Milliyesi”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009**, 1. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara, 2010.

BAKAR, Bülent, “Anzavur’un Biga’daki Faaliyetleri”, **90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler**, (Yay. Haz.: H. Aytuğ Tokur), ATAM Yayınları, Ankara, 2011.

ÇEVİK, Zeki, “Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Cephaneliği Baskını”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.10 (Mayıs 2006).

EKİNCİ, Necdet, “Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu’daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.4, S.14 (1994).

GÜLMEZ, Nurettin, “Anadolu Islahatı Olağanüstü Genel Müfettişliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.20, S.58 (Mart 2004).

_____, “Alaşehir Ve Salihli Cephesinde Önemli Bir İsim: Mustafa Şahyar”, **Yüzüncü Yılında Milli Mücadele Döneminde Manisa (Ahmetli-Akhisar-Alaşehir-Demirci)**, (Editör: Nurettin Gülmez ve Nejdett Bilgi) C.2, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020.

GÜNAY, Vehbi, “Alaşehir Yöresinde İşgal Günlerinin Hüzünlü Bir Türküsüne Dair Bazı Bilgiler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.28 (2013).

HÜLAGÜ, Orhan, “Anzavur İsyanı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.24, S.40 (1998),

KAYA, Erol, “Milli Mücadele’de İzmir’e Doğru Gazetesi”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.3, S.1 (Kış 2008).

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, “Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey’in Oğlunun Kaçırılması”, **Tarih ve Toplum**, C.15, S.98 (Nisan 1991).

ÖZÇELİK, Ali, “Bir Komitacı Portresi: Sarı Efe Edip”, **Tarih ve Günce**, S.9 (Yaz 2021).

ÖZÇELİK, Ayfer, “Gediz Taarruzu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.7, S.21 (Temmuz 1991).

SEPETÇİOĞLU, Tuncay Ercan, “Milli Mücadele Döneminde Hacim Muhiddin (Çarıklı) Bey’in Batı Anadolu’daki Faaliyetleri”, **Studies of the Ottoman Domain Dergisi**, C.5, S.8 (Şubat 2015).

TURAN, Mustafa “İstiklâl Harbi’nde ‘Milne Hattı’”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.7, S.21 (Temmuz 1991).

TUTSAK, Sadiye, “Milli Mücadelede Uşak”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.10 (1995).

TÜRKER, Hasan, “İzmir’in İşgali ve Salihli Cephesi’nin Kurulması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3 (1993).

YALMAN, Ahmet Emin, “Milli Ordu’dan Düzenli Orduya”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.6 (1990).

YAMAÇ, Müzehher, “Çerkez Ethem Olayı”, **Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi**, C.5, S.2 (Temmuz 2016).

VI. Tezler

ÖZBEY, Bülent, “Kurtuluş Savaşı ve Çerkez Ethem Olayı”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 1998.

ÖZÇELİK, Ayfer, “Ali Fuat Cebesoy Hayatı ve Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 1989.

TOPTAŞ, Cengiz, “Kuva-yı Seyyare”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Bilecik, 2013.

TURAN, Kenan, “Çerkes Ethem”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1995.

UZUN, Zübeyir, “Milli Mücadele’de Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare’nin Faaliyetleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2008.

YAĞMUR, Cemile, “Arşiv Belgeleri Işığında Kuva-yı Milliye”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Kayseri, 2018.

VII. İnternet Kaynakları

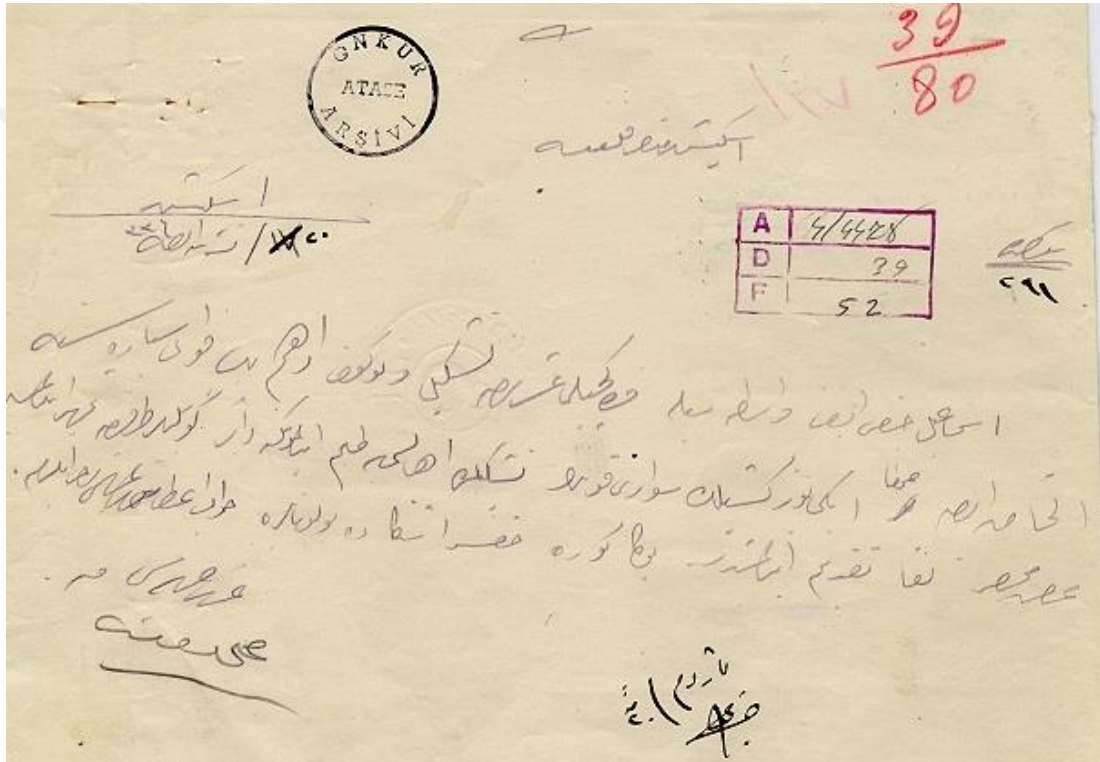
HALICI, Şaduman, “Çerkes Ethem (1886- 1948)”,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ethem-1886-1948/>, (Erişim: 11.07.2023).

SERBES, Tletseruk Nahit, “Baron’un Çiftliği”, http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/yorum/tns/009_baron.htm, (Erişim: 15.01.2014)

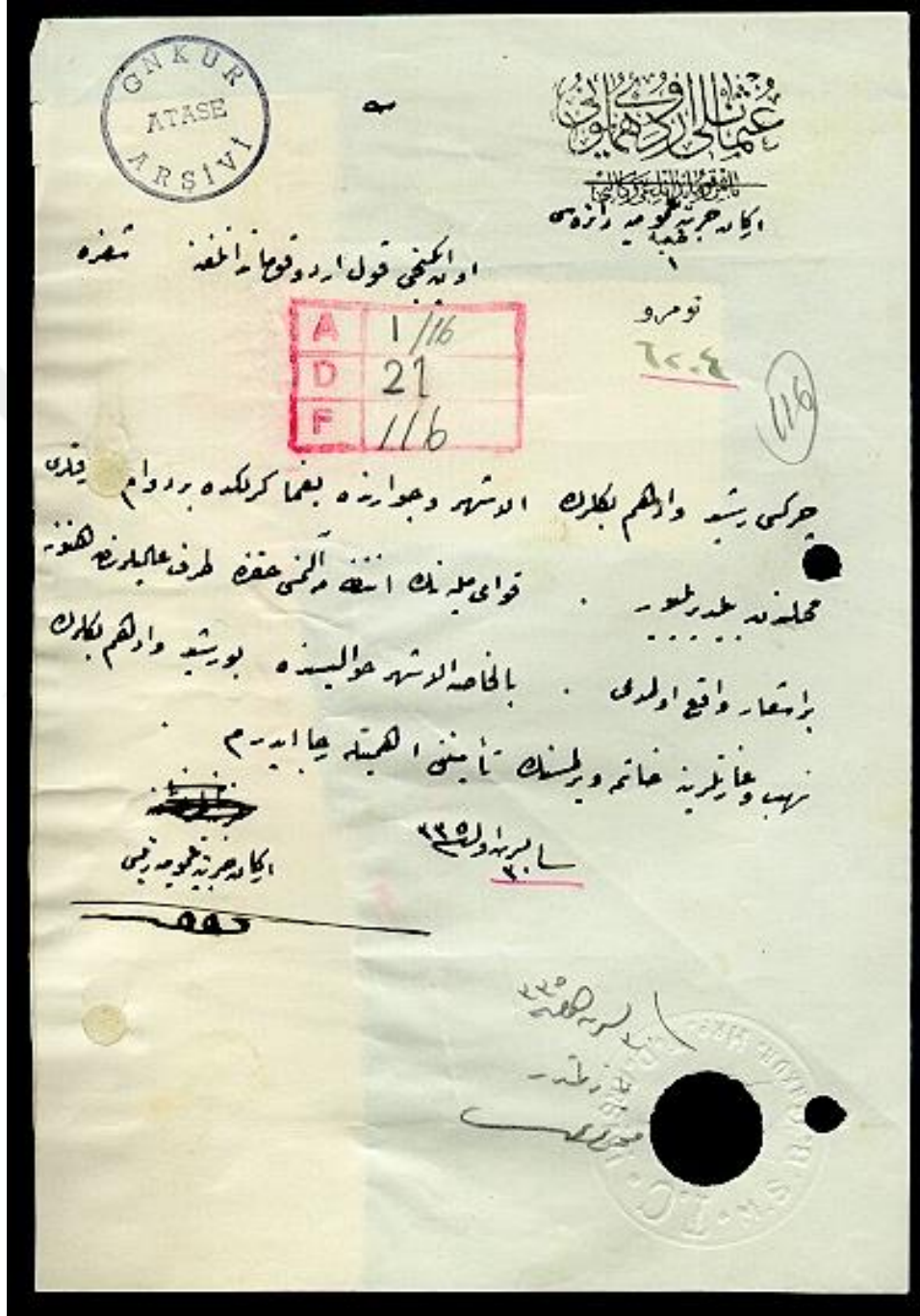
YILMAZ, Şahin Efe, “Danışmentli İsmail Efe”,
<http://ankaenstitusu.com/danishmentli-ismail-efe/>, (Erişim: 12.03.2019).

EKLER

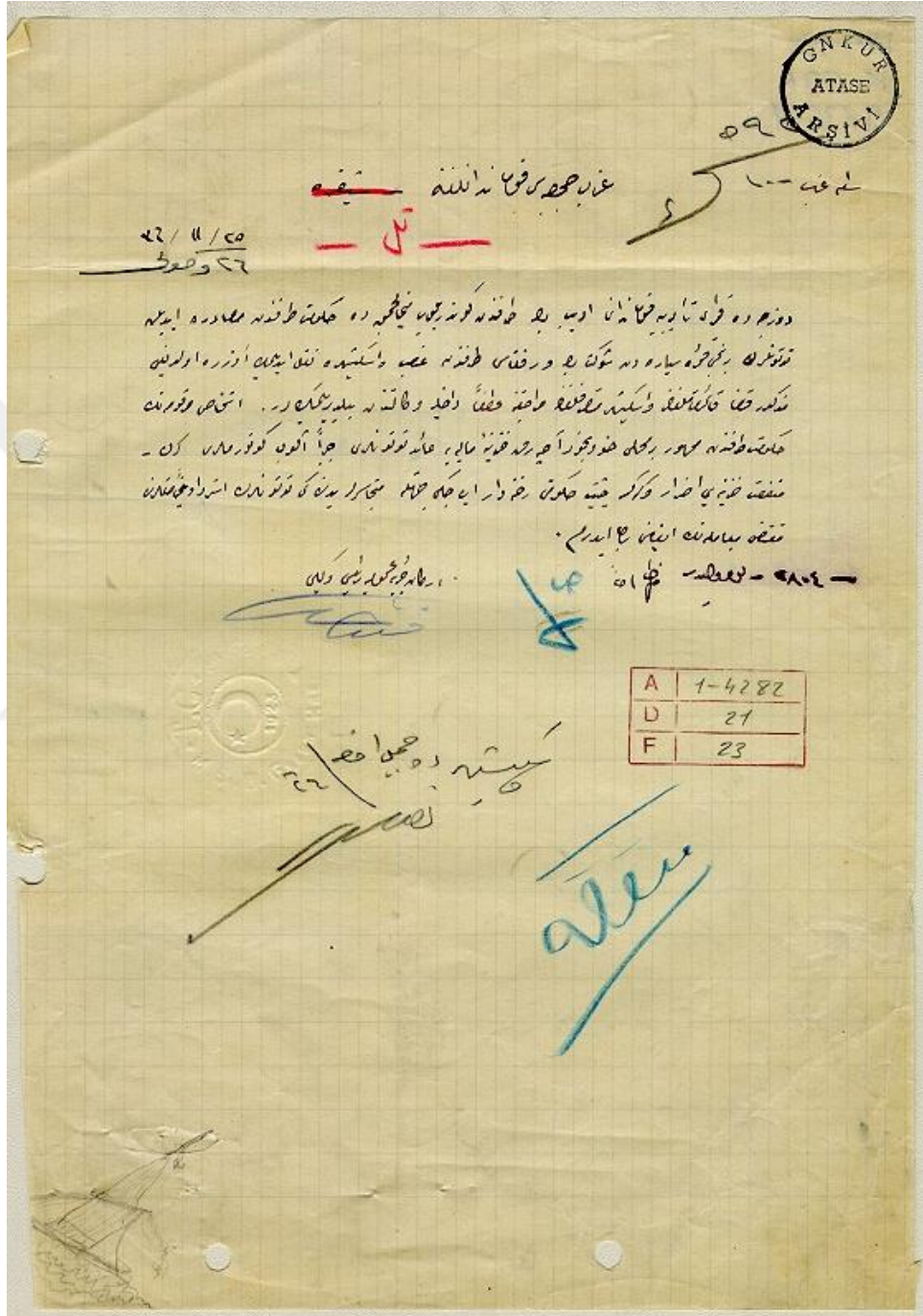
EK-1: Karakeçili Aşireti'nden 200 kişilik süvari birliği alınması sırasında ahaliye zulüm yapıldığına ilişkin telgraf metni. (**ATASE** İSH-11, Sır.3829, KN.680, GN.177, BT: 20 Ekim 1920.)

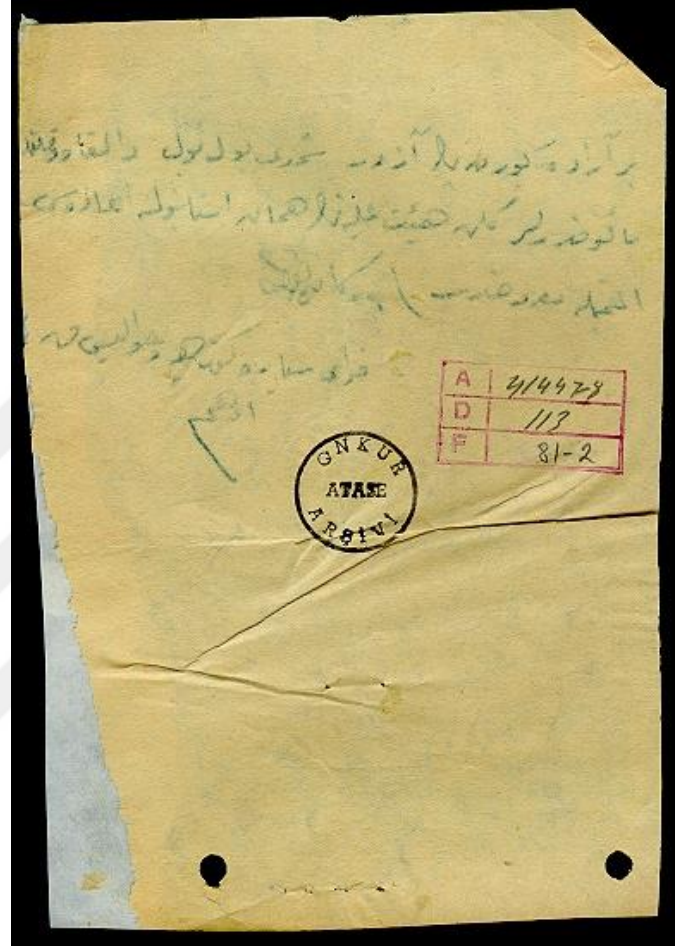
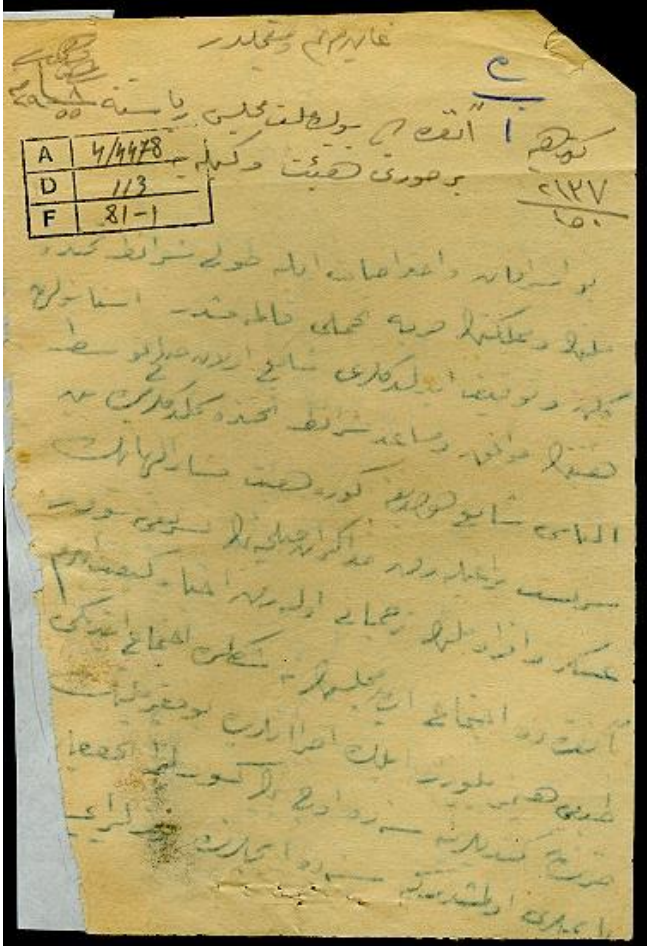
Ek-2: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden 12. Kolordu Komutanlığına gönderilen, Ethem ve Reşit'in Alaşehir'de yağmacılık yaptıklarına ve bunun bir son bulması gerektiğine dair telgraf sureti. (ATASE, İSH-4, Sır.10931, KN.197, GN.112, BT: 30 Ekim 1919.)

Ek-3: Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın Garp Cephesi Komutanlığına Mihaliççık'taki tütünlerin Birinci Kuva-yı Seyyare'ye mensup Şevket ve başkaları tarafından el konması hakkında yazılan yazı. (ATASE, İSH-10, Sır.7255, KN.591, GN.135, BT: 25 Aralık 1920.)

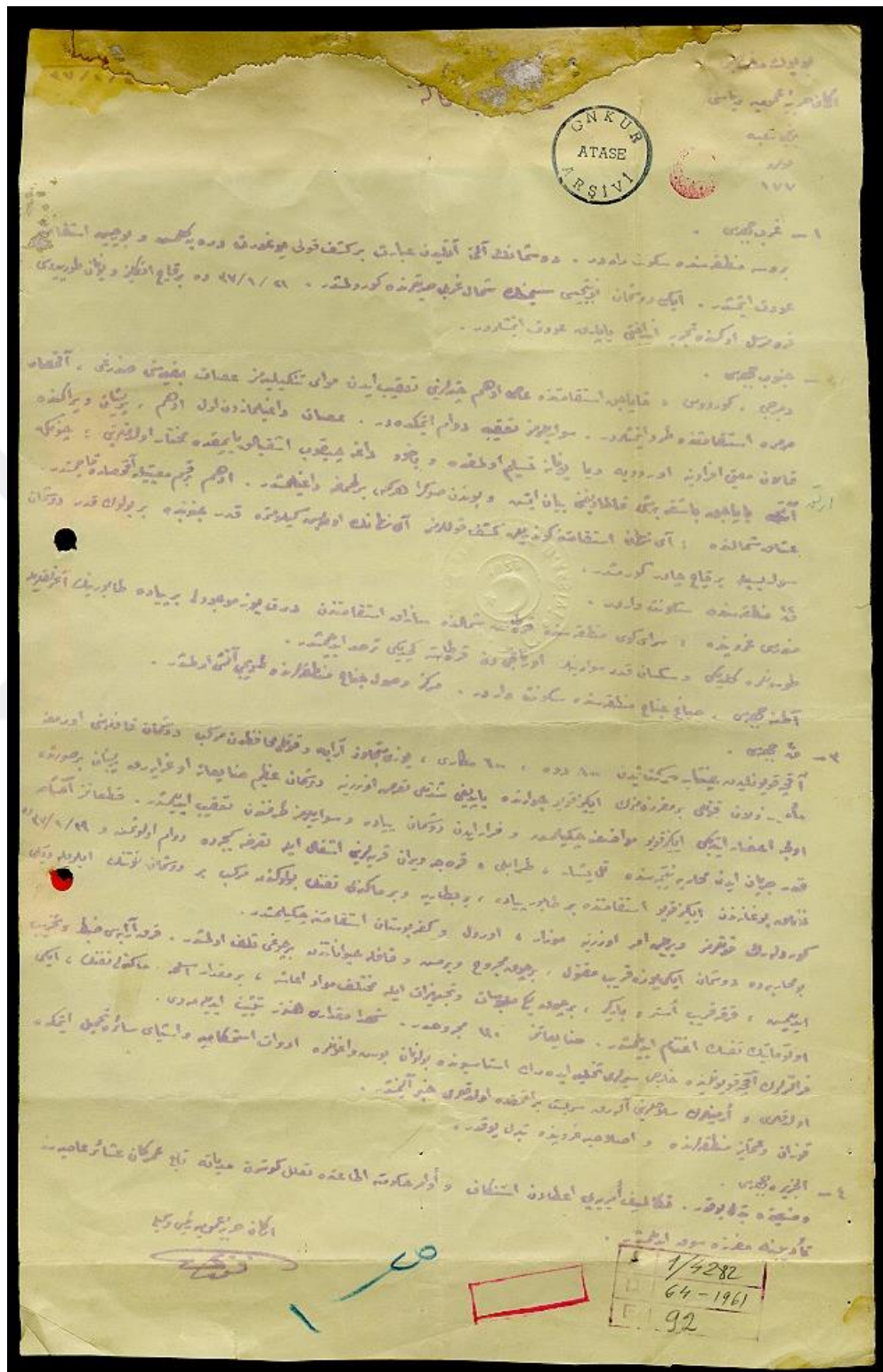

Ek-4: Ethem'in 29 Aralık 1920 tarihinde İstanbul'dan gelen ve Ankara'ya götürülmüş olan İzzet Paşa heyetinin derhal serbest bırakılmasını istediği ve TBMM üyelerini hakaretimiz ifadelerle nitelediği telgrafı. (ATASE, İSH-11, Sır.6231, KN.688, GN.170, BT: 29 Aralık 1920.)

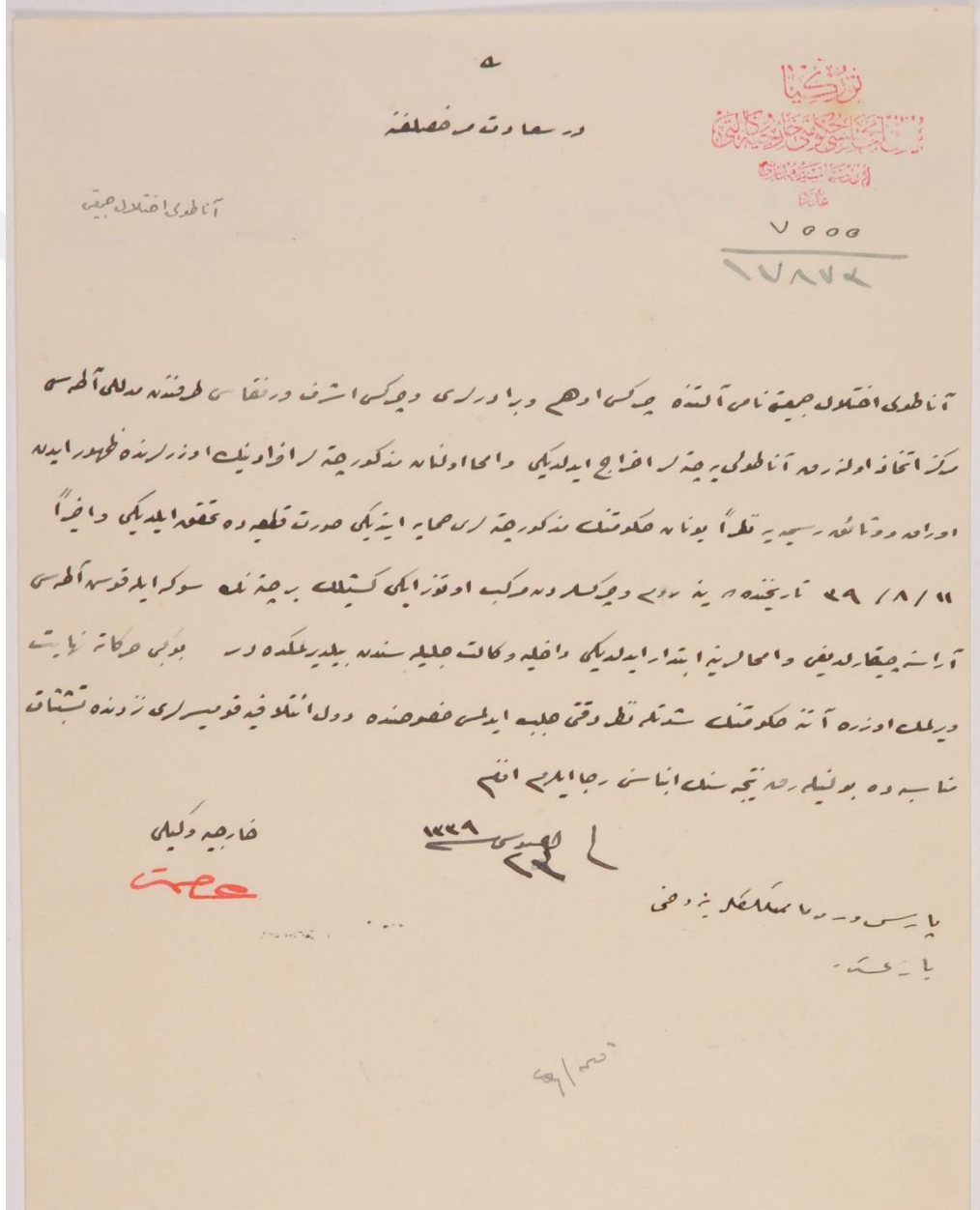
Ek-5: Harekatın başlamasından sonra Ethem ve kardeşlerine karşı Türk uçaklarından atılacak propaganda metni. (**ATASE**, İSH-11, Sır.7883, KN.694, GN.57, BT: 13 Ocak 1921.)

Ek-6: Ethem'in birliğini dağıttığı ve Manyas'a gitmek üzere dağlarda izini kaybettirdiği günün öncesinde, Kuva-yı Seyyare birliklerinin yenildiğine ilişkin rapor. (ATASE, İSH-9, Sır.12348, KN.569, GN.59, BT: 22 Ocak 1921.)

[illegible]

Ek-8: Ethem, Kuşçubaşı Eşref ve adamlarının Anadolu İhtilal Cemiyeti adı altında Midilli Adası'ndan Ege kıyılarına çeteler çıkardığına ve imha olunan çete üyelerinin üzerinden çıkan evraklara bakılarak, bunların Yunan Hükümeti tarafından himaye edildiklerine dair, Dışişleri Bakanı İsmet Bey'in, Atina'nın ve İtilaf Devletlerinin dikkatinin çekilmesi için, Dışişleri İstanbul temsilciliğine Paris ve Roma elçiliklerine gönderilmek üzere yazdığı 23 Ağustos 1923 tarihli yazı. (BOA, HR. İM., Dosya No: 81, Gömlek Sıra No: 57.)

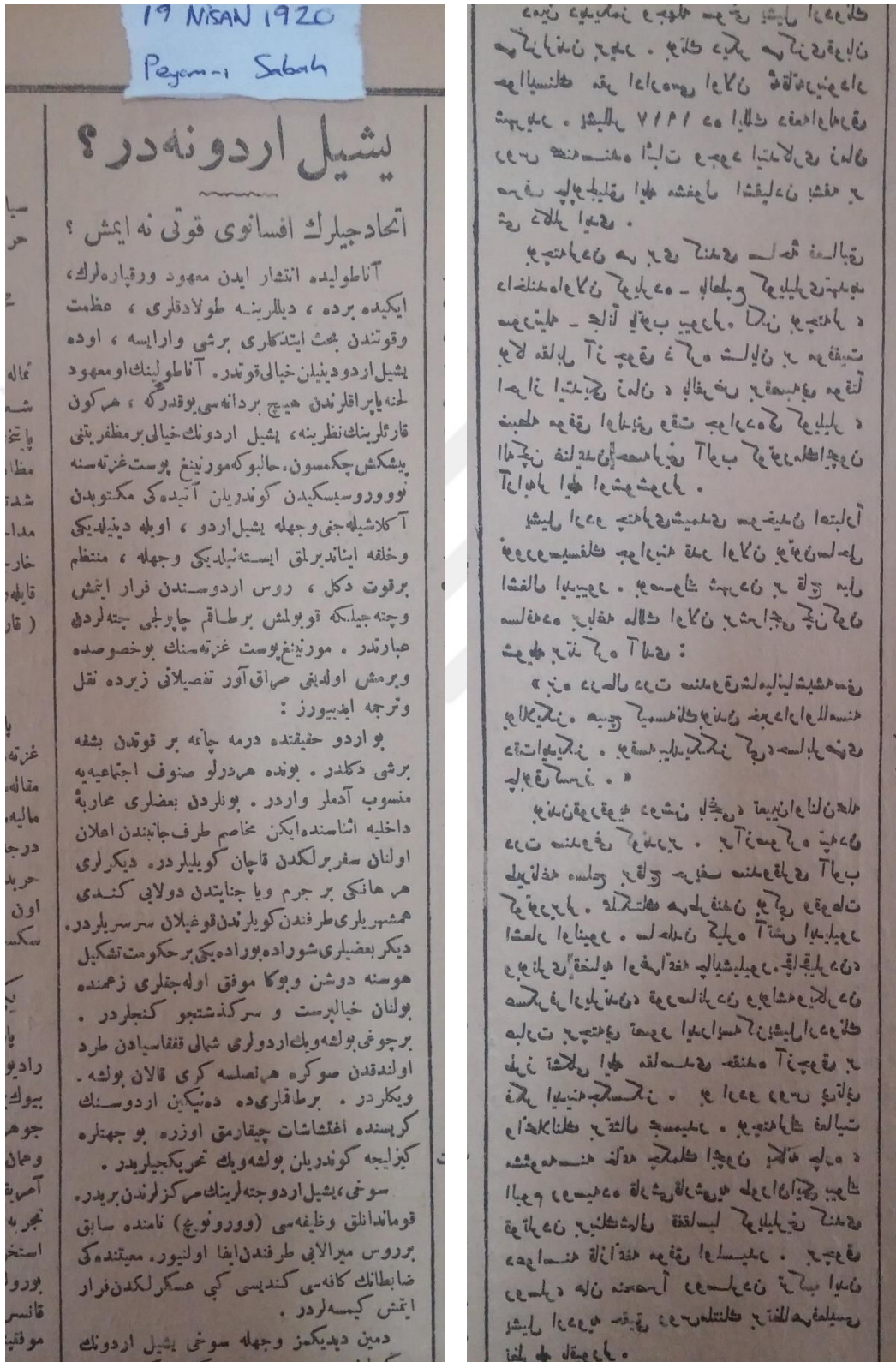

[illegible]

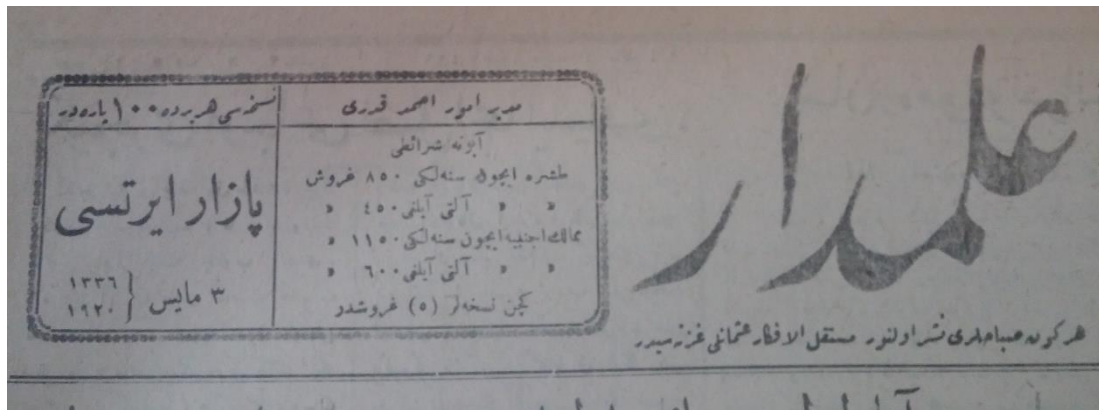
Ek-10: “*Kış ve Harp: İnönü Darbesi*” başlığı altında “*Çerkes Ethem ve Yunanlılar*” ara başlığıyla verilen ve Ethem’in isyanı ile bu isyanın bastırılma hareketına dair bilgiler veren *İleri* gazetesi haberi. (**İleri**, 2 Şubat 1921, “Çerkes Ethem ve Yunanlılar”.)

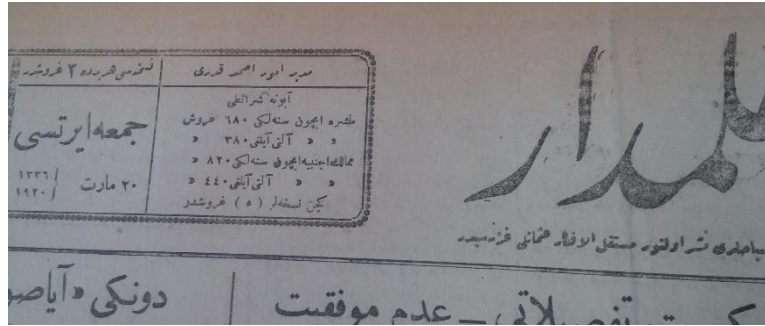
Ek-11: Yeşil Ordu söylentilerinin çoğaldığı bir dönemde İstanbul gazetelerinden *Peyam-ı Sabah*'ta 19 Nisan 1920'de “*Yeşil Ordu Nedir?*” başlığıyla çıkan bir haber. (*Peyam-ı Sabah*, 19 Nisan 1920, “*Yeşil Ordu Nedir?*”).

Ek-12: Ahmet Anzavur'un İstanbul'dayken Kuva-yı Milliye'yi yakında bastıracağına ve bunun için halkın dahi silaha sarılmayı beklediğine dair verdiği röportaj. (**Alemdar**, 3 Mayıs 1920, "Ahmed Anzavur Paşa'nın Beyanatı".)

Ek-13: Ethem'in Anzavur Ahmet tarafından öldürüldüğüne dair çıkan yalan haber.
(Alemdar, 20 Mart 1920, "Bir Şaki Daha Çerkes Edhem Bey İstisal Edildi".)

بر شقی دها

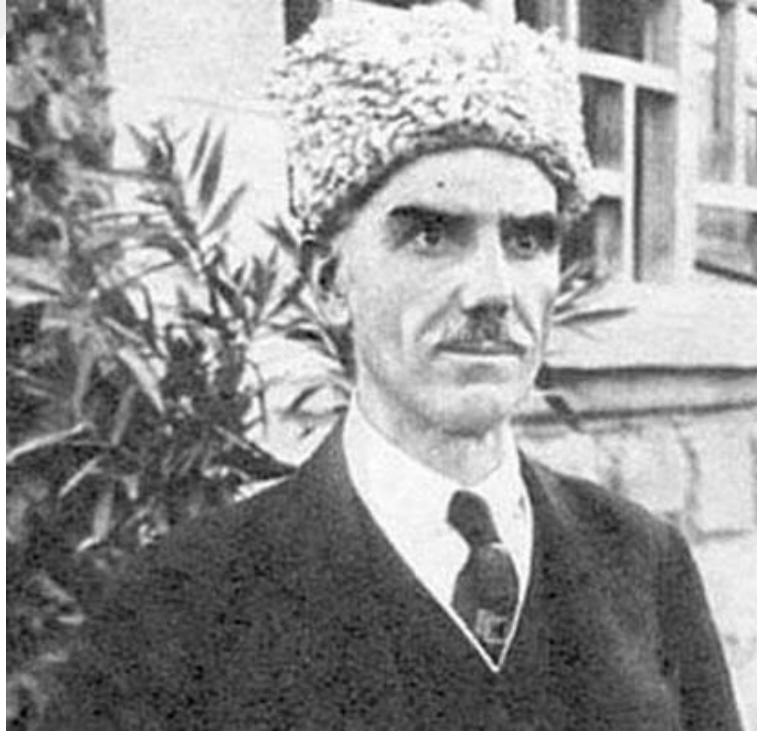
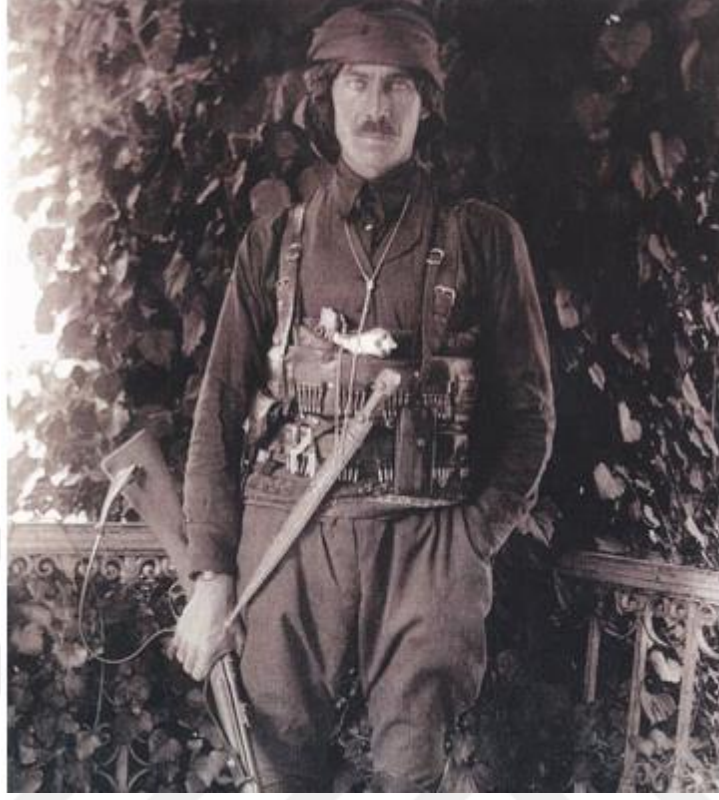
چرکس ادهم بک استیصال ایدلدی

بالیکسر مخابریندن :

ادهم بک و معیتتی تشکیل ایدن ازمیر و مغنیسا
خمسخانه لری فرا بولندن قاتل ، شقی برجوق
کیمسه لری صالحی جبهه سی حرکات ملیه سی نامی
آلشده شیمدی به قدر ارتکاب ایلمه مدکی فضاحت
قالامشدی . اوچ درت آی مقدم علما آلاشیری
باصه رقی اشراقندن متولی زاده مصطفی ، عاکف و عادل
بک لری قوناقلری ، چفتلک لری یغما ایش اشیا و حلیات
ایلمه حیوانات و ذخائر نامنه هیچ بر شقی بر اقا به رقی
کافه سی طوبیلامش ، کوتوروشدی ! صر قوماک
کرک اوندن اوله ، کرکسه آلاشیر وقعه سنندن
صکره شمدی به قدر اوجوار اها لیسنی خراج
باغلا دینی ، قاصوب قاووردینی ، بالخاصه صالحی به
جوار « پویراز » نامنه بویوک برقریه بی آتسه
طوتارق برجوق جانر یاقیدی ، برجوق خاغانر
سوندر دیک ، علما برجوق ژواللی قوروشونه
دیزدیک ده مثبت و محققدی .
بو کون صوک (صالحی) یغما سنه عائد بر

دیزدیک ده مثبت و محققدی .
بو کون صوک (صالحی) یغما سنه عائد بر
فجیهه سی انتقام هیرته وضع ایدیلور :
ادهم بک ، نتیجه تک آرتق پک و خیم
اوله جفتی ادراک ایلدیک اچون مهم بروفه دها
احداثدن سوکره قافقاسه طوغری فرار ایشی و بر
دها عودت ایلمه سی تصمیم ایدر . تصورینک
موقع فعله ایصاله وسیله تشکیل ایدن بر حادیه که ؛
بونانلرک اباری حرکاته باشلامسی و بوز طاغ
انتکارنی ضبط ایلمه سی دور - ظهور ایدر .
بونلک اوزرینه صر قوماک ، بونانلرک کلور دهه
هان صالحی قصبه سی تخلیه ایدیلور . ژواللی
اهالی هر شیئی یوز اوستی ترک ایلمه طاغله
وجوار کویله قاجارلر . شو فرصتی غنیمت
عدایلمه یین ادهم بک و رفقای شافوقی در حال شهرک
پوتون خانه لری ، صویار ، نه که الده ایدر لسه یغما به
قورولور و مقصدلرینه ناقل اولورلر . لکن اطرافدن
استمداد ایدن اها لیک فریادینه شهاب ایلدیکنی
تقرس ایدن اتق بر قسیم رفقا سیله فراره قورولور .
شوقدر که بولی آنرا وور اجد بک جولانگاهنه
تصادف ایلدیک اچون آرقا داشلرندن بعضی بله
برابر مومی الیه طرفندن بالمصادفه قتل ایدیلور .
و بوسورتله ده عدالت الهیه بر کره دها نجلی
ایدر . ایشه بوده کندیلرینه قوای ملیه نامی
ویرن سرکرده لری بر تخیلمی ! .. نه دیه لم ؟

Ek-14: Pşevu Ethem Bey'e (Çerkes Ethem) ait bazı fotoğraflar.

Ek-15: Yunanlılara sığınmayı reddedip, topları ve makineli tüfekleri alarak Kuva-yı Seyyare'den ayrılan ve daha sonra Demirci Akıncıları adıyla Yunan işgal sahasında TBMM adına faaliyet yürüten Parti Pehlivan Efe.

Ek-16: Ethem'i Milli Mücadele'ye kazandıran kişilerden birisi olan (Zaraho) Bekir Sami Günsav

Ek-17: Ethem'in Yozgat İsyanı'nı bastırmak üzere Ankara'ya gittiği sırada Mustafa Kemal ile birlikte çekilen bir fotoğrafı.

Ek-18: 28 Ocak 1921 tarihinde Susurluk Dereköy mevkiinde Yunan kuvvetleriyle protokol imzaladıktan sonra Ethem (ortada solda) ve Kuşçubaşı Eşref (ortada sağda).

